

Versenyképesség: új elméleti és módszertani közelítések

Szerkesztette
CSATH MAGDOLNA

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

VERSENYKÉPESSÉG: ÚJ ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÖZELÍTÉSEK

VERSENYKÉPESSÉG: ÚJ ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÖZELÍTÉSEK

Szerkesztette
Csath Magdolna

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében jelent meg.

Készült a „Versenyképesség-javítás állami eszközrendszere, különös tekintettel a kormányzati képességekre a versenyképesség puha tényezőire gyakorolt hatásaira” című kutatási program keretében

Szakmai lektor
Káposzta József

Szerkesztő
Csath Magdolna

Szerzők
Csath Magdolna
Fási Csaba
Nagy Balázs
Taksás Balázs
Vinogradov Szergej

© A szerkesztő, 2020

© A szerzők, 2020

© A kiadó, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

Előszó	9
1. Gazdasági rendszer (<i>Taksás Balázs</i>)	11
1.1. A nemzetgazdaság működése	11
1.2. A nemzetgazdasági egyenlet	15
1.3. A gazdasági rendszer legfontosabb mutatói	16
1.4. Az állam szerepe a nemzetgazdaság működésében	25
1.5. Összefoglaló gondolatok	29
2. Növekedés, növekedési elméletek, fejlődés, versenyképesség (<i>Csath Magdolna</i>)	33
2.1. A gazdasági növekedés modelljei: exogén, endogén modellek	33
2.2. Növekedés, fejlődés, termelékenység	35
2.3. Új növekedési forrás: a gazdaság diverzifikáltságának növelése	38
2.4. A gazdasági teljesítmény mérése	39
2.5. Néhány érdekesség: fenntarthatósági és degrowth-nézetek	41
2.6. Összefoglaló gondolatok	45
3. A gazdasági szerkezet és a versenyképesség (<i>Csath Magdolna</i>)	47
3.1. A gazdasági szerkezet lényege és jellemzői	47
3.2. A gazdasági szerkezet mérése: mutatók és eredmények	54
3.3. Összefoglaló gondolatok	70
4. Innováció, gazdasági növekedés, versenyképesség (<i>Csath Magdolna</i>)	73
4.1. Az innováció a versenyképesség forrása	73
4.2. Innovációs indexek és a magyar innovációs teljesítmény	75
4.3. Nyitott innováció	77
4.4. Nemzeti innovációs rendszerek, innovációs hurkok, klaszterek, innovációs ökoszisztémák	79
4.5. Kormányzati innováció, innovációt ösztönző kormány	83
4.6. Összefoglaló gondolatok	85
5. A versenyképesség és mérésének új megoldásai (<i>Nagy Balázs</i>)	87
5.1. Röviden a versenyről	87
5.2. Termékek és vállalatok versenyképessége (mikroszint)	87
5.3. Regionális versenyképesség (mezoszint)	89
5.4. Nemzeti versenyképesség (makroszint)	93
5.5. A nemzeti versenyképesség új megközelítésű modellje	94
5.6. A nemzeti versenyképesség mérése	95

5.7. Magyarország a versenyképességi rangsorokon	97
5.8. A versenyképességhez kapcsolódó mérési módszerek	100
5.9. Összefoglaló gondolatok	105
6. A nemzeti versenyképesség puha tényezői, a társadalmi versenyképesség (<i>Vinogradov Szergej</i>)	109
6.1. A társadalmi versenyképesség és a társadalmi tőke fogalmi megközelítése	109
6.2. A társadalmi tőke jelentősége a gazdasági folyamatokban	112
6.3. Kulturális jegyek	115
6.4. Értékek	118
6.5. Kölcsönösség, viszonyosság, szolidaritás	122
6.6. A társadalmi bizalom	123
6.7. A hálózatok	127
6.8. A társadalmi kohézió	129
6.9. A társadalmi jellemzők és attitűdök mérését megalapozó néhány nemzetközi közvélemény-kutatás	132
6.10. Összefoglaló gondolatok	132
7. Kisvállalkozások és versenyképesség (<i>Nagy Balázs</i>)	139
7.1. A kisvállalkozások nemzetgazdasági jelentősége	139
7.2. Lokális vagy globális?	140
7.3. Különlegességek a kisvállalkozások között	142
7.4. Az Európai Kisvállalkozói Intézkedéscsomag (Small Business Act for Europe)	145
7.5. Összefoglaló gondolatok	147
8. Zöld versenyképesség (<i>Taksás Balázs</i>)	151
8.1. A környezet és a gazdaság kapcsolata	151
8.2. Környezeti kihívások: a természeti erőforrások fogyása, klímaváltozás	155
8.3. A környezet mint az életminőség alkotóeleme	158
8.4. Zöld versenyképesség	160
8.5. Az állam szerepe a zöld versenyképesség fejlesztésében	164
8.6. A zöld versenyképesség mérése	169
8.7. Összefoglaló gondolatok	171
9. Digitális forradalom, negyedik ipari forradalom, versenyképesség (<i>Csath Magdolna</i>)	175
9.1. Digitális forradalom, negyedik ipari forradalom	175
9.2. Digitalizáció, robotizáció és versenyképesség	178
9.3. A digitális versenyképesség mérése	180
9.4. Az állam feladatai a digitális forradalomba való sikeres bekapcsolódás területén	184
9.5. Összefoglaló gondolatok	185

10. Az állam versenyképességet befolyásoló szerepével kapcsolatos nézetek változása (<i>Fási Csaba</i>)	187
10.1. Az állami szerepvállalással kapcsolatos felfogások korszakai	187
10.2. Az állam feladatai a gazdaságban	189
10.3. Az állam szerepe a digitalizáció korában	191
10.4. Az állam termelékenységének vizsgálhatósága	195
10.5. Összefoglaló gondolatok	196
11. Arcképcsarnok	199
12. Magyar–angol szótár	213

Előszó

Tanulmánykötetünket, amely tíz pontban tárgyalja a versenyképesség tartalmának és mérési módszereinek – a digitalizáció és robotizáció által előidézett gazdasági-társadalmi átalakulás miatt indokolttá vált – továbbfejlesztését, tankönyvnek szánjuk, de szakkönyvként is jól használhatónak gondoljuk. Segítségével az olvasók megismerik a versenyképességi kutatások eddigi eredményeit, azok tartalmi és módszertani erősségeit és hiányosságait, valamint a továbbfejlesztés indokait.

Részletezzük, hogy a versenyképesség hagyományos makrogazdasági és gazdaság-szerkezeti mutatói mellett miért kapnak egyre nagyobb hangsúlyt a versenyképesség puha, minőségi elemei. Bemutatjuk az innováció szerepét a versenyképesség javításában, foglalkozunk a digitalizáció várható hatásaival. Kitérünk az úgynevezett zöld versenyképesség növekvő fontosságára, valamint az állam versenyképességét befolyásoló szerepére is. De bemutatjuk a magyar gazdaság versenyképességének javítása szempontjából fontos gazdasági szereplők, a kkv-k (kis- és közepes méretű vállalkozások) növekvő fontosságának okait is.

A tanulmánykötetet gyakorlati példák színezik. Az egyes új fogalmakat a „jegyzetekben” részletesebben is megvilágítjuk. Az olvasók látókörének bővítését segítő „Arcképcsarnokot” készítettünk, amelyben a szóba kerülő hírességeket és további, a témakör szempontjából fontos személyiségeket mutatunk be röviden.

Végül magyar–angol szószedettel segítjük a szakszavak nemzetközi irodalmi megfeleltetését.

A tanulmány egyéves kutatómunka zárókötete. A szerzők köszönik a KÖFOP-2.1.2.-VEKOP-15-2016-00001 program támogatását.

A szerkesztő

1. Gazdasági rendszer

(Taksás Balázs)

„Megmondom, mi az, amiben nem hiszek: egy gazdasági rendszer, amit a 16. században találtak ki, egy másik, amit a 19. században. Belefáradtam a kapitalizmusról és szocializmusról szóló vitákba, a 21. században élünk, olyan gazdasági rendszerre van szükségünk, amelynek alapját a demokrácia és etika képezi.”

Michael Moore

A versenyképesség kérdéseinek megértéséhez szükséges, hogy tisztában legyünk a gazdasági rendszer működésével. Ezért ebben az első fejezetben a nemzetgazdaság működését, annak szektorait, piacait, valamint a működést jellemző és leíró gazdasági mérőszámokat mutatjuk be nagyon röviden. A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció határozza meg, de a fejezet utolsó pontjában szólnunk az állam szerepéről is.

A fejezet elolvasása során a következő kérdésekre kapunk választ:

1. Hogyan működik egy ország gazdasági rendszere?
2. Hogyan keletkezik jövedelem egy gazdaságban?
3. Milyen alapmutatókkal mérjük a nemzetgazdaság működését?
4. Miért kiemelten fontos egy ország számára a külgazdasági egyensúly megléte?
5. Mi az állam alapvető szerepe a nemzetgazdaság működésében?

1.1. A nemzetgazdaság működése

Ahhoz, hogy megérthessük a versenyképesség kiemelt fontosságát, szükséges, hogy ismerjük a gazdasági rendszer alapvető működését. Azt, hogy hogyan teremt értéket a gazdaság, és hogy milyen tényezők és folyamatok szükségesek ezen értékteremtéshez. Ebben a fejezetben röviden ezt mutatjuk be.

A termelési tényezők (természeti kincsek, munkaerő, tőke, tőkejavak, vállalkozói tevékenység, információ) és az ezekből előállított javak (termékek, szolgáltatások) előállítási, elosztási és felhasználási folyamatait gazdasági rendszernek nevezzük. Mióta az emberi lét közösségbe, majd társadalomba szerveződött, azóta folyamatosan létezik gazdasági rendszer, hiszen a termelési feladatokat, valamint az ezekhez szükséges erőforrásokat valahogy mindig el kellett osztani a közösség (társadalom) tagjai között. A történelem során különböző gazdaságrendszer-típusok alakultak ki. Napjainkban e típusokat a szerint különböztetjük meg, hogy milyen mértékben a piaci koordináció (vagyis a piaci keresleti-kínálati viszonyok), és milyen mértékben a bürokratikus koordináció (vagyis az állami szabályozás)

határozza meg ezeket az előállítási, elosztási és felhasználási folyamatokat. A tervutasításos gazdasági rendszer a szocialista társadalmi berendezkedés gazdasági rendszere, ahol kizárólag az állami szabályozás döntött a termelési tényezők felhasználásáról, valamint a termékek és szolgáltatások előállításáról. A piacgazdaság a kapitalista társadalmi berendezkedés gazdasági rendszere, ahol a piaci keresleti-kínálati viszonyok döntenek arról, hogy milyen termelési tényezők felhasználásával milyen termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő a gazdaságban. Azonban részleges állami beavatkozás (szabályozás) itt is van, amelynek mértéke a társadalmi igénytől függ.

A gazdasági rendszernek különböző szintjei vannak. A mikroszint az egyes gazdasági szereplők (vállalatok, fogyasztók, a termelési tényezők tulajdonosai, állami szervezetek) közötti interakciókat jelenti. Makroszinten a gazdasági rendszer alatt a nemzetgazdaság működését értjük. Nemzetközi vagy globális szinten pedig a világgazdasági rendszer mechanizmusait és folyamatait. Mivel ebben a tankönyvben alapvetően a nemzeti versenyképességgel és annak összetevőivel foglalkozunk, ezért itt, az 1. fejezetben a makroszintű gazdasági rendszer, azaz a nemzetgazdaság működését mutatjuk be nagyon röviden összefoglalva.

A nemzetgazdaság egy ország gazdasági rendszerét, az országban zajló termelési, szolgáltatási és elosztási folyamatokat jelenti. Egy nemzetgazdaságon belül szektorokba soroljuk a hasonlóan viselkedő, hasonló céllal és motivációval rendelkező gazdasági szereplőket. Általában öt nemzetgazdasági szektort különböztetünk meg:

- *Háztartási szektor:* idetartoznak mindazon szereplők, akik szükségleteiket termékek és szolgáltatások fogyasztásával elégítik ki.
- *Vállalati szektor:* idetartoznak azok a szervezetek, amelyek profitszerzés céljából termelési tényezőkből termékeket és szolgáltatásokat állítanak elő és értékesítenek.
- *Nonprofit szektor:* idetartoznak mindazon szervezetek és intézmények, amelyek szintén valamilyen terméket és szolgáltatást állítanak elő, azonban céljuk nem a profitszerzés, hanem valami társadalmi cél vagy igény elérése, kielégítése.
- *Bankszektor:* idetartoznak mindazon szervezetek és intézmények, amelyek a tőke (megtakarítások) keresletével és kínálatával foglalkoznak.
- *Állami szektor:* az állami szervezet és intézmények összessége, amelyek célja az ország és a társadalom egésze, illetve egyes funkcionális területei (biztonság, gazdaság, oktatás, egészségügy, környezetvédelem stb.) működésének fenntartása és biztosítása. A részben vagy többségben állami tulajdonban lévő vállalatok, amennyiben működésüket döntően a piaci keresleti-kínálati mechanizmusok határozzák meg, a vállalati szektorhoz sorolandók.

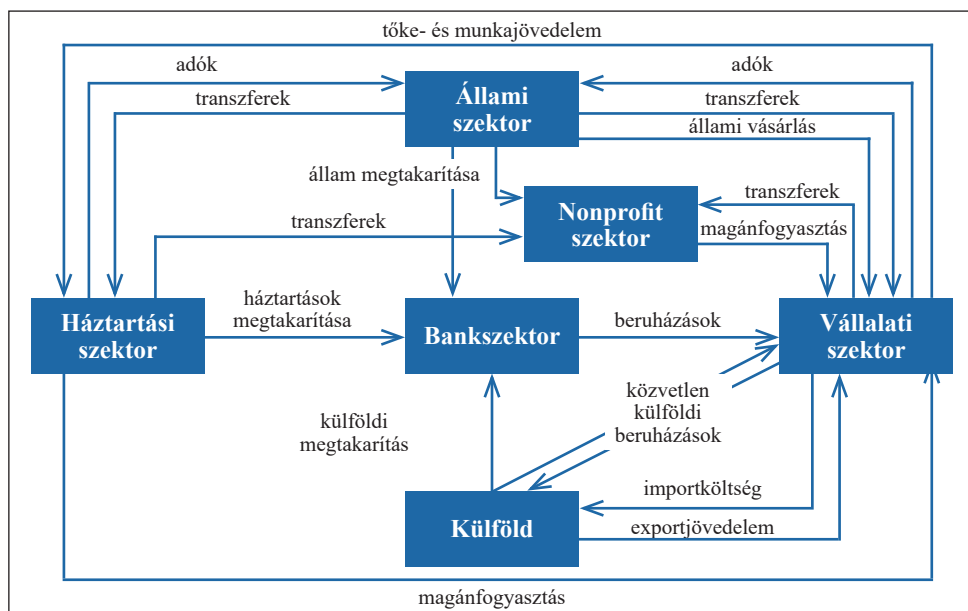
Ezen szektorok tagjai a nemzetgazdaság különböző piacain kerülnek kapcsolatba más szektorok tagjaival. Ezeket a piacokat makropiacoknak nevezzük, és alapvetően a következőket különböztetjük meg:

- *Áru- és szolgáltatáspiac:* ezen a piacon alapvetően az előállított termékek és szolgáltatások cserélnek gazdát. Szintén idetartozik a termelés során felhasznált anyagi és szolgáltatásinputok (beleértve a természeti erőforrásokat) cseréje is. Ebből adódóan a kínálati oldalon a vállalati szektort találjuk, hiszen ő az előállító, míg a keresleti oldalon egyaránt ott található a háztartási, az állami, a vállalati és a nonprofit szektor is, hiszen minden szereplő vásárol termékeket és szolgáltatásokat.

- *Tőkepiac:* itt kerül sor a megtakarítások kölcsönadására és kölcsönvételére. Általában az a jellemző, hogy a kölcsönadó, azaz kínálati oldalon a háztartások, a kölcsönvevő, azaz keresleti oldalon a vállalkozások vannak. Ennek oka, hogy a vállalkozásoknak a beruházásaikhoz saját belső forrásaikon túl legtöbbször szükségük van külső forrásra, külső tőkére is. Az állami szektor tőkepiacon betöltött szerepét a költségvetési egyenlege határozza meg. Amennyiben az egyenleg pozitív, tehát több az állam bevétele, mint a kiadása, akkor ő is a kínálati oldalon szerepel. Amennyiben negatív, azaz költségvetési hiány áll fenn, abban az esetben az állam is a keresleti oldalon található, mivel hitelt vesz fel működéséhez.
- *Pénzpiac:* a gazdaság működéséhez, a gazdasági tranzakciók lebonyolításához elengedhetetlen csereeszköz a pénz. A pénzpiacon a likvid pénzeszközök kereslete és kínálata történik. A kínálati oldalon az állam tulajdonában lévő központi bank (nemzeti bank) áll, mivel ez az intézmény határozza meg a monetáris politikát, és ezen keresztül alakítja a gazdaságban lévő pénzmennyiséget. A keresleti oldalon pedig megjelenik az összes szektor, hiszen minden gazdasági szereplőnek szüksége van pénzre mint eszközre gazdasági tranzakcióinak lebonyolításához.
- *Munkaerőpiac:* a munkaerőpiacon a munkaerő kereslete és kínálata zajlik. A kínálati oldalon a háztartásokat találjuk, a keresleti oldalon pedig kiemelten a vállalati szektort és kisebb részben az állami, nonprofit, illetve a bankszektort. A munkaerőpiac a másik két termelési tényező piacával (tőkepiac, pénzpiac) szemben sokkal heterogénabb mind kínálati oldalon, mind keresleti oldalon. Sok eltérő képzettség, készségek és tudás jelenik meg a piacon. Hiszen ahogy egy anyagmérnök, egy ács vagy egy orvos eltérő és egymással nem helyettesíthető tudással rendelkezik, ugyanúgy egy kohász, ács vagy belgyógyász munkakör is teljesen eltérő követelményeket támaszt a betöltőjével szemben.

A nemzetgazdaság működését, az egyes szektorok közötti kapcsolatokat az 1. ábra mutatja be, kiegészítve azzal, hogy ezen az ábrán külön szektorként ábrázoltuk a „Külföldet”, amely a más nemzetgazdasághoz köthető szereplőket jelöli. Ennek oka, hogy napjaink globalizált világában nincsen olyan nemzetgazdaság, amely önálló zárványként, teljes elszigeteltségben működteti termelési és szolgáltatási folyamatait, és nem kerül kapcsolatba más nemzetgazdaságokkal. Éppen ellenkezőleg, manapság az a jellemző, hogy a nemzetgazdaságok egyre nyitottabbak, azaz a nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyre nagyobb méreteket öltenek, és az egyes nemzetgazdaságok termelési és szolgáltatási képessége egyre inkább a külföldi gazdasági szereplőkkel fenntartott kapcsolatokon múlik. Ennek oka az, hogy a technológiai fejlődés következtében egyre bonyolultabb, egyre összetettebb termékeket és szolgáltatásokat állítunk elő. Egy-egy nemzetgazdaság – még a legnagyobbak és legfejlettebbek sem – nem rendelkezik mindazon speciális termelési tényezőkkel, képességekkel, technológiával és tudással, amelyek ezen termékek és szolgáltatások önálló létrehozását lehetővé tennék. Így ezek létrehozása csak nemzetközi kooperáció révén valósulhat meg. Ebbe a nemzetközi kooperációba egyaránt beletartozik a termelési együttműködés, azaz a termék és szolgáltatás inputok nemzetközi kereskedelme, valamint a munkaerő, a tőke és a technológia nemzetközi áramlása is. A nemzetgazdaságok működőképessége tehát kölcsönösen függ egymástól, és ezt interdependenciának nevezzük. Egy ilyen kölcsönös függőségen alapuló nemzetközi gazdasági rendszerben különösen fontos, hogy egy nemzetgazdaság versenyképes legyen.

Az 1. ábrán a szektorok közötti érték- (jövedelem-)áramlást látjuk. A vállalati szektor által előállított termékek és szolgáltatások piaci értéke jelenti azt a jövedelmet, amely a gazdaságban keletkezik. A vállalatoknál keletkezett jövedelem egy hányada adók formájában az államhoz kerül, amelynek egy részét különböző támogatások (transzferek [1.]) formájában visszakapja a vállalati szektor. Az így módon, az adókkal és a vállalatoknak nyújtott transzferekkel korrigált érték munka- és tőkejövedelemként a vállalatoknál dolgozó, illetve az azokat tulajdonló magánszemélyekhez kerül a háztartási szektorba, akik ebből szintén adókat fizetnek az államnak, és transzfereket kapnak vissza tőle. Az ezek után a háztartásoknál maradt összeget rendelkezésre álló jövedelemnek nevezzük. Ennek egy részét a háztartások elfogyasztják, azaz termékeket és szolgáltatásokat vásárolnak belőle. A maradékot nevezzük megtakarításnak, amelynek egy részéből a nonprofit szervezeteket támogatják, a többit pedig kölcsönadják a bankszektornak mint a tőkepiac egyik legfontosabb szereplőjének, működtetőjének.

1. ábra

Jövedelemáramlás a nemzetgazdaság szektorai között

Forrás: a szerzők szerkesztése

Az állam is vásárol, hiszen fogyaszt termékeket és szolgáltatásokat napi működése során, illetve ezekre szüksége van az állami beruházásokhoz is. Az állami szektorban az adók jelentik a bevételt, az állami vásárlás (fogyasztás + beruházás) és az általa nyújtott transzferek a kiadást. A bevétel és a kiadás különbsége pedig a költségvetési egyenleg. Amennyiben ez pozitív, úgy az államnak megtakarítása van, amit elhelyez a bankszektornak (a tőkepiacon), ha negatív, akkor hitelt vesz fel onnan.

A bankszektor a nála elhelyezett megtakarításokat (amelyek egy része érkezik külföldről is) kihitelezi a vállalati szektornak azért, hogy az beruházásokat tudjon végrehajtani.

A beruházás a termelés és szolgáltatás jövőbeni szintjének fenntartása érdekében végzett tevékenység. Ugyanis a termelőeszközök folyamatosan öregednek, kopnak, elavulnak, amit amortizációnak nevezünk. Amennyiben ezt az amortizációt nem ellensúlyozzuk beruházásokkal, úgy előbb-utóbb a termelés és szolgáltatás – és ezzel együtt a jövedelem-előállítás – szintje, azaz a gazdasági teljesítmény csökkenni kezd. A beruházások megfelelő szintje tehát kulcsfontosságú a gazdasági rendszer működéséhez. Mivel azonban a beruházásokhoz a vállalatoknak külső forrásokra van szüksége, a gazdasági teljesítmény szinten tartásához és fejlődéséhez elengedhetetlen, hogy a háztartások minél több megtakarítást helyezzenek el a bankrendszerben. Törvényszerűség, hogy amelyik társadalomban magasabb a megtakarítási hajlandóság, ott gyorsabb lesz a gazdasági növekedés üteme. Ennek oka az, hogy ha sok megtakarítás van a tőkepiac kínálati oldalán, akkor mindig lesz olcsó forrás a vállalatoknak beruházásaik végrehajtásához, s ezáltal a termelés és szolgáltatás jövőbeni szintje könnyen növelhető. (Az ábrán látható az is, hogy tőke a hazai pénzpiacot kihagyva közvetlenül is érkezhethet külföldről közvetlen külföldi beruházások beáramlása formájában. Ilyenkor külföldi vállalatok belföldi vállalatokat alapítanak, vásárolnak fel, vagy már korábban itt lévő vállalataik tőkeállományát növelik meg.)

1.2. A nemzetgazdasági egyenlet

A nemzetgazdasági egyenlet az áru- és szolgáltatáspiari egyensúlyt jelenti, amely szintén leolvasható az 1. ábráról. Az áru- és szolgáltatáspiac kínálati oldalán azok az áruk és szolgáltatások találhatók, amelyeket a vállalati szektor előállít. A keresleti oldalon ezen áruk és szolgáltatások felhasználási módjai találhatók. Vagyis az, hogy a különböző szektorok tagjai milyen céllal veszik meg a vállalatok által előállított jószágokat. Felhasználási mód lehet a magánfogyasztás (döntően a háztartások, kisebb mértékben a nonprofit szektor részéről), lehet állami vásárlás, valamint lehet beruházási célú vásárlás, amikor másik vállalat vásárolja meg az árut vagy szolgáltatást további felhasználás céljából. További felhasználási mód, amikor egyes árukat és szolgáltatásokat külföldi vásárlók felé értékesítenek export formájában. Azonban mind a magán-, mind az állami fogyasztás, mind a vállalati beruházások során felhasználunk külföldről vásárolt importjavakat is, így ezek értékét le kell vonni az egyenlet keresleti oldalából. A nemzetgazdaság egyenlete tehát a következőképpen néz ki:

$$\text{előállított termékek és szolgáltatások értéke} = \text{magánfogyasztás} + \text{állami vásárlás} \\ (\text{állami fogyasztás} + \text{állami beruházás}) + \text{vállalati beruházás} + \text{export} - \text{import}.$$

Az egyenlet keresleti oldalán a legnagyobb értéket a magánfogyasztás veszi fel. Ez adja általában az előállított termékek és szolgáltatások felhasználásának 50–80%-át. Minél nagyobb az export, valamint az import értéke az előállított termékek és szolgáltatások értékéhez viszonyítva, annál nyitottabb egy nemzetgazdaság.

Az egyenlet értéke egyben azt a jövedelmet is jelenti, amely a nemzetgazdaságban keletkezik, s amellyel annak szereplői rendelkezni fognak. Azaz minél nagyobb értékben állít elő termékeket és szolgáltatásokat egy gazdasági rendszer, annál nagyobb jövedelem keletkezik az adott országban. Valamint ez azt is jelenti, hogy ahhoz, hogy a jövedelem nőjön egy országban, nem szükséges több terméket vagy szolgáltatást előállítani, hanem

úgy is elérheti ezt, hogy a korábbinál magasabb értékű termékeket és szolgáltatásokat állít elő a vállalati szektor.

1.3. A gazdasági rendszer legfontosabb mutatói

Egy nemzetgazdaság működését mindenképpen érdemes és szükséges is különféle mutatókkal mérnünk. Ebben a pontban most csak azokat a legfontosabbakat emeljük ki, amelyek megjelenhetnek egy ország versenyképességének elemzése során. Ezért elsősorban a gazdasági teljesítménnyel és annak szerkezetével, az árszínvonal-változással, a munkaerőpiaccal és a külgazdasági egyensúllyal kapcsolatos indikátorokat mutatjuk be.

A gazdasági teljesítmény mérése

A gazdasági teljesítmény mérése során azt akarjuk megvizsgálni, hogy milyen értékben állít elő termékeket és szolgáltatásokat az adott nemzetgazdaság (vagy annak egy földrajzi egysége). A korábban leírtaknak megfelelően ezzel azt is mérjük, hogy mekkora jövedelem keletkezik a gazdaságban. A gazdasági teljesítmény mérésének nemzetközi módszertana és mutatórendszere van. Ezt a nemzeti számlák rendszerének (SNA – System of National Account) nevezzük.

A rendszerben a legelső mutató a bruttó kibocsátás (GO – Gross Output). Ez egy szuperbruttó mutató, amely nem szűri ki sem a térbeli, sem az időbeli halmozódást, ezért csak mérési módszertani szerepe van, gazdasági jelentősége nincsen. Ennek oka, hogy értéke tartalmazza az összes előállított termék és szolgáltatás piaci értékét. Mivel azonban a termékek és szolgáltatások döntő része az előállítási lánc során beépül újabb termékekbe vagy szolgáltatásokba, hozzájárulva azok piaci értékének kialakulásához, így többször, halmozottan vesszük figyelembe ugyanazt az értéket. Például, ha a gazdaság termel 1 milliárd forint értékű étkezési búzát, majd ezt megveszik a malmok, amelyek őrölnék belőle 2 milliárd forint értékű lisztet, amelyet értékesítenek a pékségeknek, amelyek aztán sütnék belőle 5 milliárd forint értékű kenyeret, akkor a 2 milliárd forint értékű liszt kétszer fog megjelenni a GO-ban, hiszen egyszer önmagában mint az előállított liszt értéke, másrésztől az 5 milliárd forint értékű kenyér részeként, hiszen a kenyér értékében benne van a hozzá felhasznált liszt értéke is. És ugyanígy az 1 milliárd forint értékű búza is háromszor fog megjelenni a GO-ban, hiszen önmaga mellett megjelenik a liszt értékében és a liszt részeként a kenyér értékében is. Pedig igazából csak egyszer állították elő. Ezt nevezzük térbeli halmozódásnak.

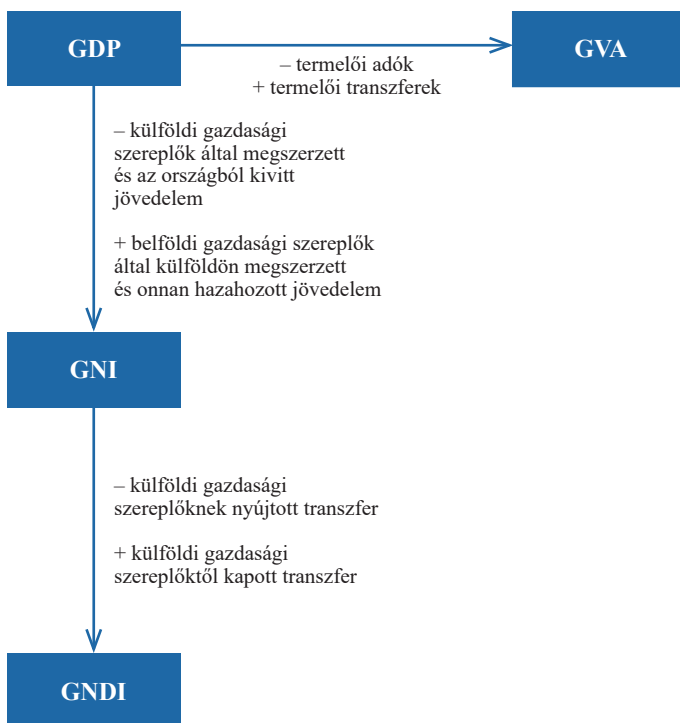
A térbeli halmozódás kiszűrésére hozták létre a bruttó hazai össztermék (GDP – Gross Domestic Product) és a bruttó hozzáadott érték (GVA – Gross Value Added) mutatókat, amelyek már a gazdasági teljesítmény valós értékét mutatják. A GVA egy adott földrajzi területen adott időszakban keletkezett hozzáadott érték összességét mutatja. A hozzáadott érték nem más, mint hogy az adott termelési/szolgáltatási folyamat során keletkezett output nettó (adómentes) értékéből kivonjuk az adott output létrehozásához felhasznált input ter-

mékek és szolgáltatások nettó értékét. Az előző példát tekintve a malmok 2 milliárd forint értékű lisztet hoztak létre 1 milliárd forint értékű búza felhasználásával, azaz az általuk előállított hozzáadott érték 1 milliárd forint volt. Míg a pékségek – szintén leegyszerűsítve a példát, hogy lisztet kívül semmit nem használtak fel a kenyér előállításához – 5 milliárd forint értékű kenyeret állítottak elő 2 milliárd forint értékű liszt felhasználásával, így az ő általuk teremtett hozzáadott érték 3 milliárd forint. Ezen számítási módszerrel kiszűrjük a térbeli halmozódást, s minden munkafolyamatot csak az általa előállított érték erejéig vesszük figyelembe a gazdasági teljesítmény mérésekor.

A GDP nemzetgazdasági szinten csak annyiban különbözik a GVA-tól, hogy a GVA-hoz hozzáadjuk az állam által a termékek és szolgáltatások előállítására és értékesítésére kivetett adókat, majd kivonjuk belőle az állam által a vállalati szektornak termékek és szolgáltatások előállításához nyújtott transzferek értékét. Így a GDP a bruttó, azaz piaci értékeket felhasználva számolja a hozzáadott értéket. (Az előző példában ez azt jelentené, hogy mind a búza, mind a liszt, mind a kenyér árát megnöveljük a rá vonatkozó általános forgalmi adóval [áfával], illetve – amennyiben kaptak ilyet – levonjuk belőle az előállító cégek által kapott támogatás összegét, és ezután mérjük minden egyes munkafolyamatnál a hozzáadott értéket.) Egyes szakértők szerint a bruttósított hozzáadott érték számítása azért torzítja a gazdasági növekedés mérését, mert amennyiben az állam megnöveli az adókat, úgy nagyobb hozzáadott érték keletkezik bruttó értéken számolva, és így emelkedik a GDP-növekedés értéke. Más szakértők szerint viszont ez nem torzítás, mivel a megnövelt adóból az állam is több szolgáltatást hoz létre (honvédelem, államigazgatási szolgáltatások stb.), így a gazdasági teljesítmény valóban növekszik.

A GDP az áru- és szolgáltatáspiac keresleti, azaz felhasználási oldaláról is mérhető, mégpedig a már ismertetett nemzetgazdasági egyenlettel, ahol összeadjuk a magánfogyasztás, az állami vásárlás (állami fogyasztás és állami beruházás), a magánberuházás és az export értékét, és mindenképp kivonjuk az import értékét.

Nagyon fontos mutató a bruttó nemzeti jövedelem (GNI – Gross National Income). Ezt az indikátort a GDP-ből képezzük úgy, hogy kivonjuk belőle a külföldi gazdasági szereplők által az adott országban megszerzett és onnan hazavitt jövedelmet, és hozzáadjuk az adott ország gazdasági szereplői által más országban megszerzett és onnan hazahozott jövedelmet. Itt a jövedelemmozgás alapvetően a tőkejövedelem (profit, kamatok) repatriálását, azaz anyavállalatnak történő hazaautalását, illetve a külföldi munkavállalás esetén a megszerzett munkabér anyaországi elköltését jelentheti. Emellett az Európai Unió belül módosító tétel az Európai Unió költségvetésébe befizetett, illetve onnan különböző támogatások formájában visszakapott összegek. Tehát a különbség a két mutató között az, hogy a GDP azt mutatja meg, hogy egy országban mekkora jövedelem keletkezett, a GNI pedig azt, hogy az adott országban mekkora jövedelem realizálódott, vagyis mekkora jövedelemmel rendelkeznek valójában a hazai gazdasági szereplők. Ilyen módon a GNI lehet magasabb és alacsonyabb is, mint a GDP. Jellemzően a legfejlettebb országok esetében magasabb, mivel ezen országok cégei jelentős profitot hoznak haza külföldről leányvállalataik révén. A GDP-nél a GNI mindenképpen hasznosabb mutató, ha különböző társadalmak fejlettségét, életszínvonalát szeretnénk összehasonlítani.

2. ábra

A nemzetgazdasági teljesítményt és jövedelmet mérő főbb mutatók kapcsolatrendszere

Forrás: a szerző szerkesztése

Kisebb jelentőségű, de az SNA-rendszer része a bruttó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem (GNDI – Gross National Disposable Income). Ezt a mutatót a GNI-ből kapjuk meg úgy, hogy kivonjuk belőle az országból kiáramló transzfereket, és hozzáadjuk az országba beáramló transzfereket. Jelentősége azért kisebb, mert értékét tekintve általában jelentéktelen az eltérés a GNI-hoz képest. Csak a legszegényebb országok esetében találunk nagyobb eltérést, amikor ezen országok és társadalmuk működésének fenntartása jelentős részben külföldről kapott segélyekből történik. Ilyenkor a GNDI jóval nagyobb lehet, mint a GNI.

Az előző mutatóknak létezik a nettósított (nettó hazai össztermék – NDP; nettó nemzeti jövedelem – NNI; nettó nemzeti rendelkezésre álló jövedelem – NNDI) változata is. Ez esetben a nettósítás azt jelenti, hogy kiszűrjük az időbeli halmozódást, vagyis azt, hogy a jelen időszakban előállított termékek és szolgáltatások létrehozása során felhasználnuk korábbi időszakban előállított értékeket is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a bruttó mutatókból kivonjuk az adott időszakban végbemenő amortizáció (értékcsökkenés) összegét, és így kapjuk meg a nettó mutatót. Hiszen miközben az időszak során termeltünk és szolgáltatunk, és ezzel értéket (jövedelmet) teremtettünk, az ezek előállításához szükséges gépek, eszközök, berendezések koptak, öregedtek, avultak, így csökkent az értékük.

Gazdasági teljesítményt mérő mutatók számítása

Tegyük fel, hogy egy nemzetgazdaság kapcsán a következő adatokat ismerjük:

- Magánfogyasztás: 100 milliárd euró
- Állami fogyasztás: 50 milliárd euró
- Állami beruházás: 30 milliárd euró
- Magánberuházás: 50 milliárd euró
- Export: 30 milliárd euró
- Import: 25 milliárd euró
- Magánfogyasztás adója: 10%
- Magánfogyasztási termékek előállításának állami támogatása: 5%
- Az összes bruttó hozzáadott érték 5%-át viszik haza profitként a külföldi tulajdonú leányvállalatok.
- Az összes bruttó hozzáadott érték 2%-át viszik haza anyaországukba munkabéreként a külföldi munkavállalók.
- A hazai tulajdonú cégek külföldön lévő leányvállalatai által hazautalt profit értéke: 10 milliárd euró
- A hazai munkaerő külföldi munkavállalásából származó érték: 5 milliárd euró

Ezekből az adatokból kiszámíthatjuk az adott országra vonatkozó GDP-, GVA- és GNI-értékeket.

$$\text{GDP} = 100 \text{ Mrd} + (50 \text{ Mrd} + 30 \text{ Mrd}) + 50 \text{ Mrd} + 30 \text{ Mrd} - 25 \text{ Mrd} = 235 \text{ Mrd euró}$$

$$\text{GVA} = \text{GDP} - (100 \times 1,1) + (100 \times 1,05) = 230 \text{ Mrd euró}$$

$$\text{GNI} = \text{GDP} - (\text{GVA} \times 0,05) - (\text{GVA} \times 0,02) + 10 \text{ Mrd} + 5 \text{ Mrd} = 233,9 \text{ Mrd euró}$$

A gazdasági szerkezet mérése

A nemzetgazdaság szerkezeti (más néven strukturális) berendezkedése nagyon nagy mértékben befolyásolja annak versenyképességét. A gazdasági szerkezetet az alapján vizsgáljuk, hogy a gazdaságot ágazatokra, azon belül ágakra és tovább szakágazatokra bontjuk, és megnézzük, hogy melyik ágazatnak/ágnak/szakágazatnak mekkora a szerepe a hozzáadott érték (GDP/GVA) előállításában, illetve a foglalkoztatásban, valamint az exportban. Minél több gazdasági ág között minél kiegyensúlyozottabban oszlanak meg ezek a mutatók (azaz nincsenek olyan ágak, amelyek szerepe túlsúlyos a kibocsátásban, foglalkoztatásban, exportban), annál inkább diverzifikáltabb az adott nemzetgazdaság. A diverzifikáltságot gyakran úgy mérik, hogy az exporton belül legnagyobb hányaddal szereplő három gazdasági ág összteljesítményét viszonyítják az export egészéhez. Minél kisebb az így kapott hányados, annál diverzifikáltabb, minél nagyobb, annál homogénebb a gazdasági szerkezet. A diverzifikáltabb gazdasági szerkezet hosszú távon mindig előnyösebb a nemzetgazdaság számára. Ennek kifejtésére és bemutatására a 3. fejezetben kerül sor.

A beruházási aktivitás mérése

Ahogy említettük, a beruházások megfelelő szintje kiemelten fontos a termelési és szolgáltatási tevékenység jövőbeni fenntartásához. Éppen ezért fontos tudnunk, hogyan alakulnak a beruházások. Ezt általában a GDP-hez viszonyítva, annak százalékában mérjük. A beruházásokon belül megkülönböztetünk állóeszköz-beruházást (ezen belül ingatlan-, valamint gépieszköz-beruházást) és készletberuházást. Az egyes csoportok GDP-hez mért értékét külön-külön is figyelemmel szoktuk kísérni, mert jelzésértékűek a gazdasági teljesítmény jövőben várható alakulását illetően.

Az árszínvonal-változás mérése

Árszínvonal-változás alatt az adott országban előállított termékek és szolgáltatások, valamint a létrehozásukhoz szükséges erőforrások piaci árának módosulását értjük. Ennek mérése azért fontos, mert a gazdasági teljesítmény mérése során a termékek és szolgáltatások nominál- (piaci) összértéke azért is nőhet, mert emelkedett az árszínvonal a gazdaságban. Hiszen ha például 5%-kal több a nominál-GNI értéke, mint egy évvel korábban, de az árszínvonal is 5%-kal magasabb, akkor igazából a gazdaság teljesítménye reálértéken nem nőtt, és a társadalom a számára rendelkezésre álló jövedelemből – hiába 5%-kal magasabb az – nem tud több terméket és szolgáltatást megvenni, mint egy évvel korábban. A pénz (jövedelem) értékének különböző időszakbeli összehasonlíthatóságához tehát szükség van az árszínvonal-változás megállapítására. Azokat a mutatókat, amelyeknek az értékében kiküszöböltük az árszínvonal-változás hatását, reálmutatóknak nevezzük.

Az árszínvonal-növekedést a szakirodalom inflációnak, az árszínvonal-csökkenést deflációnak nevezi. Mérésére többféle módszertan és képlet is van attól függően, hogy milyen típusú kosarakat használunk, illetve az áruk, szolgáltatások és termelési tényezők mely csoportjának árszínvonal-változására vagyunk kíváncsiak. (Az általános, a nemzetgazdaság egészére vonatkozó árszínvonal-változást a GDP-deflátorral mérjük, amely a nominál-GDP és a reál-GDP hányadosa. [2.]

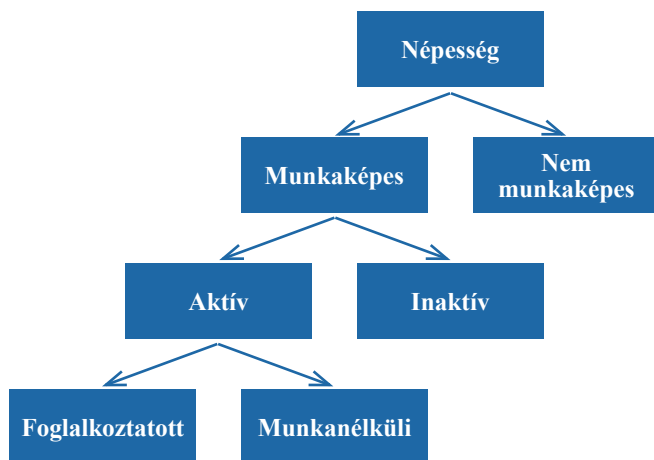
Az infláció oka hosszú időtávon mindig az, hogy a Központi Bank (Nemzeti Bank) gyorsabb ütemben növeli a pénzpiacra a pénzkínálatot, mint ahogy a gazdasági szereplők kereslete növekszik az iránt. A kereslet döntően a gazdasági teljesítménytől, tehát a reál-GDP értékétől függ, azaz hosszú távon az inflációt az okozza, hogy gyorsabban nő a pénzmennyiség a gazdaságban, mint a gazdasági teljesítmény. Rövid távon az inflációnak több oka is lehet. Ilyen lehet a gazdasági szereplők inflációs várakozása (a vállalatok ez alapján emelik az áraikat), a csökkenő munkanélküliség (ez megnöveli a keresletet az áru- és szolgáltatás piacon, ami árfelhajtó hatású), illetve ha valamely általánosan használt termelési tényezőnek (munkaerő, mezőgazdasági termékek, fontos ásványkincsek stb.) piaci ára hirtelen megnövekszik.

Munkaerőpiaci mutatók

A munkaerőpiaci mutatók segítségével azt mérjük, hogy a társadalom mekkora hányada vesz részt a termékek és szolgáltatások előállításában, azaz a jövedelemteremtésben. A népesség munkaerőpiac szerinti csoportosítását a 3. ábrán láthatjuk [3]:

Látható, hogy a társadalom munkaképes állományán belül két csoport található: az aktív és az inaktív. (Az újabb megközelítés alapján munkaerő-állománynak és munkaerő-állományon kívüli népességnek nevezzük őket. Utóbbi kategória együvé olvasztja az inaktívakat és a nem munkaképeseket.) Az aktívak további két csoportra bonthatók: foglalkoztatottakra és munkanélküliekre. Munkanélküli az, akinek jelenleg nincsen munkaviszonya, aktívan munkát keres, és amennyiben talál, képes is munkába állni, vagy már talált munkát, csak még nem kezdte meg munkaviszonyát. A foglalkoztatottak és a munkanélküliek, azaz az aktívak jelentik a munkaerőpiacon a kínálati oldalt. Ők alkalmazhatók termékek és szolgáltatások előállítására vagy állami feladatok ellátására. Az inaktív az a munkaképes, aki nem rendelkezik munkaviszonnyal, és jelenleg nem is keres munkát. Idetartoznak

a korengedményes nyugdíjban, illetve különböző szociális juttatásban részesülők mellett azok, akik feladták a munkahely keresését, mert reménytelennek találják azt. Az inaktivitás nagyon veszélyes a gazdasági rendszer számára, mert aki inaktívvá válik, annak tudása, készsége, képessége elavul, és sokszor a motivációja is megkopik ahhoz, hogy később sikeresen visszatérhessen a munkaerőpiacra. S így végleg kiesik a jövedelemtermelésből.

3. ábra

Néesség munkaerőpiac szerinti csoportosítása

Forrás: a szerző szerkesztése

A munkaerőpiaci helyzetet a következő fő mutatókkal mérjük:

- Munkanélküliségi ráta: munkanélküliek száma / aktívak száma
- Aktivitási ráta: aktívak száma / munkaképesek száma
- Foglalkoztatási ráta: foglalkoztatottak száma / munkaképesek száma

Látható tehát, hogy a munkanélküliségi ráta azt mutatja meg, hogy a munkaerőpiac kínálati oldalán lévők közül – tehát azokból, akik adott időszakban aktívak – hány százalék nem talál munkát. Míg az aktivitási ráta értékéből arra kapunk választ, hogy adott pillanatban a munkaképesek hány százaléka jelenik meg a munkaerőpiac kínálati oldalán, és ajánlja fel munkaerejét. A foglalkoztatási ráta az előzőekkel szemben nem egy, hanem két szinttel magasabban lévő halmazhoz hasonlítja a részhalmazt, azaz azt mutatja meg, hogy a munkaképes lakosság hány százaléka foglalkoztatott a mérés időpontjában.

Alapvető fontosságú, hogy egyetlen mutató alakulásából soha nem lehet véleményt kialakítani a munkaerőpiaci helyzetet illetően, hanem mindig legalább két mutatót meg kell vizsgálnunk. Hiszen például, ha csökken a munkanélküliségi ráta, annak két oka is lehet. Egyrészt lehet, hogy több munkanélküli munkát talált, ami alapvetően egy pozitív folyamat. Azonban az is előfordulhat, hogy sok munkanélküli feladta a reményt arra, hogy munkahelyet találjon, és inaktívvá vált, ami viszont nagyon negatív a nemzetgazdaság számára. Hogy valójában a kettő közül melyik történt, csak úgy tudjuk meg, ha az aktivitási rátát vagy a foglalkoztatási rátát – annak változását – is megvizsgáljuk.

A gazdasági nyitottság mérése

A gazdasági nyitottságot leggyakrabban úgy mérjük, hogy összeadjuk az export és az import értékét, és ezt viszonyítjuk a GDP-értékhez. Minél magasabb az így kapott hányados, annál nyitottabb egy gazdaság, hiszen annál nagyobb szerepe van a nemzetközi kereskedelemnek egy adott gazdaság működésében és jövedelemtermelésében. A globalizációs folyamatok hatására a nemzetgazdaságok nyitottsága az elmúlt évtizedekben (talán évszázadokban) trendszerűen nőtt. Miközben a gazdasági nyitottság értéke a 60-as évek elején átlagosan 20–30% volt, addig manapság ez 50–60%. Azaz napjainkban ugyanazon 100 egység jövedelem előállításához átlagosan 30 egységgel több külkereskedelmet kell lebonyolítani, mint 60 évvel ezelőtt. Egyértelmű, hogy minél nyitottabb egy ország, annál fontosabb a versenyképesség. Hiszen csak versenyképes cikket képes más országok piacán értékesíteni. Az országok nyitottságának növekedése tehát megmagyarázza, hogy napjainkban már miért olyan kiemelt fontosságú kérdés a versenyképesség.

Nyitott Magyarország

Vannak kiugróan nyitott gazdaságok, és sok közülük itt található Kelet-Közép-Európában. Ilyen Magyarország is, amely a világ gazdaságilag egyik legnyitottabb országa. Nálunk a mutató értéke meghaladja a 170%-ot. Ez azt jelenti, hogy 100 forint jövedelem előállításához az ország több, mint 170 forint külkereskedelmet bonyolít le. Ilyen kiugró gazdasági nyitottság mellett kiemelkedően fontos, hogy hazánk versenyképes legyen.

A külgazdasági egyensúly mérése

A versenyképesség értelmezése és elemzése szempontjából kiemelten fontos mutatók a külgazdasági egyensúly helyzetét mérő indikátorok. Ez alatt alapvetően egy ország nemzetközi fizetési mérlegét, illetve annak két komponensét, a folyó fizetési mérleget, illetve a pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleget kell érteni.

A nemzetközi fizetési mérleg egy országnak (nemzetgazdaságnak) a külfölddel (más nemzetgazdaságokkal) lebonyolított összes gazdasági tranzakcióját mutatja ki adott időszakra vonatkozóan. Szerkezete az alábbiak szerint néz ki:

A „Tartozik” oldalon vannak azok az összegek, amelyek valamilyen tranzakció keretében elhagyják az országot. Ezek egy hazai gazdasági szereplőtől (lehet vállalati, háztartási, állami, nonprofit stb. szektor tagja) egy külföldi gazdasági szereplőhöz kerülnek. A „Követel” oldalon az ellenkező irányú pénzmozgások találhatók. Ezen összegek valamilyen tranzakció keretében külföldi gazdasági szereplőtől hazai gazdasági szereplőhöz kerülnek.

	Tartozik	Követel
1. Folyó fizetési mérleg		
1/A Árukereskedelem	import	export
1/B Szolgáltatáskereskedelem	import	export
1/C Jövedelemáramlás	külföldre átutalt jövedelem	külföldről átutalt jövedelem
1/D Transzferek	külföldre irányuló átutalások	külföldről érkező átutalások
Folyó fizetési mérleg egyenlege	1/A–D összesen	1/A–D összesen
2. Pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleg		
2/A Közvetlen beruházások	export	import
2/B Portfólióberuházások	export (külföldön vásárolt értékpapír)	import (külföldről vásárolt értékpapír)
2/C Bankhitelek, kölcsönök	export (nyújtott hitel)	import (kapott hitel)
Pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleg egyenlege	2/A–C összesen	2/A–C összesen
Fizetési mérleg egyenlege	1–2 összesen	1–2 összesen
3. Hivatalos tartalékeszközök mérlege		
3/A Külföldi központi bankok hazai, hivatalos értékpapírokban és nemzeti valutában lévő tartalékainak változása	tartalékok csökkenése	tartalékok növekedése
3/B Hazai központi bank tartalékainak változása	tartalékok növekedése	tartalékok csökkenése
Hivatalos eszközök egyenlege	3/A–B összesen	3/A–B összesen
Számla egyenlege	1–3 összesen	= 1–3 összesen

4. ábra

Nemzetközi fizetési mérleg szerkezete

Forrás: a szerző szerkesztése

A folyó fizetési mérlegben vannak a nemzetközi áru- és szolgáltatáskereskedelemmel, a munka- és tőkejövedelem nemzetközi áramlásával, valamint az egyoldalú transzferáramlással kapcsolatos tranzakciók. Például, ha egy „A” országbeli vállalat értékesít valamilyen terméket egy „B” országbeli vállalatnak, akkor annak értéke „A” ország folyó fizetési mérlegének „Követel” oldalán lesz, a vevő vállalat országánál pedig a mérleg „Tartozik” oldalán szerepel ugyanez az összeg. Vagy ha egy turista érkezik „B” országból „A” országba, akkor az általa utóbbi helyen elköltött összeg szintén a „Követel” oldalon szerepel „A” ország folyó fizetési mérlegében, és a „Tartozik” oldalon „B” országában. Ugyanígy, ha „B” országból egy bank kamatot fizet egy „A” országbeli banknak korábbi kölcsöne után, vagy egy „B” országban lévő leányvállalat hazautalja (repatriálja) profitját „A” országbeli anyavállalatának, ezek a tételek is a folyó fizetési mérlegben lesznek, mégpedig a „Követel” oldalon „A” országban (ahova a pénz érkezik), és a „Tartozik” oldalon „B” országban (ahonnan a pénz érkezik). Miután minden a folyó fizetési mérlegben lévő tétel értékét összegeztük a „Követel”, valamint a „Tartozik” oldalon, akkor megkapjuk az ország folyó fizetési mérlegének egyenlegét. Amennyiben a „Követel” oldalon lévő összérték nagyobb, mint a „Tartozik” oldalon lévő, úgy a folyó fizetési mérleg többletéről, amennyiben kisebb, úgy a folyó fizetési mérleg hiányáról beszélünk az adott ország esetében. Egyenlőség esetén az ország folyó fizetési mérlege egyensúlyban van.

A pénzügyi mérlegben a tőke nemzetközi áramlásával kapcsolatos tételek szerepelnek. [4.] A „Követel” oldalon van a tőkeimport, amikor külföldi tőke érkezik az országba (vagy hazai jön vissza), a „Tartozik” oldalon van a tőkeexport, amikor a tőke elhagyja az országot, azaz hazai tőkebefektetés történik külföldön, vagy a külföldi tőke távozik az országból. Például, ha egy „B” országbeli vállalat beruházást hajt végre „A” országban, vagy megvásárol egy vállalatot ott, akkor a beruházás vagy a vásárlás összege „A” ország pénzügyi mérlegében a „Követel”, „B” ország pénzügyi mérlegében a „Tartozik” oldalon szerepel. Ugyanígy, ha bármilyen „B” országbeli gazdasági szereplő „A” országbeli értékpapírt (kötvényt, részvényt) vásárol, vagy „A” országbeli szereplőnek nyújt kölcsönt, hitelt, akkor ez az összeg szintén a „Követel” oldalon szerepel majd „A” ország esetében, és a „Tartozik” oldalon „B”-nél. Miután itt is minden tétel értékét összegeztük a „Követel”, valamint a „Tartozik” oldalon, akkor megkapjuk az ország pénzügyi mérlegének egyenlegét. Amennyiben a „Követel” oldalon lévő összérték nagyobb, mint a „Tartozik” oldalon lévő, úgy a pénzügyi mérleg többletéről, amennyiben kisebb, úgy a pénzügyi mérleg hiányáról beszélünk az adott ország esetében. Egyenlőség esetén az ország pénzügyi mérlege egyensúlyban van.

A nemzetközi fizetési mérleg harmadik része a hivatalos tartalékeszközök mérlege. Ez leegyszerűsítve a külföldi központi bankok hazai hivatalos értékpapírokból és nemzeti valutában lévő tartalékjainak változását, valamint a hazai központi bank nemzetközi tartalékjainak (deviza, arany stb.) változását tartalmazza.

A nemzetközi fizetési mérleg tehát minden az országot elhagyó és az országba érkező pénzösszeget tartalmaz. Alapvető törvényszerűség, hogy a teljes mérleg két oldalán a végösszegnek (1–3) meg kell egyeznie. Azonban, ahogy az előző leírásból látszik, egyáltalán nem biztos, hogy egy ország folyó fizetési mérlege és pénzügyi mérlege egyensúlyban van. Semmi nem garantálja, hogy az export értéke megegyezik az import értékével, a beáramló tőke értéke pedig a kiáramlóéval. A folyó fizetési mérleg és a pénzügyi mérleg együttes eredményét, összegzését nevezzük fizetési mérlegnek. Ha a két mérleg együttes eredményeként a „Követel” oldal nagyobb értéket mutat, akkor az adott országnak fizetési mérleg-többlete, ha a „Tartozik” oldal a nagyobb, akkor fizetési mérleg-hiánya van.

Amennyiben tehát az ország fizetési mérlege nincsen egyensúlyban, akkor a mérleg egyensúlyát a hivatalos tartalékeszközökben bekövetkező változások fogják megteremteni. Ez döntően azt jelenti – különösen egy kis, nem világpénz funkciót betöltő valutával rendelkező ország esetében –, hogy az ország központi bankjának tartaléka fog növekedni vagy csökkenni. Amennyiben egy országnak fizetésimérleg-hiánya van, azaz a folyó fizetési mérlegben, valamint a pénzügyi mérlegben lévő tranzakciókon keresztül több pénz hagyja el az országot, mint amennyi beérkezik, úgy a központi bank tartaléka a hiány mértékének megfelelő értékben csökken. Amennyiben az országnak fizetésimérleg-többlete van, úgy a központi bank tartalékai a többlet mértékének megfelelő értékben növekednek.

A versenyképesség szempontjából azért kiemelkedően fontos a nemzetközi fizetési mérleg ismerete és folyamatos figyelemmel kísérése, mert egy ország versenyképességének romlása hamar megjelenik a fizetési mérlegének eredményében. Versenyképesség-romlás esetén jellemzően csökken az export, és nő az import, ami rontja és negatívvá teszi a folyó fizetési mérleg eredményét. A negatív folyó fizetési mérleg még egy ideig ellensúlyozható pozitív pénzügyi mérleggel (például hitelek felvételével és eladósodással) vagy a központi bank devizatartalékjainak felhasználásával, azonban egy idő után szükségszerűen eljön a kiigazítás pillanata, és az ország folyó fizetési mérlege egy automatikus kiegyensúlyozáson megy keresztül azért, hogy a társadalom életszínvonalának – adott esetben gyors és drasztikus – romlása csökkentse az importot, így egyensúlyba hozva a mérleget. Ezt nevezzük fizetésimérleg-válságnak, amelyre számtalan példa volt történelmünkben. Ezek szinte minden esetben versenyképességi problémákra vezethetők vissza.

Fizetésimérleg-válságok

A legtöbb olyan gazdasági válság, ahol egy-egy ország vagy régió gazdaságának és életszínvonalának hirtelen, drasztikus visszaesését látjuk, általában fizetésimérleg-válságnak tekinthető.

Fizetésimérleg-egyensúlytalanságtól szenvedett Spanyolország a Franco-rendszer vége felé, a brit gazdaság a 70-es években, a magyar gazdaság a 80-as években, de a fizetési mérleg összeomlása van az 1982-es latin-amerikai válság, az 1994-es mexikói tequilaválság, az 1997-es orosz és távolkeleti válság, a 2001-es argentin válság, valamint rengeteg afrikai gazdasági összeomlás mögött is. De ugyanígy fizetésimérleg-válságnak tekinthetők az euró-zóna perifériás országainak – különös tekintettel Görögországra – 2008 utáni folyamatos gazdasági problémái, valamint a kelet-közép-európai országokban – kiemelten Magyarországon és Romániában – 2008-ban elszenvedett súlyos gazdasági visszaesés is. Napjainkban fizetésimérleg-problémákkal küzd, és ezért ingatag a gazdasági stabilitása – többek között – Venezuelának, Zimbabwének, Törökországnak, Argentínának.

1.4. Az állam szerepe a nemzetgazdaság működésében

Termékeket és különösen szolgáltatásokat (például oktatás, egészségügy) az állami szektor is állít elő. Ezek ugyanúgy értéket teremtenek, és szükségleteket elégítenek ki, azonban létrehozásuk finanszírozása a vállalati szektor által előállított értékből fizetett – vállalati és háztartási – adókból történik. Ezzel kapcsolatban fontos látni, hogy egy nemzetgazdaságban csak annyi jövedelem keletkezik, amekkora hozzáadott értékben a vállalati szektor termékeket és szolgáltatásokat értékesít a hazai vagy a világpiacon. Az állami szektor nem állít elő jövedelmet, hanem a vállalati szektorban keletkezett jövedelem egy részét beszedi, és ebből fedezi saját kiadásait.

A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció, azaz a piaci kereslet-kínálat határozza meg. Ez alapján dől el, hogy milyen termékből és szolgáltatásból mennyit állítanak elő, és azokat milyen áron értékesítik. Azonban a piaci koordináció megfelelő működése érdekében az államnak is vannak feladatai, amelyek közül a legfontosabbakat az 5. ábrán láthatjuk:

5. ábra

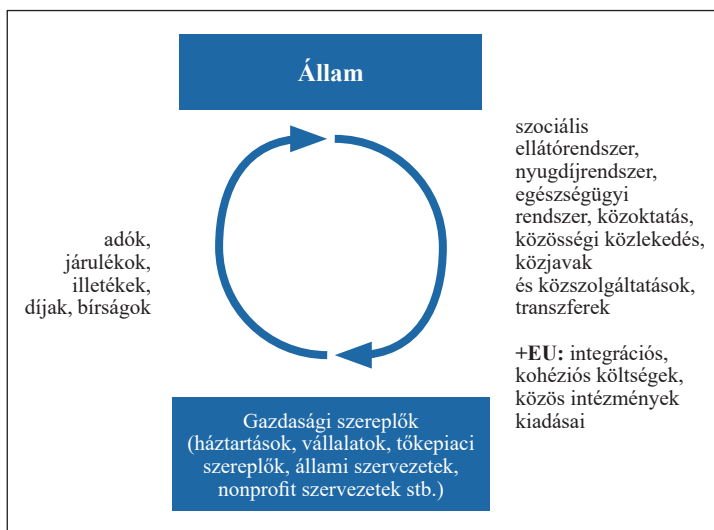
Az állam feladatai a nemzetgazdaság működésében

Forrás: a szerző szerkesztése

Ahogy jog- és vagyonbiztonság nélkül nem működik egy gazdasági rendszer, úgy tisztességes piaci verseny nélkül sem. Ugyanis a verseny készíti fejlődésre a vállalatokat. Ennek hiányában leállnak a vállalatok a fejlesztésekkel, innovációval s beruházásokkal, és az adott nemzetgazdaság előbb-utóbb véglegesen lemarad a technológiai fejlődésben. Megfelelő szintű technológia nélkül azonban nem lehet versenyképesnek lenni, és az adott nemzetgazdaság termékei és szolgáltatásai eladhatatlannak válnak mind a hazai, mind a külföldi piacon. Enélkül viszont nem keletkezik megfelelő jövedelem a nemzetgazdaságban, és az életminőség az országban gyorsan hanyatlani kezd. Emellett a fair verseny megléte a háztartások és az állam mint fogyasztó számára is kiemelten fontos. Ugyanis verseny esetén a vállalatok törekedni fognak arra, hogy a fogyasztói igényeket minél magasabb szinten, minél kedvezőbb ár-érték arányban kiszolgálják, ugyanis csak így tudják elérni, hogy a vevők őket válasszák versenytársaik helyett. Amennyiben nincsen verseny, vagy a verseny nem tisztességes, úgy az adott nemzetgazdaságban a fogyasztói igények kiszolgálása és ebből adódóan az életminőség is alacsonyabb szintű lesz.

A jövedelem-újraelosztás célja (6. ábra), hogy az állam ellássa a társadalom által rábízott funkciókat, valamint csökkentse a társadalom egyes rétegei, illetve az ország egyes régiói között fennálló életminőség-különbséget. Ennek érdekében a gazdasági szereplőktől különböző formában (adók, járulékok, díjak stb.) jövedelmük egy részét elvonja. Az így

befolyt összeget aztán az újraelosztási csatornákon keresztül másmilyen elosztásban visszajuttatja a gazdasági szereplőkhöz úgy, hogy egyrészt közjavakat [5.] állít elő (honvédelem, infrastruktúra stb.), amelyeket mindenki fogyaszt, másrészt az oktatási, egészségügyi és szociális ellátórendszeren keresztül biztosítja, hogy mindenki tudásához, szorgalmához mértén hozzájárulhasson a gazdasági teljesítményhez, és részesülhessen annak jövedelméből, de legalábbis emberi léthez méltó életet élhessen. [6.] Azért nevezzük újraelosztásnak, mert nem mindenki annak függvényében részesül az állam által biztosított szolgáltatásokból, transzferekből, hogy mennyit fizetett be. A gazdagabb régiók, a magasabb jövedelmű társadalmi rétegek jellemzően többet fizetnek be, a szegényebb régiók, alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegek jellemzően nagyobb mértékben részesülnek a visszaosztásból. A jövedelem-újraelosztás mértékét a GDP-hez szokták viszonyítani. Jellemzően minél magasabb hányadát szedi be és osztja újra az állam a megtermelt GDP-nek, annál kisebbek lesznek a társadalmi és regionális különbségek. Természetesen ez attól is függ, hogy mire mennyit költ az állam. Az önmagára, saját működésére túl sokat költő állam nem jól látja el feladatát. Ráadásul, mivel az adóterhek költségként jelentkeznek a vállalatok számára, ha túlzottan magasak, ronthatják azok versenyképességét. Így a hatékonytalan állam esetén a vállalatok könnyen más országokba települhetnek át.

6. ábra

A jövedelem-újraelosztás működése a nemzetgazdaságban

Forrás: a szerző szerkesztése

Az állam közvetlen és közvetett módon a termelési tényezők gazdasági felhasználását, azok gazdasági szereplők közötti elosztását is befolyásolja. Ezt nevezzük erőforrás-újrendezésnek (5. ábra). Közvetlen beavatkozás, amikor valamilyen társadalmilag, gazdaságilag vagy ökológiailag fontos cél érdekében (például a közösségi közlekedés működése) az állam maga használja fel a termelési tényezőket az általa tulajdonolt vállalatokon keresztül. Közvetett befolyásolás, amikor a társadalmilag hasznosabb gazdasági tevékenység növelése érdekében

az adott területen támogatja a termelési tényezők felhasználását, míg a kevésbé hasznos tevékenység csökkentése érdekében – például megemelt adókkal – megdrágítja a termelési tényező-felhasználást. (Ilyen például a gazdasági tevékenység környezetkárosító hatása, amely kapcsán a támogatásokról és büntetésekről mint állami feladatról lesz szó a 8. fejezetben.)

A tervutasításos gazdasági rendszer versenyképtelensége

A tervutasításos gazdasági rendszerben nem igazán különül el az állami szektor és a vállalati szektor, ugyanis ebben a gazdaságirendszer-típusban a vállalatok döntően vagy kizárólag állami tulajdonban vannak. Pontosan ez az, ami a gondot okozza, és a rendszert versenyképtelenné teszi a piacgazdasággal szemben. Ugyanis a vállalatoknak nincsenek valós tulajdonosai, akik kikényszerítenék a hatékony működést. A piacgazdaságban a tulajdonos magánszemélyek a saját megtakarításukat (tőkéjüket) fektetik be, és azt kockáztatják a vállalat működése során. Ezért mindent megtesznek a vállalat minél hatékonyabb (profitábilisabb) működéséért, és nyomást gyakorolnak a menedzsmentre ennek érdekében. A tervutasításos gazdaságban nincsen ilyen erős tulajdonosi érdek, hiszen a vállalatok más pénzt (a közösség pénzét) kockáztatják. Ebből adódóan sokkal „kényelmesebb” a vállalatok működése. Erre ráerősít, hogy az áru- és szolgáltatási piacon sincsen olyan éles verseny (az is előfordul, hogy semmilyen verseny sincs) a vállalatok között. Ennek a kényelmességnek a következményeként a vállalatok elmaradnak kutatás-fejlesztésben, innovációban és végül technológiában, valamint termelékenységekben. Ennek lett a következménye, hogy a kétpólusú világrend idején a szocialista társadalmak egyre nagyobb technológiai hátrányba és ebből kifolyólag életszínvonalbeli lemaradásba kerültek a kapitalista társadalmakkal szemben.

Jó példa erre a magyar Ikarus járműgyár által gyártott Ikarus 200-as buszcsalád esete. Az 1960-as évek végén kifejlesztett típuscsalád akkor a világ legmodernebb autóbuszai közé tartozott. A típuscsalád előtt az egész szocialista tábor piacai nyitva álltak komolyabb versenytárs nélkül. Ebből adódóan óriási szériában gyártották, s mind a mai napig a világon a legnagyobb példányszámban értékesített busztípus. Azonban pont ez a verseny nélküli és kényelmes állami tulajdonosi állapot okozta a veszít. A típuson a következő két évtizedben csak minimális módosításokat, fejlesztéseket végeztek, s bár próbálkoztak korszerűbb típuscsaládok kialakításával is, a világ technológiailag messze elhaladt az üzem mellett. Így amikor a szocialista rendszer megszűnésekor a gyár a világpiacra találta magát a legmodernebb technológiákkal szemben, akkor versenyképtelenné bizonyult.

A fenti logikából adódóan az állami tulajdonú vállalatok működési hatékonysága napjainkban is messze elmarad a magánvállalatokéhoz képest. Ezért mindig alaposan meg kell gondolni, hogy a gazdasági rendszer mely területén van szükség közvetlen állami beavatkozásra (állami tulajdonú vállalatok képében), és mely területeken elég a közvetett állami beavatkozás (piacszabályozás vagy -befolyásolás különböző eszközeinek formájában).

Ahogy a későbbi fejezetekben lesz szó róla, a gazdasági rendszer működésének és napjaink versenyképességének az alapja, hogy képzett és – mind fizikailag, mind mentálisan – egészséges munkaerő álljon rendelkezésre a gazdaság számára. Ennek biztosítása is döntően az állam feladata magas színvonalú oktatási és egészségügyi rendszer fenntartásán keresztül.

Az előzők mellett az állam feladata lehet az is, hogy a gazdasági törvényszerűségek következtében létező gazdasági ciklusok hatásait csökkentse különösen a foglalkoztatás területén.

A nemzetgazdaság működéséből és a jövedelem-újraelosztás logikájából megérthető, hogy nem a vállalati szektor van az államért, hanem az államnak kell szolgálnia a vállalati szektort. Azért, hogy az minél versenyképesebb lehessen, és ezzel több jövedelmet állítson

elő, amely egy részének elvonásával az újraelosztáson keresztül az állam megvalósíthatja szakpolitikai céljait, valamint elláthatja az állami szektorra delegált feladatokat (például honvédelem stb.) Ez a tankönyv ezzel foglalkozik, azt mutatja be, hogy milyen tényezők tesznek versenyképessé egy gazdaságot, és hogy miként fejleszthetők ezek a tényezők.

1.5. Összefoglaló gondolatok

Az emberi közösség és társadalom kialakulásával párhuzamosan megszületett a gazdasági rendszer is, amelyen keresztül termelési tényezőket felhasználva termékeket és szolgáltatásokat állítunk elő. Ebben a bevezető 1. fejezetben ennek a gazdasági rendszernek a működését foglaltuk össze, mégpedig a makroszintet, azaz a nemzetgazdaságot bemutatva.

A nemzetgazdaság szektorai a vállalati szektor, a háztartási szektor, a bankszektor, az állami szektor és a nonprofit szektor. A szektorok tagjai a makropiacokon találkoznak egymással. Emellett minden nemzetgazdaság kapcsolatba kerül más országokhoz tartozó gazdasági szereplőkkel is. Gazdasági teljesítményen a vállalati szektorban előállított áruk és szolgáltatások értékét értjük, mégpedig úgy, hogy minden egyes munkafolyamatnál csak az ott keletkezett hozzáadott értéket vesszük figyelembe. Amennyi hozzáadott érték keletkezik egy gazdaságban, annyi jövedelemmel rendelkeznek a gazdaság szereplői. Ebből a jövedelemből fogyaszthatnak és takaríthatnak meg a háztartások, valamint ezen jövedelem egy részének újraelosztásából láthatja el az állami szektor is a társadalom által rábízott feladatokat. A termelési és szolgáltatási tevékenység működőképességének biztosítása érdekében kiemelten fontos, hogy beruházásokkal ellentételezzük a fizikai és szellemi termelőkapacitások elavulását és elkopását. A beruházások finanszírozásához viszont arra van szükség, hogy a háztartási és az állami szektor elegendő megtakarítást biztosítson a bankszektor számára.

A gazdasági rendszer működése kapcsán a következő legfontosabb dolgokat mérjük: mekkora a gazdasági teljesítmény értéke, milyen a gazdasági berendezkedés szerkezete, mekkora az árszínvonal-változás mértéke, a társadalom mekkora hányada vesz részt a gazdasági tevékenységben, mennyire nyitott külgazdaságilag az ország, milyen a külgazdasági egyensúly helyzete. Ebben a fejezetben mindegyik mérésére mutattunk be mérőszámokat, indikátorokat, rendszereket.

A nemzetgazdaság működését alapvetően a piaci koordináció, azaz a piaci kereslet-kínálat határozza meg. Ez alapján dől el, hogy milyen termékből és szolgáltatásból mennyit állítanak elő, és azokat milyen áron értékesítik. Azonban a piaci koordináció megfelelő működése érdekében az államnak is vannak feladatai, úgymint a piaci verseny és annak tisztaságának biztosítása, a jövedelem-újraelosztási rendszer működtetése, a termelési tényezők újrerendezésével azok felhasználásának hatékonyabbá tétele, valamint egészséges és jól képzett munkaerő biztosítása a gazdaság számára.

A továbbiakban a gazdasági teljesítmény növekedését meghatározó tényezőket a 2. fejezetben mutatjuk majd be. A gazdasági szerkezet és a versenyképesség kapcsolata, azaz hogy milyen módon határozza meg egy ország versenyképességét az, hogy milyen gazdasági ágak és milyen eloszlásban telepedtek meg az adott nemzetgazdaságban, a 3. fejezetben lesz kifejtve, azt, hogy a kisvállalkozásoknak milyen szerepe van a versenyképességben, a 7. fejezet mutatja be. Azzal, hogy a gazdasági rendszerben keletkezett jövedelem miként

oszlík meg a társadalom tagjai között, és ez hogyan hat a versenyképességre, a 6. fejezet fog foglalkozni. A 8. fejezet pedig felvázolja, hogy az ebben a fejezetben bemutatott gazdasági rendszer nem értelmezhető önállóan, elkülönülten az őt körülvevő természeti környezettől.

Jegyzetek

1. A transzfer az ellentételezés nélkül átadott jövedelem, jöszág vagy eszköz. Ilyen lehet az állam által nyújtott szociális juttatás (jövedelem vagy áru formájában) vagy vissza nem térítendő támogatás, de ilyen a háztartások és a vállalatok részéről adott adomány is.
2. A nominál-GDP esetén a gazdasági teljesítmény mérésénél a tárgyidőszakban előállított mennyiséget és a tárgyidőszaki árakat vesszük figyelembe. Ezzel szemben a reál-GDP esetén a tárgyidőszaki mennyiséget a bázisidőszaki árakkal szorozzuk. Így a két mutató hányadosa azt mutatja meg, hogy hogyan változott az árszínvonal a bázisidőszakról a tárgyidőszakra.
3. Az ábra a népesség munkaerőpiaci szempontú osztályozásának klasszikus változatát mutatja. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) már egy másik típusú osztályozást alkalmaz.
4. A nemzetközi tőkeáramlásnak három alapvető formája van: 1. közvetlen külföldi beruházás; 2. portfólióberuházás; 3. közvetlen kölcsöntőke (hitel). A közvetlen külföldi beruházás alatt olyan tőkemozgást kell érteni, amely során egy vállalat külföldön leányvállalatot hoz létre, leányvállalatát bővíti, vagy felvásárol valamilyen másik vállalatot. A közvetlen külföldi beruházás megkülönböztető vonása, hogy nemcsak erőforrások (tőke) átadását foglalja magában, hanem az irányítás megszerzését is. A leányvállalatnak nemcsak pénzügyi kötelezettségei vannak az anyacéggel szemben, hanem ugyanannak a szervezeti struktúrának is része. Ezzel szemben a portfólióberuházás külföldi értékpapír (vállalati kötvény, részvény, állampapír) vásárlását jelenti irányítási jog megszerzése nélkül. Ennek egyik része lehet kölcsöntőke (vállalati, állami kötvény), egy része pedig véglegesen átadott eszköz (részvény). A közvetlen kölcsöntőke mozgása a klasszikus hitelügyleteket jelenti, amelyek jelentős része a nemzetközi pénzüpiacokon a különböző tőkepiaci és pénzüpiaci szervezetek (például bankok) között zajlik.
5. A közjavak olyan termékek vagy szolgáltatások, amelyek fogyasztásából az adott közösség egyetlen tagja sem zárható ki, és ahol a fogyasztók között nem áll fenn rivalizálás, mert a jöszág rendelkezésre állása kvázi végtelen. Nemzetgazdasági szinten, ahol a létrehozó és fogyasztó közösség alatt az egész társadalom érthető, a közjavakat általában az állam állítja elő úgy, hogy az előállítás költségét adó formájában beszedi a társadalomtól.
6. Emberi léthez méltó élet alatt az ENSZ a tartalmas, emberi lét szinonimáját érti, azaz olyan életszínvonalat, amely az legalapvetőbb biológiai szükségletek kielégítésén túl legalább minimális társadalmi, közösségi szükségletek kielégítését is lehetővé teszi.

Ellenőrző kérdések

1. Mit nevezünk gazdasági rendszernek, és milyen szintjei vannak?
2. Egy nemzetgazdaságnak milyen szereplői (szektorai) vannak, és hogyan kapcsolódnak egymáshoz?
3. Hogyan keletkezik jövedelem egy gazdaságban?
4. Milyen mutatókkal mérjük a gazdasági teljesítményt, és mi a különbség az egyes mutatók között?
5. Milyen mutatókkal mérjük a munkaerőpiac helyzetét, valamint az árszínvonal-változást?
6. Napjainkban miért válik egyre fontosabbá, hogy az ország versenyképes legyen?
7. Melyik a külgazdasági egyensúlyt mérő fő mutató, és milyen részei vannak?
8. Milyen feladatai vannak az államnak a gazdasági rendszer működőképességének fenntartása szempontjából?
9. Miért kiemelkedően fontos, hogy egy gazdaságban tiszta, fair piaci verseny legyen?
10. Milyen a magyar gazdaság szerkezeti berendezkedése?
11. Hogyan alakult az elmúlt időszakban Magyarország nemzetközi fizetési mérlege?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BOGÁR L. – CSATH M. – GAZDAG L. – HUTKAI Zs. – SZEGŐ Sz. – VASS Cs. (2014): *Közgazdaságtan: Társadalomgazdaságtan, makroökonómiai alapok*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- JAKSITY Gy. (2003): *A pénz természete*. Budapest, Alinea.
- KRUGMAN, P. R. – OBSTFELD, M. (2003): *Nemzetközi gazdaságtan*. Budapest, Panem.
- MANKIW, N. G. (2005): *Makroökonómia*. Budapest, Osiris.
- TAKSÁS B. (2013): *Gazdasági biztonsági kihívások napjaink globalizált világában*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- VERESS J. szerk. (2009): *A gazdaságpolitika nagy elosztórendszerei*. Budapest, Typotex.

2. Növekedés, növekedési elméletek, fejlődés, versenyképesség

(Csath Magdolna)

Ebben a fejezetben bemutatjuk a növekedési modellek főbb típusait, állításait és azok versenyképességgel való összefüggéseit. Vizsgáljuk a növekedés és a fejlődés kapcsolatát és a növekedést, valamint a versenyképességet egyaránt meghatározó termelékenységet és az annak mérésére használt mutatókat. Vázoljuk továbbá a növekedés mérésére használt GDP-mutató gyenge pontjait is. A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Melyek az exogén és endogén növekedési modellek közötti főbb különbségek?
2. Mi a különbség a növekedés és a fejlődés között?
3. Melyek a GDP-mutató gyenge pontjai?
4. Mi a TFP-mutató, és mit mér?
5. Milyen módszerekkel tudja az állam ösztönözni a versenyképesség javulásával is járó gazdasági növekedést?

2.1. A gazdasági növekedés modelljei: exogén, endogén modellek

A közgazdászok hosszú ideje elemzik a gazdasági növekedés tényezőit, előidézőit. Az idő során a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői között a munkaerő, a tőke, a termelékenység, majd később a tudás, a képességek, általában a humán vagyoni minősége került előtérbe. A kérdés azért fontos, mert a gazdasági növekedés egyrészt javíthatja az állampolgárok életszínvonalát és életminőségét. Másrészt a növekedésnek negatív hatásai is lehetnek a társadalomra és a természeti környezetre egyaránt. Ilyenek az egyenlőtlenségek [1.] növekedése a társadalomban, a túlfogyasztásra ösztönzés, amely a nem megújuló erőforrások [2.] gyors kimerüléséhez vezethet, valamint a megnövekedett hulladékképződés és az egyéb természetkárosítás. Ezeket káros externáliáknak hívják.

A versenyképesség és a növekedés kapcsolatban van egymással. A kapcsolat kétirányú. Az erőltetett, mennyiségi szemléletű, negatív externáliákkal járó növekedés rontja a jövőbeli versenyképesség javulásának esélyeit. A növekedés lehetséges mértékét viszont befolyásolja a versenyképesség alakulása.

Az idők során nagyon sok növekedési modellt állítottak fel a közgazdászok. A legelső modellkísérlet Adam Smith nevéhez fűződik, aki *A nemzetek gazdagsága* című könyvében azt hangsúlyozta, hogy a gazdasági növekedés a munkamegosztással van összefüggésben. Témánk, a versenyképesség szempontjából az exogén és endogén modelleket érdemes megismerni. Az exogén növekedési modellek lényege, hogy a gazdasági növekedésnek külső,

a gazdaságon kívüli okai és feltételei vannak. Ilyenek például a külföldi tőkebefektetések vagy – esetünkben – az EU-ból érkező pályázati források.

Káros externáliák: a gazdasági tevékenység negatív hatásai a nagyobb rendszerekre, a társadalomra és a természeti környezetre. Ilyenek lehetnek a több műszakos munkarend egészségre gyakorolt káros hatásai, a termelés természetet, levegőt, vizeket szennyező hatásai vagy a feldolgozó iparágak növekvő termelése miatti túlzott fakitermelés. De externáliának tekinthető az is, ha egy nagy cég betelepülése egy kisváros határába megnöveli a közlekedési dugók előfordulását és ezzel a légszennyezést. Az externáliák jellemzője, hogy okozóik számára nem jelentenek többletköltséget. Azt általában a társadalom viseli. A kormányoknak viszont lehetőségük van a káros externáliákat okozó tevékenységek megadóztatására, illetve megtiltására. Esetenként azonban ezt – az üzleti tevékenység korlátozásának tilalmára hivatkozva – a szabadkereskedelmi megállapodások megtiltják.

Adam Smith (1723–1790) skót klasszikus közgazdász. Legismertebb műve az 1776-ban megjelent *A nemzetek gazdagsága* (*The Wealth of Nations*), amelyben az országok gazdagodásának okait vizsgálta.

Vizsgálni szokták azt is, hogy mi az oka annak, hogy egyes országok gazdasága gyorsabban, másoké lassabban nő? Azt találták, hogy erre a kérdésre nem adnak választ az exogén növekedési modellek. Ebből az következett, hogy a hagyományos növekedési modellekben használt növekedési tényezőkön, a munkaerőn, a tőkén és a technológián kívül további okai lehetnek a növekedési különbségeknek. Az újabb kutatások így fordultak olyan tényezők felé, mint például a társadalmi – politikai és kulturális – jellemzők. Ezek a munkák vezettek el az endogén növekedési modellek különböző változatainak kidolgozásához. Ezek kapcsán egyre elfogadottabbá vált, hogy a növekedés fontos feltétele lehet – a pénztőke és a munkaerő mellett – a humán tőke, vagy ahogyan újabban hívjuk, a humán vagyon minősége, képzettsége, motiváltsága és vállalkozószelleme.

A humán vagyon fejlesztésében pedig az államnak kiemelt szerepe van. Az állam beruházásai a humán vagyonba fontos gazdasági növekedést befolyásoló tényezők. Ily módon – az endogén növekedési modellek szerint – az állami szerepvállalás is gazdasági növekedést serkentő tényező lehet.

Endogén – belső erőkre építő – növekedési elméletek

Ezeknek az elméleteknek az a lényege, hogy a gazdasági rendszeren belüli erőkben, belső folyamatokban keresik a növekedés forrásait. Legfontosabb forrásoknak pedig a technológiai fejlődést, a termelés hatékonyabb megszervezését és a nemzet humán vagyonának fejlesztését tekintik. De olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy a gazdasági növekedés legfőbb előidézője – a fizikai, pénzügyi és humán tőke mellett – az állami intézményrendszer működési hatékonysága, valamint az innováció. [3.]

Az endogén növekedési elméletek hívei ezért nagy hangsúlyt fektetnek az innovációra és a tudásszint állandó emelésére mint a gazdasági növekedést elősegítő feltételekre.

Az endogén növekedési modellek továbbfejlesztése során további tényezők is bekerültek a növekedési források közé, mint például az emberi jogok és a magántulajdon tiszteletben tartása, a jogi szabályozás áttekinthetősége és igazságos, minden szereplőre egyformán kiterjesztett működtetése. Ezeket az úgynevezett puha tényezőket, illetve ezek hatását a gazdasági növekedésre nehéz megmérni. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy nem is foglalkozunk velük, hiszen egyre többen érvelnek úgy, hogy éppen ezek azok a tényezők, amelyek esetenként az egyes országok gazdasági növekedésében megjelenő és a tőkebefektetések nagyságával, a technológiai szinttel vagy a rendelkezésre álló munkaerő mennyiségével nem magyarázható különbségeket okozzák.

Elmondható tehát, hogy nincsenek egységesen követendő, minden ország esetén sikerre vezető növekedési modellek. Mivel

- minden országban más és más a lakosság viselkedése és elvárásai;
- eltérő az üzleti környezet, beleértve a kulturális jellemzőket, az intézményrendszer működési sajátosságait és az értékrendet;
- eltérő a gazdaság szerkezete és azon belül a növekedést jobban támogató ágazatok aránya;
- eltérő a kiinduló fejlettségi szint, alacsonyabb szintről pedig könnyebb „nagyot ugrani”;
- eltérők ezért az elérendő és elérhető célok.

Mindezek következtében nem „importálható” más országok gazdaságpolitikai modellje. Viszont tanulni mindenkitől lehet, és kell is.

2.2. Növekedés, fejlődés, termelékenység

Meg kell különböztetnünk a gazdasági növekedést és a gazdasági fejlődést. A gazdasági növekedés egy adott időtartam alatt egy adott gazdasági egységben létrejövő termelés- és szolgáltatásteljesítmény-bővülés, amelyet a GDP-mutatóval mérünk. (A GDP-re később még részletesen visszatérünk.) A gazdasági fejlődés viszont bonyolultabb fogalom. Jelenti a nemzetgazdaság egyes ágazatainak harmonikus és kiegyensúlyozott működését, a nemzetközi piacokon való jelenlét sikerességét, a fejlett pénzpiacot, a stabil nemzeti valutát, az esetleges válságok esetére elegendő tartalékok meglétét, valamint a kormányzati intézményrendszer működésének hatékonyságát.

Röviden összefoglalva a gazdasági fejlődés az ország értékteremtő képességének fenntarthatóságát, a társadalom jóllétének és életminőségének állandó javíthatóságát foglalja magában. Ezért nemcsak gazdasági, hanem társadalmi mutató is. A fejlődési elméletek ezért különböző, és nem csak pénzügyi mutatókkal vizsgálják, hogy milyen feltételek mellett, milyen hosszabb távon is fenntartható eredményeket érnek el az egyes országok.

A gazdasági növekedés és a termelékenység

Általánosan elfogadott vélemény, hogy a gazdasági növekedés fontos feltétele a termelékenység javulása. De mi is a termelékenység, és hogyan mérjük?

Az összgazdasági termelékenység a gazdaságban létrejövő összes output, azaz teljes kibocsátás és a foglalkoztatottak létszámának vagy az adott időszakban ledolgozott munkaóráknak az aránya.

Az egy gazdaságban létrejövő teljes kibocsátást, mint az imént említettük, általában a GDP-mutatóval mérjük. A magas termelékenység a versenyképesség egyik fontos feltétele. Nem mindegy ugyanis, hogy egységnyi inputot milyen okosan hasznosít egy társadalom. Minél jobban, okosabban, annál versenyképesebb lehet a gazdaság. Úgy is szoktak fogalmazni, hogy a nemzeti szintű termelékenység az ország gazdaságának egészségességét, újérték-teremtő képességét méri.

Ezért nyilvánvalóan nem mindegy az sem, hogy a nemzeti jövedelem növekedésében a két alkotóelem közül melyik szerepel nagyobb aránnyal. Az a kedvezőbb, ha adott időegység alatt sikerül nagyobb értéket termelni, azaz nem többet, hanem okosabban tud dolgozni a lakosság. Ugyanis a több munka például azt jelentheti, hogy csökken az egészségmegőrzésre, a tanulásra, a kultúrára és a családra fordítható idő mennyisége, ami életminőség-romlást jelent.

Azonban a hagyományos termelékenységmérés megmarad a két tényező, az alkalmazott munkaerő és az azzal előállítható új érték vizsgálata mellett.

Eszerint a termelékenységet három egymással összefüggő módon lehet növelni:

1. a munkavállaló egy vagy kevésféle feladat elvégzésére specializálódik, ezért azt nagyon jól megtanulja, és a lehető leggyorsabban tudja elvégezni;
2. a munkafolyamat egy adott szakaszára való összpontosítással időt is meg lehet takarítani, mivel nem kell az egyik munkafeladatról átállni egy másikra;
3. az 1–2. ponttal összhangban a teljes termelési folyamatot egy futószalag mentén szervezik meg, ahol az ember a géppel összhangban optimalizált átfutási idővel kell, hogy teljesítse a feladatát;
4. a „plusz egy” módszer pedig a futószalag több műszakos működtetése, hogy ugyanazzal a gépsorral és ugyanannyi emberrel minél többet lehessen termelni.

A termelékenységnövelésnek ezt a módját alkalmazzák a futószalagos munkaszervezést alkalmazó összeszerelő vállalatok.

Azonban szociológusok és pszichológusok bizonyítják, hogy az így szervezett munka egyrészt egészségtelen, másrészt motiválatlanná, gépiesen dolgozóvá teszi a munkavállalókat. Egyes kutatások szerint azoknak, akik hosszabb időt töltenek el több műszakos, futószalag melletti munkával, gyengülnek a kreativitási, vállalkozói képességei.

Teljes tényezős termelékenység (Total Factor Productivity, TFP)

Az általános meghatározás szerint a teljes tényezős termelékenység a végtermék – output – azon része, amelynek létrejötte nem magyarázható meg az előállításához használt mérhető elemek – inputok –, mint például a munkaerő nagyságával és a ledolgozott órák mennyiségével, valamint az alkalmazott tőke értékével.

Ez a mutató így a mennyiségen túl a felhasználás hatékonyságát is méri. A felhasználás hatékonyságát pedig az alkalmazott tőkeelemek – gépek, technológiák – korszerűsége,

a munkát végző emberek tudása és motiváltsága, továbbá a munkafolyamatok szervezésének és irányításának színvonala befolyásolja.

Alváskutatók bizonyították, hogy az éjszakai munka miatt megzavart biológiai óra kaotikus helyzetet teremt az emberi szervezetben, és ezért tartósan károsíthatja az egészséget.
(Derk-Jan Dirk professzor és Dr. Simon Archer, University of Surrey, 2014. január 20.)

Motiváltság: olyan erő, energia, hozzáállás és akarat, amelynek segítségével az ember alkotni szeretne, sikert szeretne elérni, képes és akar dönteni, problémát megoldani.

A motiváció szintjét belső, az egyént jellemző tulajdonságok és külső, környezeti – bátorító vagy visszatartó – tényezők befolyásolják.

A motivált emberek általában érdeklődők, optimisták, kezdeményezők, együttműködők, szemben a motiválatlanokkal, akik inkább pesszimisták, beletörődők, túlélni akarók.

A jellemző motiváltsági szint nagy hatással van a társadalmi-gazdasági haladásra, a fejlődési, innovációs lehetőségekre.

A hagyományos munkatermelékenységi mutató azért nem ad magyarázatot arra, hogy miért eltérő a termelékenység egy fejlett és egy kevésbé fejlett országban, mert éppen ezeket a puha tényezőket nem méri, amelyekben – valószínűleg – nagy különbségek vannak a fejlett és a kevésbé fejlett országok között.

A tipikus példa, hogy miért lesz sokkal termelékenyebb például egy magyar kőműves Németországban, mint Magyarországon volt. Miért tud több és jobb eredményt elérni? A kérdésre a választ a TFP-mutató adja meg: azért, mert sokkal korszerűbb gépekkel és berendezésekkel dolgozik, és munkáját jobban szervezik meg és irányítják. Még azt is hozzátehetjük, hogy valószínűleg az alkalmazott vezetési-motivációs módszerek is korszerűbbek, ami miatt nagyobb kedvvel is dolgozik a munkavállaló Németországban, mint itthon.

Ebből kifolyólag érdemesebb a TFP-vel mért termelékenység növelését célként kitűzni, mert enélkül a kevésbé fejlett országnak nincs esélye a fejlettebb országokhoz való felzárkózásra. Nagyon fontos azonban, hogy nem elég a feltételrendszer egyes elemeit fejleszteni, vagyis nem fogja javítani az új gépbeszerzés vagy az új technológia alkalmazása a termelékenységet akkor, ha nem jár együtt a munkavállalók tudásszintjének és motiváltságának javulásával és a szervezési-vezetési módszerek korszerűsödésével. Ez azt is jelenti, hogy ha ugyanannyit vagy akár többet is ruház be egy kevésbé fejlett ország az úgynevezett „hardverbe”, azaz gépekbe, technológiákba, ha nem ruház be a „puha”, humán tényezőkbe, nem fogja behozni a fejlettebb országokat.

Ily módon a TFP termelékenységfogalom összhangban van a gazdasági növekedés endogén modelljével, vagyis azzal, hogy a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői a belső képességek, energiák, vagyis a nagyobb tudásszint, az innovativitás és a motiváltság. Elméleti közgazdászok azt állítják, hogy a teljes termelékenységi szintet csupán egyharmadnyi mértékben határozzák meg a mérhető nemek, az alkalmazott munkaerő, a ledolgozott órák mennyisége és a gépesítettség. A további kétharmad a puha tényezőknek tulajdonítható.

Ebből viszont az következik, hogy a termelékenység növelésének egyik fontos forrása a képzés és a továbbképzés. Ezért fontos, hogy a munkaképes korú lakosság minél nagyobb arányban vegyen részt továbbképzésben. Így kapcsolat van a termelékenységi

és az oktatási-képzési mutatók között is. Azonban a termelékenységet ronthatja az alulfoglalkoztatottság, vagyis az, ha a munkaadók nem használják ki a munkavállalók tudását, képességeit, azaz igénytelenebb, a tudást, képességeket csak részben hasznosító munkával foglalkoztatják őket. Ezért kapcsolat van a termelékenység és az alulfoglalkoztatottság mértéke között. Ehhez kapcsolódóan szoros az összefüggés a termelékenység és aközött, hogy a nemzetközi cégek az értéklánc mely részét telepítik egy országba. Ha elsősorban a kis hozzáadott értéket termelő összeszerelő tevékenységet, akkor az nem biztos, hogy hasznosítja a munkavállalók képességeit, így rontja a termelékenység javíthatóságának esélyeit. Ebből eredően célszerű megvizsgálni, hogy egy országban az értéklánccok mely részeivel kapcsolatos tevékenységek zajlanak. Az értéklánc magában foglalja egy termék előállításának vagy szolgáltatás nyújtásának valamennyi lépését a megtervezéstől a vevőkhöz való eljuttatásig. A globális értéklánc működtetése azt jelenti, hogy a nemzetközi cégek „feldarabolják” az értékláncot, és az egyes munkafázisokat más és más országban végzetik el kihasználva a helyi előnyöket. Minél nagyobb része marad egy országban az értékláncnak, annál nagyobb hozzáadott érték teremődik otthon, és annál kisebb az ország gazdasági függősége, a nemzetközi válságoknak való kitettsége.

Mit értünk hozzáadott értéken? A cégek által megteremtett termékek, szolgáltatások piaci értékéből le kell vonnunk az általuk felhasznált inputok piaci értékét, és a különbség lesz a cégek által hozzáadott új érték. A hozzáadott új érték jelentős részét a munkabérek és a profit teszi ki. A termelési folyamat során a nagyobb érték általában ott teremődik, ahol szellemi munka, kreativitás rakódik rá a folyamatra. Ilyen lehet a kutatás-fejlesztés, a kreatív marketing és a vevőket kiszolgáló rendszerek működtetése.

Megjegyzendő továbbá, hogy egy ország exportja két részre osztható: a helyben teremtett érték alapján előállított termékből származó exportra és a külföldről behozott (importált) és helyben összeszerelt termékekből származó exportra. Minél nagyobb az importált egységek értéke az előállított termékben, annál kisebb része van az értékláncnak egy országban.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a gazdasági növekedést jobban segíti, ha nemcsak többen és többet dolgoznak, hanem okosabban, nagyobb új értéket teremtve dolgoznak. Ezt a szempontot veszi figyelembe a teljes tényezős termelékenységmutató, amely azt is vizsgálja, hogy milyen munkát végeznek az emberek, az mennyire innovatív, mekkora új hozzáadott értéket állít elő. Vizsgálja továbbá, hogy mennyire korszerű technológiával dolgoznak a munkavállalók, hiszen ha a technológia korszerűbb, akkor az megnöveli a termelékenységet is. Végül vizsgálja a mutató a munkavégzés körülményeit, a munka megszervezésének, irányításának színvonalát is. Hiszen a jobban szervezett, korszerűbben irányított környezetben a munkavállaló termelékenyebben tud dolgozni. A teljes tényezős termelékenységet ezért befolyásolja a gazdaság szerkezete, a technológiai és menedzsment-színvonal és a tudásszint is.

2.3. Új növekedési forrás: a gazdaság diverzifikáltságának növelése

A növekedési mutató összefoglaló értéket képvisel. Ezért nem ad képet arról, hogy a gazdaság mely ágazatai, milyen arányban növekednek. Pedig ennek ismerete fontos lenne, ugyanis egy gazdaság ágazati szerkezete és annak változása képet ad a jövőbeli növekedés esélyeiről. Ezért fontos, hogy a gazdaság tágabb értelemben vett szerkezetét, diverzifikáltságát is vizsgáljuk.

Diverzifikáltságon szerkezeti (strukturális), valamint méret, tulajdon és tevékenységi kör, szakma szerinti sokszínűséget értünk.

A tevékenység és szakma szerinti diverzifikáció fontos eleme az úgynevezett hagyományos és a technológiai és tudásigényes ágazatok aránya. Eszerint a gazdasági szerkezet fontos jellemzői a következők: milyen a hazai és a külföldi tulajdonú cégek aránya, milyen a globális cégek és a kis cégek aránya, milyen a termelési és a szolgáltatási tevékenységek, valamint az energiaigényes és tudásigényes tevékenységek aránya. Valamennyi tudományos elemzés szerint a sikeres gazdaságokra az erős hazai szektor, az erős és sok helyi kisvállalkozás, a tudás- és kreativitásalapú tevékenységek – közöttük szolgáltatások – túlsúlya a jellemző. A diverzifikáltság nem méreténnyező, azaz nem mennyiségi, hanem minőségi jellemző.

A szerkezeti diverzifikáció minél magasabb szintje növeli egy gazdaság rugalmasságát, alkalmazkodóképességét, és csökkenti sérülékenységét, függőségét. Minél több gazdasági ág van jelen egy országban, annál szélesebb körben képes termékekkel és szolgáltatásokkal a világpiacon megjelenni. A széles exportpaletta azt jelenti, hogy – a monokulturális gazdaságokkal ellentétben – az ország jövedelme nem egy-két termék vagy erőforrás világpiaci árától függ.

Egy diverzifikált gazdaság saját belső fogyasztóit is magasabb színvonalon, szélesebb választékban képes kiszolgálni, ami a fogyasztói szükségletek magasabb szintű kielégítésén keresztül magasabb életminőséget eredményez.

A diverzifikáltsággal kapcsolatban fontos, hogy az új, korszerű ágazatok, a fejlett technológiák is jelen legyenek egy gazdaságban. Napjaink globalizációja nemcsak azt jelenti, hogy az áruk és szolgáltatások, valamint a termelési tényezők (tőke, munkaerő, információ) nemzetközi áramlása gyorsult fel, hanem a technológiáé és a tudásé is. A kevésbé új, korszerű ágazatok technológiája szinte minden gazdaság számára elérhető, így ezen ágazatok működtetésére szinte bármely gazdaság képes. Ezért a gazdaság szerkezeti diverzifikációjának javítása a technológia- és tudásintenzív, high-tech ágazatok szerepének növelését jelenti. Ezen high-tech ágak megtelepedése és megerősödése több szempontból is kulcskérdés a gazdaság és társadalom hosszú távú fejlődése szempontjából. Ugyanis ezen ágazatok jelenléte egyrészt a nemzetgazdaság magas technológiai és tudásszínvonalát jelenti, másrésztől működésük tovább növeli ezt a színvonalat.

Az előzőkből következik, hogy a gazdaság diverzifikáltsága kapcsán nagyon fontos, hogy a gazdaság szerkezete a technológia- és tudásintenzív ágazatok felé mozduljon el. Ez összhangban van azzal, hogy ha a termelékenységet általában nem többletmunkával vagy a munka intenzitásának fokozásával, hanem a tudástartalom növelésével, korszerű technológia és a jobb munkaszervezés-vezetés alkalmazásával növeli egy ország, akkor javul versenyképessége, és a javuló versenyképesség nagyobb gazdasági növekedést tesz lehetővé. (A témát a 3. fejezetben részletesebben vizsgáljuk.)

2.4. A gazdasági teljesítmény mérése

Nem vizsgáltuk még eddig részletesebben, hogy hogyan is mérjük a gazdasági teljesítményt, mit veszünk figyelembe akkor, amikor egy országban a gazdasági növekedést kiszámítjuk.

A gazdasági teljesítmény mérése legáltalánosabban a GDP – Gross Domestic Product: bruttó hazai termék – mutatót használjuk. Ez a mutató kifejezi az egy adott évben létrehozott

és pénzben mért összes új értéket, amely egy adott országban megszületik. A GDP-be csak a hozzáadott új érték számít bele a termelés minden szakaszában. A nominális GDP a folyóáron mért új értéket, a reál-GDP pedig a változatlan áron számolt új értéket méri.

Kibocsátás: az adott gazdasági egység által más, a termelő és szolgáltató gazdasági egységen kívüli egységek számára előállított, valamint a saját végső fogyasztásra kerülő termékek és szolgáltatások összessége. A kibocsátást a nemzeti számlák alapján értékeli.

Folyó termelőfelhasználás: a termelési folyamat során az elszámolási időszakban más termelőegységtől vásárolt termékek és szolgáltatások értéke, amelyeket új termékek és szolgáltatások előállításához használnak fel. Az állóeszközök értékcsökkenése azonban nem része a folyó termelőfelhasználásnak. A folyó termelőfelhasználás értékelése piaci beszerzési áron történik (KSH meghatározása).

A bruttó hazai termék (GDP): termelési oldalról számítva egyenlő az ágazatok vagy szektorok által előállított, alapján értékelt bruttó hozzáadott értékek (azaz a kibocsátás és a folyó termelőfelhasználás különbségeinek) és az ágazatokra vagy szektorokra fel nem osztható termékadók és -támogatások egyenlegének összegével (KSH meghatározása).

Hangsúlyoznunk kell, hogy csak azt az új értéket veszi figyelembe, amely pénzben kifejezhető. Éppen ebben van legnagyobb hiányossága. Nem méri ugyanis a GDP például a családon belül a gyermekek nevelésével vagy az idősök gondozásával töltött idő értékét, mivel azt közvetlenül nem lehet pénzben kifejezni. Ugyanakkor a társadalom számára ezek rendkívül hasznos tevékenységek. De nem jelenik meg a GDP-ben az sem, ha valaki segít a szomszédjának: mondjuk levágja a fűvét, és cserében a szomszédtól zöldséget vagy gyümölcsöt kap. Nyilvánvaló, hogy az említett tevékenységek értéket teremtenek, mégsem számítanak bele a GDP-be. Viszont a környezetszennyező vagy az embereket egészségtelen környezetben foglalkoztató cégek tevékenysége növeli a GDP-t, holott ez egyértelműen társadalmi károkat okoz. Ebből következik, hogy hiába nő egy országban a GDP, nem biztos, hogy a társadalom is előrehalad, azaz van társadalmi fejlődés is. Sőt az is elképzelhető, hogy egy jelentős GDP-növekedés komoly környezeti károkkal jár együtt. Erre példa volt a gyors kínai gazdasági növekedés, amelyet óriási környezetkárosodás kísért. Végül érzéketlen a GDP arra is, hogy mekkora szakadék van egy országban a szegények és a gazdagok között. Nőhet ugyanis jelentősen a GDP úgy, hogy közben emelkedik a szegények száma.

Legutóbb a Világgaazdasági Fórum (WEF) figyelmeztetett a gazdasági teljesítmény GDP-vel való mérésének problémáira. Szerintük a GDP olyan, mint a sebességmérő. Megmutatja, hogy a gazdaság gyorsabban vagy lassabban teljesít-e, mint korábban. Csakhogy egy sebességmérő nem mondja meg, hogy jó irányba megy-e az autó, vagy nem mentünk-e át az út másik oldalára, szembe az ott jövő forgalommal. A GDP sem méri, hogy jó irányba megy-e a gazdaság, és például azt sem méri, hogy milyen minőségű munkahelyeken dolgoznak az emberek.

Ezért a WEF azt javasolja, hogy a teljesebb kép nyeréséhez a GDP mellett adják meg a kormánynak a következő öt mutató értékének változását is:

- a rendelkezésre álló munkahelyek minősége, milyen munkát kínálnak, mekkora bérért, és mekkora biztonsággal;
- hogy alakult az emberek jóllétérzete, boldogságszintje;

- hogy alakul a jövedelemeloszlás: az adók megfizetése után hányszorosa a felső 10%-ba tartozó háztartások átlagjövedelme az alsó 10%-ba tartozóknak;
- hogy alakulnak a társadalom egészségi állapotával kapcsolatos mutatók, beleértve az egészségben várható élettartamot is;
- milyen hatással van a gazdasági tevékenység a környezetre: hogy alakulnak a káros-anyag-kibocsátási mutatók.

A *The New York Times* című lapban 2010. május 10-én Jon Gertner hosszú tanulmányt írt *The Rise and Fall of the GDP* – A GDP sikere és bukása – címmel, amelyben így érvel: a korábbi vélemények szerint minél jobban nő a GDP, annál jobban élnek az emberek, annál jobban érzik magukat a bőrükben. Ezért az országok legfontosabb célként a GDP növelését jelölik meg. Azonban nehéz elhinni azt, hogy egyetlen számszerű mutatóval mérni lehessen egy ország fejlődését. Sőt az igazi fejlődés legfőbb gátja egyre inkább az, hogy a közgazdászok és statisztikusok még mindig hisznek a GDP-ben. A GDP lehet, hogy mond valamit a gazdaságról, de azokat a dolgokat nem tudja mérni, amelyek az emberi fejlődés szempontjából a legfontosabbak. Hiszen a GDP pénzügyi mutató, és ezért a GDP-vel mért gazdasági növekedés nem feltétlenül jár együtt a társadalom fejlődésével.

John Fitzgerald Kennedy (1917–1963), az USA 35. elnöke (1961–1963) ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg: „a GDP nem méri gyermekeink egészségét, az oktatásuk minőségét, játékaik örömet. Nem számol költségvetünk szépségével, a házasságok erejével, vitáink intelligenciájával vagy a köztisztviselők becsületességével. De nem számít bele bátorságunk és szellemességünk szintje, bölcsességünk vagy nemzetünk iránti elkötelezettségünk. Vagyis röviden: mindent mér, csak azt nem, ami az élet igazi értelme.” (Beszéd a Kansasi Egyetemen, 1968. március 18.)

A WEF véleménye szerint, ha ezen öt mutató bármelyikének értékei romlanak adott időszakban, miközben a GDP nő, akkor a GDP-növekedést nem lehet eredménynek tekinteni (WALLIS 2016).

Világgazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF): svájci kutatóintézet, genfi székhellyel. Éves konferenciáit szintén Svájcban, Davosban tartja. A Fórumot Klaus Schwab német közgazdász professzor alapította 1971-ben. Híressé vált kiadványa az évente megjelenő globális versenyképességi rangsor, amely 130–140 ország versenyképességét elemzi kérdőíves felmérésekre és statisztikai adatokra támaszkodva.

2.5. Néhány érdekesség: fenntarthatósági és degrowth-nézetek

Fenntarthatóság

A növekedéssel kapcsolatban fel szokták tenni a kérdést, hogy fenntartható-e hosszú távon a növekedés, és ha igen, ennek milyen feltételei vannak. A gazdasági fenntarthatóság azonban nem vizsgálható az általános fenntarthatóságtól elszigetelve.

A fenntarthatóság egy általános megfogalmazás szerint azt jelenti, hogy úgy kell a jelen szükségleteit kielégíteni, hogy azzal ne veszélyeztessük a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy saját szükségleteiket majd szintén fedezni tudják.

Akkor fenntartható egy társadalom, ha

- megfelelő szinten elégíti ki a jelen generációk igényeit;
- ezt úgy teszi, hogy a jövőbeli generációk is ki tudják majd megfelelő szinten elégíteni saját igényeiket; és
- lehetővé teszi, hogy a társadalom minden egyes tagja egy kiegyensúlyozott társadalom keretei között szabadon fejlődhessék, és harmóniában élhessen a környezetével.

(Brundland Bizottság *Közös Jövőnk* című jelentése, 1987. UN)

A fenntarthatóság szintjét a kutatók három területen mérik. Ehhez a

- gazdasági,
- társadalmi és
- természeti fenntarthatóság mutatóit elemzik.

A legismertebb elemzést a 2006-ban létrehozott holland Fenntartható Társadalom Alapítvány (Sustainable Society Foundation – SSF) végzi. A legutóbbi tanulmánya, amelyben a világ teljes népességének 99%-át képviselő 154 ország helyzetét elemezte, 2016-ban jelent meg.

Magyarországnak – az elemzés szerint – a gazdasági fenntarthatóság szempontjából a magas államadósság a gyenge pontja.

A társadalmi fenntarthatóság területén az egészségi állapot, a nemek egyenlőtlen esélyei, a népességfogyás és a kormányzati munka minősége miatt vagyunk lemaradva. A környezeti fenntarthatósági mutatók között pedig az organikus mezőgazdaság elterjedtsége, a megújuló energiák használata és a káros gáz kibocsátás mértéke mutatókra rosszak a pozícióink. Érdemes összevetni helyezéseinket más országokéval, és azt is célszerű megvizsgálni, hogy mely területeken javul vagy romlik a teljesítményünk.

A V4-országok és Ausztria helyezését két évre, 2006-ra és 2016-ra az 1. táblázatban látjuk.

1. táblázat

A V4-országok és Ausztria fenntarthatósági elemzése

Ország	Gazdasági helyezés		Pozíció-változás	Társadalmi helyezés		Pozíció-változás	Környezeti helyezés		Pozíció-változás
	2006	2016		2006	2016		2006	2016	
Magyarország	27	47	–20	11	23	–12	100	70	+30
Csehország	11	5	+6	13	11	+2	146	129	+17
Lengyelország	58	14	+44	29	16	+13	99	104	–5
Szlovákia	31	27	+4	16	20	–4	101	83	+18
Ausztria	13	33	–20	6	13	–7	123	95	+28

Forrás: Eurostat

A táblázat szerint 2006 óta csak környezeti fenntarthatósági mutatóink javultak. A gazdasági és társadalmi fenntarthatóságot tekintve a legjobb eredményt Lengyelország érte el. Meg kell azonban említeni, hogy a 2016. évben megjelent tanulmány legtöbb adata 2014. évi.

Végül nézzük meg, mely adatokat elemzik a kutatók!

A fenntartható társadalmi index (SSI)	Társadalmi mutatók	Alapvető szükségletek	1. Elegendő élelmiszer 2. Elegendő ital 3. Biztonságos higiéniai feltételek
		Fejlődési lehetőség és egészségi állapot	4. Oktatás 5. Egészségben várható élettartam 6. Nemek közötti egyenlőség
	Környezeti mutatók	Kiegyensúlyozott társadalom	7. Jövedelemeloszlás 8. Népségnövekedés 9. Kormányzás minősége
		Természeti erőforrások	10. Biodiverzitás 11. Megújuló vízforrások 12. Fogyasztás
		Klíma és energia	13. Energiafelhasználás 14. Energiamegtakarítás 15. Károsgáz-kibocsátás 16. Megújuló energiahasználat
	Gazdasági mutatók	Felkészülés a jövőre	17. Organikus mezőgazdaság 18. Megtakarítások
		Gazdasági mutatók	19. GDP/fő 20. Foglalkoztatottság 21. Államadósság

7. ábra

A fenntartható társadalmi index (SSI) részmutatói

Forrás: SSF 2014

Növekedésellenes vagy „0” növekedéspárti nézetek [4.]

A növekedést bírálók rámutatnak arra, hogy a növekedésnek korlátai vannak. Különböző gondolkodók azonban eltérően vélekedtek arról, hogy mi gátolhatja meg a gazdaság korlátlan növekedését. 1972-ben például a Római Klub megnevezésű tudóscsoport az ásványok és az energiaforrások kiapadását vélte a növekedés korlátjának.

Korunkban sokan figyelmeztetnek arra is, hogy a gazdasági növekedés ökológiai katasztrófához vezethet: növény- és állatfajok kipusztulásához, globális felmelegedéshez,

de rámutatnak a kimerülő erőforrások problémájára is. Egyesek szerint, ha nem lesz képes az emberiség drasztikusan csökkenteni a nem megújuló erőforrások kihasználásának mértékét, akkor félő, hogy a fogyó erőforrásokért való harc miatt növekvő feszültségekre, nemzetközi konfliktusokra kell számítanunk az elkövetkező években.

A *degrowth*, azaz a növekedés nélküli gazdaság gondolata a 70-es években jelent meg először. Azon a feltételezésen alapul, hogy a GDP-vel mért gazdasági növekedés fenntarthatatlan. Ennek az az oka, hogy egy véges rendszerben, ami a természeti erőforrások rendelkezésre állására jellemző, nem lehetséges végtelen növekedés. De azt is állítja, hogy a jobb élethez nem elég, ha a pénzzel mért termelés és szolgáltatás állandóan bővül egy gazdaságban. Ezért ez nem is lehet egy társadalom legfontosabb célja. Hiszen a termelés állandó növekedése kimeríti az energia- és nyersanyagkészleteket, károsítja a természeti környezetet, és tönkreteszi a növény- és állatvilágot, csökkenti a biodiverzitást. A *degrowth*-elmélet hívei szerint a fő problémák a következők:

- A jelenlegi gazdasági rendszerek működése nagymértékben függ a nem megújuló erőforrások rendelkezésre állásától. Ezek készletei a világban kifogyóban vannak.
- Bizonyítékok vannak rá, hogy az erőteljes növekedés jelentős környezeti károsozással jár.
- Az állandó gazdasági növekedés jelentős hulladékképződéssel jár együtt, amely elszennyezi a Földet.

Éppen ezért másféle – minőségi – növekedésre kellene törekedniük a nemzeteknek. A minőségi növekedés, szemben a GDP-vel mért növekedéssel, az életminőség javítását tűzi ki célul, aminek nem kell együtt járnia a fogyasztás bővülésével. Ebből az következik, hogy ha nem a GDP-vel mérnénk a növekedés hasznát, akkor esetleg már ma is bizonyítható lenne, hogy a növekedés már ma is több kárt okoz, mint amennyi valódi értéket teremt. Éppen ezért – szerintük – véget kell vetni annak, hogy egy ország sikerét a GDP növekedésével mérjük. Alternatív mutatószámokat kell alkalmazni, mint például a különböző „jó élet”-mutatókat, életminőség-mutatókat. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a növekedés helyett, ami egy mennyiségi jelenség, a minőséget is kifejező fejlődést kell mérnünk.

De mit jelentene például a 0 növekedés a gyakorlatban? Egy általános megfogalmazás szerint a nulla növekedés a termelés és fogyasztás olyan méltányos mértékű visszafogását jelentené, amely javítja az emberek jólétét, és javítja az ökológiai környezetet lokálisan, globálisan, rövid és hosszú távon egyaránt.

A meghatározás bizonyítja, hogy a nulla növekedés egyrészt mennyiségi csökkentést, másrészt pedig minőségi javulást kell, hogy jelentsen.

A jólét nem az anyagi javak birtoklása miatti megelégedettséget, hanem a boldogságra, öröme és az önmegvalósításra épülő életminőséget kell értenünk.

Nemzetközi kutatások bizonyítják, hogy a boldogság mértéke nincs szoros kapcsolatban az anyagiakkal, sőt a költsékezési képességek növekedése sem növeli feltétlenül a boldogság szintjét. Ezzel a nézettel azonban sokan nem értenek egyet.

A Gallup Intézet nemzetközi felmérése, amely 140 ezer ember kikérdezésén alapult, azt találta, hogy azok a legboldogabb nemzetek, amelyekben erősek a családi és baráti kapcsolatok. (A felmérést Christopher Barrington-Leigh ismertette *International evidence on the social context of wellbeing* címmel 2010. április 24-én a www.voxeu.org/index.php?q=node/4924 honlapon.)

Végül a boldogságot növelheti, ha az embernek lehetősége van ötletekkel előállni és ötleteit kipróbálni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az innováció lehetősége boldoggá teheti az embert még akkor is, ha azzal nem jár feltétlenül együtt nagyobb jövedelem. Ugyanakkor különböző felmérések bizonyítják, hogy a futószalag mellé kényszerített munkavállaló, ahogy arra már korábban is utaltunk, megkeseredhet, elkophatnak a képességei, és ezáltal jólléte romlik, boldogtalanná válik. A boldogtalanság pedig az egészségi állapotára is negatív hatással lehet.

A nulla növekedésű gazdasági modell viszont lehetővé teheti, hogy az emberek több időt töltsenek egymással, közösségeket építsenek, és ezzel erősítsék a társadalmi összetartozást, a társadalmi tőkét. (A témával részletesebben a 6. fejezetben foglalkozunk.) Ehhez a gondolathoz kapcsolhatjuk azt a tényt is, hogy az egy főre jutó GDP nagysága és a várható élettartam között sincs szoros összefüggés. Több olyan ország is van, ahol alacsonyabb egy főre jutó GDP mellett a várható élettartam magasabb, mint más, magasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkező országokban.

2.6. Összefoglaló gondolatok

A fejezet bemutatta a fontosabb növekedési elméletek lényegét, eltéréseit. Vizsgálta a termelékenységmérés módszereit, és rámutatott arra, hogy a teljes tényezőss termelékenység vizsgálata mutatja meg a növekedés és a versenyképesség-javulás legfontosabb forrásait: a tudást, az innovációt, a korszerű vezetési-szervezési módszerek alkalmazását.

Vizsgálja továbbá a fejezet a gazdasági és társadalmi teljesítmény mérésének hagyományos és új módszereit. Érvel amellett, hogy a GDP-vel való mérés félrevezető eredményeket mutathat, és ezért rossz gazdaságpolitikai döntéseket támogathat. Végül bemutatja a fejezet a növekedés korlátaival és az úgynevezett *degrowth* vagy „0 növekedéssel” kapcsolatos legjellemzőbb nézeteket. Ennek kapcsán véleményeket idéz arról, hogy van-e kapcsolat a gazdasági növekedés és a társadalmi boldogság szint között.

Jegyzetek

1. Az egyenlőtlenségek mértékét a Gini-indexszel mérjük. A Gini-index olyan mérőszám, amellyel a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét mérjük. Nevét Corrado Gini olasz közgazdásztól kapta, aki 1912-ben publikálta először számításait a Gini-index alapján. Értéke 0 és 1 között lehet. Segítségével azt vizsgálhatjuk, hogy a lakosság egyes csoportjai a megtermelt jövedelem hány százalékát kapják meg.
2. Nem megújuló erőforrás: olyan természeti erőforrás, amely nem képes a természetben újratelődni, vagy ha igen, akkor az nagyon hosszú időt vesz igénybe. Ilyen nem megújuló erőforrás a kőszén, kőolaj, földgáz vagy az urán, amelyre az atomenergia előállításához van szükség.
3. K+F, innováció: K+F-en a kutatási és fejlesztési tevékenységet értjük. Ez termékek esetén elsősorban az új ötlet megszületéséhez, annak kipróbálásához, esetleges próbadarabok, minták elkészítéséhez kapcsolódik. Technológiák esetén pedig az új technológia kifejlesztését és gyártásban való alkalmazását értjük rajta. Az innováció ezzel szemben sokkal tágabb

fogalom. Termékek esetén magában foglalja az új termék sikeres piaci bevezetését. De beszélhetünk folyamat-, vezetési, szervezési, szervezeti és marketinginnovációról is. Ezért az innováció általános értelemben újítást, továbbfejlesztést jelent.

4. A *degrowth*-elmélet alapján sokan a román közgazdász, Nicholas Georgescu-Roegen 1971-ben megjelent *The Entropy Law and the Economic Process* (*Az entrópia törvénye és a gazdasági folyamat*) című könyvét tekintik. Az entrópia az anyag rendezetlenségét jelenti. Minél magasabb egy anyag entrópiája, annál rendezetlenebb az állapota. A szót Rudolf Clausius (1822–1888) használta először, és ezzel jellemezte a termodinamikában az anyagi rendszerek molekuláris rendezetlenségét. Nicholas Georgescu-Roegen *Az entrópia törvénye és a gazdasági folyamat* című könyvét Kacsuk Zoltán ismerteti a *Kovács* VI. évfolyam 1–4. számában (2002. tavasz–tél, 19–31.). Kiemeli belőle azt a fontos gondolatot, hogy a gazdasággal foglalkozóknak is tudomásul kell venniük a fizikai és biológiai törvényeket. Ezzel egyben bírálja a neoliberális közgazdászok azon véleményét, hogy a gazdasági növekedésnek nincs határa, az csak a gazdasági szereplők elhatározásától függ.

Ellenőrző kérdések

1. Melyek az alapvető különbségek a gazdasági növekedés és a gazdasági fejlődés között?
2. Melyek a GDP-mutató legfőbb hiányosságai?
3. Elfogadhatók-e a gazdasági növekedés korlátaira figyelmeztető nézetek? Ha igen, miért, ha nem, miért nem?
4. Miért vezethet hosszabb távon sikeresebb gazdasági fejlődésre, ha a termelékenység növelését a teljes tényezős termelékenység módszerrel vizsgáljuk?
5. Mi a fenntarthatóság lényege, és mit tehet az állam a fenntartható fejlődés érdekében?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- CSATH M. (2014): Növekedési elméletek. In CSATH M. szerk.: *Közgazdaságtan*. Budapest, NKE.
- ERDŐS T. (2003): *Fenntartható gazdasági növekedés*. Budapest, Akadémiai.
- JÓNA Gy. (2015): A rendelkezésre álló kihasználatlan erőforrások – az endogén növekedésemélet. *Acta Medicinæ et Sociologica*, Vol. 6, No. 17. 151–165.
- KÁPOSZTA J. – TÓTH T. (2011): *Regionális és vidékfejlesztési ismeretek*. Gödöllő, Szent István Egyetemi Kiadó.
- PIKETTY, T. (2015): *A tőke a 21. században*. Budapest, Kossuth.
- ROBINSON, J. – ACEMOGLU, D. (2013): *Miért buknak el a nemzetek?* Budapest, HVG Könyvek.
- SSF (2014). Sustainable Society Index. Elérhető: www.ssfindex.com/ssi/ (A letöltés ideje: 2018. 08. 27.)
- STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J. P. (2010): *Mismeasuring Our Lives: Why GDP Doesn't Add Up?* New York, The New Press.
- WALLIS, S. (2016): Five Measures of Growth that are Better than GDP. *World Economic Forum*, 19 Apr 2016.
- World Bank (2006). *Where is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the 21st Century*. Washington, World Bank.

3. A gazdasági szerkezet és a versenyképesség

(Csath Magdolna)

Az 1. fejezetben megismertük a gazdaság teljesítményét mérő, átfogó úgynevezett makromutatókat. Ezek – éppen úgy, mint az ember esetén a főbb egészségi értékek, mint például a vérnyomás – általános képet adnak a gazdaság egészségi állapotáról, de nem mutatják meg részleteiben az egyes jelenségek mögötti okokat. A gazdaság szerkezetének vizsgálata segítségével viszont a jelenségek mögötti okokat is megismerhetjük. Ebben a fejezetben meghatározzuk a gazdasági szerkezet fogalmát, és megvizsgáljuk annak összetevőit. Bemutatjuk továbbá a legfontosabb, a gazdasági szerkezet mérésére használt mutatókat, és ezek segítségével képet alkotunk a magyar gazdaság szerkezetének jellegéről, korszerűségéről. Végül bemutatjuk, hogy milyen szerkezeti változások segítik általában a versenyképesség javulását, és milyenekre lenne szükség konkrétan ahhoz, hogy a magyar gazdaság versenyképessége javulhasson.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Mit értünk gazdasági szerkezeten?
2. Melyek a gazdasági szerkezet főbb jellemzői, és hogyan mérjük azokat?
3. Hogyan függ össze a gazdasági szerkezet és a versenyképesség?
4. Van-e az államnak szerepe a gazdaság szerkezetének korszerűsítésével kapcsolatban, ha van, milyen?

3.1. A gazdasági szerkezet lényege és jellemzői

A gazdasági szerkezetet elsősorban az ágazati szerkezettel szokták jellemezni. A gazdaság ágazati szerkezete megmutatja, hogy egy országban az egyes gazdasági ágak milyen arányban járulnak hozzá a gazdaság egészének teljesítményéhez. A gazdaság ágazati szerkezetének időbeli változása arra világít rá, hogy milyen hangsúlyeltolódás következik be az egyes ágazatok között. A külpiacon lezajló gyors változásoknak, az új technológiák terjedésének meg kell jelennie a gazdasági szerkezet alakulásában is ahhoz, hogy a versenyképesség megőrizhető legyen. Korunkban, amelyet a digitalizáció és a robotizáció terjedése jellemez, különösen fontos az infokommunikációs ágazat arányának növekedése.

Az ágazati szerkezet elemzése ezért hozzájárul a versenyképesség-javítás lehetőségeinek feltérképezéséhez. Azonban a gazdasági szerkezet további szempontok szerint is vizsgálándó.

Befolyásolja ugyanis a GDP-előállítás és a termelékenységgjavítás esélyeit:

- az ipar és a szolgáltatás aránya a termelésben és az exportban;
- az iparon belül az egyes ágazatok aránya a termelésben és az exportban;
- az eltérő korszerűségi szinten lévő termékek termelésének aránya;
- a szolgáltatásokon belül a tudásintenzív szolgáltatások teljesítményének aránya;

- a különböző méretű (mikro, kicsi, közepes, nagy) cégek aránya;
- a hazai és külföldi tulajdonban lévő cégek aránya;
- a gazdasági tevékenységek területi megoszlása.

A gazdaság szerkezeti változásai a gazdasági növekedés és a versenyképesség-javulás forrásai. Hiszen ha nő a korszerűbb, helyben előállított, nagyobb tudás- és innovációtartalmú termékek és szolgáltatások aránya, akkor nagyobb új érték keletkezik. A nagyobb újérték-tartalmú termékek és szolgáltatások pedig általában jobb áron adhatók el a külföldön.

A gazdasági szerkezet fontos jellemzőjének szokták tekinteni a külföldi értékláncok jelenlétének mértékét, illetve azt, hogy a teljes értéklánc mely részei működnek egy gazdaságban.

A gazdasági szerkezet jellemzői a munkavállalók szempontjából is fontosak. Ugyanis a gazdasági szerkezet meghatározza azt, hogy milyen munkahelyek vannak egy országban, az emberek mely képességeire tartanak a munkahelyeken igényt a munkaadók. Ez pedig a bérek színvonalára, ezzel az életszínvonalra van hatással.

Egy érdekes EU-s elemzés hívja fel a figyelmet a gazdasági szerkezet és a foglalkoztatási szerkezet összefüggésére. 2008 és 2016 között a foglalkoztatottság Magyarországon jelentősen – 13%-kal – nőtt. Ez a harmadik legjobb érték az EU-ban.

Viszont az úgynevezett magas szintű tudást igénylő munkahelyek aránya 1,5%-kal csökkent. Csökkenés csak három országban volt, közöttük a legnagyobb Magyarországon. 2016-ban az összes munkahely 34,2%-a ilyen. Az EU-s átlag 41%. Az okok között találjuk, hogy egyrészt a létrejövő új munkahelyek többsége nem tudásalapú munkahely, másrészt nőtt a foglalkoztatottság, és az újonnan foglalkoztatottak között az alacsonyabb képzettségű és tudásszintű munkavállalók is munkát tudtak vállalni.

Forrás: Eurofound (2017): Occupational change and wage inequality: European Jobs Monitor 2017. Luxembourg, Publications Office of the EU

A gazdasági szerkezet jellemzői hatnak a termelékenységnövelés lehetőségére is. Ha ugyanis a munkahelyek többségében a munkavállalók nem tudják képességeiket maximálisan hasznosítani, akkor „alulfoglalkoztatottság” [1.] következik be, ami korlátozza a termelékenység növelhetőségét. A gazdasági szerkezet területi jellemzői pedig befolyásolják a területileg kiegyensúlyozott gazdasági fejlődés lehetőségét. Végül nagyon fontos, hogy mekkora a dinamizmus a gazdaságban, az idők során milyen arányeltolódások következnek be. Ehhez kapcsolódva mennyire jellemző a legkorszerűbb tevékenységek, eljárások és módszerek alkalmazása és az ezeket képviselő, úgynevezett gyors növekedésű ágazatok megjelenése a gazdaságban. Bizonyított ugyanis, hogy a nagyvállalatok túlzott jelenléte egy gazdaságban csökkenti a gazdasági dinamizmust, az innovativitást, mivel azt többnyire a kisebb cégek, közöttük a frissen induló úgynevezett *startup* cégek [2.] viszik bele a gazdaságba. A problémát növeli, ha ráadásul a nagyvállalatok legjobban leszabályozott tevékenysége, az összeszerelés a jellemző. A gyors növekedésű, általában mikro- és kisvállalkozásként induló cégek kapcsán általában új tevékenységek jelennek meg a gazdasági szerkezetben, változásokat, korszerűsödést és ezzel versenyképesség-javulást idézve elő. A gazdasági szerkezet sokszínűségét a gazdaság diverzifikáltságának is nevezik. A nagyobb diverzifikáltság csökkenti a gazdaság válságoknak való kitettségét, kiegyensúlyozottá, dinamikusá teszi működését. Jelentősége miatt a versenyképesség-elemzők is mérik a gazdaságok diverzifikáltságát.

Az IMD svájci versenyképesség-kutató intézet 2018. évi tanulmányában a vizsgált 63 ország között Magyarország gazdaságának diverzifikáltsága alapján a 47. helyen van. Ausztria a 7., Lengyelország a 26., Csehország az 53., és Szlovákia az 57. a listán.

A diverzifikáltság nem függ feltétlenül egy ország gazdaságának méretétől. Kisebb gazdaságú ország gazdasági szerkezete is lehet sokszínű. Inkább a vállalkozószellem erőssége, valamint az állami gazdaságpolitika célrendszere, a gazdasági verseny tisztasága, továbbá a szabályozórendszer rugalmassága van hatással arra, hogy milyen gyorsan jönnek létre új vállalkozások, és azok milyen esélyekkel tudnak életben maradni. A gazdaságpolitika szűkebb területre, az iparra összpontosító rendszere az iparpolitika.

Iparpolitika: olyan állami tervezési rendszer, amelynek célja a gazdasági szerkezeten belül az ipar szerepének kijelölése, valamint az iparon belüli ágazatok jövőjével kapcsolatos elgondolások megfogalmazása.

Az EU 2017-ben készített legutóbbi iparpolitikát azzal a céllal, hogy az európai ipart megerősítse, innovativitását fokozza, digitalizálódását elősegítse. Az innováció felgyorsításában nagy szerepet szánt a kisvállalati szektornak. A legutóbbi két magyar iparpolitika 2016-ban és 2017-ben az akkori Nemzetgazdasági Minisztériumban készült. Az első, a 2016-ban készült *Irinyi-terv. Az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról* címmel, és hét kiemelten fejlesztendő területet jelölt meg.

Egy évvel később, 2017-ben különböző helyeken *Ipar 4.0* címmel készültek tanulmányok. Majd 2018. április 23-án Magyarország Kormánya honlapján *Az Ipar 4.0 program keretében nyújtott támogatások igénylésének 2018. évi feltételei* címmel jelentek meg az állami támogatáshoz jutás feltételei. Viszont a tankönyv írásának befejezésekor, 2018 szeptemberében még nem készült el az Irinyi-tervet és az Ipar 4.0 programokat egységes rendszerbe foglaló fejlesztési stratégia.

A diverzifikáltságon kívül mérni szokták a gazdaság komplexitását is, amelyen azt értik, hogy milyen bonyolult termékek, szolgáltatások előállítására képes egy gazdaság. A bonyolultság szintje arra is utal, hogy milyen szintű tudást igénylő munkahelyek vannak az adott országban. Másrészt a bonyolultság szintjét befolyásolja a humán vagyoni minősége, a tudás és a képességek szintje. Éppen ezért fontos állami feladat a tudásba, képességekbe való folyamatos befektetés, hiszen enélkül a gazdaság tudásszintje, azaz bonyolultsága sem növelhető.

A legismertebb gazdasági bonyolultságot mérő tanulmányt az USA két híres egyeteme, a Harvard Egyetem és az MIT¹ munkatársai készítik.

A legutóbbi, 2017-ben készült elemzés 131 országot vizsgál. 2011-hez viszonyítva a magyar gazdaság komplexitása, bonyolultsága folyamatosan csökken. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a gazdasági szerkezeten belül, ahogyan azt a statisztikai adatok is bizonyítják, nem nő a legkorszerűbb, nagy tudástartalmú innovatív termékek és szolgáltatások aránya. A lengyel gazdaság bonyolultsága viszont jelentősen nő. A komplexitás, bonyolultság és a diverzifikáltság egymással összefüggő fogalmak.

¹ Massachusetts Institute of Technology.

Egy diverzifikált gazdaságban ugyanis megjelennek a friss tudást hozó cégek, és ezzel nőhet a gazdasági szerkezetben belül a nagyobb innovativitást és tudást tartalmazó, bonyolultabb termékeket előállító, komplexebb folyamatokat működtető ágazatok aránya.

A kutatók kutatási eredményeik alapján arra hívják fel a figyelmet, hogy minél komplexebb, bonyolultabb egy ország gazdasága, annál nagyobb eséllyel képes fenntartható módon növekedni. A gazdasági szerkezetre hatással van a múlt, a korábbi döntések.

A korábbi döntések hosszú távon ható következményeit útfüggőségnek [3.] nevezzük. A szakirodalom vitatja, hogy van-e egyáltalán könnyű út a múlttól való megszabadulásra. Arra figyelmeztetnek a szakértők, hogy ha a régi struktúrákhoz anyagi-hatalmi érdekek fűződnek, akkor nehéz a gazdaság szerkezetét megváltoztatni. Ehhez legalább két dologra van szükség. Egyrészt nem a múlt felé, hanem a jövőbe tekintő politikai vezetésre, amelyik tudatosan be akarja kapcsolni a gazdaságot az új irányokba. Másrészt kellenek gazdasági szövetségesek is, akik érdekelték az új, korszerűbb szerkezet kialakításában, és a szakmai tudásuk, képességeik is megvannak ahhoz, hogy gazdasági vállalkozásaikkal, az állami-politikai akarattal összhangban változtassák, modernizálják a gazdaságot. Ha a két elem közül akár az egyik is hiányzik, akkor esélytelen a gazdaság folyamatos korszerűsítése.

Ezzel a gondolatsorral összhangban a gazdasági szerkezettel kapcsolatban hozott mai döntések a jövőben hosszú távon éreztetik majd hatásukat. Ilyen döntés például, ha egy adott ágazat fejlesztését egy kormány erőteljesen támogatja, és ennek következtében ez az ágazat megnöveli részesedését a termelésben és az exportban egyaránt.

Magyarország esetén ilyen a járműipar, amely 2018-ban a feldolgozóipar termelésének kb. 30%-át, a teljes exportnak pedig 36%-át tette ki. A járműipar erőteljes támogatása hosszabb távon is befolyásolja a gazdaság és az export szerkezetét. Nagy aránya miatt egyben növeli a gazdaság sérülékenységet, válságoknak való kitettségét.

Másrésztől érdekesek az úgynevezett elmaradt döntések is. Például ezek között említhető Magyarország esetén egyes élelmiszer-feldolgozó ágazatokban a magyar cégek létrejöttének hiánya. 2018 nyarán került a viták kereszttüzébe például, hogy a magyar almatermelők miért vannak teljesen kiszolgáltatva a külföldi felvásárló és feldolgozó cégeknek. Miért nincsenek magyar feldolgozó cégek, hogyan lehetséges, hogy a külföldiek mind ugyanazt az alacsony árat kínálhatják, hol a piaci verseny?

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei almatermelők léalmának való almáját a külföldi tulajdonú felvásárlók 13 Ft/kg áron akarták átvenni 2018 augusztusában.

A kérdés nem is az, hogy ezt az árat hogyan képzelték el, amikor ez még a termelők költségeit sem fedezte volna.

Az igazi kérdés az, hogy egy almatermelő vidéken miért nincs magyar feldolgozó? Miért vannak a gazdák kiszolgáltatva a külföldi cégeknek, amelyek – piaci verseny hiányában – teljesen észszerűtlen szintre nyomhatják le a felvásárlási árat, hogy aztán a legyártott sűrűtményen és üdítőkön óriási profitot állíthassanak elő?

De további példák is felvethetők. Például Magyarországon, amely híres mezőgazdasági és azon belül kertészeti hagyományairól, miért külföldről kell egy rendezvényhez virágot beszerezni?

A Debreceni Virágkarneválon 2018-ban felvonuló virágkompozíciók elkészítéséhez 670 ezer szál dália-t vett a város Hollandiából.

Kérdés: már dália-t sem termesztünk Magyarországon?

Válasz: már második éve azért Hollandiából rendelik a virágot, mert nincs olyan magyar termelő, aki ekkora mennyiségű és ilyen minőségű virágot szállítani tudna.

Kérdés, amit a riporter már nem tett fel: több magyar termelő sincs, akik együtt szállítani tudták volna az igényelt mennyiséget a megfelelő minőségben?

Forrás: Debreceni Nap, 2018. augusztus 2.

A kérdés megválaszolását segíti, ha megértjük az értékláncok lényegét.

Értékláncok a gazdaságban

A gazdasági szerkezet fontos jellemzője és a versenyképesség-javítás forrása a gazdaságban jelen lévő értékláncok hossza.

A magyar gazdaságban működő értékláncok hossza függ attól, hogy a magyar gazdaság hogyan kapcsolódik be a nemzetközi értékláncokba.

A nemzetközi értékláncokba való bekapcsolódás előnyökkel jár, ha javítja a piaci hozzáférési lehetőségeket, a helyi kisvállalkozások számára a beszállításon keresztül a korszerű technológiák és menedzsmentmódszerek megismerésének esélyeit. A teljes értéklánc a termék és szolgáltatás kitalálásától az értékesítésig és az értékesítést követő szolgáltatásokig terjed. Az értékláncok hossza a gazdasági szerkezet fontos jellemzője. Azt mutatja meg, hogy a teljes új értékteremtő folyamat mekkora szakasza van jelen egy gazdaságban. Minél hosszabb a helyben lévő értéklánc, annál többféle munkalehetőség jelenik meg, továbbá annál jobban csökken a gazdaság környezeti kitétsége. Fontos továbbá az is, hogy minél hosszabb az értéklánc, annál nagyobb új érték teremődik, és ez egyben valószínűsíti a magasabb béreket is. A rövidebb értékláncok hátránya viszont, hogy – az összeszerelő jelleg miatt – jelentős importigényt támasztanak, amit többletexporttal kell az országnak ellensúlyoznia.

Az értékláncok hosszát az adott ágazat bruttó hozzáadott értékének teljes kibocsátáson belüli arányával mérjük. Magyarországon a szolgáltatások területén sokkal hosszabbak az értékláncok, mint az iparban. Ennek az az oka, hogy az iparban működő cégek esetén többnyire az értéklánc összeszerelő szakasza települt hozzánk.

Nemzetközi összehasonlításban azt látjuk, hogy a fejlettebb gazdaságú országokra mindkét ágazatban a hosszabb értékláncok a jellemzők, ami egyben arra is utal, hogy ezek mentén nagyobb új hozzáadott érték keletkezik, ami javítja ezen országok versenyképességét. Ez azt is érzékelteti, hogy a nagyobb hozzáadott értéket teremtő és nagyobb bért fizető szakaszokat a cégek kisebb eséllyel telepítik kevésbé fejlett országokba. A V4-országok között 2016-ban az iparban Lengyelországban, a szolgáltatások esetén pedig Magyarországon voltak a leghosszabbak az értékláncok.

Mivel az értékláncok hossza a gazdaság nemzetközi kitétségére és importfüggőségére is hatással van, ezért arra kell törekedni, hogy az értékláncok minél hosszabb szakasza legyen jelen egy országban. Ez teszi egyben lehetővé az igényesebb, jól fizető munkahelyek arányának növelését is. Az értékláncok hossza rávilágít az országon belüli, a cégek közötti együttműködés kiterjedtségére és minőségére, a hazai termelői és szolgáltatói tudástranszfer és beszállítási lehetőségekre. [4.]

Az értéklánc² megmutatja, hogy a termék vagy szolgáltatás létrehozásának teljes folyamatában mely szakaszban mekkora új érték keletkezik. Jellemző, hogy a nagy tudást igénylő szakaszokban – kutatás, fejlesztés, marketing, vevőkapcsolatok – nagyobb új érték jön létre, ezért az ezen szakaszokban foglalkoztatottak bére is magasabb.

Az értékláncot meg kell különböztetni az ellátási láncról (*supply chain*), amely csupán az egyes elemek fizikai egymásra épülését írja le a felhasznált nyersanyagok előállításától a szükséges raktározáson át a termék piacra kerüléséig. Az ellátási lánc ismerete segít abban, hogy a végtermék minőségbiztosítása, megbízhatósága nyomon követhető legyen. Valamint ennek alapján tervezhető meg a termékelemek hatékony mozgathatósága, az egész folyamat logisztikája. [5.]

Egy országnak azonban arra is lehetősége van, hogy erős ágazatai mentén teljes értékláncokat hozzon létre. Ilyen ágazatok lehetnek a mezőgazdaság együtt az élelmiszeriparral, a turizmus, a vendéglátás, de az infokommunikáció és az orvosi műszer-gyártás egyes területei is. A teljes értéklánc létrehozásához állami részvételre is szükség lehet.

A különböző méretű cégek szerepe: a kkv-szektor a gazdasági szerkezetben

A mikro-, kicsi és közepes méretű cégeket magában foglaló kkv-szektor szerepe kulcsfontosságú a gazdaságban. A kkv-k jelentősen hozzájárulnak a foglalkoztatáshoz, és innovativitásukkal dinamizálhatják a gazdaságot. Az Eurostat adatai szerint 2016-ban az EU28 gazdaságában – a pénzügyi vállalkozások nélkül – a cégek 99,8%-a kkv volt. Ebben a szektorban dolgozott az összes foglalkoztatott 67%-a, akik a megtermelt új érték 57%-át hozták létre. A kkv-k között a 10 fő alatt foglalkoztató mikrocégek aránya közel 93%.

Magyarországon a kkv-szektor részesedése a bruttó hozzáadott értékből 2005 és 2016 között 52,0% és 56,2% között ingadozott. 2016-ban az előző évhez képest csökkent, csupán 53,2%-ot ért el. Ez az érték közel azonos a többi V4-országéval, viszont alacsonyabb, mint a fejlett országok kkv-szektorának hozzájárulása. Hiszen például az osztrák érték 62,0%, az olasz 67,7%, a svéd 60,5%. Az EU28 átlaga 57,0%.

Az Eurostat 2016. évi adatai alapján az EU28-ban – a pénzügyi vállalkozások nélkül – a cégek 99,8%-a kkv, amelyek a megtermelt új érték 57%-át hozzák létre. A 2. táblázatban néhány ország kkv-szektorának hozzájárulását látjuk a megtermelt új értékhez.

2. táblázat

A kkv-k által megtermelt új érték aránya néhány EU-s országban

		V4-ek	
Ausztria	62,0%	Magyarország	53,2%
Olaszország	67,7%	Csehország	54,5%
Svédország	60,5%	Lengyelország	52,0%
EU28-átlagérték	57,0%	Szlovákia	54,4%

Forrás: Eurostat

² Értéklánc (*value chain*): egyszerű megjelenítését az 5. fejezet tartalmazza.

A kisvállalati kört különböző jellemzők alapján csoportosítják. A három csoportosítási alapadat a foglalkoztatotti létszám, az éves árbevétel vagy a mérlegfőösszeg. [6.]

A kkv-körön belül az alábbi megbontást alkalmazza elemzéseinél a KSH:

Teljes kkv-kör: 250 fő alattiak, 50 millió euró árbevételig vagy 43 millió euró mérlegfőösszegig.

Ebből:

1. mikrovállalkozás:

a) 0–9 fő, maximum 2 millió euró árbevételig és maximum 2 millió euró mérlegfőösszegig;

2. kisvállalkozás:

a) 0–9 fő, ahol az árbevétel és/vagy mérlegfőösszeg 2 és 10 millió euró között van (de egyik mutató értéke sem haladja meg a 10 millió eurót),

b) 10–49 fő, maximum 10 millió árbevételig és maximum 10 millió euró mérlegfőösszegig;

3. középvállalkozás:

a) 0–49 fő és 10–50 millió euró árbevétel vagy 10–43 millió euró mérlegfőösszeg között van;

b) 50–249 fő, 50 millió euró árbevételig vagy 43 millió euró mérlegfőösszegig.

Forrás: A kis- és középvállalkozások jellemzői – adat-előállítás új módszertannal.

KSH 2016. november

A gazdasági szerkezet kiegyenlítettsége is befolyásolja a versenyképességet, ezért fontos, hogy minden cégtípus megfelelő arányban legyen jelen a gazdaságban.

Mint korábban említettük, a mikrocégek és kisvállalatok különösen fontosak a gazdasági dinamizmus megőrzése, az innovativitás fokozása és az állandóan változó környezethez való gyors és sikeres alkalmazkodás érdekében. Ezért mérni kell, hogy a különböző méretű cégek, közöttük az újak, a nagy növekedési potenciállal rendelkező startupok aránya mekkora a gazdaságban.

A vállalati méretek és a növekedési esélyek vizsgálatát üzleti demográfiakutatásoknak nevezik.

A gazdasági szerkezettel kapcsolatban kölcsönhatás-vizsgálatokat is lehet végezni, hiszen végső soron egy gazdaságban az ágazatok összefüggnek egymással. Az ágazatok beszállítanak egymásnak, közös erőforrásokat – például energia – használnak. De tipikus az is egyes ágazatokban, hogy a versenytársak termékeibe egyetlen cég által szállított közös egységet – például a gépjárműveknél a motort – építenek be.

A kölcsönös összefüggések mérésére input-output modelleket szoktak használni.

Input-output modellek

A gazdaság egyes ágazatai egymással összefüggnek. Az összefüggést először az orosz Vaszilij Leontief (1906–1999) foglalta modellbe azzal a céllal, hogy a kereslet-kínálati egyensúly feltételeit vizsgálhassa. Munkájáért 1973-ban Nobel-díjat kapott.

A modell kiválóan használható például arra, hogy egy adott régióban történő beruházás országos hatásait megbecsülje. Ilyen vizsgálatot például el lehetett volna végezni a debreceni BMW-beruházással kapcsolatban is.

3.2. A gazdasági szerkezet mérése: mutatók és eredmények

A gazdasági szerkezetet sokféle mutató segítségével vizsgálhatjuk. Ebben a pontban kiemelünk közülük néhányat, és megvizsgáljuk, mi jellemzi a magyar gazdasági szerkezetet ezen mutatók alapján nemzetközi összehasonlításban.

Természetesen a mutatók időszora minden évben újabb adattal bővül, ami jelzi a változásokat.

A legfontosabb mutatók közül a következőkre térünk ki részletesebben:

Általános szerkezeti mutatók:

- gazdasági komplexitás,
- a gazdaság főbb ágazatai arányának időbeli változása,
- értékláncok hossza,
- innovatív cégek aránya,
- az infokommunikációs ágazatban foglalkoztatottak aránya,
- a gyorsan növekvő cégek és az általuk alkalmazottak aránya.

Termelékenységi mutató:

- egy főre jutó bruttó hozzáadott érték (GVA).

A gazdasági szerkezet változására ható mutatók:

- kutatás-fejlesztési ráfordítás adatai,
- oktatási kiadás a GDP és a költségvetés százalékában,
- felnőttképzés (*life-long learning*),
- beruházások.

Tulajdonviszonyok hatása a gazdasági szerkezetre:

- külföldi tulajdonú cégek hozzájárulása az új hozzáadott értékhez,
- profitrepatriálás.

Fontos, hogy a mutatókat egyrészt azok időbeli változásában, másrészt nemzetközi összehasonlításban is vizsgáljuk. Az időbeli változás a saját korábbi teljesítményünkhöz képesti javulást mutatja. A nemzetközi összehasonlítás pedig arról ad képet, hogy más országokhoz mérve milyen a pozíciónk.

Általános szerkezeti mutatók

Gazdasági komplexitás (economic complexity)

A gazdasági komplexitás valójában nem egyetlen mutató, hanem egy index, amelyet különböző adatok alapján állítanak elő a kutatók. Két változata van, amelyek egymással azért kapcsolatban vannak. Az egyik Hausmann és Hidalgo³ nevéhez fűződik, akik 2006 óta

³ HAUSMANN, R. – HIDALGO, C. et al. (2007): *The Atlas of Economic Complexity: Mapping path to prosperity*. Boston, Harvard University.

elemzik az egyes országok gazdasági komplexitását. Azóta évente megjelentetik a gazdasági komplexitási index alapján összeállított országlistájukat, rámutatva arra is, hogy növekedett vagy csökkent a vizsgált országok gazdasági komplexitása. A gazdasági komplexitás a társadalmi tudáshoz kapcsolható jellemző. Azt méri, hogy rendelkezésre áll-e a tudás, és egymáshoz kapcsolódik-e mindaz a tudás, amely egy teljes értéklánc mentén szükséges ahhoz, hogy – hazai tudásra támaszkodva – sikeres termékekkel és szolgáltatásokkal jelenjen meg egy ország a világpiacon.

Ez azt is jelenti, hogy a tudásnak nemcsak az egyének, hanem a szervezetek szintjén is meg kell jelennie. Így az érvelés kapcsolódik a nyitott innovációról és a klaszterekről megfogalmazott gondolatokhoz is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy gazdaság csak annak előállítására képes, amihez rendelkezésre áll a társadalmi tudás. Ebből következőleg a komplex gazdaságok azok, amelyek rendelkeznek a korszerű gazdasághoz szükséges valamennyi tudással, amelyet az emberek és szervezetek hálózatán keresztül sokféle, nagy tudástartalmú termék és szolgáltatás előállítására tudnak felhasználni. Nem elég tehát az egyedi tudás. A tudást az emberek és szervezetek együttműködése teszi versenyképesség-javító tényezővé.

A kutatók következtetése, hogy a gazdasági komplexitás növekedésére van szükség ahhoz, hogy a gazdaság tudással tudjon versenyezni. A kutatók munkájuk során együttműködtek a magyar Barabási Albert-Lászlóval.

Barabási Albert-László (1967) Erdélyben született, fizikus, kutatási területe a komplex hálózatok, illetve a skálafüggetlen hálózatok. Híres könyve a *Behálózva: a hálózatok új tudománya* (Libri, Budapest, 2003).

A kutatók arra figyelmeztetnek, hogy a komplexitás egyben a jövő sikereinek is előhírnöke. A kutatás gyenge pontja, hogy mivel exportadatokból indul ki, nem érzékeny arra, hogy egy nagy tudástartalmú terméket egy országban csak legyártanak-e, vagy az összes tudás – a kutatás-fejlesztéstől az értékesítésig – helyben rakódik-e rá a termékre. Azaz a kutatók nem foglalkoznak az értékláncok hosszából adódó elemzési torzításokkal. Viszont az exportban megjelennek azok a nagy tudást tartalmazó termékek, amelyek esetén az értéklánc nagyobb, és azok is, amelyeknek csak egy rövid szakasza van az adott országban.

A gazdasági komplexitást vizsgáló szintén világhírű kutatócsoport a Gazdasági Komplexitást Vizsgáló Intézet (The Observatory of Economic Complexity), amelyet az MIT-n⁴ hoztak létre. A kutatás központi kérdése azonban ebben az esetben is az ország által előállított, illetve exportált termékek tudástartalma. Az általuk készített rangsorban a vizsgált 131 ország között 2016-ban Magyarország a 15. Viszont 2011 és 2016 között gazdasági komplexitása gyengült. A kutatók által kialakított rangsorban elfoglalt helyünk arra figyelmeztet, hogy túl magas az exportunkban a gépjárművek aránya. Ezeket a termékeket ugyanis a kutatók nagy tudástartalmú, komplex termékeknek tekintik. Viszont azt nem veszik figyelembe, hogy Magyarországon ennek a termékcsaládnak elsősorban az összeszerelése zajlik, ami nem tekinthető komplex, nagy tudástartalmú tevékenységnek. Megemlíthetjük még azt is, hogy a többségében német autógyárakban készülő autókat tőlünk, az összeszerelés után a cégek „anyaországába”, Németországba szállítják, ahonnan

⁴ Massachusetts Institute of Technology.

aztán a végterméket, a gépjárművet exportálják a világ több országába. Ezért – szigorúan szakmai alapon – ez nem is tekinthető exportnak. Hiszen az összeszerelt gépjárművet a Magyarországon működő cég nyilván nem eladja saját magának, hanem csupán „hazaviszi” a készterméket, és az értéklánc utolsó szakaszát, a tényleges értékesítést és a vevőkapcsolatok megszervezését már otthonról bonyolítja le.

A kutatás gyenge pontjai ellenére fontos dologra figyelmeztet: arra, hogy a gazdasági komplexitás, ha azt jól mérjük, fontos információt nyújt arról, hogy mekkora a gazdaság tudásorientáltsága, azaz mivel is versenyez, tudással, kreativitással és innovációval, vagy csupán olcsósággal. Ha pedig az elemzést hosszabb időtávon végezzük el, akkor képet kapunk a gazdasági szerkezet vizsgált szempontok szerinti változásáról is.

A gazdaság főbb ágazatai arányának időbeli változása

Ez a mutató a főbb ágazatok, a mezőgazdaság, az építőipar, az ipar és a szolgáltatások arányát méri az előállított GDP-n belül 2013 és 2017 között.

3. táblázat

A magyar gazdaság ágazati szerkezete (2013–2017)

Ágazat	2013	2014	2015	2016	2017
Mezőgazdaság	4,6	4,7	4,4	4,4	3,9
Építőipar	4,0	4,3	4,1	3,7	4,8
Ipar	25,8	26,3	27,6	26,8	26,4
Szolgáltatások	65,6	64,7	63,9	65,1	64,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH 2018

A következő táblázatban pedig az ágazatokat nemzetközi összehasonlításban láthatjuk a 2017-es évre.

4. táblázat

Nemzetközi ágazati adatok (2017)

Ország	Mezőgazdaság	Építőipar	Ipar	Szolgáltatás
Magyarország	3,9	4,8	26,4	64,9
Csehország	2,4	5,3	31,9	60,4
Lengyelország	2,4	7,3	27,2	63,1
Szlovákia	3,6	7,7	26,6	62,1
Ausztria	1,2	6,5	21,8	70,5
EU28	1,6	5,4	19,6	74,4

Forrás: Eurostat 2018

Milyen következtetéseket szűrhetünk le az adatok alapján a magyar gazdaság ágazati szerkezetével kapcsolatban? Azt látjuk egyrészt, hogy nincsenek jelentős eltolódások. Nagy ugrást az építőiparnál látunk, ami arra utal, hogy az állami beavatkozás – például családtámogatási rendszer, áfacsökkenés – hatással van az építőipari teljesítményre.

Viszont a nemzetközi összehasonlításból az tűnik ki, hogy egyrészt az építőipar aránya mindenhol magasabb, mint nálunk, másrészt a nálunk fejlettebb gazdaságú Ausztriában sokkal nagyobb arányt képvisel a szolgáltatások, és kisebbet az ipar aránya. Igaz ez az EU28 országainak átlagadataira is.

Nemzetgazdasági ágazatok (KSH)	
A. Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	J. Infokommunikáció
B. Bányászat	K. Pénzügy, biztosítás
C. Feldolgozóipar	L. Ingatlanügyletek
D. Villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás	M. Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység
E. Vízellátás, szennyvízkezelés, hulladékgazdálkodás	N. Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenységek
B+C+D = Ipar	O. Közigazgatás, védelem, társadalombiztosítás
F. Építőipar	P. Oktatás
G. Kereskedelem, gépjárműjavítás	Q. Humán-egészségügyi, szociális ellátás
H. Szállítás, raktározás	R. Művészet, szórakoztatás
I. Szálláshely, vendéglátás	S. Egyéb szolgáltatás
	G-től S-ig = Szolgáltatások

C: Feldolgozóipar	CH Fémalapanyag és fémfeldolgozási termék gyártása
CA Élelmiszer, ital, dohánytermék gyártása	CI Számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása
CB Textilia, ruházat, bőr és bőrtermék gyártása	CJ Villamos berendezés gyártása
CC Fafeldolgozás, papírtermék gyártása, nyomdai tevékenység	CK Gép, gépi berendezés gyártása
CD Kocsigyártás, kőolaj-feldolgozás	CL Járműgyártás
CE Vegyi anyag, termék gyártása	CM Egyéb feldolgozóipar; ipari gép, berendezés üzembe helyezése, javítása
CF Gyógyszergyártás	
CG Gumi-, műanyag és nem fém ásványi termék gyártása	

Ezek az értékek arra utalnak, hogy a V4-országokban, közöttük nálunk is, az ipar nagy aránya a külföldi cégek hozzánk telepített összeszerelő üzemének és azok beszállítóinak köszönhető. Szakmai vélemények szerint minél fejlettebb egy ország gazdasága, annál jobban nő a gazdasági szerkezeten belül a szolgáltatások aránya.

Érdekességgként említsük meg, hogy az EU egészében 2017-ben a leggyorsabb növekedési ütem az iparon belül a számítógép, elektronika és optika ágazatot jellemezte. A növekedési ütem 7% volt. Ez követte a gépek, gépi berendezések ágazata 6%-kal. A járműipar 4,3%-kal a 8. helyen volt.

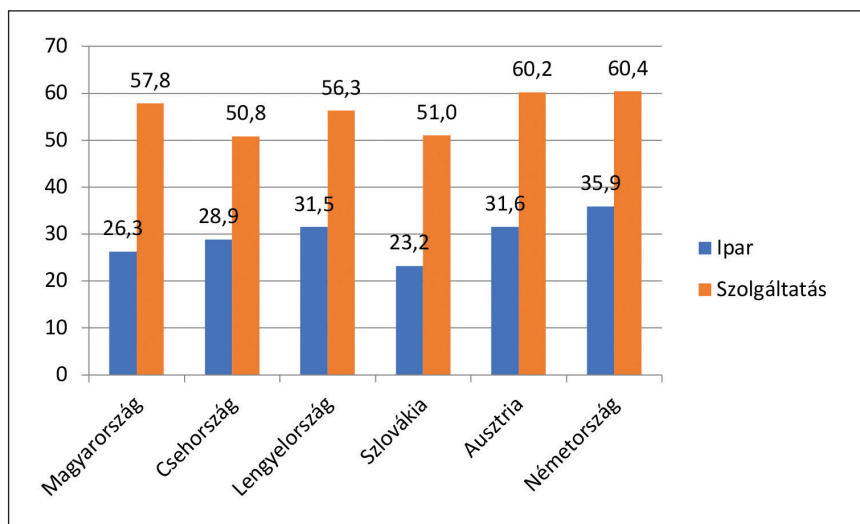
Az ipar átlagos növekedése az EU-ban 2017-ben 3,1%, Magyarországon viszont 5,7% volt. Ez is azt igazolja, hogy a magyar gazdaságban az ipar jelentős szerepet tölt

be. Általában az országba újonnan betelepülő cégek is iparvállalatok. Az ágazati arányok időbeli alakulásának vizsgálata alapján előrejelzéseket lehet készíteni a gazdaság ágazati szerkezete hosszabb távú alakulásáról. Továbbá felhasználhatók ezek az adatok az állami gazdaságpolitikán belül a fejlesztéspolitika irányainak megalapozásához.

Az értékláncok hossza

A gazdasági szerkezet egyik legfontosabb mutatója, amely rávilágít arra, hogy az adott ágazatok termelése és exportja milyen mértékben támaszkodik hazai előállításra, illetve mekkora az aránya a csupán összeszerelő jellegű tevékenységeknek. Ez a mutató jó kiegészítője a gazdasági komplexitás mutatójának, amely csak a végtermék bonyolultságát, tudástartalmát méri. Az értéklánc hossza viszont azt is láthatóvá teszi, hogy milyen munkafolyamatok zajlanak egy országban. Helyben van-e a teljes értéklánc valamennyi eleme a kutatás-fejlesztéstől az értékesítésig, vagyis a hosszú értékláncok a jellemzők, vagy a részegységeket, alapanyagokat, tudást, menedzsment- és szervezési ismereteket import formájában behozzák a cégek, és csupán ezek végtermékké formálása – azaz az összeszerelés – történik helyben: tehát rövidek az értékláncok. Ez kisebb hozzáadott érték előállítását, rosszabbul fizető munkahelyeket és – mindennek következtében – alacsonyabb termelékenységi szintet jelent.

A 2016. évi értékláncadatokat ipar és szolgáltatás bontásban a 8. ábrán látjuk.

8. ábra

Értékláncok az iparban és szolgáltatásban (2016)

Forrás: Eurostat

A 8. ábra azt bizonyítja, hogy az iparban a legrövidebb értékláncok Magyarországon és Szlovákiában vannak. Nemzetközi elemzések figyelmeztetnek arra, hogy ez rendkívül veszélyes, mert az összeszerelő munka könnyen automatizálható, vagy ahogy újabban mondjuk,

robotizálható. Ezért Magyarország és Szlovákia esetén a jövőben fennáll a munkahelyek nagy számának megszűnését jelentő veszélyhelyzet.

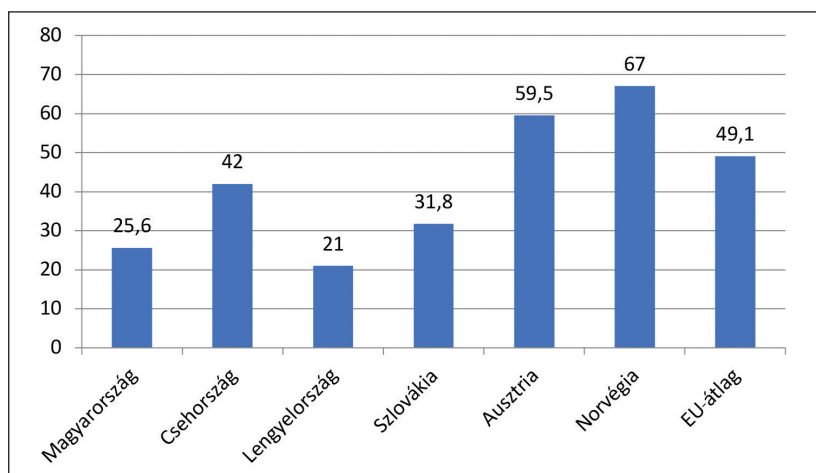
Az innovatív cégek aránya

A gazdasági szerkezet fontos jellemzője az innovatív cégek aránya. A mutatót innováció-típusokra, cégméretenként adják meg. A mutató rávilágít arra, hogy egy gazdaságban mennyire jellemzők az innovatív tevékenységek.

Az innováció típusai:

- a termék- és folyamatinnováció; valamint
- a szervezési, vezetési és marketinginnováció.

Az Eurostat adatai szerint 2014-ben az összes vállalat között a kiválasztott országokban innovatívnak tekinthetők aránya a 9. ábrán látható.

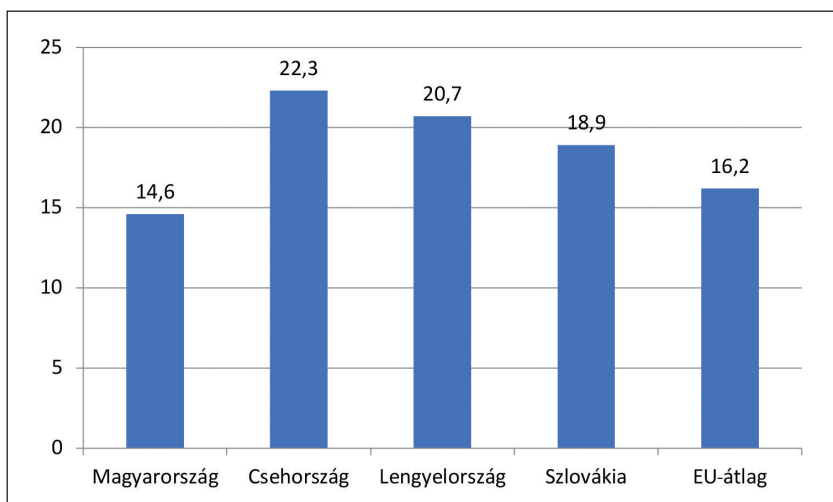

9. ábra

Innovatív cégek aránya (2014)

Forrás: Eurostat

A mutatót vizsgálják innovációtípusokra, különböző méretű cégekre és az egyes ágazatokra is. Érdekességként megemlítjük, hogy az infokommunikáció ágazatban minden cégtípus esetén sokkal magasabb az innovatív cégek aránya, mint például a feldolgozóiparban. Ez a helyzet azt erősíti meg, hogy a nagyobb hozzáadottérték-előállítás, az innovativitás és a hosszabb értékláncok összefüggő jellemzők. Éppen úgy, mint az, hogy a nagy cégek – a 249 fő fölött foglalkoztatók, amelyek leginkább összeszerelést végeztenek Magyarországon – ennek következtében alacsony arányban végeznek termék- és folyamatinnovációt. Ezt látjuk a 10. ábrán, amely a 249 fő fölött foglalkoztató cégek között a termék- és folyamatinnovációt végrehajtó cégek arányát mutatja a V4-országokban 2014-ben.

10. ábra

A termék- és folyamatinnovációt végrehajtó nagyvállalatok (2014)

Forrás: Eurostat

Az infokommunikációs ágazatban foglalkoztatottak aránya a teljes foglalkoztatottságon belül

Az előző mutatók esetén már említettük, hogy fontos gazdaságszerkezeti jellemző általában a korszerűbb, nagyobb tudást tartalmazó ágazatok aránya, illetve azok innovativitása. Az infokommunikáció ilyen ágazat. Fontos ezért az is, hogy az ilyen ágazatokban nőjön a foglalkoztatás. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a negyedik ipari forradalom korában fontos, hogy egy gazdaságnak legyen erős infokommunikációs ágazata.

Az ágazatban foglalkoztatottak aránya az egyik mutató, amely méri az ágazat jelentőségét a gazdaságon belül. A mutató értékét célszerű nemzetközi összehasonlításban is megvizsgálni. A legfrissebb, 2017. évi Eurostat-adatok szerint az infokommunikációban foglalkoztatottak aránya az EU-n belül Írországban a legmagasabb, 5,3%. Izland követi 5,1%-kal, a harmadik helyen Észtország van 4,7%-kal. A magyar adat 2,4%, a legjobb érték csupán 45,3%-a.

A nemzetközi összehasonlítást a 5. táblázatban látjuk.

A gazdasági szerkezetet még további mutatókkal is mérhetjük. Ilyenek például:

- az egyes ágazatokban a különböző méretű cégek számának változása;
- az egyes ágazatokban a különböző méretű cégek hány százaléka tekinthető csúcstechnológiás, közepes és alacsony technológiai szintű cégnek. [7.]

Minél több szempont szerint vizsgáljuk egy gazdaság ágazati szerkezetét, annál világosabb képet kapunk arról, hogy mekkora a komplexitása, diverzifikáltsága és így a válságálló képessége, illetve mennyire tud hozzájárulni a nemzeti szintű versenyképesség javításához.

5. táblázat

Az infokommunikáció ágazatában foglalkoztatottak aránya a teljes foglalkoztatottságon belül

Ország	Infokommunikációs foglalkoztatás a teljes foglalkoztatás százalékában		
	2008	2012	2017
Magyarország	2,5	2,7	2,4
Csehország	2,4	2,6	2,9
Lengyelország	1,9	2,0	2,3
Szlovákia	1,9	2,6	2,6
Ausztria	2,4	2,5	3,1
Németország	3,2	3,3	3,0
Észtország	2,4	3,0	4,7
Finnország	3,7	4,1	4,3
Svédország	4,0	4,3	4,5
Dánia	3,9	4,0	3,8
EU-átlag	2,8	3,0	3,1

Forrás: Eurostat 2018

A gyorsan növekvő cégek száma és az általuk alkalmazottak száma

Ez a mutató a gazdasági szerkezet korszerűségének rendkívül fontos jelzője. Azt világítja meg, hogy az évi 10%-kal vagy annál többel növekvő cégek száma hogyan alakul, illetve hogy mennyi új munkahelyet teremtenek. Feltételezhető, hogy a cégek gyors növekedése azt jelenti, hogy olyan termékeket és szolgáltatásokat visznek piacra, amelyekre bővül a kereslet. Ez dinamizálja a gazdaságot, javítja a versenyképességet, és hozzájárul a gazdaság gyorsabb növekedéséhez. Tekintettel arra, hogy az EU gazdaságai nagyon eltérő méretűek, érdemesebb nem az abszolút számokat, hanem azt vizsgálni, hogy az EU összes gyorsan növekvő cégéhez viszonyítva mekkora az egyes országok ilyen cégeinek aránya, illetve a gyorsan növekvő EU-s cégek által alkalmazott munkavállalók számához mért aránya.

A 6. táblázatban a 2016. évi arányokat látjuk. Természetesen ezen arányok alakulását hosszabb időtávon is érdemes megvizsgálni.

A táblázat azt mutatja, hogy a gazdasági dinamizmus a vizsgált országok között Németországban a legerősebb. A V4-országok között pedig Lengyelország jár élen. Ezt a mutatót is ki lehet számítani az egyes ágazatokra, illetve a különböző méretű cégekre is.

Szokták még elemezni az úgynevezett üzleti demográfiamutatók alakulását is. Ezek méri például:

- az egyes ágazatokban és egyes cégméretek esetén az adott évben megszűnő, illetve létrejövő cégek számát, és az úgynevezett „nettó üzleti populáció” alakulását, amit a két érték különbsége ad meg;
- „a nettó üzleti populáció” időbeli változását;

- az előző mutatókat vizsgálják regionális szinten is, az EU 276 régiójára;
- a három évet megért cégek arányát az összes cégek között az egyes ágazatokban, egyes EU-s régiókban.

6. táblázat

A gyorsan növekvő cégek számának és foglalkoztatásának aránya néhány országban az EU összes cégéhez és foglalkoztatottjához viszonyítva (2016)

Ország	Cégek aránya	Foglalkoztatottak aránya
	% (2016)	
Magyarország	2,2	2,4
Csehország	2,4	2,6
Lengyelország	6,6	7,7 (2014. évi adat)
Szlovákia	1,1	1,2
Ausztria	1,5	1,1
Németország	22,1	19,1

Forrás: Eurostat 2018

A regionális adatok különösen fontosak, mivel rámutatnak az ország gazdasági szerkezetének regionális kiegyensúlyozottságára.

Termelékenységi mutatók: egy főre jutó bruttó hozzáadott érték

A termelékenységi mutatók rendkívül fontos átfogó jellegű mutatók, amelyek rávilágítanak az egyes ágazatokban alkalmazott technológiák és tudás korszerűségére. A nagyobb termelékenység arra utal, hogy az adott ágazatban több új érték keletkezik, valószínűleg ehhez magasabb színvonalú tudással rendelkező munkaerőt alkalmaz, és feltehetőleg jobban szervezett és menedzselt a munka. Ezért érdemes megvizsgálni a termelékenységi szintet és annak változását is. A termelékenységi szintet is lehet mérni ágazatok és cégméretek szerinti, valamint regionális bontásban.

A 7. táblázatban néhány ország főbb ágazatainak termelékenységét látjuk a 2010-es és 2015-ös évben. A termelékenységet az egy főre jutó bruttó hozzáadott értékkel (GVA, 1000 euró) mérjük.

A táblázatot hosszasan elemezhetnénk. Ám az azonnal szembeötlő, hogy a korszerű ágazatokban, például az infokommunikációban, illetve a K+F-területen, főleg a fejlett országokban magas az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték teremtése.

Az elemzést érdemes elvégezni cégméretek szerint és regionálisan is. Szokták még vizsgálni az egyes ágazatok bruttó hozzáadott értékének arányát a teljes létrehozott bruttó hozzáadott értékben.

7. táblázat
Termelékenység (egy főre jutó GVA) (1000 euró)

Ország	Feldolgozóipar		Számítógép, elektronika, optika		Élelmiszeripar		Infokommunikáció		Logisztika		K+F		Szakmai, tudományos, technikai tevékenység	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015
Magyarország	26,7	30,6	24,5	38,4	16,6	18,2	36,9	33,4	16,5	20,3	15,3	25,1	14,9	16,6
Csehország	24,3	28,3	20,1	29,7	18,8	19,0	52,7	48,1	20,8	23,1	25,6	34,2	22,9	22,9
Lengyelország	20,6	24,8	21,8	23,9	18,3	21,8	44,9	38,6	16,3	18,6	27,4	23,5	20,0	18,0
Szlovákia	21,5	27,3	41,7	49,4	15,9	17,0	47,6	42,5	18,2	27,3	19,5	30,0	19,6	17,7
Ausztria	75,5	82,6	91,1	99,4	49,9	54,6	81,7	88,9	62,2	69,6	45,2	70,2	55,0	60,9
Németország	65,8	73,6	76,5	87,3	36,2	41,8	92,3	96,5	47,5	45,9	57,9	64,0	55,6	59,1
Finnország	71,5	74,0	87,8	49,5	56,6	58,3	81,0	93,5	50,1	54,5	57,0	80,2	52,8	57,1
Svédország	77,4	90,1	119,4	103,4	53,2	60,1	82,4	98,9	47,3	55,8	54,7	75,7	59,2	68,5

Forrás: Eurostat 2018

A gazdasági szerkezet változására ható mutatók

Az eddigi mutatók segítségével tényfeltárást, helyzetértékelést végeztünk. Azonban vannak olyan mutatók is, amelyek azokat a mai döntéseket jelzik, amelyek a jövőbeli gazdasági szerkezetet alakítják. Nézzünk meg végül néhány ilyen mutatót is!

Kutatás-fejlesztési ráfordítás adatai

Az egy lakosra jutó K+F-kiadás befolyásolja a gazdasági szerkezetet, mivel a kutatás-fejlesztésre fordított összegek elvileg hozzájárulnak az értékláncon való feljebb lépéshez, a kutató-fejlesztő tevékenység következtében korszerűbb vagy teljesen új termékek, szolgáltatások megjelenéséhez a gazdaságban. Ezt bizonyítja, hogy a jelentős K+F-ráfordítású országok általában a versenyképességi listák élén vannak.

Meg kell természetesen jegyezni, hogy a ráfordított összeg nem jelent automatikusan modernizációs eredményt is. Az eredmény ugyanis csak akkor várható, ha a pénzt jó célokra és magas hatékonysági szinten fektetik be. Az is döntő szempont, hogy a ráfordítások hogyan oszlanak meg az állami és a céges ráfordítások között, illetve hogy mi jut a felsőoktatásnak. A felsőoktatás ugyanis jelentős szerepet játszik a gazdasági szerkezet korszerűsítéséhez fontos klaszterek működtetésében.

A gazdasági szerkezet tudatos alakítása, az útfüggőségtől való eltérés biztosítása szempontjából különösen fontos ezért az állami és felsőoktatási kutatás-fejlesztési tevékenység.

Vizsgálni szokták a GDP-arányos kutatás-fejlesztési ráfordításokat is. Ez azonban félrevezető lehet. Ugyanis egy felzárkózni akaró ország, amely ma még nincs a fejlettek között, amit az alacsonyabb GDP-je is érzékeltet, egy magasabb GDP-arányos ráfordítással is kevesebbet tud fejlesztésre fordítani, mint egy gazdagabb, nagyobb GDP-vel rendelkező ország. Ezért a felzárkózáshoz az abszolút összeg növelésére és hatékony felhasználására van szükség.

A statisztika érdekességei

Ha egy ország gyors gazdasági felzárkózást tervez, azt valószínűleg meg tudja támogatni a kutatás-fejlesztési tevékenység megerősítésével. De mi a jó mérce arra, hogy mennyit is költünk valójában K+F-re?

Például Luxemburg 2016-ban a GDP 1,24%-át fordította K+F-re. Mi pedig közel ugyanennyit, 1,21%-ot.

Mondhatnánk, hogy minden rendben, hiszen a GDP-ből szinte egyformán költünk, így mi is jó eséllyel zárkozhatunk fel. Csakhogy nem mindegy, mekkora összeg hasonló százalékaról van szó! Luxemburg GDP-je 2016-ban egy főre vetítve 90 700 euró. Magyarorszáé viszont 11 600 euró. Ami azt jelenti, hogy Luxemburg egy főre vetítve 1125, Magyarország viszont csak 140 eurót költ. Mekkora lesz így a felzárkózás esélye?

A 8. táblázatban az egy lakosra jutó, illetve a GDP %-ában mért összes állami és felsőoktatási kutatás-fejlesztési ráfordítást látjuk a 2010-es és 2016-os évben néhány ország esetén.

Érdemes figyelni Magyarországnál a rendkívül alacsony értékekre, különösen a felsőoktatás esetében. Ezek az értékek ugyanis befolyásolják a jövőbeli gazdasági szerkezetet,

azt, hogy azon belül mennyire nőhet az innovatív cégek, illetve innovatív munkahelyek aránya, illetve az ágazati szerkezeten belül mennyire nőhet a nagy tudás- és innovativitás-tartalmú termelést és szolgáltatást végző ágazatok aránya.

8. táblázat
Egy lakosra jutó és a GDP %-ában kifejezett K+F-ráfordítások

Ország	Egy lakosra jutó ráfordítás (euró)						A GDP %-ában					
	Összesen		Állami		Felsőoktatás		Összesen		Állami		Felsőoktatás	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Magyarország	112,4	139,5	20,8	18,7	22,4	15,6	1,14	1,21	0,21	0,16	0,23	0,13
Csehország	200,3	280,8	43,4	51,0	40,1	57,4	1,34	1,68	0,29	0,30	0,27	0,34
Lengyelország	68,6	108,3	24,6	27,7 (2015)	25,5	34,0	0,72	0,97	0,26	0,24 (2015)	0,27	0,30
Szlovákia	77,2	118,1	23,1	25,3	21,3	32,7	0,62	0,79	0,18	0,17	0,17	0,22
Ausztria	965,9	1255,0	50,6	57,5	249,6	295	2,73	3,09	0,14	0,14	0,70	0,73
Németország	855,9	1124,7	126,6	154,5	155,6	205,6	2,71	2,94	0,40	0,40	0,49	0,54
EU-átlag	490,9	593,7	63,3	66,5	118,9	136,6	1,93	2,03	0,25	0,23	0,47	0,47
Dél-Korea	579,4	1037,1	73,4	121,8 (2015)	62,7	94,3 (2015)	3,47	4,23 (2015)	0,44	0,50 (2015)	0,38	0,38 (2015)
Kína	58,7	147,8	10,6	23,9	5,0	10,4 (2015)	1,71	3,29 (2015)	0,31	0,33 (2015)	0,14	0,40 (2015)
USA	998,5	1408,9	126,9	157,5 (2015)	147,0	186,4 (2015)	2,74	2,79 (2015)	0,35	0,31 (2015)	0,40	0,37 (2015)

Forrás: Eurostat 2018

Oktatási kiadás a GDP és a költségvetés százalékában

A gazdasági szerkezet korszerűsítésének feltétele a tudás, a képességek, tehát a magas színvonalú humán vagyon rendelkezésre állása. Ezért fontos mutató az oktatásba való befektetés. Az oktatásba történő mai befektetések hatással vannak a jövő gazdasági szerkezetére. Korunkban, amikor a tudás a versenyképesség fő forrása, ennek a mutatónak a jelentősége nő. Különösen fontos, hogy a felsőfokú oktatás is kellő anyagi támogatásban részesüljön, mivel a negyedik ipari forradalom új munkahelyein nagy valószínűséggel felsőfokú végzettségű munkavállalók dolgoznak majd.

A 9. táblázatban az oktatási ráfordításokat látjuk összességében és a felsőoktatásban néhány ország esetén. Fel kell figyelniük arra, hogy a fejlett gazdaságú országok költenek a legtöbbet, a V4-eken belül pedig Lengyelország vezet.

9. táblázat

Oktatási kiadás a GDP és a költségvetés százalékában (2016)

Ország	Oktatás összesen	Felsőoktatás	Oktatás összesen	Felsőoktatás
	GDP arányában (%)		Költségvetési kiadás arányában (%)	
Magyarország	4,9	0,8	10,5	1,8
Csehország	4,5	0,7	11,3	1,7
Lengyelország	5,0	1,2	12,1	3,0
Szlovákia	3,8	0,6	9,3	1,4
Ausztria	4,9	0,8	9,8	1,5
Németország	4,2	0,8	9,5	1,9
Finnország	6,1	1,8	10,8	3,3
Svédország	6,6	1,1	13,4	2,2
Dánia	6,9	1,8	12,9	3,3
EU-átlag	4,7	0,7	10,2	1,5

Forrás: Eurostat 2018

Felnőttképzés

A munkaerő folyamatos továbbképzése is fontos a gazdasági szerkezet modernizációjához. Ezért vizsgálni kell, hogy jellemző-e egy társadalomra, hogy a munkaképes lakosság folyamatosan tanul, továbbképezi magát. A vizsgált mutató az úgynevezett egész életen át tartó tanulás (*life long learning*). A rendelkezésre álló legfrissebb adatok 2017-ből valók. De érdemes a tendenciákat is megvizsgálni, nő-e, és ha igen, milyen gyorsan a tanulásban részt vevők aránya. A használt mutatóval kapcsolatban azonban fel kell figyelni két dologra. Az egyik, hogy adott időpontban készül a felmérés, és a kérdést úgy teszik fel a kérdezőbiztosok, hogy az elmúlt négy hétben részt vett-e az illető bármilyen képzésben, továbbképzésben. Ez érzékelteti az adat egyik gyenge pontját. Ha ugyanis valaki a felmérést megelőző négy héten

néhány napos munkahelyi vagy egyéb képzésben vett részt, azt nem tekinthetjük szakmai értelemben egyező értékűnek azzal, amikor valaki rendszeresen képezi magát. A másik probléma, hogy a kérdés úgy hangzik, hogy részt vett-e bármilyen képzésben. Márpedig nem mindegy, hogy valaki számítástechnikai képzésben vett-e részt, vagy tűzvédelmi képzésben. A felmérés tehát nem foglalkozik azzal, hogy a gyakorlatban mit tanulnak az emberek. A szerkezet korszerűsítése szempontjából pedig ez egyáltalán nem mindegy.

A gyenge pontok ellenére azért érdemes megvizsgálni néhány országgal összehasonlítva a magyar adatokat.

10. táblázat

Részvétel felnőttképzésben (25–64 éves korcsoport, %)

Ország	2008	2010	2015	2017
Magyarország	3,4	3,0	7,1	6,2
Csehország	8,0	7,8	8,5	9,8
Lengyelország	4,7	5,2	3,5	4,0
Szlovákia	3,6	3,1	3,1	3,4
Ausztria	13,3	13,8	14,4	15,8
Németország	8,1	7,8	8,1	8,4
Dánia	30,0	32,6	31,3	26,8
Svédország	22,5	24,7	29,4	30,4
Finnország	23,1	23,0	25,4	27,4
EU-átlag	9,4	9,3	10,7	10,9

Forrás: Eurostat 2018

A 10. táblázatban azt látjuk, hogy a magyar adatok csak a szlovákokat haladták meg, azt is csak 2015-ben és 2017-ben. Megjegyzendő, hogy a 2015. évi kiugró magyar adatot egy egyszeri akció idézte elő. Ugyanis ekkor ingyenessé vált egy második szakma elsajátítása. Viszont a fejlett, korszerű gazdaságú országok adatai kiemelkedően jók. Nyilván összefüggés van a két jellemző, a gazdasági eredmények és a tudásszint között. A gyorsan fejlődő gazdaság ugyanis csak javuló tudásszint mellett képzelhető el. Más oldalról a tudáshiány gátolja a gazdasági szerkezet korszerűsödését.

Beruházások

A tudásba való beruházás mellett a technológiák korszerűsítése is befolyásolja a gazdasági szerkezet korszerűsödését. A 11. táblázatban azt láthatjuk, hogy hogyan alakult 2010 és 2017 között néhány országban a bruttó állóeszköz-felhalmozás [8.] értéke millió euróban. A bruttó állóeszköz-felhalmozást mérhetjük abszolút értékben, illetve a GDP értékéhez viszonyítva, százalékosan. Az egyes országokban bruttó állóeszköz-felhalmozásra fordított hatalmas összegek érzékelése érdekében a 11. táblázatban abszolút értékeket találunk 2010 és 2017 között millió euróban.

A magyar érték, mint látjuk, csak a szlováknál magasabb. A 12. táblázatban pedig a GDP %-ában mért értékeket látjuk ugyanezen országokra, a 2010. és a 2017. évre.

A GDP-arányos százalékos érték tekintetében nem vagyunk lemaradva a vizsgált országok között. Az abszolút érték alacsony szintje a GDP alacsonyabb értékének köszönhető. Viszont azt érzékelteti, hogy ha sokkal kevesebbet tudunk technológiai fejlesztésre fordítani, mint mások, akkor a felzárkózásunk is nehezebb lesz.

11. táblázat

Beruházások (bruttó állóeszköz-felhalmozás, millió euró)

Ország	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Magyarország	20 005,7	19 933,0	19 179,5	21 249,1	23 398,7	24 273,8	21 871,5	26 575,1
Csehország	42 168,4	43 392,3	41 628,4	39 533,8	39 369,4	44 587,6	44 075,6	48 366,0
Lengyelország	73 389,2	78 647,5	77 055,0	74 257,3	81 110,1	86 396,1	76 781,0	82 292,2
Szlovákia	14 909,9	16 946,2	15 445,9	15 374,4	15 772,2	18 890,2	17 196,4	18 018,2
Ausztria	63 904,0	69 691,2	72 172,7	74 629,6	75 429,4	77 580,7	81 533,1	86 820,1
Németország	501 449,0	547 821,0	554 746,0	556 752,0	586 555,0	604 285,0	630 034,0	663 063,0
Finnország	40 933,0	43 779,0	44 610,0	43 083,0	42 235,0	42 753,0	46 549,0	50 503,0
Svédország	82 131,7	91 888,5	95 937,6	97 341,3	99 735,5	105 813,9	111 897,4	119 213,3
Dánia	44 046,2	45 010,6	47 803,9	49 296,7	50 928,8	52 937,2	56 639,3	58 766,8

Forrás: Eurostat 2018

12. táblázat

Beruházások: bruttó állóeszköz-felhalmozás a GDP %-ában (2010, 2017)

Ország	Bruttó állóeszköz-felhalmozás (a GDP %-ában)	
	2010	2017
Magyarország	20,2	21,5
Csehország	26,9	24,7
Lengyelország	20,3	17,7
Szlovákia	22,1	21,2
Ausztria	21,6	23,5
Németország	19,4	20,3
Finnország	21,9	22,1
Svédország	22,3	24,9
Dánia	18,1	20,5
EU-átlag	20,0	20,1

Forrás: KSH 2018

Tulajdonviszonyok hatása a gazdasági szervezetre

A fejezet bevezetésében szó volt arról, hogy a gazdasági szerkezetet azzal is jellemezni lehet, hogy abban milyen arányban, milyen ágazatokban és milyen méretű külföldi cégek vannak jelen. Az is érdekes mutató, hogy a külföldi cégek mekkora aránnyal járulnak hozzá az adott évben létrejött új értékhez. Az Eurostat 2018. áprilisban közzétett adatai szerint a külföldi többségi tulajdonú nem pénzügyi területen működő cégek a teljes megtermelt éves hozzáadott érték több mint 50%-át 2015-ben két országban, Írországbán (59,2%) és Magyarországon (52,5%) állították elő. A lengyel érték 35,5%, a szlovák 45,8% és a cseh 41,8% volt. Minél fejlettebb, versenyképesebb egy ország, annál alacsonyabb ez az arány: Ausztria esetén 26,9%, Németország esetén 20,1%. Az utóbbi két ország cégei viszont éppen a V4-országokban játszanak nagy szerepet az új értékteremtésben. Első közelítésben ennek akár örülhetnénk is.

Egy gazdaság szerkezetének válságállósága szempontjából viszont nem mindegy, hogy az új hozzáadott érték hány százalékát állítják elő külföldi tulajdonú cégek, mivel az új hozzáadott érték jelenti a valós „nemzeti gazdagodást”. Viszont ha abból nagyon nagy arányt a külföldi cégek állítanak elő, az nem feltétlenül jelent nemzeti gazdagodást, mivel a külföldi tulajdonú cégek gyakran a létrehozott új érték (profit) jelentős részét „tulajdonosi jövedelem” címen repatriálják [9.], azaz elviszik. Az EU-s csatlakozás óta az ilyen pénzkiáramlás jelentősen nőtt Magyarországról. Nézzük az adatokat!

Profitrepatriálás

A táblázatban a külföldre kiáramló munka- és tulajdonosi jövedelem alakulását látjuk. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar GDP-ből 2004 és 2016 között minden évben jelentős megtermelt új érték hagyta el az országot. Ez alatt az EU-tól kapott támogatás összege mindösszesen 3 612 119 millió Ft volt. Ezt az adatot azzal a szemmel kell néznünk, hogy bár az itt működő cégek munkahelyeket tartanak fenn, adókat is fizetnek, a megtermelt új értékből hazavitt összegek jelentősek. Mivel pedig ezek szerepelnek a GDP-ben, torzítják is annak értékét és növekedési ütemét. Ezért jobb mutató az 1. fejezetben bemutatott GNI, amely csak a magyar tulajdonú cégek által megtermelt új értéket tartalmazza.

A gazdasági szerkezet korszerűségének megítélése szempontjából is torzító tényező a hazavitt új értéket is tartalmazó GDP-mutató, mivel bár az elvitt jövedelem megjelenik a GDP-ben, nem járul hozzá a gazdasági szerkezet korszerűsítéséhez. Ahhoz akkor járulna hozzá, ha nem elvinnék a cégek, hanem újra befektetnék, ha gépi, technológiai és tudásberuházásokat valósítanak meg. A külföldi cégek működésének hatásait a gazdasági szervezetre további mutatókkal is vizsgálhatnánk. Ilyenek például:

- a külföldi tőkebefektetések befektető országok szerint;
- a külföldi közvetlen tőkebefektetéssel működő, illetve külföldi érdekeltségű vállalkozások számának alakulása összesen és nemzetgazdasági ágak szerint.

13. táblázat
Profitrepatriálás 2004 és 2016 között

Év	Külföldre fizetendő munkajövedelem (A)	Külföldnek fizetendő tulajdonosi jövedelem (B)	A kettő együtt (A+B)	% -os változás (2004=100%)	A GDP arányában
	folyó áron, millió Ft				
2004	146 895	1 720 822	1 883 503	—	8,90
2005	162 681	1 923 920	2 086 601	110,8	9,25
2006	183 247	3 080 661	3 263 908	173,3	13,50
2007	230 110	4 073 732	4 303 842	228,5	16,80
2008	239 896	4 472 746	4 712 642	250,2	17,30
2009	215 406	4 728 073	4 943 479	262,5	18,70
2010	208 717	5 027 462	5 236 179	278,0	14,20
2011	158 557	4 362 592	4 521 149	240,0	15,90
2012	162 336	4 611 122	4 773 458	253,4	16,60
2013	159 546	4 318 096	4 477 642	237,7	14,80
2014	168 521	4 460 977	4 629 498	245,8	14,20
2015	160 068	4 548 687	4 708 755	250,0	13,70
2016	183 705	4 782 800	4 966 505	263,7	14,00

Forrás: KSH 2018

3.3. Összefoglaló gondolatok

Ebben a fejezetben a versenyképesség szempontjából nagy jelentőségű témát, a gazdasági szerkezetet elemeztük. Először megvizsgáltuk, hogy mit értünk gazdasági szerkezetnek, majd megvilágítottuk, hogy hogyan függenek össze a gazdasági szerkezet egyes jellemzői a versenyképességgel. Utaltunk arra is, hogy milyen szerepe lehet az államnak a gazdasági szerkezet korszerűsítésében. A fejezet második részében a gazdasági szerkezet jellemzésére használható mutatókat és azok értékeit vizsgáltuk.

A mutatók egy része elsősorban a jelenlegi helyzet leírását teszi lehetővé, más részük viszont azt a kérdést veti fel, hogy beruházunk-e ma annyit a fizikai és a tudástőkébe, hogy a gazdasági szerkezet folyamatos korszerűsítését, a tudás- és innovációalapú fejlődést biztosítani lehessen. A vizsgált mutatók segítségével különböző fejlődési, növekedési modelleket is fel lehetne állítani, azonban ez a témakör már túllépné tankönyvünk kereteit. További mutatókat is lehetne még sorolni a gazdasági szerkezet jellemzésére, de az sem volt célunk, hogy minden lehetséges mutatót sorra vegyünk. A statisztikai adatok kicsit túlzott mennyiségűnek tűnhetnek, azonban az érdeklődő olvasó számára világossá teszik a jellemzőket, a tendenciákat. Különösen fontos, hogy a nemzetközi térben is segítenek elhelyezni Magyarországot. Az adatok idővel természetesen „öregednek”. Azonban mivel a könyvben csak az elméleti rész megértését és nem döntéshozatali célokat szolgálnak, ezért ez nem okozhat problémát. Az a fontos, hogy megértsük: a versenyképesség javítása

csak úgy képzelhető el, ha tisztában vagyunk a mindenkori helyzettel, megfogalmazzuk az elérni kívánt célokat, és a jelenben meghozzuk a célok elérését biztosító döntéseket, közöttük a hosszabb távra ható beruházási döntéseket.

Jegyzetek

1. Alulfoglalkoztatottság: ha a munkaerőt képességeit és tudását nem igénylő, egyszerű munkával foglalkoztatják. Ez általában motiválatlanságot okoz. De az igazi veszteség az, hogy ez a rendelkezésre álló erőforrás pocsékolását jelenti. Ugyanis ha a munkavállaló maximálisan tudja hasznosítani képességeit a munkavégzés során, akkor egyrészt nagyobb értéket termel, másrészt állandó továbbfejlődésre, tanulásra van ösztönözve, vagyis javul a humán erőforrás minősége.
2. Startup cégek: kis, dinamikusan fejlődő új vállalkozások, amelyek tevékenysége gyors növekedési lehetőséget ígér. Ezek nagyon gyakran a legújabb gyorsan növekvő iparágakban, mint például az informatikában jelennek meg. Általában a kezdettől nemzetközi piaci megjelenésre törekednek.
3. Útfüggőség (*path dependence*): arra utal, hogy egy országnak nehéz a múltban hozott döntésekkel szemben irányt váltani. Magyarország esetén példaként hozhatjuk fel a rendszerváltást. Az akkori elhibázott privatizáció gazdaságra gyakorolt negatív hatásaitól a mai napig nem sikerült teljesen megszabadulni.
4. Tudástranszfer (*knowledge-transfer*): a valahol létrehozott új tudás szétterítése a gazdaságban, amely általában különböző cégek, intézmények együttműködése keretében valósul meg. A tudástranszfer kiváló eszközei a klaszterek.
5. Logisztika: anyagok, energiák, információk rendszereken belüli és rendszerek közötti áramlásának létrehozásával, irányításával és lebonyolításával kapcsolatos tevékenységek összessége. Feladata annak biztosítása, hogy a piaci, termelési, áruforgalmi műveletekhez
 - a megfelelő anyag (késztermék, félkész termék, áru),
 - a megfelelő időpontban,
 - a megfelelő helyen,
 - a megfelelő mennyiségben,
 - a megfelelő minőségben,
 - a megfelelő költséggel rendelkezésre álljon.
6. Mérlegfőösszeg: a mérlegfőösszeg a mérleg legutolsó, összesítő sora. Megjelenik a mérleg eszköz- és forrásoldalán egyaránt. Fontos szabály, hogy a két összegnek egyenlőnek kell lennie. A mérlegfőösszeg a gazdálkodó egység teljes vagyontábláját fejezi ki.
7. Csúcstechnológiai, közepes és alacsony technológiai (*high tech, medium tech, low tech*) ágazatok: az Eurostat szerint a „csúcstechnológiai” ágazatok közé csak a biotechnológia, genetika, robotika, mesterséges intelligencia, gyógyszeripar, számítástechnika, elektronika, optika, űrkutatás és nanotechnológia területek tartoznak.
8. Használatos még a *medium-high*, azaz „közepesen csúcs” technológia kategória is. Ebbe tartozik például a járműgyártás, a vegyipar és a hadiipar.
9. Van továbbá közepesen alacsony technológiai és alacsony technológiai szintű ágazat. Az elsőbe sorolják például a gumi- és műanyag-, a másodikba a papír-, bútor-, dohány- és élelmiszeripari területeket. Azonban a besorolást inkább statisztikai-módszertani

megoldásnak, mint korszerűség szerinti minősítésnek kell tekintenünk, hiszen minden ágazatban lehetnek kiemelkedő újdonság- és tudástartalmú termékeket és szolgáltatásokat létrehozó cégek.

10. Bruttó állóeszköz-felhalmozás: makrogazdasági fogalom, amely jelenti az adott időszakban végrehajtott valamennyi állóeszköz-beruházás értékét. Egy másik meghatározás szerint a termelőtevékenység által létrehozott, a gazdaságban egy éven túl használni kívánt eszközök értéknövekedése.
11. Repatriált profit: a leadózott profit azon része, amelyet a külföldi cég jogszerűen elvihet az országból. Közgazdasági elemzés céljából ehhez esetenként hozzá lehet adni a munkajövedelem formájában kivitt összegeket is.

Ellenőrző kérdések

1. Mit ért útfüggőségen? Véleménye szerint az autóbuszgyártás állami támogatással történő újraindítása útfüggőséget, vagy a gazdasági szerkezet modernizációját jelenti?
2. Milyen módszereket tudna javasolni a magyarországi értékláncok meghosszabbítására?
3. Hogyan növelné a magyar gazdaság komplexitását?
4. Mi a véleménye, ha hazai kisvállalatok a nálunk működő külföldi cégek beszállítóivá válnak, az növeli, vagy csökkenti a magyar gazdaság válságálló képességét?
5. A gazdasági szerkezet elemzésére idézett mutatók közül melyiket/melyeket használná leginkább a gazdaság innovativitási szintjének mérésére?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BARABÁSI A. L. (2003): *Behálózva*. Budapest, Libri.
- Booz & Co. (2008). *Economic Diversification: The Road to Sustainable Development*. Elérhető: www.albawaba.com/news/economic-diversification-road-sustainable-development (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- CSATH M. (2014): A gazdasági és társadalmi teljesítmény mérése. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2. sz. 134–141.
- CSATH M. (2016): *Kormányzati képességek a gazdaságfejlesztésben: pénzügyi stabilitás, gazdasági innováció, versenyképesség*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- KSH (2016). *A Magyarországon működő külföldi irányítású leányvállalatok tevékenysége*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kulfleany15.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- KSH (2018). *A regisztrált gazdasági szervezetek száma 2017*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz1812.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- MOLNÁR L. – UDVARDI A. (2016): *Versenyképességi évkönyv 2016*. Budapest, GKI Gazdaságkutató Zrt. Elérhető: www.gki.hu/wp-content/uploads/2016/03/versenykepességi-evkonyv (A letöltés ideje: 2018. 08. 27.)
- PALOTAI D. – VIRÁG B. (2006): *Versenyképesség és növekedés*. Budapest, Válasz.

4. Innováció, gazdasági növekedés, versenyképesség

(Csath Magdolna)

Ebben a pontban először tisztázzuk az innováció fogalmát, majd megvizsgáljuk, hogy mi az innováció szerepe a gazdasági növekedésben és a versenyképesség javításában. Kitérünk egy korunkban különösen fontos innovációtípusra, a nyitott innovációra, és elemezzük, hogy a gyakorlatban milyen tényezők vannak a leginkább hatással egy nemzet innovációs szintjére. Ezzel kapcsolatban tisztázzuk a nemzeti innovációs rendszerek, a klaszterek és az innovációs ökoszisztémák jelentését. Végül foglalkozunk az állami innovációval és az állam innovációt befolyásoló szerepével.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Mi az innováció, és miben különbözik tőle a kutatás-fejlesztés?
2. Mi a nyitott innováció, és mik az előnyei a versenyképesség javítása szempontjából?
3. Mit értünk innovációs ökoszisztémán, és miben különbözik a klaszterektől?
4. Milyen szerepet játszhat az állam az innováció ösztönzésében?
5. Lehet-e egy kormányzati rendszer is innovatív, és ha igen, hogyan?

4.1. Az innováció a versenyképesség forrása

Az innováció újítást jelent. Tartalmát azonban nehéz pontosan meghatározni. Általában abban egyezik meg minden szakember, hogy az innováció azért fontos, mert a gazdasági növekedés és a versenyképesség-javítás, ezzel összhangban a nemzeti vagyon növekedésének legfontosabb forrása. Vannak, akik az innovációt a kreativitással hozzák összefüggésbe, és úgy fogalmazzák, hogy a kreativitás valamilyen új dolog kitalálásának, az innováció pedig megvalósításának képességét jelenti. Főleg a vállalati szakemberek szeretik még hozzátenni azt a szempontot is, hogy a folyamat során új értéknek kell teremtnie a vevők számára, mégpedig költséghatékonyan. Az innováció szó eredete a latin *innovatio* főnév, amely az *innovare* főnévi igenévből származik, és jelentése: megújítás. Ez a magyarázat segít tisztázni egy gyakori félreértést. Főleg a műszaki tudományok területén dolgozók hajlamosak egyenlőségjelet tenni a kutatás-fejlesztés és az innováció közé.

Azonban ez leszűkíti az innováció értelmezését. A sokféle innovációértelmezés ellenére is főleg a gazdaságtudományokban és az üzleti gyakorlatban elfogadottá vált az az értelmezés, hogy a kutatás-fejlesztés (K+F) a kreativitás eredményeképpen megszülető új termék, új technológia vagy új eljárás. Így mint újdonság innovációnak tekinthető. De innováció egy cég szervezeti rendszerének, működési folyamatainak áttervezése, új marketingmódszerek alkalmazása, új piacok keresése és az új vezetési rendszerek bevezetése is.

Ezzel visszatértünk a szó eredeti értelmére, a megújításra, vagyis az innováció újítás, megújítás a cég, a gazdaság vagy az állami élet bármely területén. Az azonban nyilvánvaló,

hogy az innováció összefügg a megújulási képességgel és szándékkal egyaránt. Az üzleti világban sokáig elfogadott volt, hogy a marketingmunka során a potenciális vevők igényeire építve lehet legjobban innoválni. De tudnak-e olyan termékekről vagy szolgáltatásokról véleményt mondani a vevők, amelyek még nem léteznek?

Erre a kérdésre adott frappáns választ Steve Jobs.

Steve Jobs (1955–2011) amerikai üzletember, az Apple cég egyik alapítója és vezérigazgatója mondta az innovációról: sokszor az emberek nem is tudják, mire van szükségük addig, amíg nem mutatod meg nekik.

De azt is megfogalmazta egy híressé vált mondasában, hogy az az igazi vállalkozó, igazi innováló, akinek jövőképe van, problémát akar megoldani, vagy – mint fogalmazott – meg akarja váltani a világot.

Steve Jobs így hívta 1983-ban a Pepsi vezetőjét, John Sculley-t az Apple céghez: „Az életed hátralévő részében is cukros vizet akarsz eladni az embereknek, vagy jössz velem, hogy együtt megváltoztassuk a világot?”

Ahogyan a gazdasági növekedést vizsgáló 2. fejezetben már bizonyítottuk, az innováció a gazdasági növekedés egyik legfontosabb feltétele. Ezt bizonyítják az endogén növekedési modellek. Erre utal a teljes tényezősz termelékenységmutató is. Az innováció gazdasági növekedésben játszott szerepét vizsgálta Joseph Alois Schumpeter.

Joseph Alois Schumpeter (1883–1950) a 20. század első felének egyik legnagyobb közgazdásza. Kimagasló eredményeit az innováció és a vállalkozószellem témakörökben végzett elméleti munkájával érte el. Elsők között figyelmeztetett arra, hogy a gazdasági növekedés legfőbb forrásának az innovációt lehet tekinteni.

Az innovációt ötféle tevékenységgel jellemezte. Ezek:

- új termék kifejlesztése vagy már meglévő termék új változatának kidolgozása;
- új termelési vagy értékesítési eljárás bevezetése;
- új piacok megszerzése;
- új nyersanyag vagy félkész termék használatba vétele;
- az ipar meglévő szerkezetének megváltoztatása, monopolhelyzetek szétzúzása.

Azt állította, hogy innováció nélkül a gazdasági szerkezetek megmerevednek, és ezért elvész a gazdaságból a dinamizmus. Az innováció pedig belső frissítést hoz a gazdaságba. Az innovációhoz pedig vállalkozószellemű emberek kellenek. A vállalkozószellem ezért maga is termelési tényezőnek tekinthető, amely ösztönzi a gazdaságot, javítja annak versenyképességét. Az innovációt „kreatív rombolásnak” (*creative destruction*) tartotta, amellyel a fejlődéshez szükséges változások bekövetkeznek.

4.2. Innovációs indexek és a magyar innovációs teljesítmény

A nemzetek innovációs teljesítményét több kutatóintézet is rendszeresen vizsgálja. Közöttük a legfontosabb az EU-s innovációs teljesítménytábla elemzése és a globális innovációs mutató számítása.

Az Európai Unió innovációs teljesítménytáblája (European Innovation Scoreboard)

Az EU által évente kiadott és a tagállamok innovációs teljesítményét bemutató kutatási tanulmány. A 2018. évi⁵ kötet így kezdődik:

„Egy társadalom csak olyan gyorsan tud előrelépni, amilyen gyorsan innovál. Csak akkor tud tartós jólétet teremteni, ha jól hasznosítja az emberek tudását, vállalkozószellemét és termelékenységét.”

Az elemzett mutatók segítségével kialakított teljesítmények szerint az országokat a 11. ábrán látható módon négy csoportba osztják: a szerényen, a mérsékeltén és az erősen innoválók, valamint az élen járó módon innoválók csoportjába. A színes oszlopok az egyes országok 2017. évi adatok alapján számított innovációs teljesítményét mérik a 2010. évi EU-s átlaghoz viszonyítva. A szürke oszlopok a 2010. évi adatokat mutatják a 2010. évi EU-s adatokhoz mérve. A vízszintes szaggatott vonalak pedig a 2017. évi, az egyes csoportok közötti küszöbértéket mutatják, vagyis azt, hogy melyik értéknél lép át egy ország az egyik csoportból a másikba.

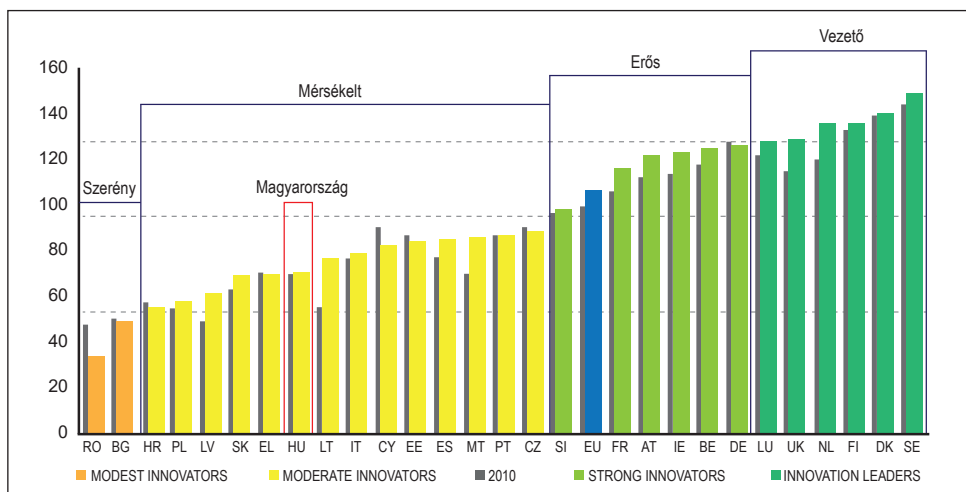
2018-ban Magyarország még mindig csak a mérsékeltén innováló országok csoportjában van, pozícióját tekintve a 21. helyen a 28 EU-tagország között.

Magyarország innovációs teljesítményét az EU-s csatlakozás óta vizsgálja az EU, de azóta érdemi előrelépést nem sikerült elérnünk. Az elemzők 27 mutató alapján vizsgálják az innovációs teljesítményt. A 27 mutató tíz terület vizsgálatára terjed ki. Ezek a következők:

- a humán vagyoni színvonala,
- az innovációval kapcsolatos publikációs eredmények,
- az innováció környezete,
- az innováció általános finanszírozása,
- cégek innovációs beruházásai,
- a kis- és közepes vállalati szektor (kkv-k) innovációs teljesítménye,
- együttműködések az innováció területén,
- szabadalmak,
- tudásalapú munkahelyek aránya,
- nagy tudástartalmú termékek és szolgáltatások aránya a termelésben és az exportban.

Minden területet két-három mutatóval írnak le. Ilyen mutató például a humán vagyoni színvonala területén az újonnan doktori fokozatot szerzettek száma, a 25–34 éves korcsoportban a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

⁵ A kötet 2018-ban jelent meg, de 2017. évi adatokat elemez.

11. ábra

Innovációs teljesítménytábla (EU, 2018)

Forrás: EU 2018, 7. alapján a szerző szerkesztése

Magyarország rosszul teljesít a humán vagyon színvonala tekintetében, a 26. vagyunk, csak Romániát és Horvátországot előzzük meg. Az EU-ban Svédország és Dánia innovációs teljesítménye a legjobb, Európában pedig Svájcé. Németország innovációs teljesítménye viszont 2017-ről 2018-ra visszaesett. Vezető innovátorból erős innovátorra csúszott vissza. Nemzetközi összehasonlításban a leggyorsabb innovációs teljesítményjavulás Dél-Koreában és Kínában tapasztalható. Kína EU-átlaghoz mért 2010. évi teljesítménye 2017-ben 13,4%-kal, Dél-Koreáé pedig 5,8%-kal lett jobb. Az EU 2010-ről 2017-re átlagosan 4,5%-kal javította innovációs teljesítményét. Magyarország 2010-ben az EU átlagos innovációs teljesítményének 70%-át érte el, 2017-ben már csak a 66%-ot.

Globális innovációs mutató (Global innovation index)

Ezt a rangsort egy nemzetközi kutatóhálózat számítja ki 126 országra minden évben, és elemző tanulmányban mutatja be az eredményeket. A 2018. évi tanulmányban nyolc nagyobb területet vizsgáltak több mutató segítségével. Ezek:

- intézményrendszer (hét mutató),
- humán vagyon és az oktatás-kutatás helyzete (tizenkét mutató),
- infrastruktúra (tíz mutató),
- piaci működés (kilenc mutató),
- a cégek szakmai színvonala (tizenöt mutató),
- tudástermelés eredményei (tizennégy mutató),
- az innováció megjelenése a gazdaságban (kreatív termékek és szolgáltatások, tizenhárom mutató).

Összesen tehát nyolcvan mutatóval jellemzik egy ország innovációs színvonalát. Ha az általános 33. helyezésünk részleteit megnézzük, akkor azt találjuk, hogy a nyolc terület közül a legrosszabb pozícióban a piaci működés területén vagyunk (49.). Ennek oka a „helyi verseny intenzitása” mutatóra elért 117. pozíció. A verseny pedig, mint már említettük, nagyon fontos az innovációhoz.

14. táblázat

Néhány ország rangsorának alakulása a globális innovációs index alapján

Ország	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Átlagos pozíciók
Magyarország	31	35	35	33	39	33	34
Csehország	28	26	24	27	24	27	26
Lengyelország	49	45	46	39	38	39	43
Szlovákia	36	37	36	37	34	36	42
Ausztria	23	20	18	20	20	21	20

Forrás: DUTTA – LANVIN – WUNSCH-VINCENT 2018

A 14. táblázatban az egyes években elért helyezéseket látjuk V4-es összehasonlításban és Ausztriához mérve. Az utolsó oszlopban pedig a számtani átlaggal számolt átlagos pozíciók láthatók. Az időbeli változás azt mutatja, hogy a leggyorsabban Lengyelország fejlődik, a legjobb általános pozícióban pedig Ausztria van. A teljes időszakot figyelembe véve az átlagos helyezésünk 34., amivel Ausztria és Csehország után a 3. vagyunk. Érdemes megemlíteni, hogy a V4-országok között vezető Csehország is a piaci működés területén érte el a leggyengébb helyezést (48.). Ennek a kutatásnak azonban van egy komoly gyengesége. Ez az, hogy a GDP arányában Magyarországra érkező külföldi tőkebefektetés nagyságát fontos innovációs tényezőnek tekinti. Ezzel a szemlélettel egyrészt az a baj, hogy ha a külföldi tőkebefektetés összeszerelő üzem létrehozását jelenti, akkor az nem javítja a magyar innovációs szintet. A kutatás viszont nem tesz különbséget aszerint, hogy milyen területre érkezik, és milyen tevékenységeket telepít hozzánk a külföldi tőke.

A másik probléma, hogy minél nagyobb a GDP-arányos összeg, annál jobban javítja a helyezésünket. Viszont nálunk tipikusan a nagy beruházásokhoz az állam jelentős összeggel járul hozzá, amely a beruházó költségeit csökkenti, de nem növeli gazdaságunk innovációs szintjét.

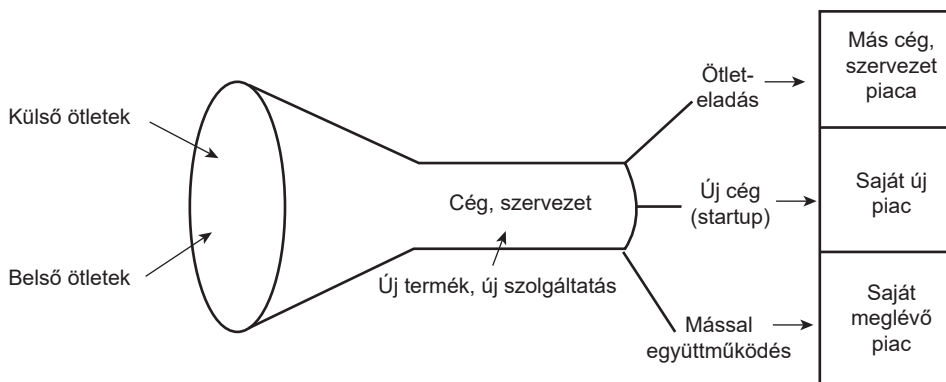
4.3. Nyitott innováció

Korunkban egyre nagyobb szerepe lesz a versenyképesség javításában az együttműködésnek, az egymástól való tanulásnak, a nyitottságnak. Ráadásul ez az innováció területén különösen fontos, mert egyrészt az innováció költséges, másrészt pedig a gyors környezeti változások miatt nincs is arra egyetlen cégnek, szervezetnek sem lehetősége, hogy egyedül találjon ki minden újdonságot, majd egyedül is valósítsa meg.

Open innovation: nyitott innováció, szervezeten belülről és kívülről származó ötletek hasznosítása saját termelésben vagy szolgáltatásban, vagy külső partnerrel együttműködve meglévő vagy új piacokon.

A nyitott innováció rendszerét az amerikai Chesbrough a 12. ábra szerint építette fel. Az ábrán látható rendszer alkalmazható nemcsak vállalatokra, de bármely más szervezetre, beleértve a kormányzati rendszert is.

Henry Chesbrough (1956) amerikai innovációs szakember, a Berkeley Egyetem (USA) professzora, a „nyitott innovációs” (*open innovation*) vállalati filozófia és módszertan kidolgozója, leghíresebb könyve az *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston, Harvard Business School Press, 2003.

12. ábra

A nyitott innováció modellje

Forrás: CHESBROUGH 2003, 20–27.

15. táblázat

Mi a különbség a nyitott és a zárt innováció között?

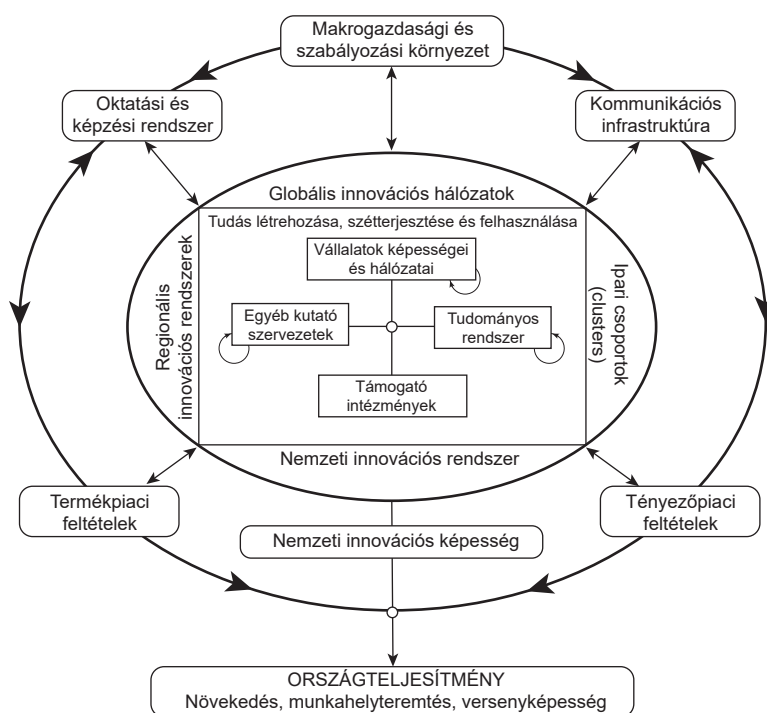
Zárt innovációs alapelvek	Nyitott innovációs alapelvek
A témához értő legjobb szakemberek nálunk dolgoznak.	A témához értő kiváló szakemberek dolgoznak intézményünk falain kívül is.
Amit mi kitalálunk, azt egyedül nekünk kell hasznosítanunk.	Ötletünket másokkal együttműködve is hasznosíthatjuk.
Ha valamit kitaláltunk, akkor sem osztjuk meg mással, ha nincs lehetőségünk a megvalósítására.	Az ötlet eladható vagy partnerekkel összefogva megvalósítható.
Ha nálunk születik a legtöbb és legjobb ötlet, akkor mi leszünk a legsikeresebbek.	Akkor leszünk a legsikeresebbek, ha külső és belső ötleteket is használunk, mégpedig a leghatékonyabb módon.

Forrás: CHESBROUGH 2003 alapján a szerző szerkesztése

A nyitott és zárt innováció közötti különbséget a 15. táblázatban látjuk. A nyitott innováció szervesen kapcsolódik a nemzeti innovációs rendszerek működéséhez, a klaszterek működtetéséhez és az innovációs ökoszisztémákhoz.

Egyre többen figyelmeztetnek arra, hogy azok az országok, amelyekben a nyitott innováció – például az alacsony bizalmi szint miatt – nem tud gyökeret verni, le fognak maradni a nemzetközi gazdasági versenyben.

4.4. Nemzeti innovációs rendszerek, innovációs hurkok, klaszterek, innovációs ökoszisztémák

13. ábra

Az innovációs rendszert alkotó tényezők és kapcsolatok

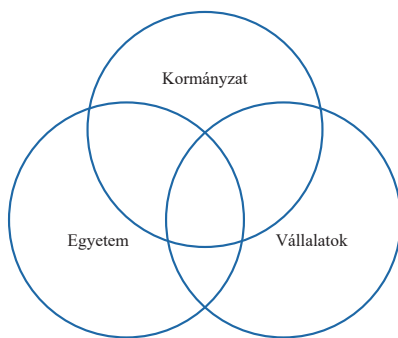
Forrás: OECD 1999

A nemzeti innovációs rendszerek az innováció megszületését és terjedését segítő, egymással összehangoltan működő szervezetek. Egy szakmai meghatározás szerint⁶ a nemzeti innovációs rendszer olyan különböző intézmények összessége, amelyek együttesen és egyedileg egyaránt hozzájárulnak az új technológiák fejlesztéséhez, szétterjesztéséhez, és amelyek

⁶ A meghatározást lásd METCALFE, S. (1995): The Economic Foundation of Technology Policy. In STONEMAN, P. ed.: *Handbook of the Economics of Innovation*. London, Wiley-Blackwell.

az innovációs folyamatot befolyásolni hivatott kormányzati politikák megfogalmazásának és megvalósításának keretét alkotják. Ez tehát az új technológiákat meghatározó tudás, képességek és készségek létrehozására, tárolására és átvitelére szolgáló intézmények összekapcsolódó rendszere. A rendszer bonyolultságát jól mutatja az OECD ábrája.

Azt látjuk, hogy a szerzők véleménye szerint szoros kapcsolat van egy ország innovációs rendszerének működése, a gazdasági növekedés és a versenyképesség között. Az is nyilvánvaló, hogy a rendszernek három fő eleme van, a kormányzat és annak tevékenységei, az oktatási és tudományos intézményrendszer és az üzleti szféra, amelyeknek egymással összhangban kell működniük. Ezt a bonyolult rendszert egyszerűsítette és tette nagyon gyakorlatiassá a „hármashurok” (hármashurkúnak is hívják) modell kidolgozója.⁷ Lényege az egyetemek, a vállalkozások és a kormányzat összefogása, összehangolt cselekvéssorozata az innováció felgyorsítása és ezáltal az innovációalapú versenyképesség növelése érdekében. A kormányzat, ahogyan a 14. ábrán látjuk, a rendszer aktív, egyenrangú és nem „uralkodó” partnere.

14. ábra
Hármashurok-modell

Forrás: ETZKOWITZ 2008

A kormányzat ebben a rendszerben együttműködő, de egyben stratégiaalkotó szereplőként van jelen. A rendszer teljesítményét együttesen és az egyes szereplőkre külön-külön is méri.

Az együttműködő szervezetekre épülő hármashurok-modell lehetővé teszi a nyitott innovációt. Hiszen a nyitott innováció éppen azt jelenti, hogy egy cég vagy szervezet nemcsak saját ötleteit használja, hanem épít külső ötletekre, tudásra, másokkal való együttműködésre. Az együttműködő szervezetek hálózatát klaszternek nevezik.

Klaszterek⁸

A helyi és országos fejlődést az egymással együttműködő, a tevékenységi láncolatukba a helyi erőforrásokat, tudást, vállalkozószellemet bekapcsolni tudó és akaró cégesoportokat,

⁷ ETZKOWITZ, H. (2008): *The Triple Helix*. New York – London, Routledge.

⁸ Angolul: *cluster*.

vagy vállalati gazdasági rendszereket klasztereknek nevezik. Az ilyen vállalkozáscsoportok megtelepülése óriási lendületet adhat a helyi fejlődésnek, sokféle munkahelyet tud teremteni. Ezek a vállalkozástípusok szervesen beépülnek a helyi közösségekbe, társadalmilag felelősen viselkedve, hosszabb távon gondolkodva együtt kívánnak fejlődni a helyi közösséggel. A klaszterben együttműködő cégek sokszínűsége, egymástól való tanulása erősíti a vállalkozószellemet, a kreatív légkört, és növeli nemcsak a tudásteremtés, hanem a tudáshasznosítás képességét is. Ez pedig jelentős lökést tud adni a helyi innovációnak. Sikeres klasztereket lehet kialakítani például egészségügyi, turisztikai vagy élelmiszeripari tevékenységek köré. De kiváló lehetőséget kínál a klaszter létrehozására az úgynevezett körkörös gazdaság is [2.], azaz a hulladéktmentes, energia- és anyagtakarékos munkaszervezés adott iparágban, gazdasági tevékenység láncolatában. A klaszterek fejlesztése a gazdaságpolitika új iránya lehet, amellyel növelni lehet a nemzeti versenyképességet.

A klaszterek létrehozása azonban nemcsak gazdaságpolitikai elhatározás kérdése. A klaszterek létrejöttének és sikeres működésének ugyanis két alapvető és a versenyképesség puha tényezőjét jelentő feltétele van: a bizalom és az együttműködési képesség. (Ezzel a témával a 6. fejezetben részletesen foglalkozunk.) A bizalom a klaszterek esetén a létrehozás és a működtetés alapfeltétele, e nélkül nem is képzelhető el a klaszter működése. Ezért sokkal könnyebb olyan országokban klasztereket létrehozni, amelyeket az erős társadalmi tőke, a magas bizalmi szint, általában az összefogásra való készség és képesség jellemez.

A klaszterek fejlesztésében az állam jelentős szerepet vállalhat. A klaszteralapú fejlesztési modell azonban eltér az ágazati vagy területi fejlesztési modellektől.

A főbb különbségek a következőkben foglalhatók össze:⁹

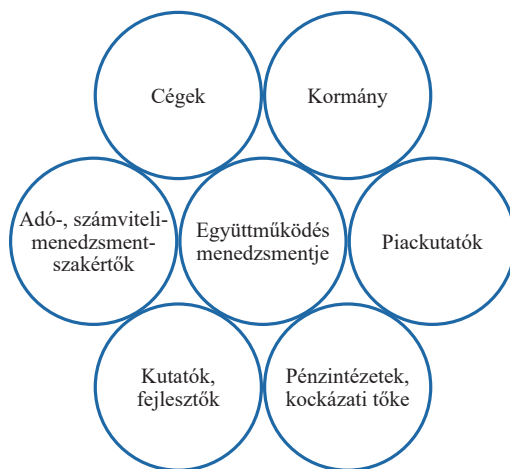
- a klaszteralapú gazdaságfejlesztés célja nem az egyes vállalkozások és kapcsolódó intézmények, hanem magának a hálózatnak a fejlesztése;
- ez azt is jelenti, hogy nem a végtermékre fordul a figyelem, hanem a teljes értékteremtési folyamatra;
- a fejlesztési elképzelések nem nagyvállalatokra, hanem kisebb vállalatok együttműködő hálózatára helyezik a hangsúlyt;
- a fejlesztésnél nagy hangsúlyt kapnak a helyi erőforrások is, beleértve a helyi tudás hasznosítását, a helyi közösségekkel való kapcsolatokban rejlő energiák felszabadítását;
- a cél a teljes hálózat együttes innovációs képességének és ezzel versenyképességének javítása.

A klaszterek egy lehetséges felépítését a 15. ábrán láthatjuk.

A klaszterek létrejöttének és sikeres működtetésének feltétele a bizalom. Alacsony bizalmi szintű országokban felvetődik az a probléma, hogy az együttműködés során megszerzett információval nem él-e vissza a partner. Ha pedig nincs meg a bizalom, akkor az együttes tanulás sem valósul meg. Pedig az együttes tanulás (*co-learning*) általában úgynevezett szinergikus [3.] hatással jár, ami azt jelenti, hogy az együttes tanulás eredménye nagyobb

⁹ DEÁK Sz. (2002): A klaszter-alapú gazdaságfejlesztés. In *SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei*. Szeged, JATE Press. 102–121.

lesz, mint az egyénenkénti tanulás összege. A társadalmi bizalom témával a 6. fejezetben foglalkozunk részletesebben.

15. ábra

A klaszterek szereplői

Forrás: SÖLVELL et al. 2003 alapján a szerző szerkesztése

Innovációs ökoszisztéma

A kifejezés a természeti, ökológiai rendszerekre utal, amelyek esetén egy adott területen a rendszer elemei, az ott élő szervezetek és a fizikai környezet rendszerei kiegyensúlyozott módon, egységként működnek, ami során fenntartják a rendszer stabilitását.

Ezért vannak is olyan vélemények, hogy egy gazdasági jelenség, az innováció környezetét erőltetett dolog „ökoszisztémának” nevezni.

Az innovációs ökoszisztéma gazdasági értelemben véve jelenti mindazokat az intézményeket, szervezeteket és azok működését, amelyek az adott ország innovációs teljesítményére hatással vannak. Így beletartoznak az iskolák, a kutatóintézetek, a cégek, a finanszírozók, és maga az állam is. Az amerikai Szilícium-völgyet a sikeres innovációs ökoszisztéma jó példaként szokták emlegetni.

Felmerülhet az a kérdés, hogy mi a különbség a klaszter és az ökoszisztéma között. Két lényegi különbség van. Egyrészt a klaszterekben csak az egymással közvetlenül együttműködő és együttes eredményre törekvő szervezetek vannak jelen, továbbá ezek szervezeten, tervezetten és tudatosan irányítják tevékenységeiket, amelyek között az innováció mellett a napi működés is szerepel. Az innovációs ökoszisztéma pedig sokkal több a gazdaságban jelen lévő környezeti elemet foglal magában, amelyek között nincs feltétlenül közvetlen, tervezett kapcsolat. Viszont ettől függetlenül az innovációs légkörre, az innovációs tevékenységekre hatással vannak. Az elmondottakból az is nyilvánvaló, hogy az ökoszisztéma rendkívül bonyolult rendszer, amelynek nincs központi irányítása, míg a klasztereket általában klaszter-menedzs-

mentszervezet irányítja. Az azonban már az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az államnak, a mindenkori kormányoknak szerepe van a korszerű nemzeti innovációs rendszer kiépítésében, az innovációs ökoszisztéma és a klaszterek működési feltételeinek megteremtésében. De milyen más szerepe lehet még az államnak és a kormányoknak az innováció ösztönzésében?

Szilícium-völgy (Silicon Valley), Kalifornia, USA: innovatív kis startup (kezdő) cégek, közöttük több úgynevezett „garázs cég” betelepülésével indult 1970-ben. Létrejöttét az innovációs ökoszisztéma fontos elemeinek megléte segítette. Helyben van az USA egyik legrangosabb egyeteme, a Stanford Egyetem, továbbá az USA hadügyminisztériuma, valamint a bőven rendelkezésre álló kockázati tőke biztosította a tudást és a pénzügyi háttérrel. Ma már a legnagyobb innovatív cégek, mint például a Google, az Apple, a Tesla, az Intel, a Cisco vagy a PayPal otthona. Az egymás közelében működő cégek innovációját gyorsítja a tudás gyors terjedése, az egymástól tanulás.

4.5. Kormányzati innováció, innovációt ösztönző kormány

Az innováció egyben tudásteremtést is jelent. Az pedig feladata a kormányoknak, hogy támogassák a tudásteremtést, illetve hogy a rendelkezésükre álló eszközökkel erősítsék a nemzet innovációs képességét. A téma kapcsán érdemes megemlíteni, hogy mai napig elméleti vita zajlik arról, hogy egy kormánynak kell-e, és ha igen, milyen mértékig szabad beavatkozni az üzleti folyamatokba.¹⁰ A neoliberális, a piacok mindenhatóságát hirdető nézetek szerint az innováció is piaci jelenség, ezért az államnak nincs szerepe az innováció előmozdításában.

A nézetrendszer másik oldalán találjuk a kormányok innovációban játszó szerepének fontosságát hangsúlyozó véleményformálókat. Közöttük az egyik hangadó Mariana Mazzucato.

A legnyilvánvalóbb állami szerepvállalás a kutatás-fejlesztési tevékenység állami támogatása lehet. Ezért mérni is szokták, hogy az egyes kormányok a megtermelt új érték, a GDP hány százalékát fordítják kutatás-fejlesztésre.

Az EU-tagországok 2020-ra célértéket is meghatároztak erre.

Mariana Mazzucato (szül. 1968) olasz és amerikai állampolgárságú közgazdász professzor, *A vállalkozó állam (The Entrepreneurial State)* című könyv szerzője. A könyvről egy szak-könyvetek szemlélő lap (*The New York Review of Books*) így írt: „Korunk egyik legfigyelemreméltóbb gazdasági szakkönyve.”

Azok pedig, akik inkább a kiegyensúlyozottabb nézetrendszer hívei, azt hangsúlyozzák, hogy mivel az innováció hosszú távú, kockázatos tevékenység, a kormányoknak feltétlenül szerepet kell vállalniuk ösztönzésében, előremozdításában. De ezt úgy kell tenniük, hogy beavatkozásuk ne legyen piactorzító hatású, egyes szereplők támogatása ne hozzon más piaci szereplőket nem piaci alapon előnytelen helyzetbe, továbbá ne járjon együtt állami erőforrások pocsékolásával, „puha költségvetési korlátként” [4.] való nem hatékony elköltésével.

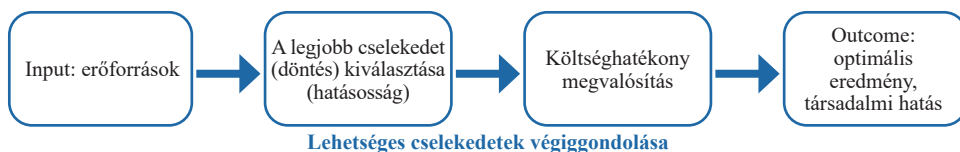
¹⁰ A témát részletesebben a 10. fejezetben mutatjuk be.

**A GDP hány százalékát tervezik K+F-re fordítani az egyes tagországok 2020-ra:
néhány ország adatai**

Ország	2016	2020
EU	2,03	3,00
Magyarország	1,21	1,80
Szlovákia	0,79	1,20
Lengyelország	0,97	1,70
Románia	0,48	2,00
Ausztria	3,09	3,76
Németország	2,94	3,00
Finnország	2,75	4,00
Svédország	3,25	4,00

Forrás: Eurostat

De hatással lehet egy kormány az innovációs képességekre állami beruházásokon keresztül vagy azzal, hogy különböző kedvezményeket ad az innovációhoz. Tipikus módszer, hogy az állami beszerzéseknél az innovatív tartalmat, megoldásokat tartalmazó ajánlatokat előnyben részesíti. A legáltalánosabban elvárható tevékenysége pedig, hogy olyan szabályozó és intézményi környezetet alakítson ki, amelyben az innovációt semmi nem akadályozza. Ennek kapcsán különösen fontos a kisvállalati szektor üzleti környezetének bürokráciamentessé alakítása, mivel ezek a cégek általában az innováció bölcsői. Az elméleti vitákon túl érdekesek a gyakorlati példák is, különösen Ázsia gyorsan fejlődő országainak, Dél-Koreának, Szingapúrnak a gyakorlata, ahol szintén fontos kérdésként vetődik fel az állam és a piac szerepe az innovációs folyamatban. Mindkét országban jelentős szerepet játszott ugyanis az állami szerepvállalás az innováció felgyorsításában. Dél-Korea például 2016-ban a GDP 4,23%-át fordított a kutatás-fejlesztésre.

16. ábra

Hatékony ráfordítás, hatásos eredmény

Forrás: a szerző szerkesztése

Meg kell jegyezni, hogy önmagában az, hogy mennyit fordítunk kutatás-fejlesztésre, még nem ad elég információt a várható eredményről, a hatásokról. Ugyanis sok pénzt is el lehet pocsékolni, és keveset is lehet okosan elkölteni. Ezért fontos, hogy a ráfordítást mindig összevessük az eredménnyel, vagy az inputot az outcome-mal, azaz a bekövetkezett hatásokkal, eredményekkel. Ennek folyamatát látjuk a 16. ábrán.

Ilyen összehasonlítási lehetőség, ha megnézzük, hogy a kutatás-fejlesztésre fordított összegek eredményeképpen mennyit lép egy ország előbbre az EU innovációs teljesítménytáb-

lázatán, vagy hány százalékkal nő az exportban az újdonságot, innovációt tartalmazó termékek és szolgáltatások aránya. De vizsgálhatjuk a kutatás-fejlesztési ráfordítások következtében létrejövő új, tudásalapú munkahelyek arányának változását is az összes munkahelyen belül.

Az állam innovációt támogató módszerei között találjuk a tudományos és innovációs parkok létrehozását, és a kormányok mellett működő és az innovációs tevékenységeket koordináló nemzeti innovációs tanácsok működtetését, új technológiákat oktató és kutató egyetemi részlegek alapítását. De vannak ennél átfogóbb lépések is. Például Kína állami rásegítéssel próbálja innovatívabbá tenni gazdaságát.

Kína 15 éves innovációs stratégiát készített 2015-ben *Made in China 2025 (Kínában készült 2025)* címmel. Ennek keretében tíz megjelölt ágazatban akar elérni jelentős innovációs előrelépést. A módszer a hazai vállalatok megerősítése kedvező, általában állami bankok által nyújtott hitelekkel. Ettől a gazdaság innovációalapú ágazatainak megerősödését, a technológiai haladás élvonalba kerülését várja.

4.6. Összefoglaló gondolatok

Ebben a fejezetben az innováció gazdasági növekedésben és versenyképesség-javításban játszott szerepét világítottuk meg több szempont szerint is.

Az innováció korunkban egyre hangsúlyosabb szerepet játszik. Ezt a 4. fejezetben is bizonyítottuk. A negyedik ipari forradalom okozta gyors változások közepette csak azok a nemzetek tudnak a sor elején megkapaszkodni, amelyekben az innováció a gazdaság és a társadalom minden szegletében általánossá válik. Az innováció teremti majd jól fizető, új munkahelyeket. Az innovációt az államnak is támogatnia kell, sőt saját magának is aktív szereplőként részt kell vennie benne. Ennek keretében barátságossá kell tennie az innovációs ökoszisztémát, és támogatnia kell klaszterek létrejöttét. Mivel pedig az erőforrások mindig szűkösek, ezért bármely állami befektetésnél mérni kell annak hatékonyságát, vagyis azt, hogy a befektetett erőforrásokkal milyen érdemi változást értünk el: például hány hellyel léptünk előre az EU innovációs teljesítménytábláján. Végül jól kell értelmeznünk az innovációt, ami az állami cselekedetek esetén is fontos. A korlátozott értelmezés, amely leszűkíti az innovációt kutatás-fejlesztésre, komoly gazdasági károkat okoz, ugyanis a legzseniálisabb új termék vagy szolgáltatás ötlete sem járul hozzá a versenyképesség javulásához és általában a társadalmi teljesítmény, az életszínvonal és az életminőség megvalósításához, ha nem jár együtt sikeres és termelékeny megvalósítással. Ehhez pedig piaci, szervezési, szervezeti és vezetési innovációra is szükség van. Együtt a teljes folyamat teszi lehetővé a teljes tényező termelékenység, egyben a gazdasági-társadalmi hatékonyság javulását.

Jegyzetek

1. Innovációs képesség: általános megfogalmazás szerint egy nemzet innovációs képessége azt méri, hogy mennyire képes újdonságok – termékek, szolgáltatások, új megoldások – saját erőből történő létrehozására és gyakorlati alkalmazására.
2. Körkörös gazdaság: az EU meghatározása szerint a körkörös gazdaság termelési és fogyasztási modellje arra épül, hogy egyszeri fogyasztás helyett a termékek élettart-

tamát a lehető legjobban meghosszabbítsuk. Erre alkalmas módszer lehet, ha vásárlás helyett kölcsönzünk, a már megvásárolt termékeknek pedig „második esélyt” adunk azzal, hogy megjavítjuk, átalakítjuk, esetleg továbbadjuk őket. Amikor az adott termék eléri az életciklusa végét, akkor az alapanyagokat újra lehet hasznosítani. Így csökken a hulladék mennyisége, ráadásul az alapanyagok és késztermékek újbóli felhasználása gazdaságilag is értéketemtő.

3. Szinergia: görög eredetű szó. Lényege, hogy több egyén vagy cég együttműködéséből nagyobb eredmény jön létre, mint az egyéni eredmények összege. $2+2>4$ hatásnak is szokták nevezni.
4. Puha költségvetési korlát: a fogalmat Kornai János (szül. 1928) vezette be annak a jelenségnek a leírására, amikor vállalatok és intézmények rendszeresen túllépnek a megtervezett pénzügyi korlátokon, mivel tudják, hogy az állam a túllépéseiket meg fogja téríteni. Nézeteit – más írásai mellett – *A puha költségvetési korlát* című, a *Tervgazdasági Fórum* 1986. 2. évf. 3. számában megjelent írásában fejtette ki.

Ellenőrző kérdések

1. Hogyan léphetne Magyarország előre az EU innovációs teljesítménytábláján? Ehhez kinek mit kellene tennie, vagy máshogy tennie, mint eddig?
2. Hogyan lehetne javítani Magyarország „innovációs képességét”?
3. Segítik vagy hátráltatják az EU-s pályázati lehetőségek az innovációs szint emelését?
4. Vannak-e véleménye szerint Magyarországon a vállalkozószellemet gátló környezeti tényezők?
5. Lehetne-e Magyarországon „Szilícium-völgyet” létrehozni? Ha igen, hogyan? Ha nem, miért nem?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- CHESBROUGH, H. (2003): *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston, Harvard Business School Press.
- CSATH M. (2012): *Üzletimodell-innováció*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- CSATH M. (2016): Innovatív és agilis állam mint a sikeres gazdaság és társadalom feltétele. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2016/1. sz. 4–23.
- CSATH M. (2018): Tudás- és innovációalapú versenyképesség. *Pénzügyi Szemle*, 63. évf. 1. sz. 65–79.
- DUTTA, S. – LANVIN, B. – WUNSCH-VINCENT, S. (2018): *Global Innovation Index 2018*. Ithaca–Fontainebleau–Geneva, Cornell–INSEAD–WIPO.
- EU (2018). *European Innovation Scoreboard 2018*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- OECD (1999). *Managing National Innovation Systems*. Paris, OECD Publication Service.
- RICE, Ch. – YAYBAKE, E. (2017): *Innovation-Led Economic Growth*. Lanham – Boulder – New York – London, CSIS: Center for Strategic & International Studies – Rowman & Littlefield.
- SÖLVELL, Ö. – LINDQVIST, G. – KETELS, Ch. (2008): *The Cluster Initiative Greenbook*. Stockholm, Ivory Tower AB. Elérhető: www.hhs.se/contentassets/f51b706e1d644e9fa6c4d232abd09e63/greenbooksep03.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)

5. A versenyképesség és mérésének új megoldásai

(Nagy Balázs)

Ebben a fejezetben bemutatjuk a versenyképesség fogalmát, a szintjeit, valamint egy új versenyképességi modellt. Elemezzük, hogy a versenyképesség kutatói hogyan értelmezik a nemzetek versenyképességét, a kapcsolódó mérési módszertanokat, továbbá azt is, hogy hogyan áll Magyarország a versenyképesség tekintetében néhány másik országhoz képest.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Hogyan értelmezhető a versenyképesség?
2. Mik a versenyképesség legfontosabb területei?
3. Milyen szintekre osztható a versenyképesség?
4. Milyen területeken tudnak versenyezni a nemzetek?
5. Hogyan áll Magyarország a versenyképességi rangsorokon?

5.1. Röviden a versenyről

A versenyképesség fogalmának tárgyalása előtt vizsgáljuk meg magát a versenyt! Ezúttal azonban nem közgazdasági értelemben tesszük meg ezt, hanem általánosságban. A verseny, a versengés az élet számos területén megmutatkozik, legyen szó egy iskolásoknak szervezett csapatversenyről, a 100 méteres síkfutás olimpiai döntőjéről vagy akár egy profi bokszmérkőzésről. A sporttal való összehasonlítás jó példa lehet, azonban mint látni fogjuk, a regionális és nemzeti versenyképesség más szemlélettel rendelkezik.

A verseny alapvetően jó, hiszen például a vállalatok a fogyasztó „kegyeiért” folytatott versengése általában kedvező a fogyasztó számára, többek között az alacsonyabb piaci ár elérése révén. Ugyanakkor vannak olyan versenyek is, amelyek a társadalom számára rövid távon komoly fenyegetést jelentenek, Szentes Tamás példaként hozza erre a nukleáris fegyverkezési versenyt (SZENTES 2011).

A versenyképesség szó másik fele egy képességre utal, képesség a versenyben való részvételre, aminek nélkülözhetetlen feltétele, hogy az adott vállalat vagy ország ne maradjon le számottevően a többitől. De miben versenyeznek az országok? Van egyáltalán verseny közöttük, és ha igen, akkor mi ennek a versenynek a célja? Ennek megértéséhez vizsgáljuk meg a versenyképesség szintjeit, és vegyük számba a különbségeket!

5.2. Termékek és vállalatok versenyképessége (mikroszint)

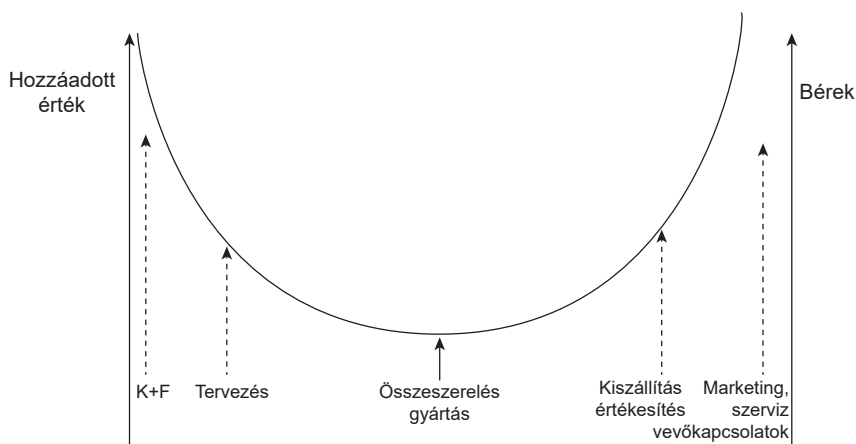
Termékek és szolgáltatások versenyképességén érthetjük azt, hogy a termékre a piacon kereslet mutatkozik, a fogyasztók számára értéket képvisel a termék. Ez azonban önmagában

nem elegendő, szükség van egy versenyképes árra is, hiszen ha a kínálati ár túl magas, akkor a terméket nem, vagy csak kevesen fogják megvásárolni. Ahhoz pedig, hogy a termék ára versenyképes legyen, szükség van a költségek versenyképességére is. Ha nem versenyképes a költségszint, akkor a termék ára magasabb lehet a versenytársakénál, ebben az esetben pedig a fogyasztók a konkurencia termékeit részesítik előnyben.

A fenti leírásból az következne, hogy a gyártók/termelők minden esetben a költségek minimalizálására törekednének. Ez a Ford T-modell esetében még igaz is volt, hiszen a gyárban homogén terméket gyártottak, ahol a termék árának versenyképességét egy akkoriban új termelési megoldás, a futószalag alkalmazása biztosította. Ebben az időszakban nem a termékdifferenciálás volt jellemző, ezt mutatja, hogy az 1920-as évek elején „bármilyen színben le tudták gyártani az autót, amíg ez a szín a fekete volt”. Vagyis az autót egy színben lehetett megvásárolni, de ez a szín hozzájárult a termék költségeinek, ebből következően pedig az árának versenyképességéhez, hiszen ez volt a legolcsóbb és legellenállóbb szín is egyben.

Értékláncnak nevezzük a vállalati értékteremtő folyamatok (például tervezés, gyártás, értékesítés) összességét. Ezek a folyamatok eltérően járulnak hozzá a hozzáadott érték előállításához. Mint az alábbi ábrán láthatjuk, a legnagyobb a kutatás-fejlesztés és az értékesítés hozzáadott értéke, és jelentősen kevesebb az összeszerelésé. Az adott munkafolyamatokban dolgozók bére pedig arányos a munkafolyamatban előállított hozzáadott értékkel.

17. ábra

A hozzáadott érték és a bérek alakulása az értéklánc mentén

Forrás: Csath 2019

A nem költségalapú versenyképesség a nagy hozzáadott értékű folyamatokra összpontosít, így a kutatás-fejlesztés és a marketing kiemelkedik a többi folyamat közül. Ezzel szemben azok az országok, amelyek az alacsony bérekkel versenyeznek – az alacsony hozzáadott értéket előállító értékteremtő folyamatokra összpontosítanak –, megnehezítik a tudás- és innovációalapú versenyképesség felé történő elmozdulás lehetőségét.

A vállalatok versenyképessége szorosan kapcsolódik a termékeik versenyképességéhez, hiszen a cégek – piaci körülmények között – egymással versenyeznek a vevőkért és a sikeres verseny következtében a profit maximalizálásáért. A profit pedig a korábban bemutatott ár- és költség-versenyképesség következménye, eredménye. Mindezt összefoglalva azok a vállalkozások lehetnek versenyképesek, amelyek olyan termékeket és szolgáltatásokat, olyan áron tudnak a hazai és a nemzetközi piacokon kínálni a vevőknek, amelyek alapján a befektetett erőforrásaikra megfelelő megtérülést tudnak biztosítani a jövőbeli fejlődés és a tulajdonosok elvárásainak teljesítése érdekében.

A vállalati versenyképesség több tényezőre vezethető vissza, a korábban bemutatott szempontok a „költségalapú versenyképességhez” kapcsolódnak, ahol cél a költség szint alacsony tartása, ebben az esetben a termékek alacsony árával történő versenyzés jellemző. Ezzel szemben a „nem költségalapú, megkülönböztetésre épülő versenyképesség” esetében kiemelt szerepe van az innovációnak, a termékek minőségének és egyediségének, a kiszolgálási színvonalnak és a vállalat marketing- és reklámtevékenységének. A cégek a költségalapú versenyképesség esetében elsősorban a termelésmenedzsment- és telephelyválasztási (alacsony bérek, állami támogatások stb.) eszközökkel érték el a versenyképességüket. Ezzel szemben a nem költségalapú versenyképesség alapvetően az értéklánc más, korábban már említett elemeire helyezi a hangsúlyt.

5.3. Regionális versenyképesség (mezoszint)

„A régió területileg összefüggő, a vizsgált társadalmi és gazdasági jelenség szempontjából homogénnek tekintett határaival többé-kevésbé megadható térség” (LENGYEL–RECHNITZER 2009). A tankönyvben a régiókon azokat a tervezési-statisztikai régiókat értjük, amelyeket az Európai Unió NUTS rendszere (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques – Területi Egységek Statisztikai Rendszere) definiál.

Ezek alapján a következő NUTS-szintek léteznek.

16. táblázat
NUTS-szintek

NUTS-szintek	Magyarországon	Minimum népesség (fő)	Maximum népesség (fő)
NUTS 1	makrorégiók (országrészek)	3 000 000	7 000 000
NUTS 2	régiók	800 000	3 000 000
NUTS 3	megyék és Budapest	150 000	800 000

Forrás: Eurostat 2017

Ezeket a szinteket egészítették ki további, a NUTS 1–3 szintektől kisebb területi egységekkel, ezeket LAU-nak (Local Administrative Unit – helyi közigazgatási egység) hívjuk. LAU 1 szinten a járáások, míg LAU 2 szinten a települések és településcsoportok helyezkednek el.

A területi/regionális versenyképesség különbözik a termékek és vállalatok versenyképességétől, ugyanis ebben az esetben teljesen más célok jöhetnek szóba, mint korábban. A vállalatok saját piaci részesedésüket növelve próbálják fokozni a nyereségességüket, teszik ezt úgy, hogy közben más vállalatokat ellehetetlenítenek, tönkretesznek. Ezzel szemben a régiók nem folytatnak egymással szűken értelmezett versenyt, az egyik régió nem törekszik a másik ellehetetlenítésére, ehelyett más céljuk van. Minden régió versenyképességének egy fontos célt kell szolgálnia, ez pedig a lakosok jólétének növelése. Ebből is látszik, hogy a versenyképesség nem cél, hanem egy eszköz, ami önmagában nem elég, hisz amennyiben a versenyképesség nem jelenik meg a társadalmi jólét bővülésében, akkor nem beszélhetünk sikerről.

A vállalati és regionális versenyképesség közötti különbséget az is érzékelteti, hogy amíg a sikertelen, veszteséget termelő üzletágakat, divíziókat a vállalat megszüntetheti, addig a kevésbé fejlett, kevésbé versenyképes régiókat nem lehet bezárni és csak a jól teljesítőkre összpontosítani. Ez ugyanis csak a területi különbségeket növelné, és olyan társadalmi feszültséget eredményezne, amely hosszú távon ellehetetlenítené a nemzet fejlődését.

A regionális versenyképesség egyik gyakran hivatkozott szerzője, Dijkstra és szerzőtársai (2011) szerint a regionális versenyképesség úgy határozható meg, mint egy képesség, amelynek célja egy vonzó és fenntartható környezet létrehozása és biztosítása a vállalatok és a lakosság számára.

Egy fontos különbséget kell tennünk a nemzeti és a regionális versenyképesség között. Mégpedig azt, hogy a régiók nem tudnak olyan könnyen beavatkozni saját gazdaságuk működésébe, mint az országok kormányai. A centralizált döntéshozatal következtében pedig a régiók nem tudják megfelelően alakítani, befolyásolni, fokozni saját versenyképességüket. Ez azt jelenti, hogy a régiók versenyképességét nem lehet a nemzeti versenyképességtől függetlenül kezelni, hiszen számos makrogazdaságot jellemző tényező hatással van a régiók versenyképességére. Ilyen például a nemzetgazdaság pénzügyi stabilitása. Ennek a területnek fontos mutatója az államadósság mértéke, amit nem lehet régiók szintjére bontani, nincs olyan régió, ahol kisebb terhet jelentene az adósság finanszírozása, mint egy másik régióban.

A regionális versenyképesség egyik legismertebb elemzését az Európai Bizottság készíti el háromévente, legutóbb 2016-ban. Az elemzés az Európai Unió NUTS 2 szintű régióit vizsgálja egy sokváltozós elemzés keretein belül. A mutatókat különböző csoportokba sorolják, ezzel képezve a régiók versenyképességi indexét. A vizsgált dimenziók és mutatók a következő rendszert alkotják.

A regionális versenyképességi index mutatói

17. táblázat

A regionális versenyképesség dimenziói

Alapszükségletek dimenzió	Hatékonyság dimenzió	Innováció dimenzió
Az intézményrendszer működési hatékonysága	Felsőfokú oktatás és felnőttképzés	Technológiai felkészültség
Makrogazdasági stabilitás	A munkaerőpiac hatékonysága	A vállalkozások színvonala, minősége
Egészségügy és egészség	A piac mérete	Innovációs szint
Alapszintű oktatás		

A három dimenzióból kialakítanak egy kompozit, összevont indexet, amely az adott régió versenyképességét méri. E kompozit érték alapján pedig sorba rendezik a régiókat a legversenyképesebbtől a legkevésbé versenyképesig.

A regionális versenyképességhez szorosan kapcsolódik a területi tőke, amelynek segítségével a gazdasági térszerkezet mélyebb összefüggérendszerét, vonzóképességét lehet vizsgálni. Ez a vonzóképesség azonban túlmutat az egyszerű tőkevonzó képességen, ugyanis ha a vállalati befektetések volumenének bővülése és a profittermelés nem jár a lakosság életszínvonalának emelkedésével, akkor a területi versenyképesség fő célja nem teljesül.

A területi tőke a helyi értékek együttese, amelybe beletartoznak a természeti és humán erőforrások, a működő szervezetek, a helyi kutatási intézmények, iskolák, kulturális és történelmi értékek. Ez arra enged következtetni, amit a téma szakértői is kiemelnek: a területi tőkét anyagi és nem anyagi tényezők építik fel, vagyis mérésekor nem elegendő a számszerűsíthető tényezőket, fizikai tőkeelemeket figyelembe venni, hanem az immateriális (megfoghatatlan) tényezőknek nagy jelentősége van, ilyen például az értékrend.

A regionális versenyképesség Magyarországon

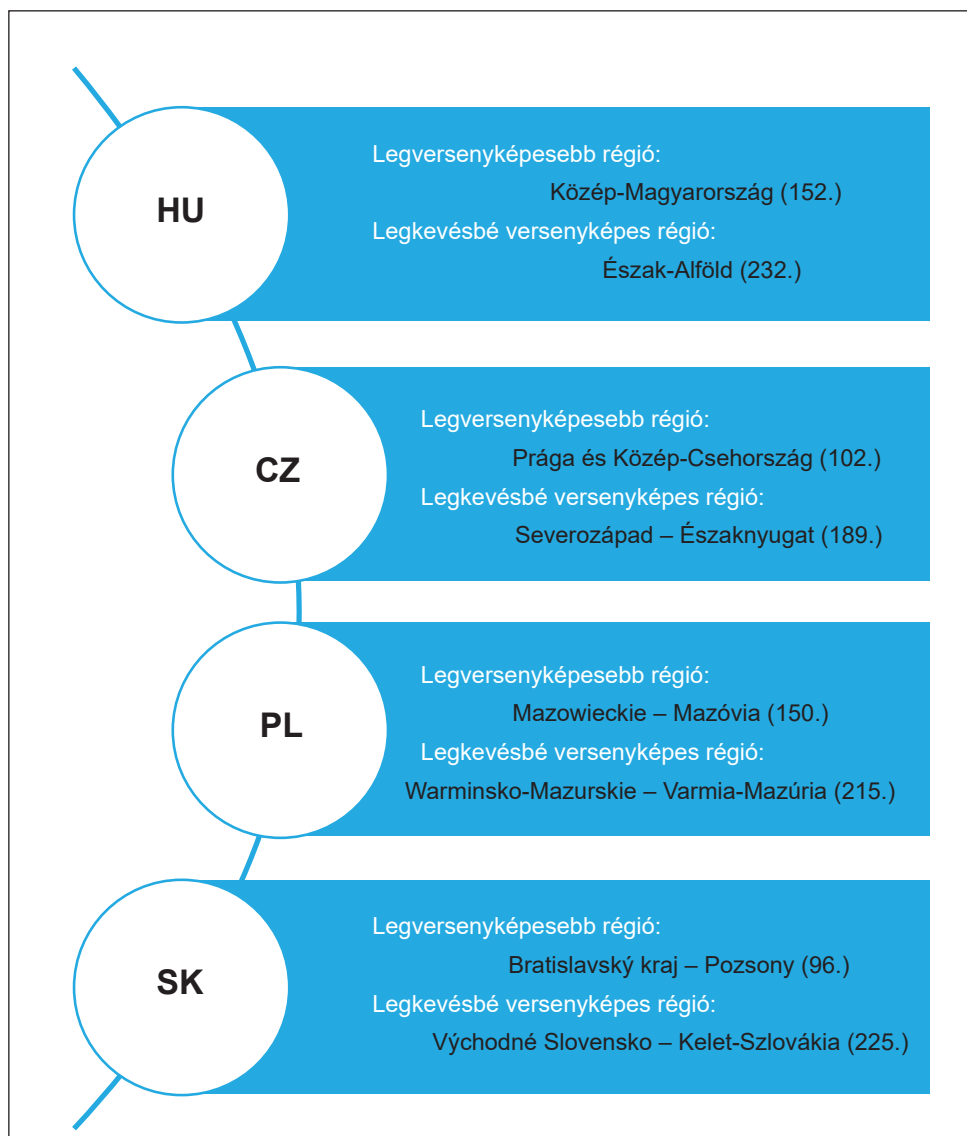
Az Európai Bizottság regionális versenyképességi elemzése alapján a vizsgált 275 régió között a magyar régiók a 152–232. helyen végeztek. Ki kell azonban emelni, hogy a helyezések terjedelme igen magas, ezért érdemes megvizsgálnunk az egyes régiók eredményeit. Ez alapján a legversenyképesebb magyar régió a fővárost is magában foglaló Közép-Magyarország, ettől a régiótól jelentősen lemaradva találjuk a többi magyar régiót. A Közép-Dunántúl (Fejér, Veszprém, Komárom-Esztergom megyék) és a Nyugat-Dunántúl (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megyék) régió versenyképességi helyzete kedvezőbb, mivel az összesített rangsor 205–207. helyén található. A hazai régiók helyzete az „Alapszükségletek” dimenzióban a legrosszabb (e dimenzióban különösen rossz az egészségügy és egészség területén), míg a „Hatékonyság” dimenzióban tapasztalható a legjobb eredmény, köszönhetően elsősorban a munkaerőpiac hatékonyságának.

18. táblázat

A hazai régiók versenyképességi helyezései

Régiók	Regionális Versenyképességi Index 2016
Közép-Magyarország	152
Közép-Dunántúl	205
Nyugat-Dunántúl	207
Dél-Dunántúl	227
Észak-Magyarország	231
Észak-Alföld	232
Dél-Alföld	224
Összes vizsgált régió	275

Az európai regionális versenyképességi jelentés alapján az Egyesült Királyságban, Németországban, a Benelux államokban és a skandináv országokban található a legversenyképesebb régiók. Európa perifériaterületein találjuk a legkevésbé versenyképes régiókat, így Dél-Spanyolország, Dél-Olaszország, Görögország, Bulgária, Románia jelentős versenyképességi hátrányban van a centrumterületekhez képest.

18. ábra

A visegrádi országok az Európai Unió regionális versenyképességi indexe alapján

Forrás: ANNONI–DIJKSTRA–GARGANO 2017 alapján a szerző szerkesztése

Pest megye mint különálló régió

Az Európai Bizottság 2016/2066 rendelete a Közép-Magyarország régiót 2018. január 1-jétől két különálló (NUTS 2 szintű) tervezési-statisztikai régióra bontotta, Budapestre és Pest megyére (pontosabban Pest régióra). A „szétválás” egyik oka Pest megye gyenge versenyképességi helyzete volt, ahogy a témával kapcsolatban készült hatástanulmány fogalmaz: „Pest megye versenyképességi visszaesésének a több oldalról és szempont szerint elvégzett elemzés eredményei szerint az a legnyilvánvalóbb oka, hogy a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférés terén Pest megye a Közép-Magyarország régió részeként nemcsak Budapesttel, de a konvergenciaregiókkal szemben is jelentős hátrányba került” (CSATH 2015).

Budapest és Pest megye jelentős területi különbségeit az is mutatja, hogy a hatástanulmányban számított versenyképességi index alapján bár Közép-Magyarország a legversenyképesebb, mégis Pest megye (Budapest nélkül) csak a negyedik helyen végezne a régiók között, hiszen Nyugat- és Közép-Dunántúl is versenyképesebb régióknak számít.

5.4. Nemzeti versenyképesség (makroszint)

A nemzeti versenyképesség korunk egyik divatos gazdaságpolitikai fogalmává vált. Gyakran halljuk, hogy egy-egy szakpolitikai intézkedés hozzájárul az adott ország versenyképességének növeléséhez. A legfontosabb szempontokat figyelembe véve kijelenthető: a nemzeti versenyképesség azt mutatja meg, hogy milyen hatásosan és hatékonyan hasznosítja egy ország az erőforrásait és képességeit, beleértve az emberek tudását is, illetve hogy milyen kiegyensúlyozottan bővíti és erősíti a nemzet képességeit, fizikait és emberit egyaránt. Az IMD¹¹ (2014) hozzáteszi, hogy a versenyképesség lehetővé teszi a vállalatok számára a magasabb szintű értékteremtést, az állampolgároknak pedig nagyobb jólétet biztosító környezetet hoz létre és tart fenn.

A versenyképesség fenntartása és fokozása érdekében fontos, hogy az országok a nemzetközi kereskedelemben tudással, korszerű technológiával és magas termelékenységi szinttel előállított termékekkel és szolgáltatásokkal vegyenek részt, valamint ennek következtében folyamatosan képesek legyenek növelni a lakosság életszínvonalát és életminőségét. A globális folyamatok tehát meghatározók a versenyképesség szempontjából, hiszen versenyképes terméket csak azok a vállalatok tudnak előállítani, amelyek kihasználják e folyamatokban rejlő lehetőségeket. A 2010-es, 2020-as évek legfontosabb globális folyamata a digitalizáció és robotizáció, így a versenyképes országok nem hagyhatják figyelmen kívül ezeket.

A bemutatottak alapján az is kiemelhető, hogy a nemzetek versenyképessége alapvetően két területre épül. Az egyik a vállalkozások üzleti környezete, amelyet a mindenkori kormányzatnak folyamatosan fejleszteni kell, hiszen a vállalkozások jelentik a gazdaság motorját. Ezek a fejlesztések azonban nem elsősorban az anyagi támogatásokat jelentik, hanem a működésük egyszerűsítését, például az adminisztrációs igény csökkentése révén. A másik terület pedig a lakosság, hiszen nem elegendő, ha a vállalkozások számára kedvező környezetet alakítunk ki, hanem a társadalmi igényt is figyelembe kell venni. Ugyanakkor a társadalmi és a vállalati igények nem minden esetben fedik egymást, ezek összehangolása az állam feladata. Ilyen lehet például a környezetvédelmi/természetvédelmi szabályozás,

¹¹ Institute for Management Development.

hiszen a vállalkozások számára kedvező lehet például, ha engedélyezik számára egy termésvédelmi területen a gyártelepének felépítését, viszont a lakosság ezt nem tartja szerencsésnek. Itt kap szerepet a korábban említett kormányzat.

Rugalmas ellenálló képesség mint versenyképességi tényező

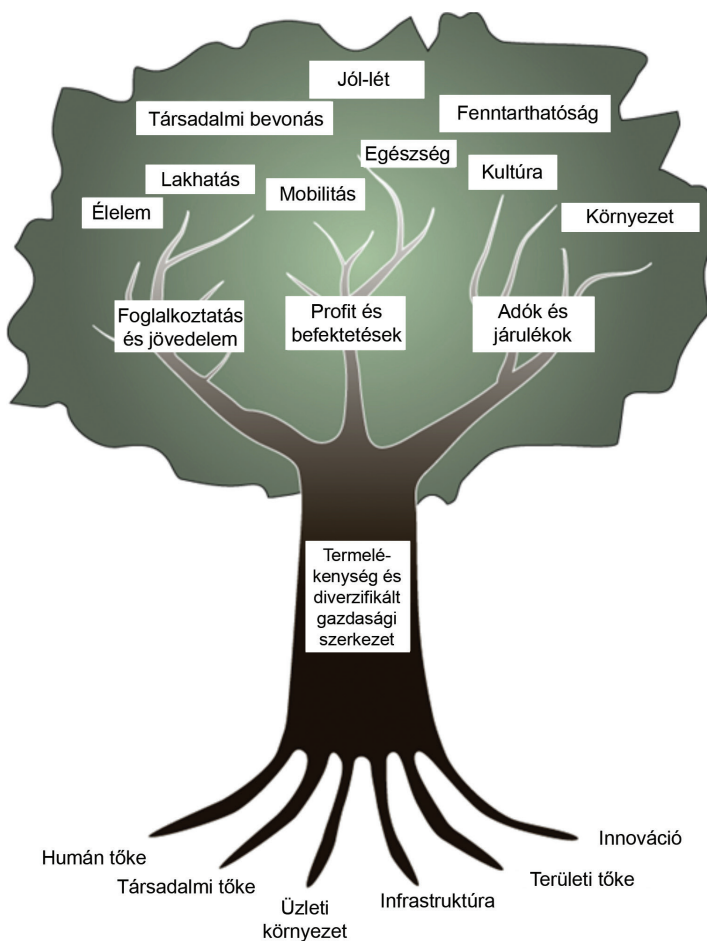
A nemzeti és regionális versenyképesség tudománytörténeti értelemben még gyermekcipőben jár, bár a versenyképességhez köthető tudományos eredmények egészen a komparatív előnyök elméletéig (David Ricardo, 1772–1823) vezethetők vissza, mégis a versenyképesség az 1970-es évektől kezdett a tudományos értelemben meghatározó kutatási területté alakulni. A versenyképesség értelmezése a mai napig formálódik, fejlődik.

Több olyan kutatási terület jelent meg az utóbbi időben, ami a versenyképességgel rokonítható, ezek közé tartozhat a rugalmas ellenálló képesség, vagyis a reziliencia. Fontos kiemelnünk, hogy ebben az esetben nem egyszerű ellenállásról van szó, hiszen vannak olyan kedvező, külső hatások, amelyeknek nem lehet ellenállni, például a digitalizáció. A negatív hatások közé tartoznak például a gazdasági/pénzügyi válságok, amelyeknek többek között a makrogazdasági stabilitás fokozásával lehet ellenállni, vagyis a hatását minimalizálni. Ebből következik, hogy a rugalmas ellenállás arra utal, hogy a kívülről érkező, de pozitív hatásokra lehetőségként kell tekinteni, és ki kell aknázni a bennük rejlő lehetőségeket, addig a negatív hatásoknak ellen kell állni, ezekre fel kell készülni.

5.5. A nemzeti versenyképesség új megközelítésű modellje

A különböző versenyképességi elméletek és módszertanok áttekintése után a 19. ábrával szemléltetjük a versenyképesség lényegét. Az ábra a De Vet-féle versenyképességi fa módosításával készült el. Ez a modell a versenyképesség regionális és nemzeti szintjén is értelmezhető, és szemlélteti a versenyképesség forrását (input), eredményét (output) és hatását (outcome). A fa mint organikus egység rendkívül jól szemlélteti a versenyképesség lényegét, ugyanis megadja a legfontosabb elemeket, amelyekre építeni lehet egy ország versenyképességét. Ezek azok a tényezők, amelyekre az államnak fokozott figyelmet kell fordítani a versenyképesség fokozása érdekében. A versenyképesség forrásai adják meg, hogy milyen eredményeket tud elérni egy ország és egy régió. Az eredményeket alapvetően két tényezőre lehet bontani, hiszen abban az esetben, ha a versenyképesség forrásai kedvező struktúrát alkotnak, akkor beszélhetünk megfelelő termelékenységről és diverzifikált gazdasági szerkezetről. A modellben a források jelentették a fa gyökerzetét, míg a törzs maga a megvalósult versenyképesség, az eredmény. Az eredmények közé tartozik az említett két tényezőn kívül például a foglalkoztatottság és a jövedelem/profit, amelyek hozzájárulhatnak a vállalkozások jövedelmezőségéhez, valamint a lakosság jólétének növekedéséhez. Ez azonban önmagában nem elegendő, ugyanis a versenyképesség célja alapvetően a jólét, amely nem azonos a jóléttel.

Jólétben alapvetően az anyagi, vagyoni helyzetet értjük, ezzel szemben a jólét fogalma holisztikus szemléletet igényel, és vizsgálata során az anyagi tényezőkön túl a szubjektív elemeket is figyelembe kell vennünk, ilyen például az egészségügyi állapot, a boldogság, a jókedv, tehát minden, ami kifejezi az ember „jó érzetét”.

19. ábra

A versenyképesség egy új megközelítésű modellje

Forrás: DE VET 2004 alapján a szerző szerkesztése

5.6. A nemzeti versenyképesség mérése

A nemzeti versenyképesség mérésére már számos kísérletet tettek a kutatók, jelen pontban csak a két legismertebb versenyképesség-kutató intézetet és azok mérési módszertanait mutatjuk be. Az egyik ilyen intézet a svájci székhelyű Világgazdasági Fórum, amely sokváltozós elemzéssel vizsgálja a nemzetek versenyképességét. Vizsgálatuk globális, hiszen a legfrissebb jelentésükben 137 országot elemeznek az általuk létrehozott globális versenyképességi index segítségével. Munkájuk több területet érint, ezeket a következő rendszer foglalja össze.

Globális versenyképességi index (GCI)		
Alapkövetelmények alindex	Hatékonyaságfokozók alindex	Innováció és kifinomultság alindex
1. Intézmények (21)	5. Felsőoktatás és felnőttképzés (8)	11. Cégek kifinomultsága (9)
2. Infrastruktúra (9)	6. Termékpiacon hatékonyaság (16)	12. Innováció (7)
3. Makrogazdaság (5)	7. Munkaerőpiaci hatékonyaság (10)	
4. Egészség és alapkutatás (10)	8. Pénzpiaci hatékonyaság (8)	
	9. Technológiai felkészültség (7)	
	10. Piacméret (4)	

20. ábra

A Világgaazdasági Fórum versenyképességi modellje

Forrás: WEF 2017

Az ábra megmutatja a tizenkét versenyképességi területhez – ahogy a jelentésben fogalmaznak: pillérhez – kapcsolódó mutatók számát, ebből látszik, hogy valóban sokváltozós elemzésről beszélhetünk, hiszen 114 mutatót vizsgálnak.¹² A mutatók forrását egyrészt statisztikai adatok, másrészt kérdőíves adatok (vezetői véleményfelmérés – Executive Opinion Survey) jelentik. A 114 mutatóból 32 úgynevezett kemény, statisztikai adat, míg 82 a kérdőívbeli származó úgynevezett puha mutató, vagyis a Világgaazdasági Fórum elemzésében nagy jelentősége van az országokban működő vállalkozásvezetői véleményeknek. Ez is megerősíti, hogy a versenyképesség a vállalkozásoktól nem elválasztható, hiszen a versenyképesség egyik fontos eleme a vállalkozások számára biztosított megfelelő üzleti környezet. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a versenyképességi elemzésekben használt kérdőíves felméréseket gyakran érik kritikák, hiszen gyakran alacsony a megkérdezettek száma, ezért a felmérés reprezentativitása megkérdőjelezhető.

A másik, szintén svájci székhelyű versenyképesség-kutató, az IMD¹³ a Világgaazdasági Fórumhoz hasonlóan sokváltozós elemzést készít, és összesen 261 mutatót használ a nemzetek versenyképességének leírására. Szintén hasonlóságot mutat az éves vezetői véleményfelmérés kapcsán is, hiszen az IMD is évről évre elkészíti a vezetők számára kialakított kérdőívet. A két elemzés közötti egyik nagy különbség a különböző mutatók arányában keresendő, ugyanis az IMD kisebb jelentőséget tulajdonít a véleményfelmérésből származó adatoknak, hiszen a 261 közül csak 118 épül perzepecióra, a további 143 mutató statisztikai adat.

Az IMD a következő rendszert alkalmazza a versenyképesség jellemzésére.

¹² A 20. ábrán zárójelben az adott versenyképességi területhez tartozó mutatók száma található.

¹³ 2016 óta az IMD egyik hazai partnere a Nemzeti Köszszolgálati Egyetem.

19. táblázat
Versenyképességi területek és alterületek

Terrületek	Gazdasági teljesítmény	Kormányzati hatékonyság	Üzleti hatékonyság	Infrastruktúra
Alterületek	- Nemzetgazdaság - Nemzetközi kereskedelem - Nemzetközi beruházások - Foglalkoztatottság - Árak	- Közpénzügyek - Költségvetési politika - Intézményrendszer - Vállalkozási jogrend - Társadalmi jellemzők	- Termelékenység - Munkaerőpiac - Pénzügyek - Vezetési gyakorlatok - Attitűdök és értékrend	- Alapvető infrastruktúra - Technológiai infrastruktúra - Tudományos infrastruktúra - Egészségügy és természeti környezet - Oktatási rendszer

Forrás: IMD 2018

5.7. Magyarország a versenyképességi rangsorokon

Vizsgáljuk meg, hogyan alakult hazánk versenyképessége az elmúlt tíz esztendőben! Ezt a már bemutatott versenyképességi rangsorokon elért pozíciók bemutatásával tesszük meg, azonban a versenyképesség megítéléséhez nem elegendő, ha csak egy ország eredményét vizsgáljuk meg. A versenyképességi helyzet felméréséhez össze kell hasonlítanunk Magyarország eredményét a „versenytársaival”, vagyis azokkal az országokkal, amelyek hasonló társadalmi-gazdasági szerkezettel rendelkeznek, és hasonló fejlettségi szakaszban vannak, hiszen a dél-amerikai vagy közép-ázsiai országokkal történő összehasonlítás megbízhatósága alacsony. Éppen ezért az összehasonlítást a visegrádi országokkal (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) tesszük meg.

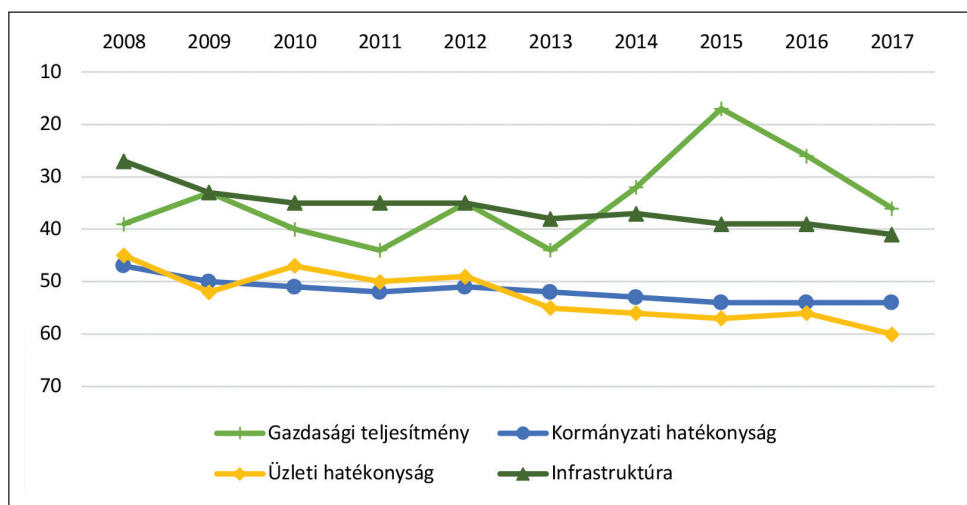
Az alábbi táblázat bemutatja az IMD versenyképességi rangsorában elfoglalt pozíciót, valamint azt, hogy az adott évben hány országot vizsgáltak a jelentésükben. A versenyképességi pozíció javul, ha a rangsorban előrelépés történik, míg a növekvő helyezés visszaesést mutat.

20. táblázat
Versenyképességi helyezések az IMD rangsorában

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Változás az elmúlt 10 évben
Csehország	28	29	29	30	33	35	33	29	27	28	0
Lengyelország	44	44	32	34	34	33	36	33	33	38	+6
Magyarország	38	45	42	47	45	50	48	48	46	52	-14
Szlovákia	30	33	49	48	47	47	45	46	40	51	-21
Vizsgált országok száma	55	57	58	59	59	60	60	61	61	63	

Forrás: IMD 2008–2017

Korábban bemutattuk az IMD versenyképességi területeit és a hozzájuk kapcsolódó alterületeket. A következő ábra pedig megmutatja, hogy milyen eredményt ért el Magyarország ezeken a területeken. Az utóbbi öt évben az üzleti hatékonyság jelentette hazánk leggyengébb pontját, vagyis az üzleti környezet kevésbé ösztönzi a cégeket innovatív, nyereséges és felelős működésre. Ebben az időszakban a kormányzati hatékonyság (milyen mértékben támogatja a kormány munkája a versenyképesség javítását) és az infrastruktúra (milyen mértékben állnak rendelkezésre az alapvető, a technológiai, a tudományos és a humán erőforrások a cégek számára) területén kismértékű visszaesést tapasztaltunk, de minősíthetjük stagnálásnak is. A gazdasági teljesítmény területén ingadozást tudunk kimutatni, hiszen 2013 és 2015 között javult, majd 2015-től kezdve visszaesett a teljesítmény. Ennek oka lehet a diverzifikáció hiánya, amelynek jelentőségére a tankönyvben már utaltunk.

21. ábra

Magyarország helyezései az IMD versenyképességi tényezői alapján

Forrás: IMD 2008–2017 alapján a szerző szerkesztése

A Világgazdasági Fórum versenyképességi rangsorának bemutatása előtt meg kell vizsgálnunk a felmérésben részt vevő országok számát. Ebből látszik, hogy az IMD jelentéséhez képest a WEF jelentősen nagyobb mintanagysággal dolgozik, tehát a rangsorban elfoglalt pozíciókat közvetlenül nem szabad összehasonlítani a korábban bemutatott eredményekkel, ugyanakkor a trendek vizsgálata hasznos lehet.

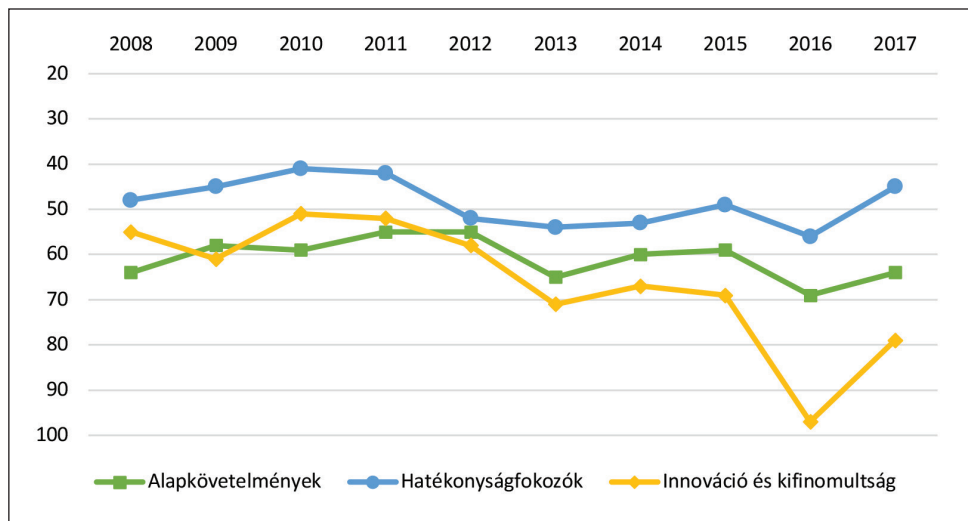
Az IMD jelentésével összehasonlítva kismértékben eltérő képet kapunk, hiszen a Világgazdasági Fórum versenyképességi rangsorában Magyarország pozíciója kismértékű ingadozás mellett stagnált. Ezzel szemben Lengyelország jelentősen előrelépett a rangsorban, míg Szlovákia egy jelentős visszaesést követően az utóbbi öt évben folyamatosan javította teljesítményét. Csehország mindkét rangsor alapján a legkedvezőbb helyzetben lévő visegrádi ország.

21. táblázat
Versenyképességi helyezések a WEF rangsorában

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Változás az elmúlt 10 évben
Csehország	33	31	36	38	39	46	37	31	31	31	+2
Lengyelország	53	46	39	41	41	42	43	41	36	39	+14
Magyarország	62	58	52	48	60	63	60	63	69	60	+2
Szlovákia	46	47	60	69	71	78	75	67	65	59	-13
Vizsgált országok száma	134	133	139	142	144	148	144	140	138	137	

Forrás: WEF 2008–2017

A Világgazdasági Fórum jelentése szerint az „Alapkövetelmények” a legkevésbé fejlett országok számára fontosak, míg az „Innováció és kifinomultság” a legfejlettebb, innovációval, megkülönböztetéssel versenyző országok számára jelenti a versenyelőny forrását. Az eredmények pedig megerősítik, hogy az innovációhoz kapcsolódó mutatók esetén tapasztaltunk visszaesést, ami azt jelenti, hogy Magyarországra még mindig a költségalapú versenyképesség jellemző, pedig a versenyképesség növeléséhez az innovációs teljesítmény fokozására lenne szükség.

22. ábra
Magyarország helyezései a WEF versenyképességi részindexei alapján

Forrás: WEF 2008–2017 alapján a szerző szerkesztése

5.8. A versenyképességhez kapcsolódó mérési módszerek

Az üzleti környezet „minősége”

A versenyképesség értelmezésénél említettük, hogy a nemzetek versenyképessége nem választható el a vállalkozások versenyképességétől. Utóbbi pedig szorosan kapcsolódik az üzleti környezethez, ami alapvetően hatással van a vállalkozások környezetére, hatékonyságára és eredményességére. A Világbank 2003 óta publikálja az üzleti környezetet vizsgáló *Doing Business* című éves jelentését, amelyben kitérnek az állami reformokra és szabályozásra az üzleti környezettel kapcsolatban, valamint megnevezik azokat a tényezőket, amelyek megkönnyítik, illetve megnehezítik a vállalkozások működését.

2018-ban a következő területeket vizsgálták (zárójelben Magyarország 2018. évi helyezése):

1. vállalkozás indítása (79. hely),
2. építési engedélyek megszerzése (90. hely),
3. elektromossághoz való hozzáférés (110. hely),
4. ingatlanok bejegyzése (29. hely),
5. hitelekhez való hozzáférés (29. hely),
6. kisebbségi tulajdonosok védelme (108. hely),
7. adófizetés (93. hely),
8. határokon átnyúló kereskedelem (1. hely),
9. szerződések érvényesítése (13. hely),
10. fizetésektelenség rendezése (62. hely).

Az üzleti környezet vonatkozásában is hasonló eredményt ért el a vizsgált négy ország, mint a versenyképességi rangsorokon. Kiemelendő, hogy Csehország és Lengyelország jelentősen javított az üzleti környezetének minőségén, míg Magyarország – ahogy azt az IMD versenyképességi jelentésének üzleti hatékonyság területén láttuk – stagnáló, kismértékben visszaeső teljesítményt ért el.

22. táblázat

A vizsgált országok a Világbank üzleti környezetet mérő rangsorában

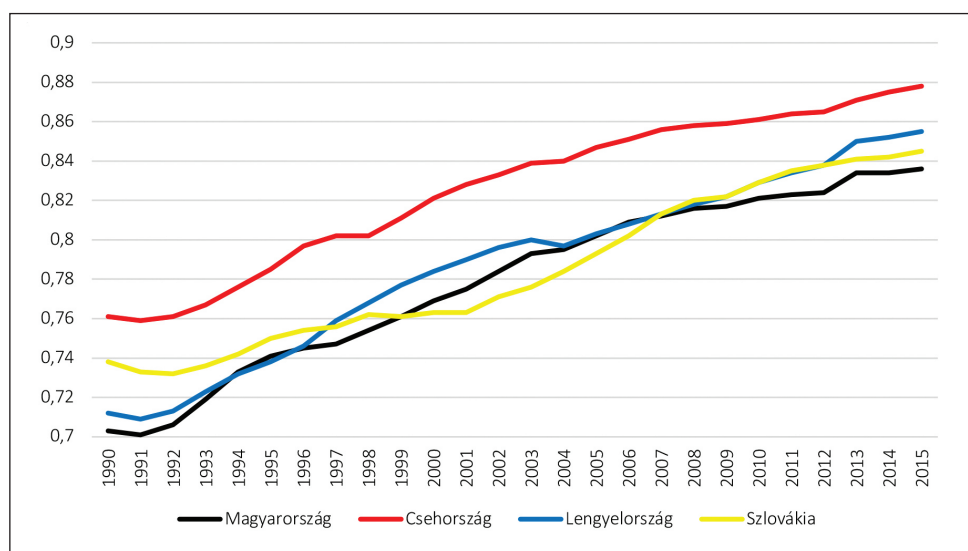
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Változás az elmúlt 10 évben
Csehország	75	74	63	64	65	75	44	36	27	30	+45
Lengyelország	76	72	70	62	55	45	32	25	24	27	+49
Magyarország	41	47	46	51	54	54	54	42	41	48	–7
Szlovákia	36	42	41	48	46	49	37	29	33	39	–3
Vizsgált országok száma	181	183	183	183	185	189	189	189	190	190	

Forrás: Világbank 2009–2018

Életminőség – minőségi élet

Az előbbiekben bemutatott versenyképességi cél, az üzleti környezet fejlesztési igénye alapvetően vállalati érdek, ugyanakkor érdemes megvizsgálnunk a társadalmi fejlettség változását a versenyképességgel összefüggésben. Az egyik ehhez kapcsolódó mutató az emberi fejlettség index (Human Development Index), amely az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) gondozásában készült el. Az index alapvetően három fontos területre, a születéskor várható élettartamra, az iskolázottságra és a bruttó nemzeti jövedelemre (GNI) épül.

Az eredményeket ezúttal nem a rangsorbeli pozíciókkal szemléltetjük, hanem az index értékével, ezek pedig hasonló képet mutatnak, mint a versenyképességi jelentések kapcsán bemutatottak. Csehország a visegrádi országok között kiemelkedik, Lengyelország pedig jelentősen előre tudott lépni a rangsorban.

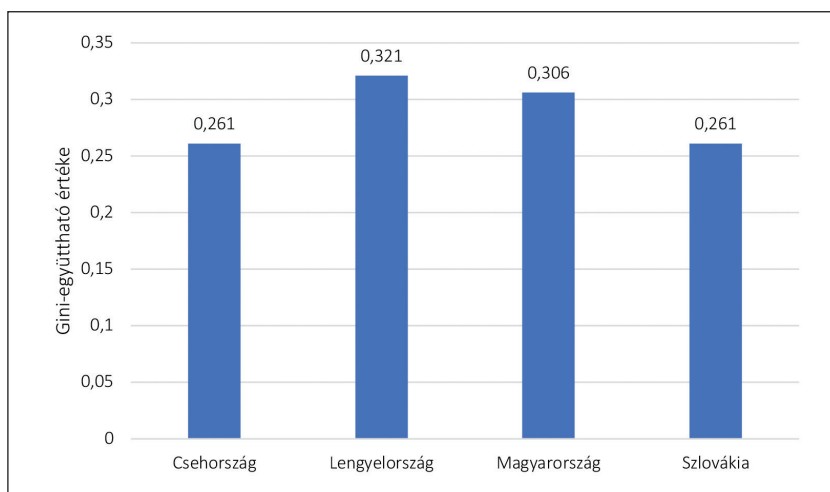

23. ábra

A vizsgált országok az ENSZ rangsorában

Forrás: UNDP (é. n.) alapján a szerző szerkesztése

Az eredmények következtében a 2016-ban kiadott, de 2015-re vonatkozó jelentés alapján Magyarország a 43., míg Csehország a 15., Lengyelország a 20., míg Szlovákia a 22. helyen végzett. Az ENSZ jelentése figyelembe veszi a jövedelmi egyenlőtlenségeket is, amelyeknek fontos mutatója a Gini-koefficiens (együttható). Nézzük, hogy állnak a visegrádi országok ezen a téren!

24. ábra

*A Gini-együttható értéke a visegrádi országokban**Forrás: UNDP 2016 alapján a szerző szerkesztése*

A mutatót a következőképp kell értelmezni: 0 – teljes egyenlőség, mindenki jövedelme azonos, 1 – teljes egyenlőtlenség, egy személy rendelkezik az összes jövedelemmel. A Gini-együttható alapján tehát Lengyelországban a legmagasabb az egyenlőtlenségek szintje, míg Szlovákiában és Csehországban a legalacsonyabb.

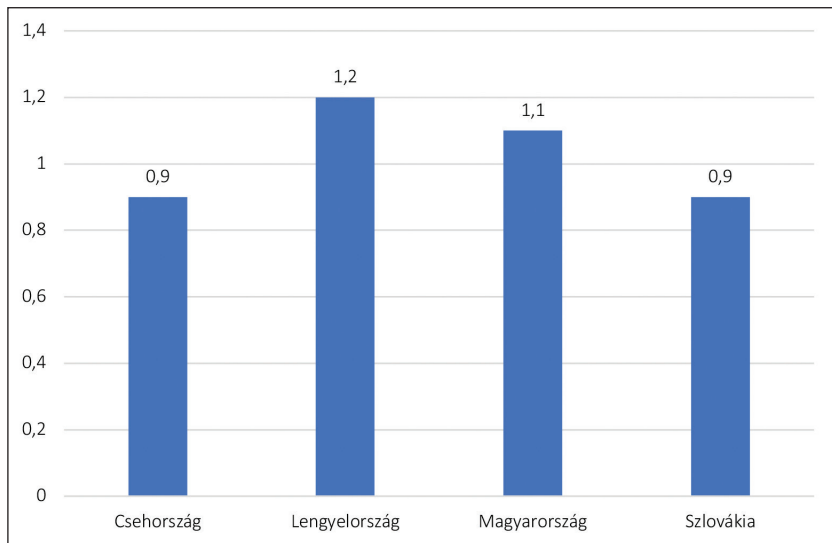
A jövedelmi egyenlőtlenségek mérésére lehetőség van az úgynevezett Palma-arány vizsgálatával is, amit a Gini-index „alternatívájaként” lehet használni. Ez a mutató megmutatja a felső 10% és az alsó 40% rendelkezésére álló jövedelmének arányát. Értelemszerűen a magasabb érték jelzi a nagyobb egyenlőtlenségeket. A mutató érdekessége, hogy gyakorlatilag nem veszi figyelembe a középosztályt, hiszen a jövedelmek 40–90%-ával rendelkezőket nem vizsgálja.

A Palma-arány módszertanának kidolgozása egy chilei közgazdászhoz, Gabriel Palmához kötődik. Talán nem véletlen, hogy éppen Chilében az egyik legmagasabb a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke.

További mutatók a jövedelmi egyenlőtlenségek mérésére:

- a felső és alsó jövedelmi ötöd aránya, vagyis a kvintilis arány;
- Hoover- (közismert nevén Robin Hood) index, amely megmutatja, hogy a jövedelmek hány százalékát kell elvenni a gazdagoktól és odaadni a szegényeknek ahhoz, hogy teljes egyenlőséget kapjunk.

A visegrádi országok a Palma-arány alapján:

25. ábra

A Palma-arány a visegrádi országokban

Forrás: UNDP 2016 alapján a szerző szerkesztése

A szubjektív jóllét mérése

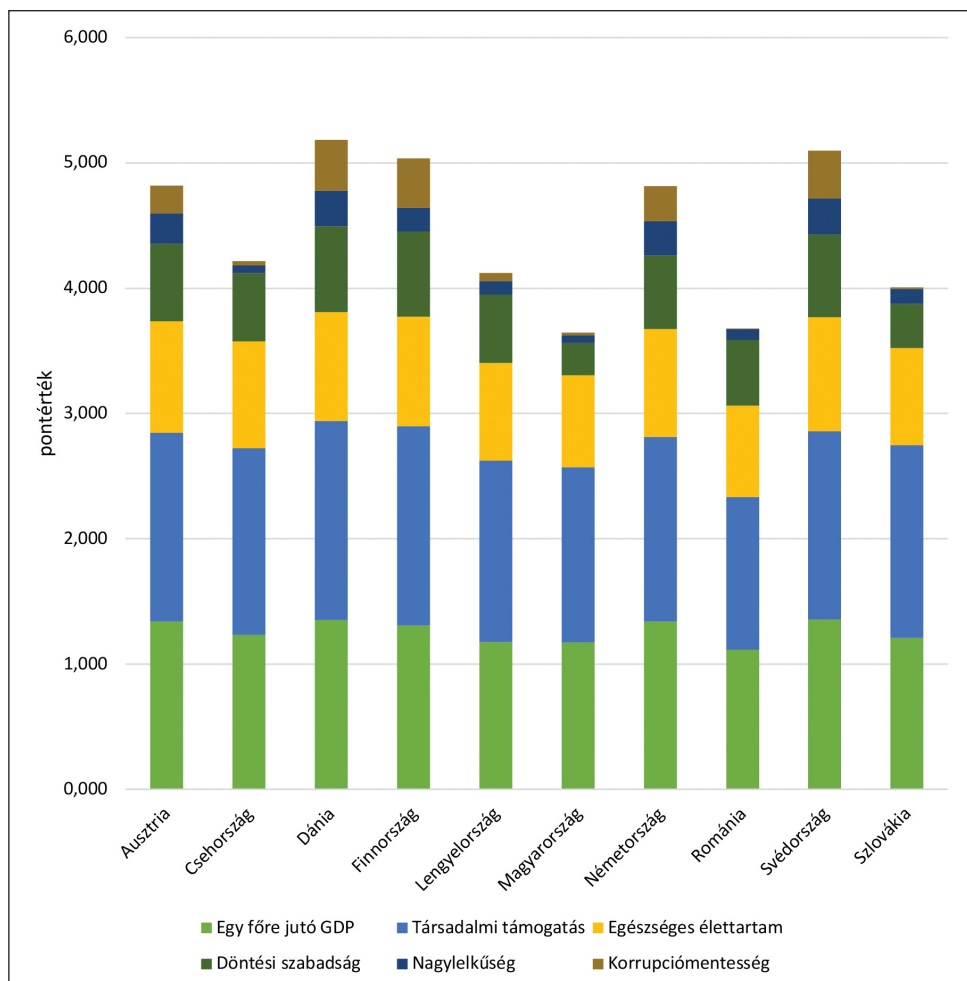
A versenyképesség egyik célja a társadalmi jóllét növelése, ugyanakkor nemcsak az anyagi jóléthez tartozó mutatókat (vagyon, jövedelem) kell figyelembe venni, hanem a szubjektív elemeket is. Ugyanakkor felvetődik a kérdés: mérhető-e egyáltalán például a boldogság? Ha igen, hogyan mérjük?

A boldogság mérésének egyik problémája épp a fogalom szubjektív jellege, hiszen percepcióra, érzékelésre épül. Ez pedig azt mutatja, hogy a boldogság nem egyenesen arányos az anyagi jóléttel. Ezenkívül fontos, hogy az emberek hogyan érzékelik a helyzetüket más nemzetek lakosaihoz képest. Gyakran tapasztaljuk, hogy a hasonló fejlettségű országok lakói jelentősen eltérő képet festenek le saját boldogságukkal kapcsolatban. A magyarokkal kapcsolatban gyakran halljuk, hogy pesszimisták, ez pedig hatással lehet az érzékelt boldogságukra is.

A boldogság mérésére vagy inkább becslésére több módszer kínálkozik. Az egyik szerint egy egyszerű kérdés is elég: „Ön boldog?” Ha ezt egy reprezentatív felmérés keretében kérdezzük meg a vizsgálati mintát alkotó emberektől, akkor nehéz nemzetközi összehasonlítást tenni, hiszen a korábban említett kulturális különbségek, az optimizmus vagy pesszimizmus jelentősen torzíthatja az eredményeket.

Kutatók azonban kísérletet tettek a boldogság modellezésére, és kiadták a Boldogság-jelentést (World Happiness Report). Ebben az elemzésben több tényezőt vizsgálnak, ezek

a következők: 1. egy főre jutó GDP, 2. a társadalmi támogatás, 3. az egészséges élettartam, 4. a döntési szabadság, 5. a nagylelkűség (adakozás) és 6. a korrupciómentesség. Létrehoztak továbbá egy képzeletbeli országot, Disztópiát, amely a legboldogtalanabb emberek országa, vagyis az az ország, ahol a korábban bemutatott hat tényező a legalacsonyabb értéket venné fel. Disztópia létrehozásának célja egy referenciaország kialakítása, amely jó összehasonlítási alapot jelent.

26. ábra

A boldogságindex összetevői néhány kiemelt országban

Forrás: HELLIWELL–LAYARD–SACHS 2018 alapján a szerző szerkesztése

A 26. ábra megmutatja, hogy néhány európai országban hogyan alakult a boldogság-index értéke.¹⁴ Az eredmények talán nem meglepőek, a versenyképességben élen járó skandináv országok a boldogság tekintetében is jó eredményt értek el, míg Magyarországon alacsony értéket kaptunk. Ezzel az eredménnyel hazánk a 75. helyen végzett, és olyan országok előzik meg, mint Guatemala (29.), Nicaragua (43.), Üzbegisztán (47.) vagy éppen a közelmúltban polgárháborúval sújtott Líbia (68.).

Mindez szemlélteti, hogy a boldogság és jóllét nem kizárólag az anyagi jólét függvénye, ezért a szubjektív tényezőknek is nagy jelentősége van.

A korábban részletesen bemutatott versenyképesség-kutató intézetekhez hasonlóan a különböző sportágakban is rangsorolják az országokat/klubokat azok teljesítménye, „versenyképessége” alapján. A Nemzetközi Labdarúgó Szövetség (FIFA) 1993 óta készíti el az országok férfi labdarúgó-válogatottjainak rangsorát (FIFA-világranglista) a lejátszott mérkőzések eredményei, az ellenfél és annak szövetsége, valamint a mérkőzés jelentősége alapján. Azonban nem az adott évi értékek alapján végzik el a rangsorolást, hanem figyelembe veszik a korábbi évek teljesítményét is, bár egyre kisebb súllyal. A női válogatottak rangsorolása 2003-ban kezdődött, a női ranglista számítása kismértékben eltér a korábban bemutatottaktól. A labdarúgóturnák sorsolása előtt figyelembe veszik ezeket az értékeket azzal a céllal, hogy a selejtező körökben ne alakulhassanak ki túl erős vagy éppen túl gyenge csoportok. Ebből látszik, hogy a jelenlegi pontszám alapján vannak le következtetéseket arra nézve, hogy az elkövetkezendő időszakban (néhány hónap) milyen eredményt várhatunk az adott válogatottól.

A rangsorolás alapját – mint azt láttuk – kemény statisztikai adatok jelentik. Ezek az adatok azonban a múltbéli teljesítmény minősítésére szolgálnak, a jövőbeni siker megítéléséhez ugyanakkor nem elegendők. Gondoljunk csak a 2018-as férfi labdarúgó-világbajnokság döntőjére, ahol a – világbajnokság előtt készült ranglista alapján – 7. Franciaország játszotta a döntőt a 20. Horvátországgal, míg a ranglistát vezető Németország kiesett a csoportkörben. Miért lehetséges ez? Itt jönnek szóba az olyan szempontok, nevezzük őket puha tényezőknek, amelyek meghatározóak a teljesítmény szempontjából. Ilyen lehet például a motiváció, a lelkiállapot vagy éppen a csapatszellem. Továbbá vannak olyan külső hatások is, amelyek befolyásolhatják a végeredményt, például az időjárás vagy éppen a pálya állapota. Ezeket igen nehéz számszerűsíteni, így nem is jelennek meg a ranglisták készítésének módszertanában.

5.9. Összefoglaló gondolatok

A fejezetben bemutattuk, hogy a versenyképességet több szinten lehet értelmezni. A különböző szintű versenyképesség más-más szemlélettel rendelkezik, de ezek összefüggnek egymással, hiszen azok a nemzetek nem lehetnek versenyképesek, amelyeknek vállalkozásai sem versenyképesek. Felvázoltuk a legismertebb versenyképességi kutatásokat, azok mérési módszertanát, valamint az eredményeket, amelyek irányt mutathatnak a versenyképesség fokozása tekintetében. Valamint rámutattunk arra, hogy további versenyképességhez kapcsolódó elemzések is léteznek (üzleti környezet, boldogság), amelyek kiegészíthetik a versenyképességi jelentések által mutatott képet.

¹⁴ Az ábrán nem szerepel a Disztópiához mért érték.

Ellenőrző kérdések

1. Milyen szinteken értelmezhető a versenyképesség?
2. Melyek a legismertebb versenyképesség-kutató intézetek?
3. Milyen területeket vizsgálnak a nemzeti versenyképességi jelentések?
4. Hogyan alakult Magyarország versenyképessége az elmúlt tíz évben? Milyen tényezőkre vezethetők vissza a változások?
5. Véleménye szerint a versenyképességi elemzések során milyen előnyei lehetnek a statisztikai adatoknak a kérdőívből származókkal szemben?
6. Hogyan függ össze a versenyképesség az üzleti környezettel és az emberi fejlődéssel?
7. Mit tenne a magyar gazdaság versenyképességének javítása érdekében?
8. A Világbank által kiadott Doing Business 2018. évi jelentésben Magyarország első helyen végzett a határokon átnyúló kereskedelem területén. Nézzon utána, mi lehet ennek az oka!

Felhasznált és ajánlott irodalom

- ANNONI, P. – DIJKSTRA, L. – GARGANO, N. (2017): *The EU Regional Competitiveness Index 2016*. Luxembourg, European Commission.
- CAMAGNI, R. (2008): Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. In CAMAGNI, R. – CAPELLO, R. – CHIZZOLINI, B. – FRATESI, U.: *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*. Berlin, Springer. 33–48. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-540-74737-6_3
- CSATH M. (2015): *Pest megye – mint a Közép-Magyarországi Régió része – gazdasági-társadalmi helyzetének alakulása 2007-2013 között, Pest megye önálló NUTS 2 régióvá válásának indokai és lehetőségei*. Budapest, Pest Megyei Önkormányzati Hivatal. Elérhető: www.pestmegye.hu/images/2015/Dokumentumok/Onallo_Pest_megye_dokumentumok/PDF/Pest_megye_NUTS2_dokumentum_2015.10.30_final.pdf (A letöltés ideje: 2020. 06. 10.)
- CSATH M. (2019): A versenyképesség puha tényezői, elméleti megalapozás. In CSATH M. szerk.: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Dialóg Campus.
- DE VET, M. J. – BAKER, P. – DALGLEISH, K. – POLLOCK, R. – HEALY, A. (2004): *The Competitiveness of Places and Spaces. A Position Paper*. Rotterdam–Leeds–Birmingham–Brussels, ECORYS.
- DIJKSTRA, L. – ANNONI, P. – KOZOVSKA, K. (2011): *A new regional competitiveness index: Theory, Methods and Findings*. European Union Regional Policy Working Papers, No. 02/2011.
- DOLLAR, D. – WOLFF, E. (1993): *Competitiveness, Convergence, and International Specialization*. Cambridge, MIT Press.
- Eurostat (2017). *Eurostat Regional Yearbook 2017*. Luxembourg, European Commission.
- HELLIWELL, J. – LAYARD, R. – SACHS, J. (2018): *World Happiness Report 2018*. New York, Sustainable Development Solutions Network.
- IMD – Institute for Management Development (2008-2018). *World Competitiveness Yearbook*. Lausanne, IMD International.
- JÓNA Gy. (2013): A területi tőke fogalmi megközelítései. *Tér és Társadalom*, 27. évf. 1. sz. 30–51. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.27.1.2449>
- LENGYEL I. – RECHNITZER J. (2009): *Regionális gazdaságtan*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.

- Social Progress Imperative (2017). *Social Progress Index 2017*. Elérhető: www.socialprogressindex.com (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- Századvég (2016). *A nemzetközi indexeknek komoly hiányosságai és korlátai vannak*. Elérhető: www.szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/elemzesek-publikaciok/a-nemzetkozi-indexeknek-komoly-hianyossagai-es-korlatai-vannak (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- SZENTES T. (2011): *Fejlődés-gazdaságtan*. Budapest, Akadémiai.
- UNDP (2016). *Human Development Report 2016*. New York, United Nations Development Programme.
- UNDP (é. n.). *Human Development Data*. Elérhető: <http://hdr.undp.org/en/data> (A letöltés ideje: 2020. 04. 16.)
- Világbank (2009–2018). *Doing Business 2009–2018*. Washington, International Bank for Reconstruction and Development – The World Bank.
- VINOGRADOV SZ. (2019): A versenyképesség puha tényezői számbavételének módszertani kérdései. In CSATH M. szerk.: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Dialóg Campus. 121–135.
- WEF (2008–2017). *The Global Competitiveness Report*. Geneva, World Economic Forum.

6. A nemzeti versenyképesség puha tényezői, a társadalmi versenyképesség

(Vinogradov Szergej)

Egy ország gazdasági teljesítménye jelentős mértékben befolyásolja a társadalmi folyamatokat, de ez a kapcsolat megfordítható: a társadalmi környezet is meghatározza az adott ország gazdasági teljesítményét és a versenyképességét.

Ebben a fejezetben rendszerezzük a nemzeti versenyképesség fontos, bár nehezen mérhető tényezőit, amelyek közé a társadalmi tőke egyes elemei – a kölcsönös megértés, a nemzeti kulturális jegyek, az értékrendek, a bizalom és a hálózatok – sorolhatók. A felsorolt tényezők az innovációvezérelt fejlődéshez nélkülözhetetlen jellemzők, attitűdök és képességek kialakulását határozzák meg egyéni és társadalmi szinten egyaránt. Ezek közé a legfontosabb attitűdök és képességek közé sorolhatjuk a vállalkozószellemet, a kockázatvállalást, az új dolgokra való nyitottságot, a kreativitást, a rugalmasságot és a válságálló képességet (*resilience*), a társadalmi kohéziót, a társadalmi befogadást (*social inclusiveness*).

Az egyének együttműködési hajlandóságán, a közös célok elérése érdekében létrejövő összefogáson nemcsak a nemzetközi versenyképesség múlik, hanem maga a társadalmi rendszerek fenntarthatósága is.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Mit értünk a nemzeti versenyképesség puha tényezőin?
2. Mit jelent a társadalmi versenyképesség?
3. Hogyan mérhető a társadalmi bizalom?
4. Milyen típusú társadalmi hálózatok léteznek?
5. Hogyan mérhető a társadalmi kohézió?

Először a társadalmi versenyképesség és a társadalmi tőke fogalmakat határozzuk meg, ezt követően a társadalmi tőke négy elemével – 1. a kulturális jegyekkel és értékekkel, 2. a kölcsönösséggel és viszonyossággal, 3. a bizalommal és 4. a hálózatokkal – foglalkozunk részletesen. A fejezet utolsó részében a társadalmi kohézió fogalmáról és méréséről lesz szó.

6.1. A társadalmi versenyképesség és a társadalmi tőke fogalmi megközelítése

Egy ország versenyképessége az egész társadalmi intézményrendszer sikeres működésén múlik. De magára a társadalomra vonatkozólag is használható a „versenyképes” jellemző. Mit is értünk a társadalom versenyképességén?

Társadalmi versenyképesség: az adott társadalom viszonyosság, szolidaritáson és felelősségen alapuló azon képessége, amely az emberek közötti együttműködésen (kapcsolati tőkén) keresztül nemcsak a gazdasági teljesítményt befolyásolja, hanem azt is meghatározza, hogy a gazdasági eredmények milyen sikerrel alakíthatók át a társadalmi haladássá, a jóllétet erősítő folyamatokká és végső soron a lakosság életminőségének javulásává. A magasabb szintű társadalmi versenyképesség az erősebb társadalmi kohézióban, az alacsonyabb társadalmi kirekesztettségben és nagyobb társadalmi befogadásban, a kisebb esélyegyenlőtlenségben és magasabb fokú kreativitásban, az erősebb vállalkozószellemben, a nagyobb kockázatvállalási hajlandóságban nyilvánul meg.

A társadalmi versenyképesség növelése a társadalmi tőke elemeinek kiegyensúlyozott fejlesztésével érhető el.

A társadalmi tőke fogalma elméleti meghatározásának változását a 23. táblázatban foglaljuk össze.

23. táblázat

A társadalmi tőke elméleti felfogásai

Kutató	Társadalmi tőke meghatározása
Bourdieu, 1998	A társadalmi tőke vagyonszerű felfogása: az egyének viszonyrendszereik (kapcsolathálói) révén erősíthetik társadalmi státuszukat és anyagi helyzetüket, a társadalmi és kulturális tőke konvertálható gazdasági tőkévé. A társadalmi tőke mint az egyének (társadalmi) hálózatokba való bekapcsolódása.
Coleman, 1990, 1998	A társadalmi tőke erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer az egyének szintjén, főbb elemei: kötelezettségek és elvárások, információs csatornák, normák és szankciók. Később megjelenik a közjószágjellege: a társadalmi tőkének bizonyos elemei (például bizalom) nem birtokolhatók, a társadalom minden tagja részesedik azokból.
Putnam, 1993	Colemanhoz hasonlóan a társadalmi tőke közjószágjellegére helyezi a hangsúlyt, szétválasztja az emberek egyedi képességeiből épülő emberi tőkét a kollektív jellegű társadalmi tőkétől. A társadalmi tőke elemei közé sorolja a társadalmi kapcsolathálókat, az erős civil szervezeteket, a kölcsönösséget, a szolidaritást és a bizalmat, valamint a kultúrát. A társadalmi tőke mint a civil szerepvállalásra, a bizalomra és a viszonyosságra épülő hálózatok.
Fukuyama, 1999, 2000	A társadalmi tőke mozgósító és együttműködést elősegítő hatását hangsúlyozza.

Forrás: a szerző szerkesztése

A társadalmi tőke fogalmát a társadalmi együttműködés összefüggésében a következőképpen határozhatjuk meg.

Társadalmi tőke – az egyének közötti viszonyokban megtestesülő tőke, amely az adott társadalom tagjai azon képességeit, attitűdjeit és jellemzőit határozza meg, amelyek a gazdasági és társadalmi folyamatok során a társadalmi erőkké alakulnak át, és az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) segítik elő. A társadalmi tőke elemeit a 27. ábrán mutatjuk be.

A társadalmi tőke az egyének és a közösségek közötti viszonyokat határozza meg a társadalomban. Ennek legfontosabb alkotóelemei az értékek, a bizalom, a viszonyosság és a kölcsönösség, továbbá a kapcsolathálózatok, amelyek együttesen határozzák meg a társadalmi tőke minőségét (erősségét). A társadalmi tőke egyes elemei, mint például a közös normák, értékek, kulturális jegyek, csak hosszú távon változtathatók meg. A kormányzat

azért járulhat hozzá a társadalmi tőke növeléséhez akár a közigazgatási szervek lakossággal és üzleti szférával való kommunikációján (kölsönös bizalom növelésén) keresztül, akár a közösségfejlesztési programokkal. De itt sem számíthatunk arra, hogy a kormányzati erőfeszítéseknek gyors és észrevehető eredménye lesz, például a közösségfejlesztési folyamatok első eredményeinek megjelenéséhez általában 3-4 évre van szükség. A társadalmi tőke fejlesztése szempontjából sokkal hatékonyabbak az „alulról jövő” kezdeményezések.

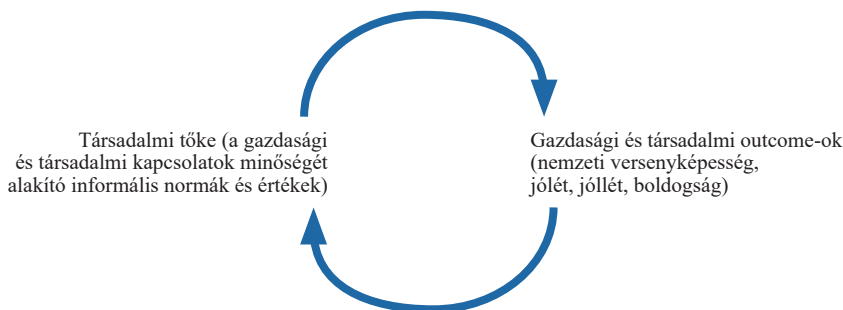
27. ábra

A társadalmi tőke elemei

Forrás: a szerző szerkesztése

A társadalmi tőkét alkotó elemeket azért nevezzük puha tényezőknek, mert azok nem mérhetők közvetlenül, a véleményfelmérések, a mélyinterjúk biztosítanak adatokat e tényezők kutatásához.

A társadalmi tőke mint a gazdasági és társadalmi folyamatok fontos erőforrása inputként [1.] szolgál a gazdasági (anyagi jólét) és a társadalmi (jóllét, boldogság), valamint egyszerre a gazdasági és társadalmi (nemzeti versenyképesség) outcome-ok megteremtésében, a gazdasági és társadalmi outcome-ok pedig növelik a társadalmi tőkét. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a társadalmi tőke képes saját magát újratermelni (28. ábra).

28. ábra

A társadalmi tőke újratermelődésének folyamata

Forrás: a szerző szerkesztése

„Az (erősebb) társadalmi tőke lehetővé teszi, hogy életünket okosabban, egészségesebben, gazdagabban, nagyobb biztonságban éljük, valamint képessé tesz minket az igazságos és stabil demokrácia kiépítésére is.” (PUTNAM 2000, 290.)

A társadalmi tőke kutatásának időszerűségét és fontosságát az is jelzi, hogy több nagy tekintélyű nemzetközi szervezet indított társadalmi tőkét elemző projekteket. Például a Világbank 1996 októberében indította el a Társadalmi Tőke Kezdeményezés (Social Capital Initiative, SCI) című projektet a dán kormány pénzügyi támogatásával. A projekt fontosabb céljai közé a társadalmi tőke fejlesztési lehetőségeinek feltárása, valamint a társadalmi tőke megfigyelésére és a fejlődésre gyakorolt hatásának mérésére alkalmas indikátorok kidolgozása tartoztak. A projekt fontosabb eredményeit a Világbank 2002-ben *A társadalmi tőke megértése és mérése (Understanding and Measuring Social Capital)* címmel kiadott könyvben foglalta össze (GROOTAERT – VAN BASTELAER 2002).

Az OECD statisztikai igazgatósága 2013-ban az Európai Bizottság (foglalkoztatási főigazgatóság) finanszírozásával kutatási projektet indított a társadalmi tőke fogalmának és mérésének felülvizsgálata céljával. A projekt végtermékeként 2013-ban *A társadalmi tőke négyféle értelmezése (Four Interpretations of Social Capital)* című tanulmány (SCRIVENS–SMITH 2013) jelent meg. A tanulmány a társadalmi tőke fogalmát négy fő aspektusból közelíti meg: 1. a személyes kapcsolatok; 2. a társadalmi hálózati támogatás; 3. a civil szerepvállalás, valamint 4. a bizalom és az együttműködési normák szemszögéből.

A társadalmi tőkét elemző kutatások eredményeit összegezve megállapítható, hogy az erősebb társadalmi tőkájú társadalmakban kiegyensúlyozottabb a gazdasági fejlődés, kisebbek a szociális egyenlőtlenségek, alacsonyabb szintű a bűnözés, jobb a lelki és egészségi állapot, a nagyobb fokú társadalmi összefogottságnak köszönhetően pedig erősebb a válságálló képesség, szívósság. A következő pontban a társadalmi tőke jelentőségét mutatjuk be a gazdasági folyamatokban.

6.2. A társadalmi tőke jelentősége a gazdasági folyamatokban

A társadalmi-kulturális környezet a kapcsolati folyamatokon keresztül jelentős mértékben meghatározza a gazdasági szereplők közötti együttműködés színvonalát. A társadalmi beágyazottság elengedhetetlen feltétele a fejlődést biztosító gazdasági folyamatok – például a 4. fejezetben tárgyalt nyitott innovációs folyamatok – sikeres indításának és működésének. A nyitott innováció egyes szakaszait más-más szereplők valósítják meg, az együttműködés hatékonyságán múlik az innovációs folyamat sikeressége. A társadalmi tőke megköti és összeköti szerepe erőteljesen érvényesül ezekben a többszereplős (hálózati) innovációs folyamatokban, amelyekben nagyon erős a résztvevők egymásrautaltsága és az együttműködés „kényszere”, de ezzel együtt alacsonyabbak a tranzakciós költségek, és nagyobb a kockázatvállalási képesség. Az utóbbi arra vezethető vissza, hogy az egymásrautaltságból adódóan a partnerek a rendszer többi eleméhez kötődő, sokszor általuk nem kontrollálható bizonytalanságok felvállalására is rákényszerülnek. Az interakciós folyamatoknak köszönhetően viszont a szereplők saját tevékenységükben a hálózat erőforrásait tudhatják maguk mögött az innováció megvalósításában. A társadalmi tőke szerepe tehát abban rej-

lik, hogy stabilitást biztosít a társadalom hálózataiban, lehetővé teszi az együttműködések kialakulását a gazdasági szereplők között, ezáltal megalapozva az erőforrások hatékonyabb felhasználását, az innovációk megvalósítását.

A társadalmi tőke gyengesége azonban növeli a cégek közötti, a beszállítók és a megrendelők közötti, a vevők és a szállítók közötti bizalmatlanságot, ami pedig rontja a versenyképességet, ugyanis a bizalmatlanság egyrészt rengeteg jogi és egyéb szabályozást tesz szükségessé, ami drágítja az üzleti műveleteket, másrészt rontja az üzleti együttműködés lehetőségeit. Az üzleti kooperáció, a szövetségek kötése viszont korunk tipikus jellemzője, ezért azok az országok, amelyekben a társadalmi tőke gyenge, versenyhátrányba kerülnek az erős társadalmi tőkájú országokkal szemben.

A nemzeti versenyképesség egyik fontos tényezője a nemzet tudásfelvevő képessége. [2.] Ezen azt a képességet értjük, amellyel az adott társadalom a világban bárhol létrejövő új tudást felismerni, értékelni és a nemzeti siker érdekében alkalmazni tudja. Ez a képesség nem egyszerűen az egyéni készségek és képességek együttese, és nem is az országban működő vállalkozások által halmozott képességtőke. A nemzeti tudásfelvevő képesség lehet több, és kevesebb is, mint az egyéni, illetve céges képességek együttese. Befolyásolja a társadalmon belüli kommunikáció nyitottsága, a tagok közötti kapcsolatrendszer minősége, vagyis az, hogy együtt, rendszerként milyen hatékonyan tudnak célokat kitűzni és azok megvalósításáért összehangoltan dolgozni, vagyis kialakul-e a „2+2>4” szinergikus hatás. Ez pedig olyan puha társadalmi tényezőktől is függ, mint például a bizalmi szint erőssége, valamint a nemzeti kultúra sajátosságai.

Harrison (2006) [3.] a fejlődést támogató és a fejlődést gátló társadalmi jellemzőket, értékeket és attitűdöket, valamint a gazdasági és társas magatartás normáit négy terület és 25 részterület mentén vizsgálja (24. táblázat).

24. táblázat

A fejlődést támogató és a fejlődést gátló társadalmi jellemzők Harrison (2006) nyomán

Dimenzió/részterület	A fejlődést támogató társadalmi struktúra	A fejlődést gátló társadalmi struktúra
A világról alkotott nézet		
1. Vallás	A racionalitást helyezi előtérbe, támogatja az anyagi jólétre való törekvést, pragmatista, a „való” világ van a középpontjában.	Irracionális, elitéli az anyagi jólétre való törekvést, utópikus, a „másvilág” van a középpontjában.
2. Sors	Mindenki a „saját sorsának kovácsa”.	Fatalizmus: a sors/jövő meghatározott, és semmit sem lehet tenni ez ellen.
3. Időorientáció	Jellemző a hosszú távú gondolkodás, a jövőn van a hangsúly, ami támogatja a tervezést, a pontosságot és az örmöszerzés késleltetését.	A múlton és a jelenen van a hangsúly, ennek következtében a tervezés, a pontosság és a megtakarítás háttérbe szorul.
5. Tudás	Gyakorlati, ellenőrizhető, a tényeken alapuló.	Absztrakt, elméleti, nem ellenőrizhető.
Értékek és normák		
6. Erkölcsei normák	Az életszerű kereteken belül szigorúak, a társadalmi bizalom szintjének növelését szolgálják.	Lazák, szakadék az utópikus normák és a magatartás között, a társadalmi bizalmatlanságot növelik.

Dimenzió/részterület	A fejlődést támogató társadalmi struktúra	A fejlődést gátló társadalmi struktúra
7. Alapvető (alacsonyabb rendű) értékek (<i>lesser virtues</i>)	Megfelelően elvégzett munka, tisztaság, előzékenység, pontosság.	Nem fontosak, nem jellemzők.
8. Végzettség, tanulás	Nélkülözhetetlen, az önállóságot, az eltérő gondolkodást, a kreativitást segíti elő.	Kevésbé fontos.
Gazdasági magatartás		
9. Munka	„Azért élsz, hogy dolgozhass”, a jólét forrása a munka.	„Azért dolgozol, hogy élhess.” A jólét forrása nem a munka, a munka a szegényeknek való.
10. Takarékoság	A beruházások forrása.	Veszélyezteteti az egyenlőséget, mert azok, akik takarékoskodnak, gazdaggá válnak, kiváltva ezzel mások irigységét.
11. Vállalkozói lét	Középpontjában a beruházás és a kreativitás.	A járadékvadászaton (<i>rent seeking</i>) van a hangsúly, a profit elsősorban a kormányzati kapcsolatokból származik, jellemző az opportunisták (zsákmányoló) vállalkozói magatartás.
12. Kockázattalállás	Átlagos.	Alacsony.
13. Verseny	A kiválósághoz vezető út.	Nem támogatott, mivel veszélyezteteti az egyenlőséget és a privilégiumokat.
14. Innováció	Nyitottság, gyors alkalmazkodás az innovációhoz.	Gyanakvás, az innováció befogadásának lehetősége alacsony.
15. Előrelépés, karrier	Az egyén érdemein és a kapcsolatain múlik.	A családi kötelezettségek és a felelőségekkel való kapcsolatokon múlik
Társadalmi magatartás		
16. Törvénytiszteltet/korrupció	Viszonylag nagy fokú törvénytiszteltet, a korrupció büntetendő.	A pénz és a kapcsolatok számítanak, a korrupció elfogadott.
17. Társadalmi identitás/bizalom	A tágabb társadalmi környezettel való szoros azonosulás.	A szűkebb közösséggel való szorosabb azonosulás.
18. Család	A család eszménye a tágabb társadalomra is kiterjed.	A család a (tágabb) társadalommal szemben felépített „vár”.
19. Társadalmi (közösségi) részvétel	A bizalom és a társadalom többi tagjával való azonosulás erősíti az együttműködést, a hálózatokat és a társadalmi részvételt.	A bizalomhiány az önzéshez, a túlzott individualizmushoz, elidegenedéshez és az erkölcsi normák leépítéséhez vezet.
20. Individualizmus-kollektívizmus	Az egyén szerepének erőteljes, de nem kizárólagos hangsúlyozása.	A közösség szerepének hangsúlyozása.
21. Tekintély	Megosztott, fékek és ellensúlyok melletti, konszenzuson alapuló.	Központosított, korlátok nélküli, gyakran önhatalmú.
22. Elitek szerepe	Jellemző a társadalmi felelősség.	Jellemző a hatalomvágy és a járadékvadászat.
23. Egyház és állam viszonya	Az állam és egyház szétválasztása.	A vallás a polgári élet legtöbb területén is fontos szerepet játszik.
24. Nemek közötti viszonyok	Bár lehet, hogy a teljes egyenlőség nem érvényesül, az értékrendszer ennek irányába mutat.	A nők az élet legtöbb területén negatív diszkriminációban részesülnek a férfakkal szemben.
25. Gyermekvállalás	A születendő gyermekek számát a család lehetőségei határozzák meg.	A gyermek Isten ajándéka, több gyerek gazdasági előnyt jelent.

Forrás: HARRISON 2006, 36–37. alapján a szerző szerkesztése

A fejlődést támogató és a fejlődést gátló, Harrison által azonosított társadalmi jellemzők között szerepelnek olyanok is, amelyek a társadalmi tőke következő pontokban tárgyalandó elemei között is megjelennek. Például az időorientációval, az individualizmus-kollektívizmus értékpárossal, a nemek egyenlőségével a nemzeti kulturális jegyeknél is találkozunk.

6.3. Kulturális jegyek

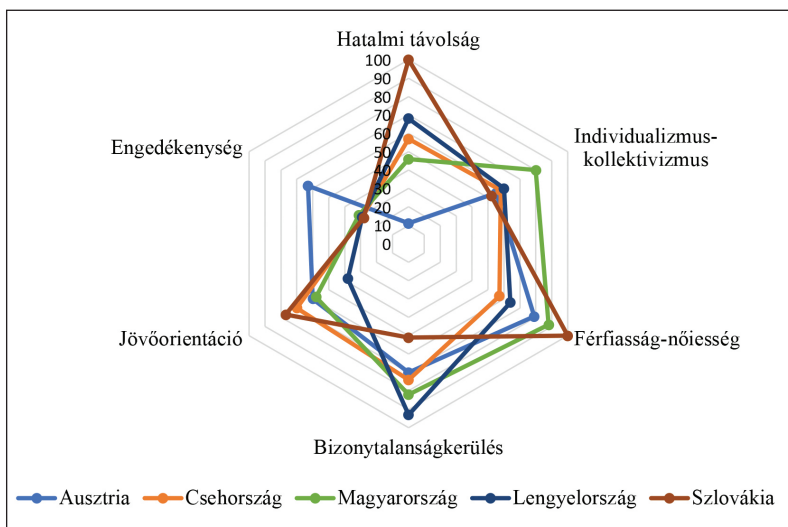
Hofstede a következő hat (kezdetben négy dimenzió volt, később egészült ki a jövőorientációval, majd az engedékenységgel) kulturális dimenziót különbözteti meg:

1. *Hatalmi távolság (power distance)*: az adott dimenzió azt fejezi ki, hogy a társadalom tagjai elfogadják, hogy a hatalom egyenlőtlenül oszlik meg az emberek között. Az alapvető kérdés az, hogy a társadalom hogyan kezeli az emberek közötti egyenlőtlenségeket. Nagyobb hatalmi távolsággal rendelkező európai uniós tagállamokban (Románia, Szlovákia) a döntések központosítása a jellemző, míg a kisebb hatalmi távolsággal jellemezhető országokban (Ausztria, Dánia) a döntéshozatalok jellemzően decentralizáltan történnek, az emberek közötti egyenlőtlenségek, a kiváltságok nem elfogadottak. A nagy hatalmi távolságokkal jellemezhető társadalmakban az emberek olyan hierarchikus rendet fogadnak el, amelyben mindenkinek előre meghatározott helye van. A kisebb hatalmi távolságú társadalmakban az emberek arra töreksenek, hogy kiegyenlítsék a hatalmi megoszlást. A nagy hatalmi távolságra jellemző erős központosítás indokolt lehet válsághelyzetekben, amikor gyors döntésekre van szükség, ezért nincs idő konzultációra. Viszont átlagos körülmények között a túlzott központosítás csökkenti a tudás és képességek hatékony hasznosításának esélyeit, gátolja a tudásáramlást, és rossz hatással van az innovativitásra is.
2. *Individualizmus-kollektívizmus (individualism vs. collectivism)*: a magasabb érték adott dimenzió esetén azt jelzi, hogy az adott nemzeti kultúra az egyént részesíti előnyben. A kollektivisták társadalmak erős lojalitást mutatnak a csoport iránt, fontos a közösség, egymás segítése. Az individualista értékrendű országokban nehéz csapatmunkát szervezni, mivel mindenki egyedül, saját maga akar előrejutni. Viszont korunk gazdaságában egyre jobban felértékelődik az együttműködés, a csapatmunka. Erre utaltak a vállalati gazdasági rendszerekkel (klaszterekkel¹⁵) kapcsolatos eredmények is. Azonban nem zárható ki, hogy egy individualista társadalomban is sikeresen együtt tudnak működni az egyének, szervezetek, az irányítás és vezetés különböző szintjei. Ennek fontos feltétele viszont az erős társadalmi tőke.
3. *Férfiasság-nőieség (masculinity vs. femininity)*: a nemzeti kultúra is jól jellemezhető a nemi szerepekhez társított magatartás alapján. Elkülönülnek a férfias jegyek, mint a teljesítmény, siker, versengés, kitartás, illetve a nőiesek, mint a gyengédség, a szolidaritás, a támogatás, az emberi kapcsolatok. A férfias társadalmakban ezek a nemi szerepek jobban elkülönülnek, mint a nőiesben. A maszkulin társadalmak többnyire a szokásos kemény makromutatókkal – GDP, költségvetési hiány, adósság, infláció stb. – jellemzik az elért eredményeket, és nem foglalkoznak az úgynevezett „puha társadalmi mutatókkal”, mint például az életminőséggel.

¹⁵ A klaszterekről részletesebben a 4. fejezetben volt szó.

Az elmúlt közel hatvan év alatt a szociális tervezés és a pozitív diszkrimináció Nyugat-Európában, különösen Skandináviában, nem hozta meg az 1960-as években tervezett eredményeket. A férfiak és a nők nem egyformák, legalábbis a legújabb neurobiológiai kutatások eredményei alapján. A nők továbbra is inkább az emberközpontú és gondozó szakmákat preferálják, mint a technikai vagy tárgyorientált szakmákat, ez igaz a nemek közötti legnagyobb egyenlőséggel rendelkező országokra (Svédország, Norvégia, Lettország) is.

4. *Bizonytalanságkerülés (uncertainty avoidance)*: azt mutatja, hogy egy társadalom tagjai milyen mértékben éreznek fenyegetést bizonytalan, ismeretlen helyzetben, mennyire tartanak a holnaptól, a kockázattól, a másságtól. A túl magas bizonytalanságkerülés általában egy szorongó, az újtól tartó társadalomra jellemző, míg a gyengén bizonytalanságkerülő kultúrák a bizonytalanságot, a kockázatot, a más-ságot az élet természetes velejárójának tekintik, itt erősebb a vállalkozószellem.

29. ábra

A visegrádi országok és Ausztria kulturális mérőszámai a Hofstede-féle 6D-modell alapján

Forrás: HOFSTEDE 2018 adatai [4.] alapján a szerző szerkesztése

5. *Jövőorientáció (long term orientation)*: a társadalom időorientációját a hosszú vagy a rövid távú gondolkodás határozza meg. Azok a társadalmak, amelyek ebben a dimenzióban alacsony pontszámot érnek el, inkább a régi hagyományok megőrzésére törekednek, miközben gyanakvással figyelik a társadalmi változásokat. A rövid távú időorientációhoz kapcsolódik a változástól való félelem és az újszerű megoldások elutasítása, ami akadályát jelenti az innovációnak. A hosszú távú orientáció az olyan erényekre – mint például a kitartásra, a takarékosagra – támaszkodik, amelyek a jövőben hozzák meg a gyümölcsüket. Az, hogy mennyire mernek elő-

rettekinteni az emberek – és természetesen a cégek is –, vagy inkább mennyire a mának élnek, összefügghet a környezeti, politikai kiszámíthatósággal.

6. *Engedékenység (indulgence)*: az engedékenységet mérő dimenzióra kapott alacsony pontszám a visszafogó, korlátozó kultúrára utal, míg a magas pontszám az engedékenyre. Az engedékenyebb társadalmakra jellemző, hogy teret engednek az egyének szabad érvényesülésének. Ezzel szemben a korlátozó társadalmak szigorú társadalmi normákkal szabályozzák az élet minden területét.

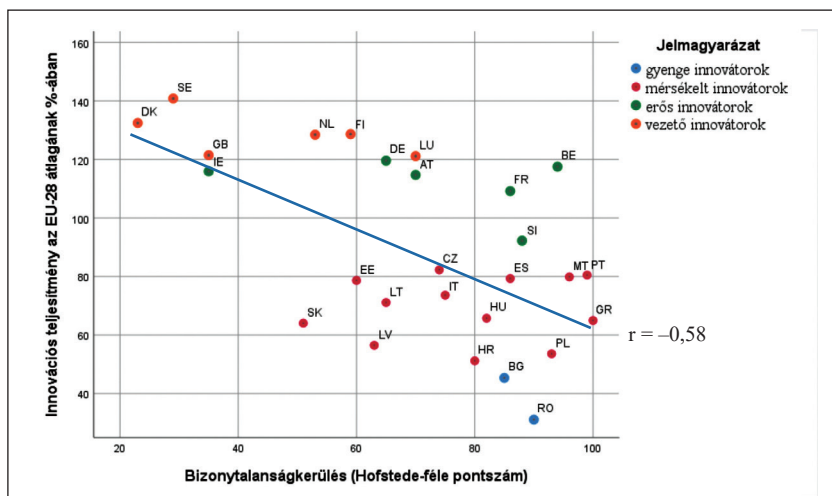
A 29. ábra a kulturális értékeket mutatja a visegrádi országokra és Ausztriára vonatkozólag. A Hofstede-féle 6D-modell értékei alapján csak a két kulturális dimenzió, a hatalmi távolság és az engedékenység esetén állapítható meg egyértelműen kulturális különbség a visegrádi országok és Ausztria között: az osztrák társadalmat meglehetősen kis hatalmi távolság és közepes – de a visegrádi négyekhez képest magasabb – engedékenységgel jellemzi.

Lengyelországra rövid távú időorientáció a jellemző. Ez azt jelenti, hogy a jelen és a múlt Lengyelországban nagyobb jelentőséggel bír, mint a jövő. Ausztriához hasonlóan Magyarországot is hosszabb távú időorientáció jellemzi Lengyelországhoz képest. Csehország és Szlovákia az időorientációt mérő dimenzió legmagasabb értékével rendelkezik a vizsgált országok közül. Az időorientáció egyértelmű összefüggést mutat a bizonytalanságkerüléssel: a lengyel társadalomra a rövid távú időorientáció mellett a magas fokú bizonytalanságkerülés a jellemző, itt az emberek kevésbé nyitottak az új dolgokra, a régi, bevált gyakorlatok alkalmazása az általános. Az időorientációt mérő dimenzió legmagasabb értékével rendelkező Szlovákia a legkevesbé bizonytalanságkerülő. A bizonytalanságkerülés, illetve a gazdasági döntéseknél a kockázatkerülés [5.] az egyik fontos versenyképességi tényező: a 30. ábra alapján közepesen erős ellentétes irányú korreláció ($r = -0,58$) állapítható meg [6.] a bizonytalanságkerülés és az innovációs teljesítmény között. Azok a társadalmak, amelyekre nagyobb fokú kockázatkerülés a jellemző, alacsonyabb innovációs teljesítményt mutatnak. Ez alól kivételt képeznek az erős innovátorok közé tartozó Franciaország, Belgium és Szlovénia, amelyekre nagyobb fokú kockázatkerülés (alacsonyabb fokú kockázatvállalás) a jellemző.

A férfiasság-nőiesség dimenzióra kapott magasabb pontszám a férfias (maszkulin) jegyek, mint például a teljesítmény, sikerre való törekvés, kitartás, és a nőies jegyek, mint például a gyengédség, szolidaritás, támogatás jobb elkülönítésére utal. A vizsgált országokat maszkulin társadalmak jellemzik, amelyekben dominálnak a férfias kulturális értékek. A dimenzió legmagasabb értékével Szlovákia, míg a legalacsonyabbal Csehország rendelkezik.

Az egyes nemzetek kulturális különbségeivel foglalkozó kutatók (például Lawrence Harrison, Jared M. Diamond) megállapították, hogy a földrajzi elhelyezkedés a nemzetek kulturális jegyeire gyakorolt hatásán keresztül a gazdasági fejlődést is befolyásolja: a hideg éghajlatú országokban élő embereknek jobban kellene gondoskodniuk a jövőről, hogy átvészeljék a hideg telet, ezzel szemben a trópusi országokban élő emberek nem találkoznak ilyen problémákkal. Ezekkel a különbségekkel számolni kell, amikor választ keresünk a következő kérdésre: miért fejlettebbek az északi országok (például a skandináv országok) és szegényebbek a trópusi országok? Érdekes, hogy ez a jelenség az egyes országokon belül is fenáll: például Olaszország, Spanyolország, az Egyesült Államok déli régiói történelmileg kevésbé fejlettek ezen országok északi régióihoz képest.

Az individualizmus-kollektívizmus kulturális dimenzió mentén Magyarország elkülönül a többi négy országtól: a Magyarországra kapott érték a legmagasabb, ami arra utal, hogy itt erőteljesebben jelentkeznek az individualista kultúra jegyei.

30. ábra

A bizonytalanságkerülés és az innovációs teljesítmény közötti korreláció az Európai Unió tagállamai¹⁶ esetén

Forrás: HOFSTEDE 2018 adatai [4.] és az európai innovációs eredménytábla (2018) alapján a szerző szerkesztése

A következő pontban ismertetett társadalmi értékek bizonyos átfedést mutatnak az egyes kulturális jegyekkel, ez nem véletlen: a kulturális jegyek és az értékek egyidejűleg ágyazódnak be a társadalmi normákba és azokon keresztül a társadalmi és gazdasági folyamatokba.

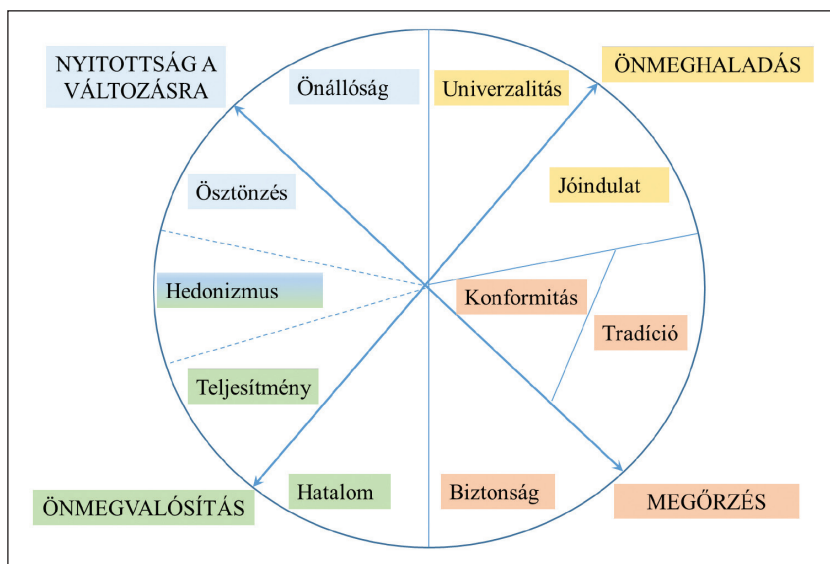
6.4. Értékek

Az értékeket a szakterület nemzetközileg egyik legismertebb kutatója, Shalom H. Schwartz modellje alapján mutatjuk be (31. ábra). Az (emberi) értékek (*human values*) mérését szolgáló Schwartz-teszt huszonegy kérdésből (állításból) áll [8.], ezek a kérdések a minden kultúrában megtalálható tíz alapértéknek megfelelően rendeződnek: minden egyes érték mérésére két kérdés szolgál, kivéve az univerzalitást, amelyhez három állítás tartozik. Az alapértékek a négy magasabb rendű értéket alkotják.

A 31. ábrán látható két tengely a magasabb rendű értékeket állítja egymással szembe: a stimuláció és az önállóság alapértékeket magában foglaló változásra való nyitottságot a biztonság, a tradíció és a konformitás alapértékeiből álló megőrzéssel, valamint a teljesítmény

¹⁶ Ciprusra nem állnak rendelkezésre Hofstede-féle kulturális dimenziók értékei. Az országok kódok listája a [7.] jegyzetben található.

és a hatalom értékeket tartalmazó önmegvalósítást a jóindulat és az univerzalitás alapértékeket összekötő önmeghaladással. A hedonizmus alapérték a két tengely között helyezkedik el, azaz bizonyos szempontból tartalmaz a változásra való nyitottsághoz és az önmegvalósításhoz tartozó elemeket egyaránt. Az alapértékek összegzésével (átlagolásával) kapott magasabb rendű értékek belső konzisztenciájának vizsgálati eredményei alapján azonban a hedonizmust a változásra való nyitottság magasabb rendű érték elemeként vesszük figyelembe.

31. ábra

A Schwartz-féle értékmodell

Forrás: SCHWARTZ 2003, 270. alapján a szerző szerkesztése

A Schwartz által megkülönböztetett tíz alapérték a következőképpen írható le. Az *univerzalitás* a megértést, a megbecsülést, a toleranciát, a természetszeretetet és a társadalmi igazságot egyesíti magában. Az univerzalista társadalomban a törvények és szabályok politikai hatalomtól, rangtól, pozíciótól és személyes kapcsolatoktól függetlenül mindenki egyformán vonatkoznak. Ezzel szemben az úgynevezett partikularista értékrendű társadalmakban vannak olyan „kiváltságosok”, akik megtehetik, hogy kibújjanak tetteik következményei alól. Ez azonban a jogbiztonság megsértéséhez, a korrupció terjedéséhez vezet. A versenyképességgel foglalkozó szakemberek rámutatnak arra, hogy a versenyképesség-javulás fontos feltétele az univerzalista értékrend, ugyanis csak ez biztosítja azt a tisztességes piaci versenyt, amelyben a többleterőforrások megszerzése a jó teljesítménytől, a kiváló piaci munkától, a vevők minőségi kiszolgálásától függ. A *jóindulat* a becsületességben, a segítőkészségben, a barátságosságban és a felelősségben jelenik meg. A *konformitás* főbb elemei közé az önfegyelem és az engedelmesség sorolhatók. A *tradíció* a hagyományok tiszteletében, az alázatosságban és a függetlenségben nyilvánul meg. A *biztonság* az egyén, a család és a nemzet szintjén értelmezhető: az egyén, a család és a nemzet biztonságaként.

A *hatalom* a társadalmi státuszban és presztízsből, a tekintélyben, a gazdagságban és a társadalmi elismerésben kerülhet kifejezésre. A *teljesítmény* a sikerességgel, a tehetséggel, az okossággal hozható összefüggésbe. A teljesítményorientált társadalomban az előmenetel, a pozícióhoz jutás teljesítménytől függ, míg a partikularista értékrendű társadalomban előrejutni elsősorban csoportokhoz, családokhoz, pártokhoz való tartozással lehet, ennek következtében kihasználatlan marad a társadalom tudása, képessége, és a működés valószínűleg költségesebb lesz. A *hedonizmus* az örömszerzésben, az élvezetben határozható meg. Az ösztönzés a változatos és izgalmas életben, valamint a merészségben (kockázatvállalásban) jut kifejezésre. Az önállóság pedig a szabadságszeretetben, a bátorságban, a kreativitásban és az önbecsülésben nyilvánul meg.

Az egyének szintjén elvégzett kutatások eredményei (LU et al. 2013) alapján a versenyszellem az önmegvalósítás magasabb rendű értéket alkotó alapértékekkel, a teljesítménnyel és a hatalommal, míg az együttműködési készség az önmeghaladást alkotó két alapértékkel, az univerzalitással és a jóindulattal köthető össze.

A Schwartz-féle értékteszt alapján az Európai Társadalmi Felmérés (European Social Survey, ESS) nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámában részt vevő európai országokra az 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán [9.] meghatározott átlagos értékszámok (25. táblázat) azt jelzik, hogy a vizsgált országok társadalmában jellemzően a jóindulat, az univerzalitás, a biztonság és az önállóság alapértékek erősek, míg a hatalom és az ösztönzés a legkevésbé fontosnak tekintett értékek. A vizsgált országok nagymértékű hasonlóságot mutatnak az értékek fontossági rangsoraiban.

A Magyarországra kapott átlagos értékek elemzése azt mutatja, hogy a versenyszellemmel és az innovativitással, kreativitással kapcsolatos alapértékek erőteljesen beágyazódtak a magyar társadalom értékrendjébe: az önmegvalósításhoz tartozó hatalom és teljesítmény, valamint a változásra való nyitottsághoz tartozó ösztönzés alapértékek erőssége alapján a vizsgált 23 ország közül Magyarország a terjedelem alapján a felső negyedbe került. Érdekes, hogy az innovációs és a versenyképességi rangsorok elején szereplő országok egyáltalán nem emelkednek ki a hatalom és a teljesítmény alapértékek erősségében: például a Hollandiához tartozó átlagos értékek a vizsgált országok átlagához közeli, a teljesítmény-alapérték Svédországra és Finnországra kapott átlaga a terjedelem alapján az alsó negyedben található. A számítási eredmények utalnak arra, hogy az egyéni értékek ugyan fontosak a versenyképesség szempontjából, de ahhoz, hogy azok az innovativitást és a versenyben való helytállást elősegítő képességekké és attitűdökké – például a vállalkozószellemmé, a kockázatvállalási készséggé, az együttműködési képességgé – alakuljanak át, a társadalmi értékekre és normákra épülő, a kulturális értékeket és hagyományokat megőrző, a tudást és kreativitást megbecsülő üzleti környezetre van szükség. Ilyen üzleti környezet kialakításában kiemelkedő szerepe van az államnak. A megfelelő üzleti környezet hiányában az erős társadalmi tőke a gazdasági és társadalmi fejlődés potenciális, „alvó” erőforrása marad csak, nem épül be a társadalmi és gazdasági outcome-okba, nem termelődik újra, és nem gyarapszik.

Fontos megjegyezni, hogy például az életkor, a vállalkozói aktivitás, a jövedelmi helyzet és egyéb jellemzők alapján megkülönböztethető társadalmi csoportok a társadalom egészére vonatkozó értékrendtől eltérő értékekkel rendelkezhetnek.

25. táblázat
A Schwartz-féle értékteszti alapján meghatározott átlagos értékszámok az ESS nyolcadik adatfelvételi hullámban részt vevő európai országokra vonatkozólag (1–5 skála átlaga)

Ország	Univerzáltság	Újindulat	Önmeghatározás	Tradíció	Konformitás	Biztonság	Megőrzés	Hatalom	Teljesítmény	Önmegvalósítás	Hedonizmus	Öszönzés	Önállóság	Nyitottság a változásra
Ausztria	4,03	4,20	4,12	3,57	3,52	4,11	3,74	3,15	3,50	3,33	3,64	3,08	3,93	3,55
Belgium	4,08	4,30	4,19	3,74	3,48	3,82	3,68	2,84	3,32	3,08	3,73	3,17	3,91	3,60
Csehország	3,69	3,72	3,71	3,47	3,45	3,97	3,64	3,32	3,24	3,28	3,32	3,11	3,76	3,40
Egyesült Királyság	4,03	4,24	4,13	3,52	3,30	3,83	3,55	2,72	3,18	2,95	3,27	3,15	3,93	3,45
Esztország	3,90	4,01	3,95	3,40	3,34	3,85	3,53	2,59	2,95	2,77	3,23	2,95	3,73	3,30
Finnország	4,14	4,28	4,21	3,43	3,40	3,75	3,53	2,39	2,77	2,58	3,59	3,14	3,90	3,55
Franciaország	4,03	4,15	4,09	3,49	3,14	3,74	3,45	2,33	2,72	2,53	3,67	2,91	3,80	3,46
Hollandia	4,01	4,18	4,10	3,43	3,30	3,52	3,42	2,68	3,20	2,94	3,70	3,18	4,04	3,64
Írország	3,96	4,12	4,04	3,64	3,35	4,00	3,67	2,94	3,29	3,12	3,34	3,23	3,97	3,52
Ízland	4,13	4,41	4,27	3,32	2,99	3,54	3,29	2,56	2,74	2,65	3,62	3,16	3,88	3,56
Ízrael	4,03	4,26	4,15	3,86	3,69	4,12	3,89	3,39	3,95	3,67	3,77	3,30	3,98	3,69
Lengyelország	4,09	4,14	4,12	3,82	3,81	4,17	3,94	3,09	3,37	3,23	2,89	3,05	3,86	3,27
Litvánia	3,59	3,53	3,57	3,48	3,32	4,01	3,61	3,34	3,48	3,42	3,11	2,95	3,50	3,19
Magyarország	4,01	4,16	4,08	3,83	3,51	4,21	3,85	3,50	3,73	3,61	3,95	3,35	4,01	3,77
Németország	4,11	4,37	4,24	3,58	3,15	3,84	3,52	2,62	3,08	2,85	3,59	2,93	4,06	3,53
Norvégia	3,90	4,22	4,06	3,31	3,67	3,53	3,50	2,63	2,96	2,79	3,33	3,02	3,85	3,40
Olaszország	3,97	4,01	3,99	3,94	3,69	4,10	3,91	3,18	3,69	3,44	2,99	2,99	3,74	3,26
Oroszország	3,79	3,79	3,80	3,70	3,41	3,95	3,70	3,34	3,38	3,37	3,25	2,98	3,58	3,28
Portugália	3,97	4,14	4,06	3,67	3,05	3,78	3,50	2,49	3,32	2,91	3,58	2,96	3,87	3,47
Spanyolország	4,31	4,44	4,38	3,91	3,51	4,18	3,86	2,56	2,97	2,76	3,39	3,05	4,08	3,53
Svédország	4,20	4,41	4,31	3,70	3,30	3,85	3,62	3,01	3,32	3,16	3,86	3,16	4,21	3,75
Svédország	4,11	4,28	4,19	3,42	3,23	3,36	3,34	2,65	2,79	2,72	3,61	3,07	3,95	3,55
Szlovénia	4,24	4,20	4,22	4,05	3,67	4,22	3,98	2,96	3,75	3,36	3,74	3,36	4,17	3,76
Vizsgált országok átlaga	4,00	4,12	4,06	3,67	3,39	3,92	3,66	2,90	3,23	3,07	3,38	3,02	3,84	3,42

🟢 = a terjedelem (a legkisebb és a legnagyobb érték közötti különbség) alapján a felső negyedbe tartozó értékek

🟡 = a terjedelem alapján a két középső negyedbe tartozó értékek

🔴 = a terjedelem alapján az alsó negyedbe tartozó értékek

Forrás: az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámból származó adatok alapján a szerző számítása és szerkesztése

A társadalmi tőke minősége szempontjából nemcsak az a fontos, hogy mely értékek kerülnek előtérbe és ágyazódnak be a társadalmi normákba, hanem az is, hogy mekkora az értékrendbeli hasonlóság a társadalom tagjai esetében. Ugyanis a kutatások (például BEILMANN–LILLEOJA 2015) bizonyítják, hogy azok a személyek tanúsítanak magasabb bizalmat más (akár idegen) emberek iránt, akik a társadalmi környezetükre jellemző általános értékrendhez hasonló értékekkel rendelkeznek.

6.5. Kölcsönösség, viszonyosság, szolidaritás

A kölcsönösség, a viszonyosság (reciprocitás) és a szolidaritás a gazdasági és társadalmi élet alapszabályai közé tartoznak. A reciprocitás lényege a következőképpen foglalható össze: segítsek másoknak, és elvárom, hogy nekem is segítsenek. A reciprocitás (kölcsönösség) elve fontos eleme az informális (családi és baráti) kapcsolatoknak, továbbá fontos feltétele az üzleti együttműködés sikerességének, de az intézményekkel való együttműködéssel kapcsolatban is beszélhetünk reciprocitásról, amely a következő pontban tárgyalandó intézményi bizalomhoz kapcsolódik.

A nemzeti versenyképességet mikroszinten – a kereslet oldalán – meghatározó tényező az igényes fogyasztó: az igényes fogyasztók „nevelik” a helyi vállalkozókat, rákényszerítik őket a termékeik és szolgáltatásaik minőségi fejlesztésére, az innovatív megoldások alkalmazására, s azok a vállalkozások, amelyek a magasabb minőségi elvárásokat támaztó hazai piacon bizonyítják a sikerességüket, nagyobb eséllyel lehetnek sikeresek (versenyképesek) külföldön is. A fogyasztói igényesség pedig a kulturális jegyekkel, az értékekkel és a reciprocitással köthető össze: a „termelékenyebb” kultúrákban megbecsülik a jól elvégzett munkát. Itt beszélhetünk az úgynevezett gazdasági reciprocitásról: ha magam tisztességesen végzem el a munkámat, akkor elvárom, hogy mások (üzleti partnereim, kereskedők, közfeladatot ellátók stb.) is minőségi munkát végezzenek.

A reciprocitás egyik fontos alkotóeleme a társadalmi szolidaritásnak. A szolidaritás magában hordozza az egyéni értékeket, kötődéseket, és átalakítja ezeket kollektív cselekedetté. A társadalmi tőke egyéni (a személyekhez kötődő) elemeire épülő szolidaritás alapfelfogása az, hogy az együttműködés hatékonyabb a közös célok elérése érdekében az egyéni cselekvéshez képest. A közös célok elérése érdekében folytatott sikeres társadalmi együttműködéssel kapcsolatban társadalmi és gazdasági szinergiákról beszélhetünk.

A szolidaritás fontos eleme a 6.8. pontban tárgyalandó társadalmi kohézió (integráció). A szolidaritásra épülő közösségi akciók és programok (például a közösségi, térségi identitást elősegítő programok, városszépítő akcióprogramok stb.) megerősítik a társadalmi kohéziót. Az üzleti életben a viszonyosság és szolidaritás elve a legerősebben a klaszterek (vállalati gazdasági rendszerek) létrehozásában és azok működésében érvényesül.

6.6. A társadalmi bizalom

A bizalom (*trust*) alapvető feltétele az együttműködésnek, legyen szó a közösségeken belüli társadalmi együttműködésről vagy a gazdasági célú kooperációról.

A nemzetközi szakirodalom a bizalom három típusát különbözteti meg: 1. az általánosított bizalmat (*generalized trust*), 2. a partikuláris bizalmat (*particular trust*) és 3. az intézmények iránti (politikai) bizalmat (*institutional, political trust*).

Az általánosított bizalom a más emberekbe – beleértve az idegeneket is – vetett bizalom, mérésére a következő állítást szokták használni a nemzetközi közvélemény-kutatásokban:

„Ön szerint általában a legtöbb ember megbízható, vagy soha nem lehetünk elég óvatosak másokkal?” [10.] Az ESS 11 fokozatú Likert-skálán méri az emberek iránti bizalmat: 0 = soha nem lehetünk elég óvatosak másokkal, 10 = a legtöbb ember megbízható.

Az egyes kutatók ezt az állítást további két állítással szokták kiegészíteni az általánosított bizalom mérésénél:

Tisztességesség (a bizalom reciprocitással kapcsolatos eleme): „Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni (például viszonzni a kedvességet, segítséget)?” [11.] (0 = a legtöbb ember megpróbálna kihasználni engem, ha alkalma nyílna rá, 10 = a legtöbb ember igyekszik tisztességes lenni).

Segítőkézség (a bizalom reciprocitással kapcsolatos eleme): „Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?” [12.] (0 = az emberek inkább csak magukkal törődnek, 10 = az emberek általában segítőkészek).

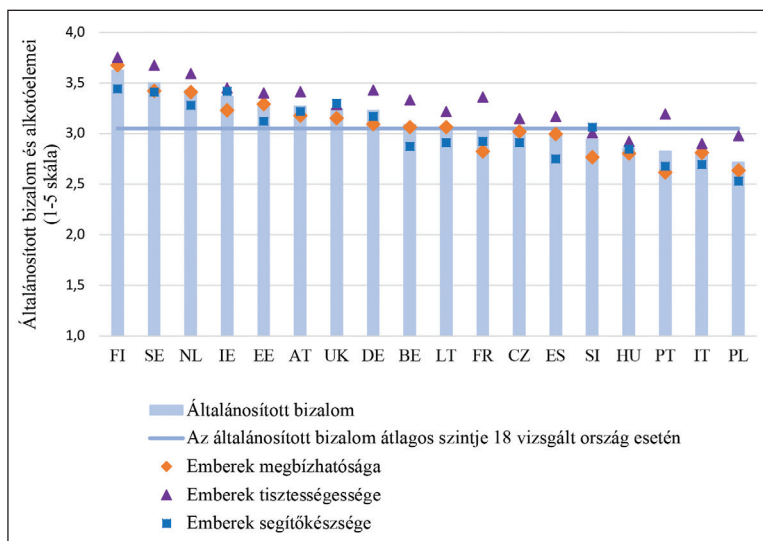
Ezek az állítások (kérdések) kisebb eltérésekkel több nemzetközi közvélemény-kutatásban is szerepelnek.

Az általánosított bizalom átlagos szintje a vezető innovátorok [13.] közé tartozó Finnországban, Svédországban és Hollandiában a legmagasabb¹⁷ (32. ábra). A rangsor másik végén a mérsékelt innovátorok csoportjába tartozó Lengyelország, Olaszország, Portugália és Magyarország található. A gyenge innovátorok (Bulgária és Románia) nem vettek részt az ESS felmérésben. Az általánosított bizalom három eleme közül az emberek tisztességessége általában magasabb értéket kapott a másik két bizalomelemhez képest. Magyarország esetében az általánosított bizalom három összetevője közel azonos értéket képvisel.

Az adott ország intézményeibe vetett bizalom az Országgyűlés, az igazságszolgáltatás, a rendőrség és a politikai pártok irányába tanúsított bizalomként mérhető. Az intézményi bizalom átlagos szintje alapján felállított rangsor eleje megegyezik az általánosított bizalomra kapott rangsor elejével (33. ábra): Finnországban, Svédországban és Hollandiában tanúsítják a legnagyobb bizalmat az emberek a nemzeti szintet képviselő intézmények iránt. Szlovéniában, Lengyelországban, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban bíznak az emberek a legkevésbé a nemzeti intézményekben. Az intézményi bizalom négy elemét vizsgálva megállapítható, hogy a rendőrségbe vetett bizalom a legnagyobb, ezt követi az igazságszolgáltatás irányába tanúsított bizalom. A vizsgált országokban a legkevésbé a politikai pártokban bíznak, az Országgyűléssel szembeni bizalom mértéke magasabb

¹⁷ Az ESS nyolcadik (2016. évi) adatfelvételi hullámában 18 európai uniós ország vett részt. Az ESS felmérésben 11 fokú skálán mért válaszok az ötfokú Likert-skálára lettek transzformálva. Az országok az általánosított bizalom átlagos értéke alapján csökkenő sorrendben szerepelnek.

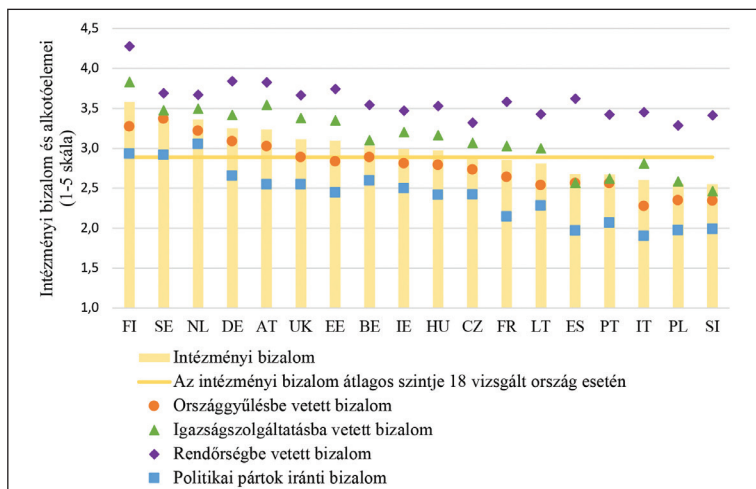
a politikai pártok iránti bizalom szintjéhez képest, de – egy kivétellel – alacsonyabb az igazságszolgáltatás iránt tanúsított bizalom mértékéhez képest.

32. ábra

Az általánosított bizalom átlagos szintjei az Európai Unió egyes tagállamaiban (2016)

Forrás: az ESS nyolcadik (2016. évi) adatfelvételi hullámából származó adatok alapján a szerző számítása és szerkesztése

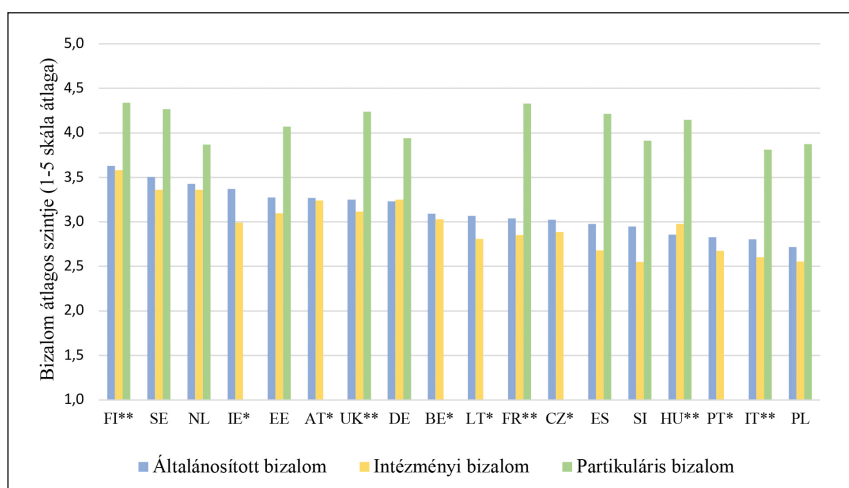

33. ábra

Az intézményi bizalom átlagos szintjei az Európai Unió egyes tagállamaiban (2016)

Forrás: az ESS nyolcadik (2016. évi) adatfelvételi hullámából származó adatok alapján a szerző számítása és szerkesztése

Az általánosított, az intézményi és a partikuláris bizalom átlagos szintjeinek együttes vizsgálata (34. ábra) azt mutatja, hogy a partikuláris (közvetlen emberi környezetbe vetett) bizalom szintje lényegesen magasabb az általánosított és az intézményi bizalom átlagos mértékéhez képest. Az általánosított bizalom átlagos szintje – két kivétellel – a vizsgált országokban magasabb az intézményi bizaloméhoz képest, de ez az eltérés nem annyira markáns, mint a partikuláris és a másik két bizalomtípus közötti eltérés. Érdekes, hogy Németország és Magyarország esetén az intézményi bizalom átlagos szintje ugyan nem nagymértékben, de meghaladja az általánosított bizalom átlagos szintjét. Az intézményekbe vetett bizalom viszonylag magasabb szintje utalhat arra is, hogy az emberek az intézményi (kormányzati) rendszertől nagyobb segítséget várnak el gondjaik és problémáik megoldásában.

* Nem álltak rendelkezésre a partikuláris bizalom méréséhez szükséges adatok.

** A partikuláris bizalom mérése a WVS ötödik (2005–2009) adatfelvételi hullámából [14.] származó adatok alapján történt. Az országok az általánosított bizalom átlagos értéke alapján csökkenő sorrendben szerepelnek.

34. ábra

Az általánosított, az intézményi és a partikuláris bizalom átlagos szintjei az Európai Unió egyes tagállamaiban

Forrás: az ESS nyolcadik (2016. évi)¹⁸ és a WVS hatodik (2010–2014)¹⁹ adatfelvételi hullámaiból származó adatok alapján a szerző számítása és szerkesztése

A bizalmi szintek (általánosított, intézményi) és az innovációs teljesítmény, valamint a versenyképességi eredmények között szoros korreláció állapítható meg (26–27. táblázat): az általánosított és intézményi bizalom átlagos szintje alapján felállított rangsorok elején található (magasabb bizalmi szintekkel rendelkező) országok az innovációs és a versenyképességi rangsorokban is jellemzően élre kerülnek.

¹⁸ Az általánosított és az intézményi bizalom mérésére felhasznált adatok forrása.

¹⁹ A partikuláris bizalom mérésére felhasznált adatok forrása [15.].

Magyarország a 15. helyet foglalja el a 18 európai uniós tagállam közül az általánosított bizalom átlagos szintje alapján, valamint a 10. helyen található az intézményi bizalom szintje alapján. A két innovációs rangsor végén található, a két versenyképességi rangsort pedig Magyarország zárja.

26. táblázat

Az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámában részt vevő 18 európai uniós ország átlagos bizalmi (általánosított, intézményi) szintje, valamint innovációs teljesítménye és versenyképességi eredménye alapján felállított rangsorok

Országkód	FI	SE	NL	IE	EE	AT	UK	DE	BE	LT	FR	CZ	ES	SI	HU	PT	IT	PL
Helyezés																		
Általánosított bizalom	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Intézményi bizalom	1	2	3	9	7	5	6	4	8	13	12	11	14	18	10	15	16	17
Innovációs rangsor (EIS) [16.]	2	1	3	7	14	8	4	5	6	16	9	11	13	10	17	12	15	18
Innovációs rangsor (GII) [17.]	4	2	1	6	9	8	3	5	10	18	7	11	12	13	16	15	14	17
Versenyképességi rangsor (WEF) [18.]	5	3	1	9	10	6	4	2	7	14	8	11	12	17	18	15	16	13
Versenyképességi rangsor (IMD) [19.]	5	2	1	3	11	6	7	4	8	12	9	10	15	16	18	13	17	14

Forrás: az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámából származó adatok (általánosított, intézményi bizalom), valamint az EIS (2018), a GII (2018), a WEF (2017–2018) és az IMD (2018) rangsorai alapján a szerző számítása

Az általánosított és intézményi bizalom átlagos szintje alapján felállított rangsorok és az innovációs, valamint a versenyképességi rangsorok közötti szoros pozitív összefüggés (27. táblázat) a bizalom meghatározó szerepére utal az innovációs teljesítmény és a versenyképesség növelésében.

27. táblázat

A bizalmi szintek (általánosított, intézményi), valamint az innovációs teljesítmény és a versenyképességi eredmények alapján felállított rangsorok közötti rangkorreláció (Spearman-féle rangkorrelációs együtthatók [20.])

	Innovációs rangsor (EIS)	Innovációs rangsor (GII)	Versenyképességi rangsor (WEF)	Versenyképességi rangsor (IMD)
Általánosított bizalom	,789**	,837**	,802**	,868**
Intézményi bizalom	,777**	,827**	,853**	,827**

** A rangkorreláció igazolható a 0,01 szignifikanciaszinten

Forrás: a 3. táblázatban foglalt rangsorok alapján a szerző számítása

A negatív társadalmi és gazdasági jelenségek, mint például a korrupció, a magas bűnözés, a munkanélküliség, a szegény és gazdag rétegek közötti szakadék jelentős mértékben csökkenthetik mind a három bizalomszintet: a közvetlen emberi környezetbe vetett (partikuláris),

az általánosított és az intézményi bizalmat is. A társadalmi bizalom szintje és az üzleti környezet minősége között pedig szoros az összefüggés: a társadalmi bizalom romlása növeli a bizalomhiányt az üzleti kapcsolatokban is. Ez a magasabb tranzakciós költségekkel (üggyévi, közjegyzői díjak miatt) járó formális üzleti megállapodások (közjegyző által hitelesített szerződések) elterjedésében nyilvánul meg az informális megállapodások arányának csökkenése mellett.

A bizalom az emberek közötti együttműködés terméke, és egyben annak alapja is. A különböző társadalmi hálózatok tagjaiként az egyének napi szinten számos tapasztalatot szereznek a hálózatok más tagjaival folytatott kommunikáció, gazdasági tranzakció stb. során, a társadalmi és az üzleti területeken egyaránt. A pozitív tapasztalatok növelik a bizalmat az egyének szintjén, a negatívak azonban csökkentik. A bizalom kritikusan alacsony szintje a társadalmi elzárkózáshoz vezet. A következő pontban a társadalmi tőke bizalomhoz szorosan kötődő eleméről, a társadalmi hálózatokról lesz szó.

6.7. A hálózatok

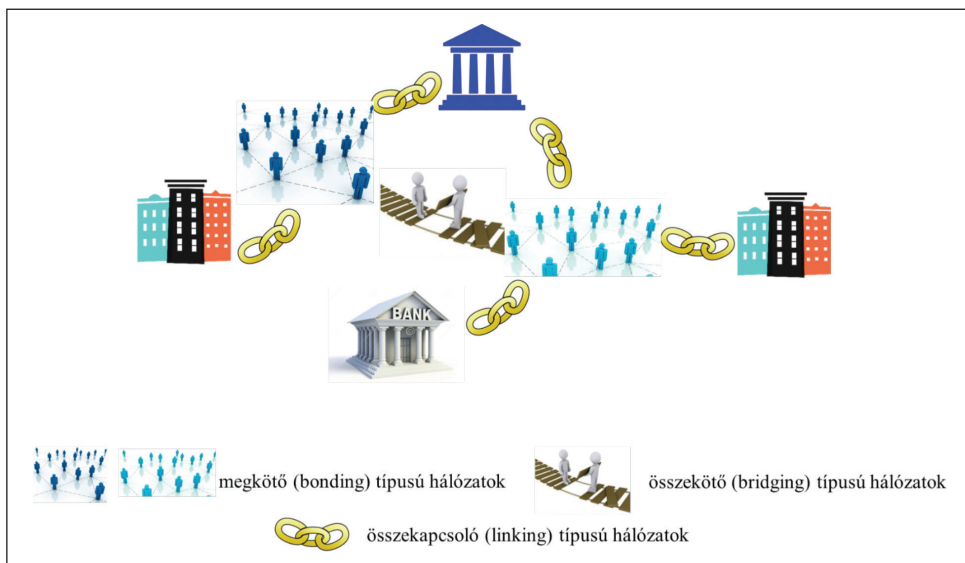
A hazai és nemzetközi szakirodalom a társadalmi hálózatok három típusát különbözteti meg (35. ábra). Beszélhetünk a megkötő (összetartó, *bonding*), az összekötő (*bridging*) és összekapcsoló (*linking*) típusú hálózatokról. A megkötő hálózat egy közösségen belüli, annak tagjai közötti erős kapcsolatokra épül. Általában ezekre a közösségekre nagy fokú értékrendbeli hasonlóság, kölcsönösség, egymásrataltság a jellemző. Beszélhetünk például egy párt tagságáról, közeli barátok hálózatáról vagy egy adott egyházhoz tartozó emberek közösségéről. A jellemzőjük tehát a homogenitás. Az összekötő hálózat lazább, esetenként heterogénebb csoportok közötti kapcsolatot jelent, de vannak olyan jellemzőik, amelyek – ha lazán is – de összekapcsolják őket. Ezek általában törekényebb kapcsolatokat jelentenek. Az egyes elemzők (BEUGELSDIJK–SMULDERS 2003; SVENDSEN–SØRENSEN 2006) arra figyelmeztetnek, hogy a megkötő társadalmi hálózatoknak negatív társadalmi hatásai lehetnek, ugyanis az erős kapcsolatok együtt járhatnak mások kizárásával, külön előnyök érvényesítésével, úgynevezett járadékszerzési (*rent seeking*) törekvéssel. Ez pedig hátrányos a versenyképesség szempontjából. Ezzel ellentétben az összekötő hálózatok a tagok különbözősége miatt az innováció forrásai lehetnek, ami pedig jó hatással lehet a versenyképesség javítására. Az összekapcsoló hálózatok lényege pedig, hogy eltérő nézetű, értékrendű emberek egymáshoz vagy intézményekhez azért kötődnek, mert azoktól valamilyen módon, például munkavállalóként függenek. Ez tehát túlmutat a közösségi kapcsolatokon, és inkább függőséget jelenít meg.

A hálózatokhoz szorosan kötődik a hálózati (kapcsolati) tőke fogalma.

A hálózati (kapcsolati) tőke a társadalmi tőke azon funkcionális eleme, amely az emberek közötti együttműködés elősegítésén keresztül megkönnyíti a tudásáramlást (innovációk terjedését), és ezáltal hozzájárul a társadalmi és gazdasági outcome-ok létrehozásához.

Az innováció kiterjedése gyorsabb az összekötő (*bridging*) típusú hálózatokban a megkötő (*bonding*) típusú hálózatokhoz képest: itt figyelembe kell venni, hogy a megkötő hálózatot

alkotó személyek (családtagok, barátok, közeli ismerősök) általában ugyanazokban a körökben mozognak, hasonló forrásokból szerzik meg az információkat, ezért az igazán új gondolatok, ötletek jellemzően a hálózaton kívülről érkeznek.

35. ábra

A társadalmi hálózatok típusai

Forrás: a szerző szerkesztése

A társadalmi tőke „sötét oldalaként” a kutatók a hálózatok mozgósíthatóságát szokták említeni a társadalom szempontjából nemkívánatos célokra, mint például a terrorizmus vagy a szervezett bűnözés. A megkötő hálózatokra általában a hálózatba nem tartozók kizárása a jellemző, ami a társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez, a korrupció erősödéséhez vezethet.

A megkötő (összetartó) társadalmi hálózatok általában maguktól is létrejönnek, ezért a csoportok közötti kapcsolatok (összekötő és összekapcsoló hálózatok) fejlesztésére célszerű helyezni a hangsúlyt. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy az egyes típusú társadalmi hálózatok között fontos az egyensúly, mert például a megkötő (összetartó) hálózatok túlzott erősödése és kiszélesedése gyengíti az összekötő hálózatokat.

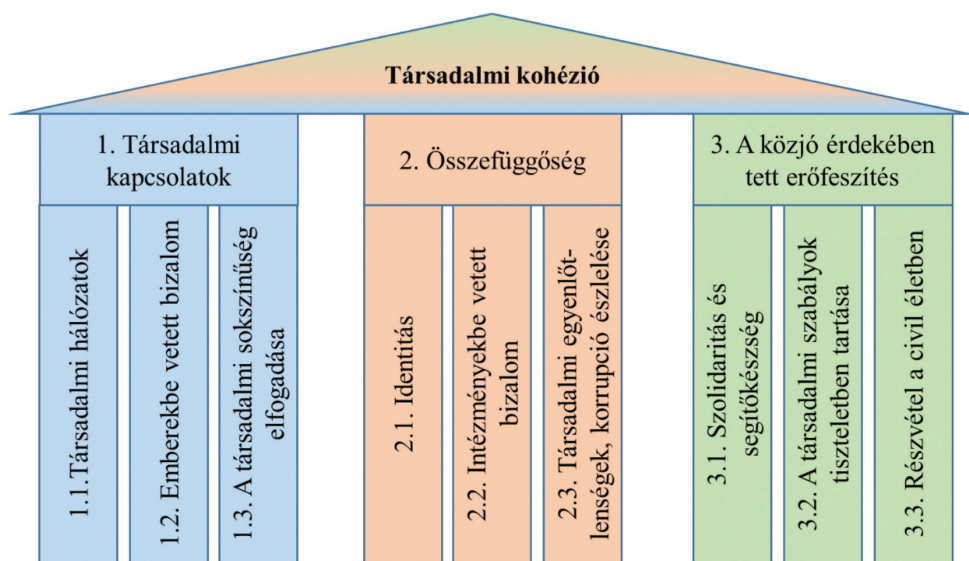
Az angol nyelvű szakirodalomban a hálózattípusokból kiindulva a megkötő, az összekötő és az összekapcsoló társadalmi tőke (*bonding, bridging, linking social capital*) kifejezések használata terjedt el.

6.8. A társadalmi kohézió

A társadalmi tőke átfogó társadalmi funkciója elsősorban a társadalmi integrációt és kohéziót előmozdító hatásaiban határozható meg.

A társadalmi integráció előmozdítói lehetnek a közös értékek vagy a közös érdekek. A legerősebb társadalmi integrációt a közös értékek és a közös érdekek kombinációja biztosítja.

A társadalmi kohézió a három dimenziót alkotó kilenc pillér mentén vizsgálható (36. ábra).

36. ábra

A társadalmi kohézió alkotóelemei

Forrás: DRAGOLOV et al. 2013, 6. alapján a szerző szerkesztése

Az első dimenzió, a *társadalmi kapcsolatok* a társadalmi hálózatok erősségét, a társadalom tagjainak egymásba vetett bizalmát vizsgálja, továbbá azt is, hogy az adott társadalom mennyire sikeresen tudja egyenlő bánásmódban részesíteni az elérő nézetekkel és értékrendekkel rendelkező, eltérő életstílusú tagjait. A társadalmi kohézió második dimenziója, a *társadalmi összefüggőség (connectedness)* a társadalmi azonosulás (társadalmi identitás) mértékével, az intézményi bizalommal, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek elfogadottságával foglalkozik. A harmadik dimenzió, a *közjó érdekében tett erőfeszítés* a társadalmi aktivitás egyes területeit vizsgálja, a dimenzióhoz tartozó pillérek közül megjelenik a szolidaritás és segítőkészség (reciprocitás), a társadalmi szabályok tisztelete, valamint a társadalmi részvétel.

A társadalmi kohézió erősségének mérésére több közvéleménykutatás biztosít lehetőséget. A [21.] jegyzet az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámának kérdőívében található, a társadalmi kohézió mérésére használható kérdéseket és állításokat tartalmazza az első dimenzióhoz tartozó három pillérre vonatkozólag.

37. táblázat
A társadalmi kohézió erőssége az EU 18 tagállamában (0–1 skála átlaga)

Ország (rangsor a társadalmi kohézió összehasonlítás alapján)	1. Társadalmi kapcsolatok			2. Összetűsgőség			3. A közös érdekben tett erőfeszítés			Társadalmi kohézió értékszám
	1.1. Társadalmi háklazatok	1.2. Emberekbe vetett bizalom	1.3. A társadalmi sokszínűség elfogadása	2.1. Identitás	2.2. Intézményekbe vetett bizalom	2.3. Társadalmi egyenlőségek, korrupció észlelése	3.1. Szoklatítás és segítőkészség	3.2. A társadalmi szabályok tiszteletben tartása	3.3. Részvétel a civil életben	
1. Finnország	0,53	0,66	0,62	0,83	0,60	0,72	0,79	0,78	0,39	0,659
2. Svédország	0,60	0,63	0,66	0,78	0,56	0,67	0,80	0,75	0,44	0,657
3. Hollandia	0,60	0,61	0,60	0,71	0,57	0,62	0,78	0,69	0,35	0,618
4. Spanyolország	0,55	0,50	0,62	0,76	0,37	0,78	0,87	0,70	0,33	0,610
5. Németország	0,55	0,56	0,60	0,75	0,52	0,71	0,80	0,63	0,36	0,609
6. Ausztria	0,55	0,57	0,50	0,78	0,51	0,73	0,77	0,68	0,32	0,603
7. Egyesült Királyság	0,53	0,56	0,61	0,69	0,49	0,67	0,81	0,69	0,34	0,602
8. Írország	0,51	0,59	0,63	0,76	0,46	0,68	0,78	0,71	0,26	0,601
9. Portugália	0,55	0,46	0,60	0,85	0,37	0,80	0,77	0,69	0,27	0,595
10. Franciaország	0,54	0,51	0,55	0,80	0,41	0,73	0,75	0,68	0,29	0,588
11. Belgium	0,54	0,52	0,57	0,66	0,48	0,71	0,80	0,67	0,31	0,584
12. Szlovénia	0,49	0,49	0,48	0,73	0,35	0,79	0,82	0,77	0,24	0,575
13. Észtország	0,45	0,57	0,49	0,78	0,48	0,69	0,71	0,69	0,24	0,572
14. Lengyelország	0,47	0,43	0,55	0,84	0,35	0,71	0,75	0,71	0,22	0,564
15. Magyarország	0,39	0,46	0,35	0,83	0,46	0,82	0,82	0,75	0,17	0,545
16. Olaszország	0,48	0,45	0,44	0,79	0,35	0,76	0,73	0,56	0,21	0,535
17. Litvánia	0,41	0,52	0,47	0,77	0,42	0,81	0,62	0,55	0,16	0,531
18. Csehország	0,47	0,51	0,41	0,78	0,44	0,54	0,64	0,61	0,21	0,513

♣ = a terjedelem (a legkisebb és a legnagyobb érték közötti különbség) alapján a felső negyedbe tartozó értékek

♣♣ = a terjedelem alapján a két középső negyedbe tartozó értékek

♣♣♣ = a terjedelem alapján az alsó negyedbe tartozó értékek

Forrás: az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámából származó adatok alapján a szerző számítása és szerkesztése

A kilenc pillérre kiszámolt értékek és a társadalmi kohézió összevont mérésére használható értékek a 28. táblázatban találhatók.

38. táblázat

A társadalmi jellemzők és attitűdök mérését megalapozó néhány nemzetközi közvélemény-kutatás főbb adatai

A felmérés neve, indulásának éve	A felmérés célja	Felelős szervezet	URL
Eurobarometer, 1973	Az európai uniós tagállamok polgárai véleményének megismerése a területi identitást, az uniós tagságot, az Európai Parlamentet, illetve annak működését illetően	European Opinion Research Group (egy olyan konzorcium, amelyet piac- és közvélemény-kutató cégek hívtak életre). Az Európai Bizottság megrendelésére indult.	http://ec.europa.eu/com-mfrontoffice/publicopinion/index.cfm
Európai életminőség-felmérések (European Quality of Life Survey EQLS), 2003	Az emberek életminőségében az idő múlásával bekövetkező fontos tendenciák feltérképezése az európai uniós tagállamokban. ²⁰	Eurofound (Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért)	www.eurofound.europa.eu/hu/data/european-quality-of-life-survey
Európai Társadalmi Felmérés (European Social Survey, ESS), 2001	Az európai országok társadalmi, demográfiai, politikai és morális állapotának felmérése, támpontnyújtás az európai társadalmakban zajló hosszú távú folyamatok elemzéséhez.	Európai Bizottság	www.europeansocialsurvey.org
Gallup World Poll, 2005	Több tematikus kutatás, többek között a „boldogságmutatók” alakulásának nyomon követése	Gallup Intézet	www.gallup.com
Világérték-kutatások (World Values Survey, WVS), 1981	A nemzetközi és kultúráközi értékrendszerbeli változások monitorozása	World Values Survey Association titkársága: Institute for Comparative Survey Research, Vienna – Austria	www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp

Forrás: a szerző szerkesztése

A társadalmi kohézió összevont értékszáma alapján Magyarország a 15. helyet foglalja el a 18 európai uniós tagállamot rangsoroló listán. A társadalmi kapcsolatok dimenziót alkotó mindhárom pillér értéke az alsó negyedben található, ami a társadalmi hálózatok gyengeségére (csak Litvániában gyengébb a hálózati tőkeelem), az általánosított (emberekbe vetett) bizalom és a társadalmi tolerancia alacsonyabb szintjére utal. A közjó érdekében tett

²⁰ A lehetséges EU-bővítések és az EFTA-országok érdeklődése miatt a felmérés földrajzi kiterjedése idővel szélesedett.

erőfeszítéshez tartozó társadalmi részvétel is az egyik legalacsonyabb (csak Litvánia értéke alacsonyabb) Magyarországon. Van viszont két terület, amire lehet építeni Magyarországon: az egyik ilyen terület a társadalmi azonosulás: a magyarok erősebben kötődnek érzelmileg saját országukhoz, a másik pedig az egyenlőség elvárása: a vizsgált 18 tagállam polgárai közül a magyarok értenek egyet a legjobban azzal az állítással, hogy a kormánynak csökkentenie kellene a jövedelmi különbségeket. Az utóbbi megállapítás utalhat arra is, hogy a magyar társadalom nagyon érzékenyvé vált a jövedelmi egyenlőtlenségekkel együtt járó gazdasági problémákra és társadalmi igazságtalanságokra, mint például a korrupció erősödése, a szürke és a fekete zónában működő vállalkozások arányának növekedése, az erőszakos bűnözés kiterjedése.

6.9. A társadalmi jellemzők és attitűdök mérését megalapozó néhány nemzetközi közvélemény-kutatás

Az OECD a társadalmi tőke egyes elemeivel kapcsolatos ötven felmérés (*survey*) – s köztük a 29. táblázatban részletesebben bemutatott közvélemény-kutatások, valamint egyes nemzeti felmérések – adatsorai alapján 1280 kérdésből álló kérdéstárat állított össze a társadalmi tőke mérésére. A kérdések a 6.1. pontban ismertetett négy fő téma: 1. a személyes kapcsolatok; 2. a társadalmi hálózati támogatás; 3. a civil szerepvállalás; 4. a bizalom és az együttműködési normák szerinti kérdéscsoportba és az „egyéb” kategóriába lettek besorolva.

6.10. Összefoglaló gondolatok

A fejezetben a társadalmi versenyképesség és a társadalmi tőke fogalmi meghatározására került sor. A társadalmi tőke és a gazdasági, illetve társadalmi outcome-ok közötti összefüggések bemutatását követően a társadalmi tőke egyes elemeivel – a kulturális jegyekkel és értékekkel, a kölcsönösséggel és viszonyossággal, a bizalommal és a hálózatokkal – foglalkozott a tananyag. A felsorolt tőkeelemek mérési lehetőségeinek bemutatásán túl a társadalmi tényezők és a versenyképességi helyzet, illetve az innovációs teljesítmény közötti összefüggések vizsgálatára is kiterjedt a fejezet tananyaga. A fejezet végén összefoglaltuk a társadalmi jellemzők és attitűdök mérését megalapozó fontosabb nemzetközi közvélemény-kutatásokat.

Jegyzetek

1. Az input, az output és az outcome fogalmak meghatározása a 9. fejezetben található.
2. Angolul: *knowledge absorptive capacity*. A nemzet tudásfelvevő képességével foglalkozunk a *Versenyképességi dilemmák a digitalizáció és robotizáció korában* című szakkönyvben (megjelenés alatt).
3. A Harrison-féle szempontrendszer Mariano Grondona eredeti csoportosításán alapul, annak Irakli Chkonia, Ronald Inglehart és Matteo Marini közreműködésével történt továbbfejlesztésének eredménye.
4. A Hofstede-féle 6D-modell alapján egyes országokra mért kulturális értékek a következő linken kérdezhetők le: www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/ (A letöltés ideje: 2018. 08. 17.)
5. A döntéselméletben szokták megkülönböztetni a bizonytalanságot a kockázattól: a kockázat olyan fajta bizonytalanságnak tekinthető, amely negatív szcenárió bekövetkezése esetén valamilyen kárral, veszteséggel jár. Például a „Ma vagy holnap érkezik meg az online könyváruházban megrendelt könyvem?” egy bizonytalansági helyzetnek, míg a „Visszatérül-e a befektetett pénzem?” már egy kockázati helyzetnek felel meg. A gazdasági döntések vonatkozásában általában a kockázatvállalásról és a kockázatkerülésről szoktunk beszélni, de nyilvánvaló, hogy a bizonytalanságkerülés és a kockázatkerülés rokon fogalmak.
6. A két mennyiségi változó (mint például a bizonytalanságkerülési pontszám és az innovációs index értéke) közötti kapcsolat erősségét és irányát a Pearson-féle korrelációs együtthatóval (jelölése: r) mérjük. Értéke -1 és 1 között lehet. Az együttható egyhez közeli abszolút értéke erős kapcsolatra utal, a nullához közeli pedig gyenge összefüggést jelez a két vizsgált numerikus változó között. Az együttható negatív értékéből a két mennyiségi ismérv ellentétes irányú változására, míg pozitív értékéből azonos irányú együtt mozgására következtethetünk. Ha az együttható értéke nullával egyenlő, akkor a változók korrelálatlanok, de nem feltétlenül függetlenek is!
7. Az EU tagállamainak kódlistája (ISO)

Ausztria	AT	Lengyelország	PL
Belgium	BE	Lettország	LV
Bulgária	BG	Litvánia	LT
Ciprus	CY	Luxemburg	LU
Csehország	CZ	Magyarország	HU
Dánia	DK	Málta	MT
Egyesült Királyság	UK	Németország	DE
Észtország	EE	Olaszország	IT
Finnország	FI	Portugália	PT
Franciaország	FR	Románia	RO
Görögország	EL	Spanyolország	ES
Hollandia	NL	Svédország	SE
Horvátország	HR	Szlovákia	SK
Írország	IE	Szlovénia	SI

8. A Schwartz-féle értékteszt kérdései (állításai) és azok rendeződése a tíz alapértékbe, illetve a négy magasabb rendű értékbe

Állítás	Alapérték	Magasabb rendű érték
Fontosnak tartja, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön	Univerzalitás (3)	Önmeghaladás (5)
Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik másmilyenek, mint ő		
Komoly meggyőződése, hogy az embereknek óvniuk kell környezetüket		
Fontos számára, hogy segítsen a körülötte élő embereknek	Jóindulat (2)	
Fontos számára, hogy becsületes legyen barátaihoz		
Fontos számára, hogy szerény és visszafogott legyen	Tradíció (2)	Megőrzés (6)
A hagyományok fontosak számára		
Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik	Konformitás (2)	
Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen		
Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen	Biztonság (2)	
Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát		
Fontos számára, hogy gazdag legyen	Hatalom (2)	Önmegvalósítás (4)
Fontos számára, hogy tiszteljék mások, azt akarja, hogy az emberek azt csinálják, amit mond		
Fontos számára, hogy megmutassa képességeit	Teljesítmény (2)	
Fontos számára, hogy nagyon sikeres legyen		
Fontos számára, hogy jól érezze magát	Hedonizmus (2)	Nyitottság a változásra (6)
Minden lehetőséget megragad, hogy jól érezze magát		
Szereti a meglepetéseket, és szeret mindig új dolgokat csinálni	Ösztönzés (2)	
Keresi a kalandokat, és szeret kockázatot vállalni		
Fontos számára, hogy új dolgokat találjon ki, hogy kreatív legyen	Önállóság (2)	
Fontos számára, hogy saját maga döntsön arról, hogy mit csinál		

Zárójelben az egyes alapértékekhez, illetve magasabb rendű értékekhez tartozó állítások száma szerepel.

Forrás: SCHWARTZ 2003, 311–312. alapján a szerző szerkesztése

9. A kérdőíves kutatásokban széles körben használt, az adott állítással való egyetértés mértékének mérésére szolgáló Likert-skála Rensis Likert amerikai pszichológus és szociológus nevéhez fűződik. A skála általában öt fokozattal (1 = egyáltalán nem ért egyet, 2 = nem ért egyet, 3 = nem tudja eldönteni, 4 = egyetért, 5 = teljesen egyetért) rendelkezik, de az úgynevezett mediánhatás (az a helyzet, amikor a válaszadók nagyobb része a skála közepének megfelelő értéket adja meg) elkerülése érdekében lehet páros is, például négyfokú vagy hatfokú. A nemzetközi versenyképesség-kutató intézmények gyakorlata eltérő: a Világgaazdasági Fórum a hétfokozatú (1–7), az IMD pedig a 11 fokozatú (0–10) skálára alapozza a puha indikátorok mérését a véleményfelmérésekben. A Schwartz-féle

értékeszt kérdései az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hullámában egy feltételezett egyént jellemző állításokként jelennek meg. A válaszadó egy hatfokozatú skála – amelyen az 1-es érték a „nagyon hasonlít rám”, míg a 6-os az „egyáltalán nem hasonlít rám” válaszlehetőségnek felelt meg – segítségével határozhatta meg, hogy a kérdésben jellemzett ember mennyire hasonlít őrá. Az eredmények könnyebb értelmezése érdekében a felmérésben alkalmazott hatfokú skálán mért válaszok az ötfokú Likert-skálára lettek transzformálva: az 1-es érték az „egyáltalán nem jellemző rám”, az 5-ös pedig a „teljes mértékben jellemző rám” válaszlehetőségeket jelöli.

10. Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő: *Would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?*
11. Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő: *Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance or would they try to be fair?*
12. Az eredeti angol nyelvű kérdés a következő: *Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?*
13. Az Európai innovációs eredménytábla (2018) szerinti besorolásról, az innovációs teljesítmény méréséről és az innovációs rangsorokról részletesebben a 4. fejezetben olvashat.
14. WVS (World Values Survey), Világérték-kutatások. A WVS ötödik (2005–2009) adatfelvételi hullámából származó adatok forrása: INGLEHART, R. – HAERPFER, C. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO, J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. eds.: 2014. *World Values Survey: Round Five – Country-Pooled Datafile Version*. Madrid, JD System Institute. Elérhető: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV5.jsp (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
15. A WVS hatodik (2010–2014) adatfelvételi hullámából származó adatok forrása: INGLEHART, R. – HAERPFER, C. – MORENO, A. – WELZEL, C. – KIZILOVA, K. – DIEZ-MEDRANO, J. – LAGOS, M. – NORRIS, P. – PONARIN, E. – PURANEN, B. et al. eds.: 2014. *World Values Survey: Round Six – Country-Pooled Datafile Version*. Madrid, JD System Institute. Elérhető: www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
16. Az Európai innovációs eredménytábla (2018) (European Innovation Scoreboard, EIS) szerinti besorolás alapján a vizsgált 18 országra meghatározott helyezések. Az innovációs teljesítmény méréséről és az innovációs indexekről részletesebben a 4. fejezetben olvashat.
17. A Globális Innovációs Index (2018) (Global Innovation Index, GII) értékei alapján a vizsgált 18 országra meghatározott helyezések. Az innovációs teljesítmény méréséről részletesebben a 4. fejezetben olvashat.
18. A Világgaazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF) Globális Versenyképességi Indexe (2017–2018) (Global Competitiveness Index, GCI) értékei alapján a vizsgált 18 országra meghatározott helyezések. A nemzeti versenyképesség méréséről és a versenyképességi rangsorokról részletesebben az 5. fejezetben olvashat.
19. A svájci Nemzetközi Menedzsment-fejlesztési Intézet (Institute for Management Development, IMD) 2018-as versenyképességi rangsora alapján a vizsgált 18 országra meghatározott helyezések. A nemzeti versenyképesség méréséről és a versenyképességi rangsorokról részletesebben az 5. fejezetben olvashat.

20. A Spearman-féle rangkorrelációs együttható a rangsorok közötti kapcsolatok szoroságának mérésére használható mutatószám. Értéke -1 és 1 között lehet. Az együttható egyhez közeli értéke a két rangszámsorozat nagymértékű egyezésére utal, a nullához közeli pedig gyenge összefüggést jelez a két vizsgált rangsor között. Az együttható negatív értéke azt jelzi, hogy a két rangszámsorozat fordítottja egymásnak.
21. A társadalmi kohézió erősségének méréséhez kiválasztott indikátorok (kérdések, állítások) az első dimenzió esetében:

Állítás/kérdés	Pillér	Dimenzió
A társadalmi életben való részvétel intenzitása az Önnel egykorú emberekhez képest.	1.1. Társadalmi hálózatok (3)	1. Társadalmi kapcsolatok (10)
Milyen gyakran találkozik barátaival, rokonaival, kollégáival (nem a munkával kapcsolatban, nem üzleti célból)?		
Hány emberrel beszélgethet bizalmas, személyes témákról?		
Ön szerint általában a legtöbb ember megbízható, vagy soha nem lehetünk elég óvatosak másokkal?	1.2. Emberekbe vetett bizalom (3)	
Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?		
Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?		
Rontják-e, vagy gazdagítják a bevándorlók az ország kulturális életét?	1.3. A társadalmi sokszínűség elfogadása (4)	
Jobb vagy rosszabb helyé teszik-e a bevándorlók az országot?		
Jó-e, vagy rossz a bevándorlás az ország gazdasága számára?		
Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarják.		

Mivel a vizsgálatban szereplő kérdések és állítások értékeléséhez használt Likert-skálák fokozatainak száma eltérő volt, a válaszokat egységesen a 0-tól 1-ig terjedő skálára vetítettük. A több kérdés alapján mért pillérek esetében a válaszok összevonása a főkomponens-analízis segítségével történt. Zárójelben az egyes pillérekhez, illetve az első dimenzióhoz tartozó állítások száma szerepel.

Forrás: az ESS nyolcadik (2016-os) adatfelvételi hulláma kérdőívének kérdéssorai alapján a szerző szerkesztése

Ellenőrző kérdések

1. Milyen típusú társadalmi hálózatok gyengíthetik a társadalmi és nemzeti versenyképességet?
2. Hogyan befolyásolja a társadalmi tőke a nemzeti versenyképességet?
3. Mennyire erős bizalom jellemző a magyar társadalomra? Mely területeken és milyen eszközökkel javítható a társadalmi bizalom?
4. Véleménye szerint a társadalmi tőke mely elemei erősebbek, illetve gyengébbek Magyarországon? Melyek a fejlesztendő területek?
5. Mely kulturális jegyek, illetve értékek befolyásolják nagyobb mértékben az innovativitást és a vállalkozószellemet?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BEILMANN, M. – LILLEOJA, L. (2015): Social trust and value similarity: the relationship between social trust and human values in Europe. *Studies of Transition States and Societies*, Vol. 7, No. 2. 19–30. Elérhető: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ss0ar-455248> (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
- BEUGELSDIJK, S. – SMULDERS, S. (2003): *Bridging and bonding social capital: which type is good for economic growth?* Working paper, Center/Faculty of Economics, Tilburg University. 1–36.
- BOURDIEU, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In LENGYEL Gy. – SZÁNTÓ Z. szerk.: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula. 155–176.
- COLEMAN, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge, Harvard University Press.
- COLEMAN, J. S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In LENGYEL Gy. – SZÁNTÓ Z. szerk.: *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest, Aula. 11–44.
- CSATH M. – FÁSI Cs. – NAGY B. – PÁLFI N. – VINOGRADOV SZ. (2018): *Versenyképességi dilemmák a digitalizáció és robotizáció korában*. (Megjelenés alatt.)
- CSITE A. – LUKSANDER A. – MIKE K. (2012): Az európai vállalkozó karaktere. *Vezetéstudomány*, 43. évf. Klsz. 4–13.
- DRAGOLOV, G. – IGNÁCZ, Zs. – LORENZ, J. – DELHEY, J. – BOEHNKE, K (2013): *Social cohesion radar. Measuring common ground. An international comparison of social cohesion*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung.
- FUKUYAMA, F. (1999): *Social Capital and Civil Society*. The Institute of Public Policy, George Mason University. (Prepared for delivery at the IMF Conference on Second Generation Reforms.) Elérhető: www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
- GROOTAERT, Ch. – VAN BASTELAER, Th. eds. (2002): *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington, DC, World Bank Publications. Elérhető: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/14098/multi0page.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (A letöltés ideje: 2020. 04. 27.)
- HARRISON, L. E. (2006): *The Central Liberal Truth: How Politics Can Change a Culture and Save It from Itself*. Oxford, Oxford University Press.
- HOFSTEDE, G. (2011): Dimensionalizing Cultures: The Hofstede Model in Context. *Online Readings in Psychology and Culture*, Vol. 2, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- JEFFREY, K. – ABDALLAH, S. – QUICK, A. (2015): Europeans' Personal and Social Wellbeing: Topline Results from Round 6 of the European Social Survey. *ESS Topline Results (Series 5)*. 1–12. Elérhető: www.europeansocialsurvey.org/docs/findings/ESS6_toplevels_issue_5_personal_and_social_wellbeing.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
- LU, S. – AU, W. T. – JIANG, F. – XIE, X. – YAM, P. (2013): Cooperativeness and competitiveness as two distinct constructs: Validating the Cooperative and Competitive Personality Scale in a social dilemma context. *International Journal of Psychology*, Vol. 48, No. 6. 1135–1147. DOI: <https://doi.org/10.1080/00207594.2012.743666>

- NAGY G. D. (2016): *Társadalmi tőke és területi kötődés Magyarországon*. Szeged, Belvedere Meridionale. DOI: <https://doi.org/10.14232/belvbbook.2016.58525>
- PUTNAM, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400820740>
- PUTNAM, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon and Schuster. DOI: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
- SAVANYA P. (2013): A társadalmi tőke jelentősége a gazdaságban, szerepe az innovációk társadalmi megformálásában. In BAJMÓCY Zoltán – ELEKES Zoltán szerk.: *Innováció: a vállalati stratégiától a társadalmi stratégiáig*. Szeged, JATEPress. 140–159.
- SCHWARTZ, Sh. H. (2003): Chapter 7. A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. In *Questionnaire Development Package of the European Social Survey*. 259–319. Elérhető: www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ESS_core_questionnaire_human_values.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 17.)
- SCRIVENS, K. – SMITH, C. (2013): Four Interpretations of Social Capital: An Agenda for Measurement. *OECD Statistics Working Papers*, 2013/06. Paris, OECD. DOI: <https://doi.org/10.1787/5jz-bcx010wmt-en>
- SVENDSEN, G. L. H. – SØRENSEN, J. F. L. (2006): The socio-economic power of social capital: a double test of Putnam's civic society argument. *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 26, No. 9–10. 411–429. DOI: <https://doi.org/10.1108/01443330610690550>

7. Kisvállalkozások és versenyképesség

(Nagy Balázs)

„A mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) adják az európai gazdaság motorját. A munkahelyek, a vállalkozói szellem és innováció alapvető forrását jelentik az Európai Unióban, ezért kulcsfontosságúak a versenyképesség és foglalkoztatás előmozdításához.”

Günter Verheugen, 2004–2010 között az Európai Bizottság vállalkozás- és iparpolitikáért felelős biztosa

Ebben a fejezetben bemutatjuk a magyar gazdaság fontos szereplőit, a mikro-, kis- és középvállalkozásokat, vagyis a kkv-szektorot. Mivel a középvállalkozások közelebb állnak a nagyvállalatokhoz, mint a „kicsikhez”, ezért elsősorban a mikro- és kisvállalkozásokra összpontosítunk, azok nemzetgazdasági jelentőségére, valamint a versenyképességgel való szoros kapcsolatukra térünk ki. Ismertetünk néhány különleges kisvállalkozási kategóriát, továbbá egy jelentést, amely kkv-k hatékonyságát vizsgálja az európai és nemzeti politikákkal összhangban (európai kisvállalkozói intézkedéscsomag).

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Mi a kisvállalkozások nemzetgazdasági jelentősége?
2. Hogyan befolyásolja a kisvállalkozói szektor a nemzeti versenyképességet?
3. Milyen szerepet tölthetnek be a kisvállalkozások a társadalmi tőke erősítésében?
4. Milyen hatással van az innovációra a kisvállalkozói szektor?
5. Milyen tapasztalatokkal szolgál Magyarország számára az európai kisvállalkozói intézkedéscsomag?

7.1. A kisvállalkozások nemzetgazdasági jelentősége

A kisvállalkozások számukat és foglalkoztatási hatásukat tekintve fontos szerepet töltenek be a hazai gazdaságban [1.], ugyanakkor esetükben nem kizárólag gazdasági hatásról beszélhetünk. A kis, családi vállalkozások a társadalom, a kultúra szempontjából is fontosak lehetnek. Nézzünk csak meg egy-egy nyugati, nyugat-európai családi vállalkozást! Gyakran azt látjuk, hogy a vállalkozás már több száz éve egy adott család tulajdonában van, akik körében apáról fiúra, anyáról leányra száll. Ebben az esetben a kulturális értékek, a tradíciók megőrzése gyakorol pozitív hatást a társadalomra. A magyar családi vállalkozások többsége azonban – történelmi sajátosságok okán – nem rendelkezik több generációra visszanyúló

múlttal. Gazdasági értelemben a hazai vállalkozások még mindig „gyerekcipőben járnak”, ugyanis például vannak olyan menedzsmentmódszerek, amelyeket csak hosszú távon, tapasztalati úton lehet elsajátítani. Emellett ki kell emelni, hogy míg a legtöbb vállalkozásra sokan rövid profitszerzési lehetőségként tekintenek, addig a családi vállalkozások esetében a hosszú távú szemlélet felülírja a rövid távú profitérdeket.

A mikro- és kisvállalkozások sokszor a vállalkozásvezető egyéni értékeit hordozzák, tevékenységükben pedig a helyi értékek és hagyományok jutnak kifejezésre. E vállalkozásoknak jelentős szerepük van a kapcsolati (hálózati) tőke minőségének növelésében: az üzleti tranzakcióik nagyobb része az összekötő (*bridging*) típusú hálózatokban valósul meg, azokat erősíti. Ezen hálózatok fontos elemei közé a 6.6. pontban ismertetett általánosított és partikuláris bizalom, valamint a reciprocitás tartoznak.

Hogyan jelenik meg a vállalati CSR-gyakorlat (*corporate social responsibility*, CSR – vállalati társadalmi felelősségvállalás) a mikro- és kisvállalkozások működésében? A közép- és nagyvállalatoktól eltérően a CSR-tevékenység a mikro- és kisvállalkozásoknál többnyire informális jellegű, a vállalkozásvezető meggyőződésén alapul. A helyi közösségbe való beágyazódás nagyobb társadalmi felelősségvállalást eredményez (FITJAR 2011).

Fontos megemlíteni, hogy e vállalkozások tevékenységei jellemzően a helyi közösségekhez kötődnek, azok igényeit elégítik ki, egyúttal hozzájárulva a helyi értékek és hagyományok megőrzéséhez, a területi tőke növeléséhez. A mikro- és kisvállalkozások tevékenységének kapcsolati és területi tőkét növelő hatása a pozitív társadalmi (közösségi) externáliaként határozható meg: a keletkező pozitív hatás élvezőinek köre nem határolható le, senki nem zárható ki az ebből fakadó előnyökből.

Összefoglalva a „kicsik” nagyobb mértékben járulhatnak hozzá a társadalmi outcome-okhoz, és ezért – mivel a nemzeti versenyképesség általunk adott meghatározása szerint nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi outcome-ok is fontos versenyképességi tényezők – a nemzeti versenyképesség javításában is jelentős szerepet játszhatnak.

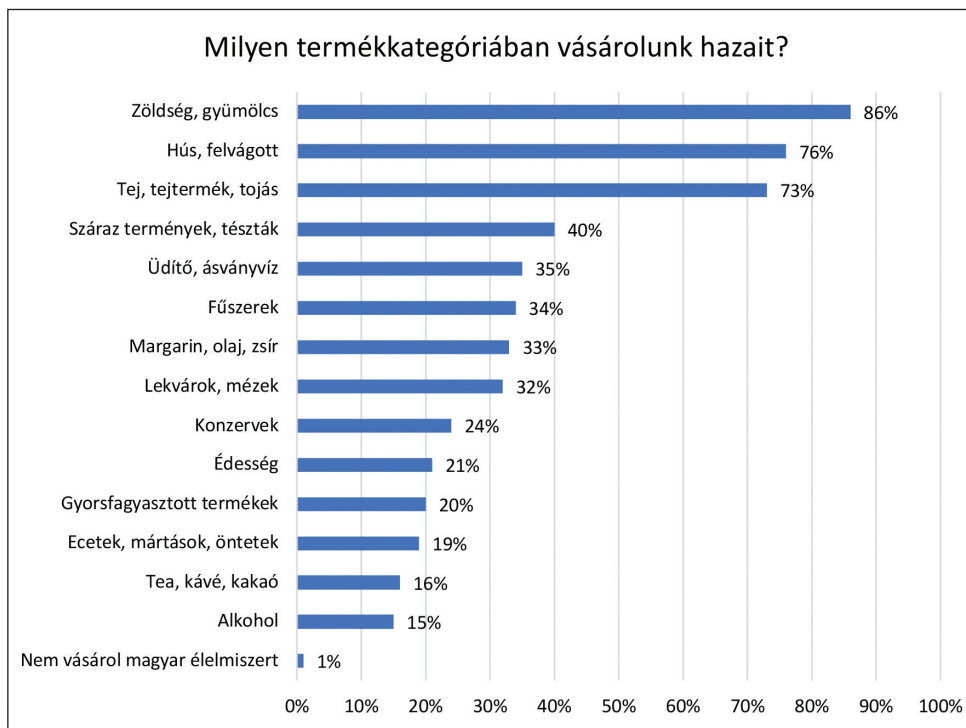
Hermann Simon professzor *Rejtett bajnokok a XXI. században* című könyvében rejtett bajnokoknak tekint több kis- és középvállalkozást. E műben a szerző kifejti, hogy a kis- és középvállalkozások jelentősen hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez, az innovációhoz, valamint a nemzeti versenyképességhez. Sőt azt is hozzáteszi, hogy e szektor szerepe fontosabb a nemzetgazdaság szempontjából, mint a multinacionális nagyvállalatoké (SIMON 2010).

7.2. Lokális vagy globális?

Egy szupermarketben állva gyakran kerülhetünk abba a helyzetbe, hogy döntenünk kell: hazai vagy külföldi terméket fogunk vásárolni. Előnyben részesíthetjük a magyar terméket a külföldivel szemben, de vajon akkor is, ha a külföldi termék jelentősen olcsóbb? Milyen előnyökkel járhat a hazai termék választása?

Alapvetően elmondhatjuk, hogy a helyi, lokális termékek választása kedvező lehet, hiszen a termék rövidebb utat tesz meg a termelőtől a fogyasztóig, így frissebb, mint a több

napot utazó termékek, különösen abban az esetben, ha zöldségről vagy gyümölcsről van szó. Ez a magyar vásárlók számára fontos szempont, hiszen a Médiaunió Alapítvány felmérése szerint épp a zöldségek, gyümölcsök esetén a legfontosabb, hogy magyar terméket vásároljunk. Mindez pedig azért számít, mert az élelmiszeriparban is magas a kis- és középvállalkozások aránya, így a hazai termék választásával nemcsak a magyar gazdaságot támogathatjuk, hanem közvetlenül a kisvállalkozásokat is.

37. ábra

A magyar vásárlók preferenciája

Forrás: Ipsos – Médiaunió Alapítvány 2018 alapján a szerző szerkesztése

A helyi termékek szállítása ebből kifolyólag jelentősen kisebb környezeti terheléssel jár, mint a távolról érkező, külföldi termékeké. Ez a következő, 8. fejezetben bemutatott „zöld versenyképesség” szempontjából rendkívül fontos.

Eddig alapvetően egy termék választásával kapcsolatos dilemmákról írtunk, de érdemes átgondolni azt is, hogy a fenti leírásban szereplő szupermarketet milyen szempontok alapján választottuk ki? Vajon ez esetben is fontos szempont, hogy előnyben részesítsük a magyar tulajdonban lévő kis üzleteket, helyi piacokat, őstermelőket a multinacionális élelmiszerláncok helyett?

7.3. Különlegességek a kisvállalkozások között

Ebben a pontban kiemelünk három különös vállalkozástípust, amelyek között jelentős szerepe van a kisvállalkozásoknak. Ezekre a vállalkozásokra különös figyelmet kell fordítani, hiszen a versenyképesség fokozása szempontjából meghatározó szerepük lehet.

A gazellák szerepe

A vállalati dinamika alapján háromféle vállalatot különböztetnek meg (BÉKÉS–MURAKÖZY 2012):

- gazellák: nagy növekedési ütemmel rendelkező vállalkozások,
- elefántok: nagy, sok embert foglalkoztató vállalatok,
- egerek: lassú növekedésű, újonnan alakult kis méretű cégek.

A magyar KKV Stratégiában [2.] nagy jelentőséget tulajdonítanak a „gazella” típusú vállalkozásoknak, ahogy fogalmaznak: „a gyorsan növekvő innovatív kis cégek száma, gazdasági teljesítménye, növekedési pályája nagyon jól jelzi, hogy egy ország üzleti klímája mennyire alkalmas versenyképes kkv-k »kitermelésére« és fejlesztésére. Ilyen értelemben a gazellákra való odafigyelés az egész kkv-szektor számára húzóerővé válhat.”

Ez azért is fontos, mert Magyarországon (a közép-kelet-európai országokhoz képest) viszonylag magas a gazellák száma, ebből kifolyólag a gazdasági és munkahelyteremtési szerepük egyaránt jelentős. Emellett a gazellák körében nagyobb az exporthajlandóság és aktivitás, valamint termelékenységük is jobb, mint a lassabban vagy nem növekedő vállalkozásoké.

Hozzá kell tenni azt is, hogy bár nem kizárólag az újonnan alapított vállalkozások válhatnak gazellává, mégis nagyobb esély van erre egy fiatal vállalat esetén.²¹

A családi vállalkozások

A családi vállalkozások különleges szerepet töltenek be a gazdasági életben, ugyanis egy társadalmi egység (család) és egy gazdasági szereplő (vállalkozás) kapcsolódik össze esetükben. Ez komoly előnyökkel járhat, hiszen a család tagjai közötti bizalom erősebb, mint egy átlagos vállalkozásnál, és ez a közös célok elérése felé kormányozhatja a vállalkozás hajóját. Ugyanakkor a családi környezetben különös figyelmet kell fordítani a családi és üzleti élet közötti határok megtalálására, hiszen egy üzleti életben szerzett konfliktus hatással lehet a személyes kapcsolatokra is (és fordítva). Fontos, hogy a családi kisvállalkozások jellege lehetőséget teremtsen arra, hogy a vállalkozás vezetője szorosabb kapcsolatot alakítson ki az alkalmazottakkal, így lehetőséget teremtve egy magasabb szintű együttműködésre. Hozzátehetjük azt is, hogy a hozzáadott érték kapcsán is jelentős szerepük van a kisvállalkozásoknak, hiszen jellemzően a teljes értékláncot „lefedik”, vagyis a magas hozzáadott értéket előállító folyamatok is megjelennek a vállalkozásnál.

²¹ A témáról részletesen: BÉKÉS–MURAKÖZY 2012.

A 7.1. pontban már utaltunk a családi vállalkozások kiemelt gazdasági szerepére, valamint a családi vállalkozások társadalmi tőke erősítésében betöltött szerepére is. Ahogy arra a 6. fejezetben már kitértünk, a társadalmi tőke fontos eleme a bizalom. A vállalkozók felé irányuló bizalom mértéke pedig jelentősen nagyobb abban az esetben, ha egy több tíz, akár több száz éves múltra visszatekintő vállalkozásról beszélünk. A közelmúltban alakult vállalkozások még nem tudtak kellően erős gyökérzetet növesztetni, így a lakosság bizalmi szintje irányukba alacsonyabb lehet.

A bizalmat azonban nemcsak a lakosság és a vállalkozások között lehet vizsgálni, hanem a vállalkozók egymás közötti, valamint a különböző állami intézmények és hatóságok felé irányuló bizalmi szintet is. Ezzel kapcsolatban egy 2017-ben készült felmérés szerint (CSATH et al. 2018) a magyar vállalkozások egymás közötti (vagyis a beszállítók felé irányuló) bizalma a legmagasabb. Ez fontos eredmény, hiszen az időnként tapasztalható késedelmes fizetések, láncartozások ellenére a bizalmi szint magas a kkv-k körében. Hasonlóan erős bizalmi szintet tapasztalhatunk a vevők irányába is. Igazán érdekes, hogy a területi közigazgatás szerveibe, önkormányzatokba vetett bizalom szintje magasabb, mint az állami szintű szervezeteké (például minisztériumok). A három legalacsonyabb bizalmi szint pedig az oktatási rendszer, az egészségügy és a média vonatkozásában mutatkozik.

Startupok és spin-offok

Manapság gyakran hallhatunk divatos, angol kifejezéseket az üzleti életben is. Egyre többször találkozhatunk például azzal, hogy „startup” vállalkozások jönnek létre, és hódítják meg a piacot egy-egy innovatív ötlettel. Valóban ez a startupok alapításának lényege, hiszen olyan vállalkozásokról van szó, amelyeket most indítanak (vagy éppen a közelmúltban alapítottak), gyors piaci növekedésre képesek, és valamilyen megkülönböztető versenyelőnnyel rendelkeznek, ami rendszerint innovatív megoldásokon alapul.

A spin-off vállalkozások is az innovációra építenek, a startupokhoz képest azonban fontos különbség, hogy a spin-offokat kutatóintézetek, felsőoktatási intézmények dolgozói alapítják, így lehetőséget teremtve a kutatási eredményeik piacra történő bevezetésére.

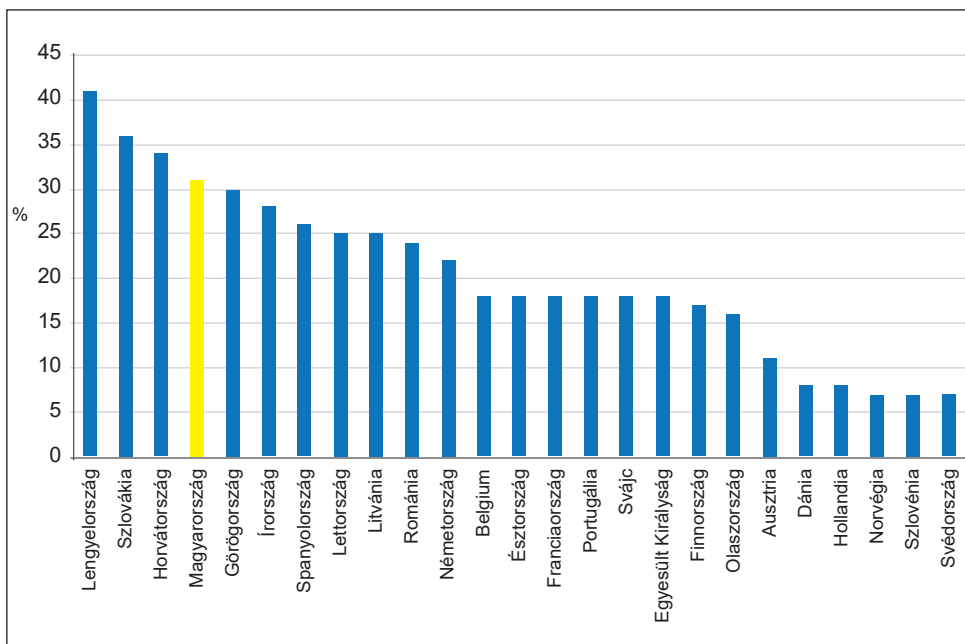
Mindkét vállalkozástípus az innováció és versenyképesség szempontjából meghatározónak számít, hiszen jellemzően magas hozzáadott értéket előállító tevékenységet végeznek, és erősítik a hazai vállalkozási szektort, javítják a vállalkozási szerkezetet. Ez azért is fontos, mert a kisvállalkozások az innováció egyre fontosabb szereplői lehetnek, ugyanis az innováció piaci bevezetése szempontjából sokkal rugalmasabban és gyorsabban tudnak dönteni és cselekedni, mint a nagyvállalatok. Ezzel összefüggésben a kisvállalkozásoknak versenyképesnek kell maradni a dinamikus változó gazdasági környezetben is, és a digitalizáció-robotizáció korában olyan közegre van szükség, ami kedvez a kisvállalkozások előtt megnyíló lehetőségek kiaknázásának, a startupok és spin-offok megjelenésének és fejlődésének.

Agilitás mint a kisvállalkozások egyik versenyképességi előnye

Agilis, vagyis mozgékony, rugalmas vállalkozás az, amely nyitott a világra, ezért időben érzékeli a változásokat, és azokhoz aktív módon tud igazodni. Az agilitás különösen a kisvállalkozásokra jellemző tulajdonság, hiszen gyakran vállalkozói intuícióra építve tudnak stratégiai jelentőségű döntéseket hozni, míg a „nagyok” gyakran hosszas döntési folyamatok után kezdenek változtatásba.

„Kényszervállalkozók”

Az úgynevezett „kényszervállalkozókról” akkor beszélünk, ha a vállalkozás alapítása nem igazi vállalkozói motivációra épül, hanem jobb lehetőség hiányában alapítottak céget, vagy váltak egyéni vállalkozóvá. Vannak ugyanis olyan vállalatok, ahol munkaszerződés helyett vállalkozási szerződést kínálnak a lehetséges munkavállalónak. Ez gyakorlatilag burkolt foglalkoztatás, ahol gyakran különböző adó- és járulékminimalizálási érdekek húzódnak meg a háttérben. A kényszervállalkozók nem igazi vállalkozók, így gyakran figyelmen kívül hagynak olyan lépéseket, amelyek a vállalkozói lét természetes velejárói, például üzleti tervezés, marketing vagy éppen a stratégiaalkotás.

38. ábra

Vállalkozásukat „kényszerből” indítók aránya

Forrás: KKV Stratégia 2013

A Global Entrepreneurship Monitor (Globális Vállalkozói Monitor) adatai bemutatják a „kényszervállalkozók” arányát is az európai gazdasági térben. Az adatok azt mutatják, hogy a vállalkozások közel harmadát nem lehetőség motiválta, hanem azért váltak vállalkozókká, mert nem volt jobb munkalehetőségük. A korábban már említett KKV Stratégia kiemeli azt is, hogy az önfoglalkoztatás leginkább akkor járulhat hozzá a foglalkoztatás növeléséhez, ha nem az említett kényszervállalkozók száma, hanem a lehetőségorientált vállalkozások száma emelkedik.

E fogalom kapcsán „kényszerített vállalkozókról” is beszélhetünk. A kényszervállalkozó fogalma elsősorban a rendszerváltás időszakában került köztudatba, amikor az emberek munkahelyek hiányában váltak önfoglalkoztatókká, ezzel ellentétben a „kényszerített vállalkozók” ki vannak szolgáltatva az őket foglalkoztató cégnek, amelyik – adó- és járulékszámlázási céllal – csak vállalkozóként – munkaviszony létrejötte nélkül – kívánja őket foglalkoztatni.

7.4. Az Európai Kisvállalkozói Intézkedéscsomag (Small Business Act for Europe)

Az Európai Kisvállalkozói Intézkedéscsomag (a továbbiakban az angol rövidítést használva: SBA) az Európai Unió kis- és középvállalkozásokat támogató kezdeményezése, amelynek mottója: „Gondolkozz előbb kicsiben!” Az Európai Bizottság intézkedéscsomagja 2008-ban jelent meg. A közleményben a gyors reagálásra képes, agilis kkv-kat rendkívül fontosnak tartják az Európai Unió számára, ahogy fogalmaznak: „A folyamatos szerkezeti átalakításokkal jellemezhető, globálisan változó környezetben és a fokozott versenynek való kitettség mellett a kkv-knak a társadalmunkban betöltött szerepe még fontosabbá vált, hiszen munkalehetőségeket teremtenek, és meghatározó szerepet játszanak a helyi és regionális közösségek boldogulása szempontjából. A virágzó kkv-k révén Európa felkészültebbé válik napjaink globalizált világának bizonytalanságaival szemben” (Európai Bizottság 2008).

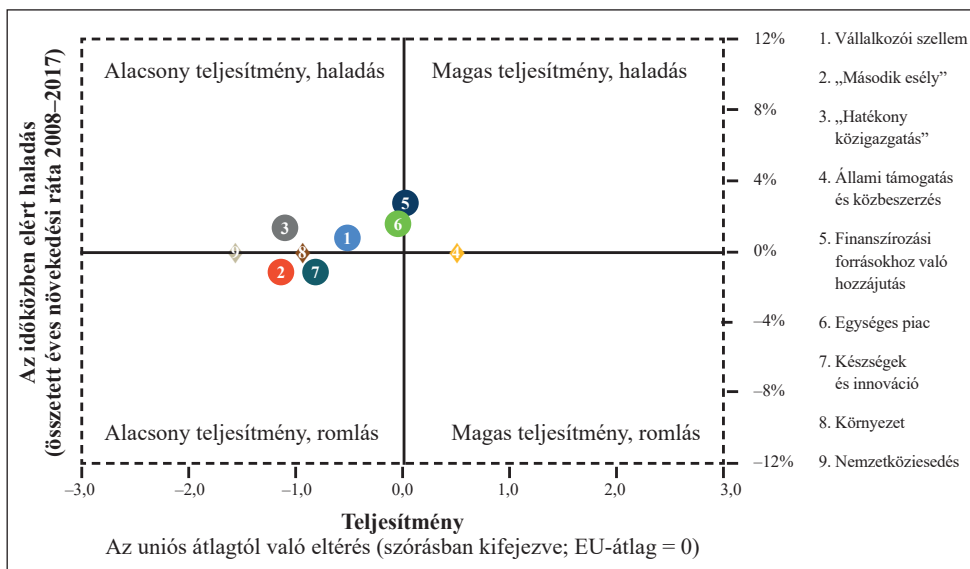
Ez megerősíti azt, hogy a kis- és középvállalkozások nemzetgazdasági szerepe a globalizált, multi- és transznacionális vállalatokkal átszelt világ gazdasági környezetben is jelentős. Azonban nem szabad elfelejtenünk a gazdasági szerep mellett a társadalmi szempontok figyelembevételét sem, hiszen például a már-már hagyományörző jelleggel működő, kézműves termékeket előállító egyszemélyes mikrovállalkozások a kulturális örökség megőrzése szempontjából is fontos feladatokat látnak el. Az Európai Bizottság is felismerte, hogy bár egy mikrovállalkozás és egy 240 főt foglalkoztató középvállalkozás is a kkv-szektorba tartozhat, mégis alapvető különbség van e két vállalkozás között. Így kijelentik, hogy az európai politikáknak kezelniük kell ezt a sokszínűséget.

Az Európai Bizottság évről évre kiadja a tagállamokra vonatkozó SBA-tájékoztatót, amelyben nyomon lehet követni a tíz alapelv mentén történt, kkv-kat érintő változásokat, az aktuális tendenciákat. Az SBA-tájékoztató tartalmazza az országok SBA-profilját is, valamint bemutatja, hogyan változott az országok teljesítménye az elmúlt években az alapelvekkel összhangban, így nemcsak a jelenlegi állapotot mutatja meg, hanem az egyes területeken tapasztalható haladás (előrelépés) vagy romlás (visszaesés) mértékét is.

Az Európai Unió megfogalmaz tíz alapelvet, amelyek segítik a politikák kidolgozását és végrehajtását, és amelyekkel egységes feltételeket teremthetnek a kkv-k számára:

1. „Olyan környezetet kell teremteni, amelyben a vállalkozók és a családi vállalkozások boldogulhatnak, és amely díjazza a vállalkozói készséget.
2. Biztosítani kell azt, hogy a csődbe jutott becsületes vállalkozók gyorsan megkapják a lehetőséget az újrakezdéshez.
3. A »Gondolkozz előbb kicsiben!« elvnek megfelelő szabályokat kell alkotni.
4. A közigazgatási rendszereknek meg kell felelniük a KKV-k szükségleteinek.
5. A szakpolitikai eszköztárat hozzá kell igazítani a KKV-k szükségleteihez: meg kell könnyíteni a KKV-k részvételét a közbeszerzési eljárásokban, és jobban ki kell használni a KKV-k állami támogatásának lehetőségeit.
6. Meg kell könnyíteni a KKV-k finanszírozáshoz jutását, továbbá olyan jogi és üzleti környezetet kell teremteni, amely támogatja a kereskedelmi tranzakciókhoz kapcsolódó fizetések időben történő teljesülését.
7. Segíteni kell a KKV-kat abban, hogy nagyobb mértékben élvezhessék az egységes piac nyújtotta előnyöket.
8. Elő kell segíteni a KKV-k szaktudásának fejlesztését és az innováció valamennyi formáját.
9. Lehetővé kell tenni a KKV-k számára, hogy a környezetvédelmi kihívásokat üzleti lehetőségekké alakítsák.
10. Ösztönözni és támogatni kell a KKV-kat, hogy részesüljenek a növekvő piacok előnyeiből.”

Forrás: Európai Bizottság 2008

39. ábra

Magyarország SBA-teljesítménye és annak változása

Forrás: Európai Bizottság 2017

A „második esély” terület vizsgálja azt, hogy a csödbe ment, de becsületes vállalkozók számára mennyire könnyű vagy éppen nehézkes az újrakezdés. Itt olyan mutatókat vizsgálnak, mint például a fizetésképtelenség rendezésére fordított idő vagy éppen a kudarctól való félelem.

A „hatékony közigazgatás” kapcsán elemzik a vállalkozások alapításának és működésének adminisztrációs igényét, amelynek része például a vállalkozás indítására fordított idő, az indítás költsége, a kormányzati szabályozás terhe, valamint az adófizetések száma és időigénye. E területen a legnagyobb terhet a befizetett minimális előírt tőke mértéke jelenti, ez ugyanis az egy főre jutó jövedelem százalékában kifejezve 45,5%, ami a legmagasabb az Európai Unióban, ahol az átlagos érték 10,93%.

A készségek és innováció tekintetében tapasztalható lemaradás oka az innovatív kkv-k alacsony aránya, hiszen amíg a termék-, eljárás-, marketing- vagy szervezeti innovációt megvalósító kkv-k aránya hazánkban 15%-ra tehető, addig az uniós átlag 30% fölött van. A magyar kkv-k az elektronikus kereskedelem adta lehetőségeket kevésbé használják ki, mint az átlag. Ehhez hasonlóan lemaradást mutattak ki a munkahelyi képzések körében is, így a szektor versenyképességének fokozása szempontjából e területekre is figyelmet kell fordítani.

A 2017. évi SBA-tájékoztató alapján a környezet pillérhez tartozó mutatók között legnagyobb lemaradás az erőforrás-hatékonysági intézkedéseket végrehajtó kkv-k aránya esetében tapasztalható. Ez a terület szorosan kapcsolódik a 8. fejezetben bemutatott „zöld versenyképességhez”. A nemzetköziesedés területén pedig a kilenc vizsgált mutató hazai értékének mindegyike az uniós átlag alatt található, többek közt az EU-n kívülre árut exportáló vagy onnan importáló kkv-k aránya marad el az EU átlagos értékétől, így összességében ezen a területen tudjuk kimutatni a legnagyobb lemaradást az uniós átlaghoz képest.

A hazai kkv-szektor az állami támogatások és közbeszerzés pillér alapján ért el az uniós átlagot meghaladó teljesítményt. Ez az eredmény alapvetően arra vezethető vissza, hogy a kkv-k százalékarányos részesedése a közbeszerzési szerződések összértékéből (51%) jelentősen jobb, mint a 28 tagállamra vonatkozó átlagos érték (29%).

Összességében pedig megállapítható, hogy jelentős visszaesés nem tapasztalható 2008 és 2017 között, kismértékű romlás viszont a készségek és innováció, valamint a „második esély” területen kimutatható volt. Ezek kritikusak a kkv-k szempontjából, hiszen az innováció és a megfelelő vállalkozói készségek és lehetőségek biztosíthatják a szektor és ezáltal közvetve a nemzet versenyképességét is. Az SBA-profil irányt mutat az európai kkv-kkal történő összehasonlításhoz, így pedig azonosíthatjuk a lemaradást és egyben versenyhátrányt jelentő területeket.

7.5. Összefoglaló gondolatok

A fejezetben rámutattunk a kisvállalkozások nemzetgazdasági szerepére, amelyet az árnyuk, foglalkoztatási szerepük és értékteremtő képességük is igazol. E szektor vállalkozásainak túlnyomó többsége a szolgáltatási szektorban tevékenykedik, míg a tőke- és technológiaigényes iparban alacsonyabb a részarányuk, itt a nagyvállalatok túlsúlya

jellemző. A kisvállalkozások között különleges szerepük van a családi vállalkozásoknak, hiszen a generációkon átívelő működésre visszatekintő vállalkozások esetében a társadalmi tőkét, a bizalmat erősítő szerepet is ki kell emelni. A kisvállalkozások fontosságát az országok kormányai és az Európai Unió is felismerték, így számos stratégiában megjelenik, sőt a fejlődési stratégia alapját jelenti e szektor. A fejezetben bemutattuk az Európai Kisvállalkozói Intézkedéscsomagot (SBA) és Magyarország SBA-teljesítményét is, ami rávilágított arra, hogy a hazai kkv-szektorban többek között a készségek és innovációs teljesítmény területén van szükség és lehetőség az előrelépésre, amit az államnak hatékony közigazgatással, valamint a vállalkozók újrakezdésének („második esély”) támogatásával kell segítenie, mindez pedig hozzájárulhat a hazai kisvállalkozások nemzetközi versenyképességének javításához is.

Jegyzetek

1. Már a 2004. évi XXXIV. törvény preambuluma is rámutat a kkv-szektor jelentőségére, valamint a fejlesztési szükségletére, és a következőképp fogalmazza meg a törvény készítésének célját: „Az Országgyűlés a magyar gazdaság döntő részét kitevő, a foglalkoztattak nagy részének munkát adó, az adó és járulékok nagyobb hányadát befizető kis- és középvállalkozások tőkeerejének növekedése melletti elkötelezettség szem előtt tartásával, fejlődésük előmozdítása, verseny- és foglalkoztatási képességük megőrzése, hazai és uniós szinten történő növelése, ezáltal a gazdaság és a társadalom kiegyensúlyozott fejlesztésének elősegítése, az Európai Unióhoz való csatlakozást követően kialakult statisztikai adatgyűjtés és az adatok, gazdasági folyamatok összehasonlíthatósága, valamint a kisvállalkozók közötti kapcsolatok áttekinthetőbbé, átláthatóbbá tétele érdekében a következő törvényt alkotja.”
2. A hazai kis- és középvállalkozások 2014–2020 közötti, középtávú stratégiáját (KKV Stratégia) 2013-ban dolgozták ki. A stratégia meghatározza a kkv-fejlesztés középtávú céljait és eszközeit, valamint keretet ad az Európai Unió által biztosított források kkv-k fejlesztésére irányuló részének felhasználása kapcsán.

Ellenőrző kérdések

1. Hogyan változhat a kisvállalkozások szerepe a digitalizáció korában?
2. Miért fontosak a családi vállalkozások a nemzeti versenyképesség szempontjából?
3. Ön milyen intézkedéseket javasolna a magyar kisvállalkozások versenyképességének javítása érdekében?

Felhasznált és ajánlott irodalom

2004. évi XXXIV. törvény a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról
- BÉKÉS G. – MURAKÖZY B. (2012): Magyar gazellák. A gyors növekedésű vállalatok jellemzői és kialakulásuk elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 59. évf. 3. sz. 233–262.
- CSATH M. – NAGY B. – TAKSÁS B. – VINOGRADOV SZ. – GYÖRPÁL T. (2018): Jelentés az állam versenyképességet javító, vállalkozóbarátabb üzleti környezet megteremtését célzó, szükséges és lehetséges feladatait vizsgáló kutatásról. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2018/4. sz.
- Európai Bizottság (2008). A Bizottság Közleménye a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának – „Gondolkozz előbb kicsiben!” Európai kisvállalkozói intézkedéscsomag: „Small Business Act” {SEC(2008) 2101} {SEC(2008) 2102}
- Európai Bizottság (2017). Small Business Act Fact Sheet 2017 – Hungary.
- FITJAR, R. D. (2011): Little Big Firms? Corporate Social Responsibility in Small Businesses that Do Not Compete Against Big Ones. *Business Ethics: A European Review*, Vol. 20, No. 1. 30–44. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8608.2010.01610.x>
- Ipsos – Médiaunió Alapítvány (2018). *Így vásárolunk élelmiszert*. Elérhető: www.ipsos.com/hu-hu/igy-vasarolunk-elelmiszert (A letöltés ideje: 2020. 06. 10.)
- KKV Stratégia (2013). *Kis- és középvállalkozások stratégiája 2014–2020*. Nemzetgazdasági Minisztérium.
- KSH (2016). *A kis- és középvállalkozások helyzete hazánkban, 2016*.
- Magyarország Kormánya (2016). B/11206. számú Jelentés a kis- és középvállalkozások 2013–2014. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, a vállalkozásfejlesztés érdekében megtett intézkedésekről, valamint a kis- és középvállalkozások részére nyújtott állami támogatások eredményeiről.
- SIMON, H. (2010): *Rejtett bajnokok a XXI. században*. Budapest, Leadership Kft.

8. Zöld versenyképesség

(Taksás Balázs)

„Bárki, aki azt hiszi, hogy az exponenciális növekedés végtelenségig tarthat egy véges világban, az vagy örvült, vagy közgazdász.”

Kenneth E. Boulding

Ebben a fejezetben bemutatjuk a természeti rendszer és a gazdasági rendszer összekapcsolódását, a gazdaság működésének természeti erőforrásokra való ráutaltságát. A létünket fenyegető legnagyobb kihívások levezetésével eljutunk a zöld versenyképességig, és megértjük, hogy a környezeti tényezők minél jelentősebb figyelembevétele a gazdasági tevékenység során nemcsak a társadalom életminőségét javítja, hanem a nemzetgazdaság versenyképességét is erősíti.

A fejezet elolvasása során a következő kérdésekre kapunk választ:

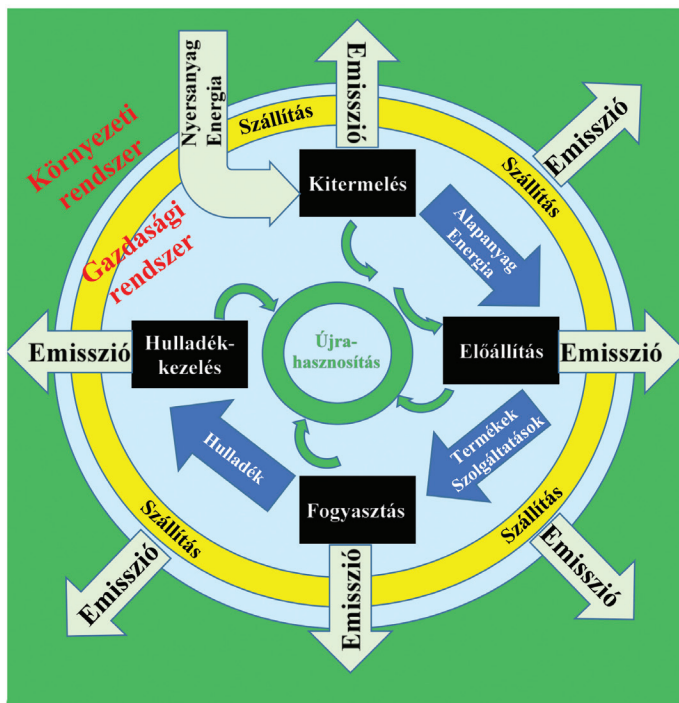
1. Miért fontos a környezeti dimenzió figyelembevétele a gazdasági tevékenység kapcsán?
2. Milyen fenyegetések jelennek meg a környezeti rendszer irányából a gazdaságra és az emberi társadalomra?
3. Miért fontos része az életminőségnek és a jóllétnek a természeti környezet?
4. Mit jelent a zöld versenyképesség, és hogyan segíthet a tiszta technológiák alkalmazása egy gazdaság versenyképességének javításában?
5. Milyen feladatai vannak az államnak a zöld versenyképesség fejlesztésében?

8.1. A környezet és a gazdaság kapcsolata

A környezet a bennünket körülvevő világnak azon része, amelyben élünk és tevékenykedünk. Elemei a következők:

- föld (litoszféra): alapkőzet, ásványvagyon, barlangok, termőföld, talaj, domborzat;
- víz (hidroszféra): felszín alatti vizek, a szárazföld vizei, tengerek, óceánok, sarkvidéki és magashegységi jég;
- levegő (atmoszféra): troposzféra, sztratoszféra;
- élővilág (bioszféra): mikroorganizmusok, növényvilág, állatvilág;
- táj: védett természetes táj, nem védett táj;
- települési környezet: lakóterületek, ipartelepek, mezőgazdasági telepek, közlekedési objektumok stb.

A környezet és a gazdaság között kétirányú és komplex kapcsolat áll fenn, amelyet a 40. ábra szemléltet.

40. ábra

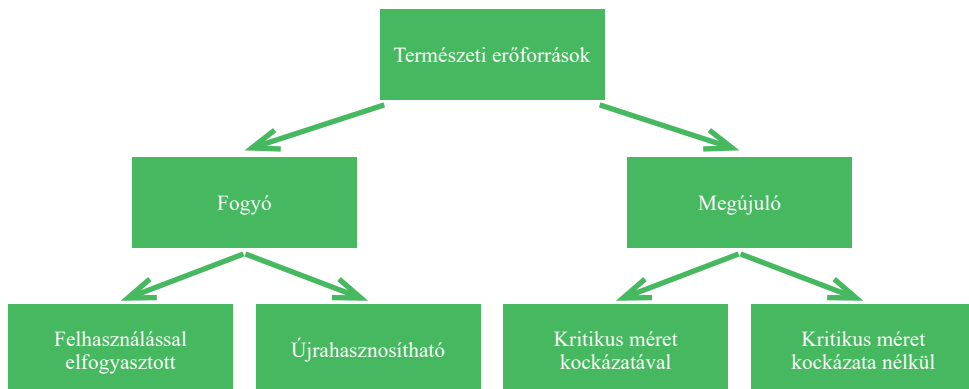
A természeti és a gazdasági rendszer kapcsolata

Forrás: a szerző szerkesztése

A 40. ábráról leolvasható, hogy a környezet és a gazdaság közötti kölcsönhatás két fő folyamaton alapul. Az első (az ábrán lévő körforgás bal felső része) az, hogy a gazdaság a környezetből nyeri azokat a természeti erőforrásokat, amelyek átalakításával termékeket és szolgáltatásokat állít elő. A második pedig az, hogy a gazdasági tevékenység és a hozzá kapcsolódó emberi szükségletkielégítés (fogyasztás) során emisszióra, azaz káros anyagok kibocsátására, valamint hulladék keletkezésére kerül sor, ami egyrészt környezeti terhelésként jelentkezik, másrészt környezeti ártalmakat okoz.

Kezdjük az elsővel! Természeti erőforrások nélkül a gazdaság működésképtelen. Az összes termék és szolgáltatás, valamint a mindenhez szükséges energia előállításához rengeteg különböző természeti erőforrásra van szükségünk. Ezen erőforrásokat aztán fizikai vagy kémiai tranzakcióval – akár többszörösen is – átalakítjuk, és így kapjuk meg a kívánt új formát végtermék vagy energia formájában. A szolgáltatások előállítása ugyancsak különböző termékek segítségével történik (a fodrásznak olló kell, az internetnek többek között optikai kábel vagy műhold), így ezek sem nélkülözhetik a természeti kincseket.

A természeti erőforrásokat a következőképpen csoportosítjuk:

41. ábra

A természeti erőforrások csoportosítása

Forrás: a szerző szerkesztése

A két csoport a fogyó (másik elnevezéssel: emberi léptékben nem megújuló), valamint a megújuló természeti erőforrások. (A fogyó erőforrásokat azért nevezzük hivatalosan inkább emberi léptékben nem megújuló erőforrásoknak, mert biológiai és földtani folyamatok révén igazából ezeknek egy jelentős csoportja is újratermelődik, de ezek a folyamatok olyan lassúak, hogy ezen erőforrások emberi felhasználásának sebességével nem összevethetők, s így a gazdasági tevékenység és az emberi szükségletkielégítés szempontjából nem számíthatunk megújulásukra.)

A fogyó erőforrásokon belül vannak a felhasználással végleg eltűnők, illetve a technológiailag újrahasznosíthatók. Előbbibe tartoznak többek között a fémes ásványok, a gázok, a fosszilis ásványok, amelyeket amennyiben kitermelünk és felhasználunk (energiát állítunk elő velük, vagy beépítjük őket valamilyen termékbe), akkor elfogyasztásuk véglegesnek tekinthető, és a felhasznált mennyiséggel csökken a rendelkezésünkre álló készlet (földtani vagyon) ezen erőforrásból. Egyes fogyó, emberi léptékben nem megújuló természeti erőforrások részben vagy teljesen újrahasznosíthatók. Ilyenek az ércekből kivont fémek (vas, réz, alumínium stb.), illetve az elemi és nem fémes ásványok (kálisó, gyémánt stb.) Ezen erőforrások sem termelődnek újra emberi léptékben, azonban képesek vagyunk arra, hogy miután beépítettük őket valamilyen termékbe, a termék elhasználása után újra beépítsük őket újabb termékbe. Ezt nevezzük újrahasznosításnak, amit a 40. ábrán is látunk. (Természetesen nemcsak a fogyó, hanem a megújuló természeti erőforrásokat is lehet – és kell! – újrahasznosítani.)

A megújuló természeti erőforrásokon belül szintén két csoport található. A kritikus méret kockázata nélkül megújuló, valamint a kritikus méret kockázatával megújuló. Előbbibe tartoznak azok a természeti elemek, amelyek biztosan mindig rendelkezésünkre fognak állni az emberi tevékenységtől függetlenül. Ilyen a napfény, a szél, az árapály, a geotermikus hő stb. Ezzel szemben a kritikus méret kockázatával megújuló erőforrásokra az a jellemző, hogy emberi léptékben újratermelődnek, de az emberi tevékenység ezen újratermelődési folyamatot képes befolyásolni, és akár véglegesen megakasztani. Egyes növény- vagy

állatfajok örökre kiirthatók (mint ahogy sokat sajnos már ki is irtottunk), az ivóvízbázis vagy a talaj véglegesen elszennyezhető. Utóbbi újratermelődése szikesedéssel, elsvatagosodással, erózióval is végleg megszűnhet. Jól látható tehát, hogy a megújuló erőforrások egy jelentős csoportjával is csak megfelelő körülményekkel és odafigyeléssel lehet bánni.

A természeti és a gazdasági rendszer közötti ellentétes irányú kapcsolat az, hogy minden gazdasági tevékenység során kibocsátás (emisszió) keletkezik, amely terhelésként jelentkezik a környezeti rendszer számára. Ilyen terhelés lehet:

- fizikai anyag kibocsátása;
- kémiai anyag kibocsátása;
- sugárzáskibocsátás;
- zajkibocsátás;
- rezgés;
- fénykibocsátás;
- hulladék keletkezése.

Norilszk, a füstölő észak, ahol a fű se nő meg

A fogyó erőforrások utáni hajszának egyik legjellemzőbb példája Norilszk város és agglomerációja. A Közép-Szibériát borító ősi vulkáni kőzet, amelynek eltakaró rétegeit a szélsőséges időjárási körülmények gyorsan pusztították le az évmilliók folyamán, a világ egyik legnagyobb érclelőhelye. Több más értékes fémek mellett itt található a Föld egyik legnagyobb platina-, nikkel-, palládium- és rézkészlete. Ennek kiaknázása sztálini kényszermunka keretében már a múlt század 30-as éveiben megkezdődött, és így nőtt ki a földből Norilszk agglomerációja, a csúcsidőszakban a maga közel 200 ezres lakosságával, a világ egyik legélhetősebb természeti környezetében, a kietlen, az év nagy részében hóiharok pusztította és télen teljes sötétségbe boruló sarkköri szibériai tájon.

Ez a gigászi ipari komplexum adja jelenleg a világ palládiumtermelésének több mint 40%-át, nikkel- és platinatermelésének közel 15%-át, valamint réztermelésének 2%-át. Ezen fémek kibányászása, kivonása és feldolgozása (finomítása) rengeteg vegyi anyagot igényel, emiatt az agglomeráció a világ legnagyobb szennyezőanyag-kibocsátója. Kén-dioxidból, amely a savas esők keletkezéséért felel, önmagában a teljes bolygó kibocsátásának 1%-át adja. Az évtizedek során a talaj és az ivóvíz teljesen elszennyeződött fémekkel. 2016-ban a város mellett a Daldikan folyó bibliai módon vérvörössé vált (ezt a rézkombinát tárolóinak túlsordulása okozta), 2020-ban pedig az úrból is látszott egy összeroskadt tartály okozta olajszenyveződése, de a talajban is olyan mértékben magas az élő szervezet számára mérgező anyagok jelenléte, hogy az agglomeráció sok négyzetkilométeres körzetében nem nő fa, cserje, de sok helyen még fű sem.

Ezen emissziók aztán transzmisszió révén egyes környezeti elemeken keresztül szétterjednek, majd immisszióként adott helyen szennyezőanyag-koncentrációként jelennek meg. A környezeti terhelés könnyen környezeti ártalmakat okozhat, amelyek olyan hatások, amelyek a környezeti elemek természetes tulajdonságait hátrányosan befolyásolják, megváltoztatják, s ezzel az emberi életkörülményeket rontják. A környezeti ártalmak főbb típusai:

- kémiai ártalmak;
- mechanikai ártalmak;
- sugárszenyveződések;
- a termőterületek, a táj, az élővilág, az épített környezet és az anyagi eszközök károsodása;
- zaj- és rezgésártalmak;
- stressz.

8.2. Környezeti kihívások: a természeti erőforrások fogyása, klímaváltozás

A környezeti és a gazdaság rendszer kölcsönhatásaiban egyre több és egyre súlyosabb kockázatokkal, valamint kihívásokkal kell szembenéznünk. Inputoldalon a gazdaságnak a természeti erőforrások folyamatos fogyása okoz súlyosbodó problémát, míg outputoldalon az általa okozott környezetterhelés olyan mértékűvé nőtt, hogy a környezeti ártalmak már visszafordíthatatlanná váltak, és többek között olyan folyamatokban csúcsosodnak ki, mint a klímaváltozás. Az emberi tevékenység egyre nagyobb környezeti károkat okoz, és a helyzetet sajnos tökéletesen leírja Isaac Asimov híres mondása, miszerint „[n]apjainkban életünk legszomorúbb része, hogy a tudomány gyorsabban gyűjti az ismereteket, mint a társadalom a bölcsességet”.

A természeti erőforrások felhasználása kapcsán sokszor megjelenik a fenntarthatóság fogalma. Azonban az nem egyértelmű, hogy mit is akarunk fenntartani. A fenntarthatóság az alábbi eltérő módon értelmezhető:

- az intergenerációs jólét fenntartása;
- az emberi faj fennmaradása;
- a gazdasági rendszerek termelési/szolgáltatási képességének fennmaradása;
- a fejlődési potenciál fenntartása;
- a biodiverzitás megőrzése.

Ipari és földtani vagyon

Az ipari vagyon az a készlet, amelynek igazolt létezéséről tudunk, és kitermelése gazdaságosan megoldható, míg a földtani vagyonba beletartoznak az ipari vagyonton felül azon igazolt vagy következtetett készletek is, amelyek kitermelése a jelenbeli piaci árak és technológiai tudás mellett nem gazdaságos. A földtani vagyonton felül vannak reménybeli (hipotetikus és spekulatív) készletek is, amelyek létezéséről még nem tudunk, csak következtetünk rá.

Az intergenerációs jólét fenntartása azt jelenti, hogy úgy kell gazdálkodni a természeti erőforrásokkal, hogy a következő generációk legalább azon az életszínvonalon élhessenek, mint mi. Ezzel szemben az emberi faj fennmaradása jóval kisebb jövőbeni életszínvonal mellett is megtörténhet, és ez esetben kevesebb erőforrás meghagyása is elegendő lehet a jövő számára. A gazdasági rendszerek jelenlegi képességei fenntartásának megcélzása esetén nem számolunk már további termék- és szolgáltatás-előállítási növekedéssel a jövőben, s ez esetben csak a jelenlegi termelési szint jövőbeni megtartásához elegendő természeti erőforrást kell a jövő generációk számára hátrahagyni. A fejlődési potenciál fenntartása azt jelenti, hogy – ahogy eddig mindig a történelem folyamán – a jövőben is fokozatosan növekvő gazdasági teljesítményt kívánunk elérni, s ehhez akarunk természeti erőforrásokat meghagyni. Ez esetben az előbbi megközelítésnél jóval többre lesz szükség a jövőben. Azonban bármelyik értelmezést fogadjuk is el, mindenképpen figyelemmel kell lennünk a természeti erőforrásokból – különösen az emberi léptékben nem megújulókból – meglévő ipari és földtani vagyon mennyiségére. A készletek mennyisége az idő folyamán változhat, hiszen a technológiai fejlődéssel a földtani vagyon újabb részei válhatnak ipari vagyonná (azaz gazdaságosan kitermelhetővé), és egyes reménybeli készletek kutatással és feltárással

földtani vagyonként jelenhetnek meg. Azonban ez esetben is véges készletekről beszélünk, és sok olyan természeti erőforrás van, amely esetében kritikusán alacsony készletmennyiségről van tudomásunk. Éppen ezért mindenképpen nyomon kell követnünk a természeti erőforrások felhasználását.

Az ökológiai lábnyom azt mutatja meg, hogy az adott életszínvonalon élő társadalom egy átlagos szereplője az országban lévő technológiai megoldásokat alkalmazva életszínvonalának fenntartásához milyen mennyiségű természeti erőforrást használ el. Ennek értékét szokták a Föld biokapacitásához hasonlítani. A kettő különbsége az az érték, ami megmutatja, hogy – pozitív érték esetén – mekkora szabad természeti erőforrás-kapacitás áll még rendelkezésre, vagy – negatív érték esetén – mennyivel vagyunk túl a bolygó eltartóképességén, mennyire fogyasztjuk túl annak természeti erőforrásait. Mivel az ökológiai lábnyom mutató szerint globálisan már régen, körülbelül az 1970-es évek elején átléptük a természeti erőforrások felhasználásában az eltartóképesség határát, s jelenleg már 1,7-szeresét használjuk el a ránk jutó biokapacitásnak (azaz 1,7 bolygóra lenne szükségünk a jelenlegi életszínvonalunk fenntartásához), ezért sok olyan tudományos vélemény van, hogy a fenntarthatóság eléréséről már nincs is értelme beszélni, és csak idő kérdése, hogy mikor kell gazdasági és társadalmi rendszerünknek az erőforráshiány okozta összeomlással szembesülnie.

A mi ökológiai lábnyomunk

Magyarország esetében az érték a globális átlagnál magasabb, 1,9, azaz a magyar társadalom jelenlegi életszínvonalának fenntartásához közel két Föld bolygóra lenne szükség.

Az optimistább vélemények szerint még nem értük el a Föld Plimsoll-vonalát, még fenntarthatóvá tehető a természeti erőforrások felhasználása, főleg, mivel újabb erőforrásokat és készleteket fedezhetünk majd fel a jövőben, vagy vonhatunk be a felhasználásba. Azonban teljesen mindegy, melyik oldallal értünk egyet, egyértelmű, hogy a természeti erőforrások felhasználását jelentősen hatékonyabbá kell tennünk már most. Hiszen nemcsak a fogyasztó, hanem a kritikus méret kockázatával megújuló erőforrásokat (talaj, ivóvízkészlet, erdők és a faállomány, halállomány stb.) is túlfogyasztjuk fokozatosan haladva ezek végső kimerülése és végső felhasználása felé.

A Föld Plimsoll-vonala

A Plimsoll-vonal a hajók oldalára festett merülési vonal, amely megmutatja, hogy maximálisan mennyire terhelhető meg az adott hajó. Ha a merülési vonal a víz szintje fölött van, akkor a személyzet és az áru biztonságosan szállítható, ha a víz szintje alatt található, akkor a viharos tengeren a hajó könnyen elsüllyedhet. A Föld Plimsoll-vonala alatt ennél fogva azt a természeti erőforrás-felhasználási mennyiséget értjük, amely még nem vezet a gazdasági és társadalmi rendszer összeomlásához.

Ugyanez igaz az outputoldalra is. Mindamellet, hogy az emberi beavatkozás következtében az élővilág diverzitásának súlyos csökkenése már így is szinte visszafordíthatatlan folyamatnak tűnik, a környezetterhelés olyan mértékűvé vált, amely már az emberiség fennmaradását

veszélyezteteti. A talaj, az édesvizek és óceánok, a levegő szennyezettsége és a feldolgozhatatlan mértékű hulladék keletkezése a bolygó minden élőlényére nyomással nehezedik. Az elképesztő mennyiségben keletkező hulladék nap mint nap növekszik körülöttünk, és igazán megdöbbentők a képsorok például a Csendes-óceán közepén az áramlatok által összesodort szemétből kialakult, Ausztrália kontinensnél nagyobb területű szemétszigetről.

Szemétsziget

Az óceáni áramlatok kapcsán a világ legnagyobb „szeméttelpe” Hawaii és Kalifornia között alakult ki egy mintegy 1,6 millió km²-es szemétsziget formájában. Ez több mint 16 magyarországnyi területnek felel meg, és az ezt alkotó hulladék jelentős része soha le nem bomló műanyag. Felszámolása elkezdődött, de az alkalmazott technológiák kezdetlegesek. A műanyag szemét el nem tűnik, csak helyet változtat, ráadásul keletkezése továbbra is elképesztően gyors.

Európában és hazánkban is évente egyre több napot töltünk az egészségügyi határnál rosszabb minőségű városi levegőben, miközben még ehhez képest is sokkal rosszabb helyzetet mutatnak egyes kínai vagy indiai városok átláthatatlan ködös szmoggal teltített mindennapjai. S bár a hazai vizek szennyezettsége világviszonylatban még egyáltalán nem kiugró, s úgy gondoljuk, hogy – miközben gyakran az árvízzel küzdünk – Magyarország vízellátottság tekintetében szerencsés helyzetben van, a valóságban a szakemberek már régóta figyelmeztetnek, hogy évtizedeken belül hazánk ivóvízellátása is kritikussá válik. Mindeközben a világon már most 2,3 milliárd embert fenyeget az ivóvízhiány, és 500 millió ember iszik napi szinten emberi fogyasztásra nem igazán alkalmas ivóvizet.

Tűz a szmogban

2013-ban járta be a világot a hír, hogy egy kínai város bútorgyárában az éjszakai leállás során kialakult tüzet közel három órán keresztül nem vette észre senki, mert a városban alaphelyzetből akkora volt a szmog, hogy a tűzzel járó sűrű füst nem keltett feltűnést.

Kína nagyon gyorsan növekvő gazdaságának hihetetlen energiaéhségét sokáig döntően szén-erőművek termelte árammal elégítette ki, ami – az egyéb iparágak gyenge környezetvédelmi előírásai mellett – nagyon súlyos környezetszennyezést okozott, és sok városban egészen veszélyessé vált a levegő, ami már egyre több közvetlen gazdasági kárt is okoz (szmog miatt lezárt repülőterek stb.). Kína ezért az utóbbi évtizedben erősítette a naperőművek és egyéb megújuló energiára alapozó termelőegységek telepítését. Ezt nemcsak a környezetvédelmi érdekek, hanem az ezekben rejlő innovációs és piaci lehetőségek is motiválták. A tiszta levegőjű Kína azonban még nagyon messze van, hiszen jelen pillanatban is ez az ország rendelkezik a világ legnagyobb szénerőmű-kapacitásával.

És ha már Távol-Kelet, nem Kína az egyetlen ország a régióban, amely a gyorsan növekvő gazdaság okozta környezetszennyezéssel küzd. 2019-ben a világ tíz legszennyezettebb levegőjű városából hat Indiában, három Pakisztánban volt található, s az első 200 között is csak egy nem Ázsiában található város szerepelt.

Ráadásul emellett a klímaváltozás is egyre erősebb. S ez rengeteg olyan hatással jár, amelyek a bolygó egyes területeit az ember számára lakhatatlanná, más élőlények számára élhetetlenné változtatják. A biodiverzitás csökkenésének elsődleges oka is a klímaváltozás, megelőzve az ipari célú erdőirtást is. (Ennek következtében például az édesvízi élővilág

egyharmadát már el is veszítettük, és ez az arány folyamatosan nő.) A legújabb kutatások szerint a bolygó felmelegedése egy öngerjesztő folyamattá válik, amelynek megállítására annál kisebb az esély, minél később lép az emberiség a üvegházhatású gázok kibocsátásának drasztikus csökkentése irányába. Ha ez utóbbi nem történik meg, akkor globálisan a hőmérséklet 4–5 Celsius-fokkal lehet magasabb az iparosodás előtti időszakhoz képest, amely például a tengerszint 10–60 méteres emelkedését és hatalmas szárazföldi területek lakhatatlanná válását hozza magával. Emellett a gyakoribbá váló természeti csapások elkerülhetetlen mértékű anyagi kárral is járnak.

Természeti károk

A természeti csapás okozta károk kapcsán nemcsak a közvetlenül keletkező fizikai károokra kell gondolni (mint például, hogy az árvíz megrongálja az épületeket, hidakat), hanem az olyan közvetett károokra is, mint a kieső termelés miatt elmaradt haszon (például a hóihar miatt nem jutnak el a munkások a gyárba, vagy az aszály miatt csökken a mezőgazdasági termés értéke). A természeti csapások okozta károk mértékére jó példa, hogy az USA területén, annak mindössze két régiójában 2017 őszén csak egyetlen hónap alatt a Harvey és Irma hurrikánok 300 milliárd dollár értékű becsült kárt okoztak. Ugyanez az érték az USA teljes egészére mérve az elmúlt 3,5 évtizedben a jelentősebb természeti csapások következtében 1,1 trillió dollár kár és 9600 emberi élet. Az ENSZ becslése szerint 2003 és 2013 között a világon természeti csapás következtében 1,5 trillió dollár kár keletkezett, és 1,1 millió emberi élet veszett oda, miközben további 2 milliárd ember életét érintették a katasztrófák. A klímaváltozással összefüggésben a természeti csapások száma, súlyossága és az általuk okozott kár mértéke folyamatosan emelkedik, és várhatóan a jövőben is tovább fog növekedni.

8.3. A környezet mint az életminőség alkotóeleme

A környezeti dimenzió is eleme a társadalmi és egyéni életminőségnek. A kellemes és jó életfeltételeknek része a megfelelő természeti környezet megléte, amely többek között tiszta ivóvizet és levegőt, jó minőségű, friss, helyi élelmiszert, pihenést és kikapcsolódást, változatos, zöld környezetet, stresszmentes életet kínál az ember számára.

Szóval hiába az erőteljes gazdasági növekedési ütem, illetve hiába viszonylag kiegyensúlyozott a javak társadalmi eloszlása, ha mindeközben a környezet súlyosan és maradandóan károsodik, a különböző szennyezések erőssége és hatása jelentős, és ennek következtében – az anyagi javak megléte ellenére – az életminőség kedvezőtlen, s a várható élettartam – különösen az egészségesen eltöltött várható élettartam – alacsony vagy alacsonyabb, mint más, akár kisebb gazdasági teljesítménnyel rendelkező országokban. A környezeti ártalmak negatív hatásait hosszú távon nem képesek ellensúlyozni az anyagi javak. A rossz ízű és adott esetben egészségre veszélyes ivóvizet, a lélegezhetetlen levegőt, a zaj-, rezgés- és fényszennyezettség okozta kialvatlanságot, a túlhajszoltságot és a pihenési, kikapcsolódási lehetőségek, valamint a zöld területek hiányában kialakuló stresszt nem lehet fogyasztási javak vásárlásával ellensúlyozni.

A kutatások szerint az emberi szervezet sokkal jobb – szellemi és fizikai – teljesítményre képes, és sokkal jobban regenerálódik természeti környezetben, mint mesterségesben. Ennek oka az, hogy az emberi fejlődés során nagyon hosszú időn keresztül éltünk természeti

környezetben, és az evolúciós léptéket tekintve szinte elenyésző ideje élünk csak mesterséges, épített környezetben, zsúfolt nagyvárosokban. Ezért a természeti környezet minősége a versenyképesség szempontjából is egy nagyon fontos tényező, hiszen az emberi teljesítőképességet is befolyásolja hosszú távon. Ráadásul mindezen túl egy leromlott természeti környezetű város, régió vagy ország nem vonzó élethely a kreatív, magas képzettségű munkaerő számára, így jóval kisebb eséllyel választja azt lakóhelyül saját maga és a családja számára. Ez szintén versenyképességi hátránnyá jelentkezik a terület számára. Éppen ezért tehát adott esetben hiába fejlődik rövid távon gyors ütemben egy ország gazdasági teljesítménye, ha az a környezet jelentős terhelésével és leromlásával, a környezeti károk felerősödésével jár, akkor igazából az emberek jólléte és életminősége csökken. Valamint hosszú távon a társadalom teljesítménye is csökkenni fog a napi munka vagy éppen az innováció területén, és ez a termelékenységre s azon keresztül a versenyképességre is negatív hatással lesz. Vagyis egy ország fejlettségét és versenyképességét, valamint egy társadalom életminőségét nem lehet, és nem is szabad kizárólag gazdasági és társadalmi mutatókkal mérni, hanem szükségesek környezeti indikátorok is.

Az erdőirtás és a GDP esete

Klasszikus példa a GDP mint gazdasági mutató elégtelenségére, hogy ha például van egy szép nagy erdő, s mi kivágjuk az erdőt, s lebetonozzuk a helyét, akkor – rövid távon – megnöveljük az ország GDP-jét. Hiszen mind az erdőkivágás, mind a faállomány értékesítése és feldolgozása, mind a betonozás megjelenik a GDP-ben. Azonban ahogy a korábbi fejezetekben elhangzott, a nemzeti versenyképesség célja, hogy minél jobban érezzük magunkat. Márpedig az erdőkivágás és a lebetonozás nem javítja az életminőséget, hanem ellenkezőleg, több csatornán keresztül is rontja azt. Éppen ezért ma már a GDP értéket korrigálni szokták környezeti tényezőkkel, és így kapjuk meg a „környezeti tényezőkkel kiegészített GDP”-t (vagy más néven a „zöld GDP”-t). Ebben az esetben a hagyományos úton kapott GDP-ből kivonjuk az elfogyasztott és elhasznált fizikai tőke és természeti erőforrások értékét, a környezetvédelemre fordított kiadásokat, valamint a természeti környezet minőségének csökkenéséből számolt értéket. A példánkban ez azt jelenti, hogy hiába keletkezett gazdasági érték, és ezzel nőtt a GDP a fakivágással és fafeldolgozással, valamint a betonozással, a másik oldalon a GDP-t csökkentő tételként megjelenik az erdő mint természeti erőforrás eltűnése, valamint a természeti környezet minőségének romlása. Ezzel összességében könnyen előfordulhat az, hogy a fakivágás és a lebetonozás valós eredménye negatív lesz a GDP értékére.

Sajnos a statisztikák szerint az elmúlt 20 évben a kelet-közép-európai országokban, így többek között Magyarországon nőtt a legjobban a lebetonozott, beépített területek aránya. Ez leginkább annak az eredménye, hogy az új ipari és szolgáltató kapacitások (például autógyárak, bevásárlóközpontok) döntően zöldmezős beruházásként új, addig beépítetlen területeken jönnek létre, s nem valamilyen barnaövezetben, azaz már korábban is hasznosított, csak hasznosításból kivont beépített területen.

Éppen ezért napjainkban egy ország fejlettségének komplex mérésében mindig megjelennek olyan indikátorok, amelyek a környezet állapotát jellemzik. Ilyenek az ivóvíz, valamint a talaj minőségével, a légszennyezettséggel, az erdővel borított területek arányával, a szennyezett vagy rossz környezeti minőségű területen élő népesség létszámával kapcsolatos indikátorok. Azonban a környezet minősége közvetetten megjelenik a várható élettartammal, illetve különböző egészségügyi és halálozási statisztikákkal kapcsolatos indikátorokban is.

Norilsk: Élet a földi pokolban

A korábbi pontban leírtak következtében a norilszki agglomeráció a világ talán legszennyezettebb és legélhetetlenebb városa. A kihívásokkal teli éghajlat mellett a gyakori savas esők, a mérgezett talaj és ivóvíz, a legerősebb szmognál is fojtogatóbb folytonos füsttel és vegyi anyagokkal teli levegő elképesztő módon károsítja az egészséget. A nikkelüzem a várostól délre található, a rézkombinát északra, az acélmű pedig keletre, tehát széliránytól függetlenül a városban folyamatosan mérgező a levegő. A vörössé váló folyó ugyan nem mindennapi látvány, de teljesen megszokott a fekete vagy éppen vörös hó, illetve a kék köd édes vagy ellenkezőleg, keserny izzel. Nem meglepő módon az asztma, a tüdő-, a rákos, a keringési, illetve a bőrbetegségek aránya kiugróan magasabb az országos átlagnál. Például a gyerekek körében a vérbetegségek 44%-kal, az idegrendszeri betegségek 38%-kal, a csont- és izombetegségek 28%-kal gyakoribbak a régió más városaihoz képest. Ugyanígy a halva születések aránya és a csecsemőkori morbiditás kialakulása is kiugró. Mindezek következtében a születéskor várható élettartam 50 év körül van, ami közel 20 évvel alacsonyabb az oroszországi átlagnál.

A gyárak, bányák, lakótelepek és a talaj süllyedése miatt elhagyott épületek monoton és lehangoló látványa, a folytonos termelés által megkívánt három műszakos munkarend, a hosszú fény nélküli éjszakák, a természeti környezet teljes hiánya, a bezárkózottságra kényszerítettség az elmét és a szellemet is megviseli. Így a fizikai betegségek mellett a mentális betegségek (stressz, depresszió) és a deviáns életmód (alkoholizmus, kábítószer-használat, prostitúció) is nagyon gyakori az agglomerációban.

A város működése úgy tartható fenn, hogy az Oroszországban megszokottnál nagyon jelentősen, akár többszörösen magasabb bért kínálnak a munkavállalóknak. Az ingyenes közszolgáltatások és egyéb juttatások köre is sokkal szélesebb, valamint ezek minősége is magasabb. (Jobb egészségügyi ellátás, sokkal több szabadnap stb.) Mindezek vonzó tényezők az ország azon részein élő emberek számára, ahol magas a munkanélküliség és alacsony a bérszínvonal. A nyersanyagok jelenlegi magas világpiaci ára ezt fedezi, azonban a technológiai korszerűsítések nagyon lassan haladnak az üzemekben, a környezet rekultivációja pedig igazán el sem kezdődött, és nem is biztos, hogy már lehetséges. Éppen ezért kevés ember akar letelepedni véglegesen, legtöbbször csak ideiglenes munkavállalás céljából érkeznek a városba.

8.4. Zöld versenyképesség

Az előző pontokban leírt kihívásokból adódóan a vállalatoknak egyre inkább természetierőforrás-hatékonyabbá kell tenniük termelésüket. Azaz olyan technológiákat és vezetésszervezési elveket kell bevezetniük, hogy tevékenységük fajlagos anyagi és szolgáltatási inputigénye csökkenjen, és a folyamatok során egyre kevesebb selejt és hulladék keletkezzen. S ez nemcsak egy-egy termelési fázisra igaz, hanem az értéklánc teljes hosszára. Márpedig az értéklánc hosszán elterülő tevékenységek nagyon komplexek, és erőteljesen kapcsolódnak egymáshoz, ezért az erőforrás-hatékonyság javítása nem egy-egy munkafolyamat önálló megreformálását jelenti, hanem sokkal inkább az egész értékláncon együttesen végzett tevékenységet. Ez sok különböző cég együttműködését és közös innovációját igényli, és úgy a legegyszerűbb megvalósítani, ha már a kutatás-fejlesztés, tervezés és a termékinnováció során a természetierőforrás-hatékonyság az elsőrendűen elérendő célok között van. Ehhez általában a legmagasabb szintű tudás és a legmodernebb technológiai megoldások megléte szükséges.

Azonban továbbmenve mikroszintről makroszintre, az előzőekben megfogalmazottnak nemcsak egyes értékláncok mentén kell teljesülniük, hanem a nemzetgazdaság egészére nézve is, és a nemzetgazdaságokon keresztül a teljes világgazdasági rendszerre is. Mivel napjainkban a legtöbb ország (és gazdaságpolitikája) a következő szentháromsággal küzd, egyszerre újraélnkíteni a gazdasági növekedést, javítani az életminőséget és sürgősen tenni valamit a klímaváltozás ellen, ezért a zöld versenyképesség nem más, mint a környezetterhelés csökkentése olyan technológiák és hozzájuk kapcsolódó termékek és szolgáltatások kifejlesztésén keresztül, amelyek növelik egy gazdaság diverzifikáltságát, emelik általános technológiai színvonalát, növelik termékeik és szolgáltatásaik vonzerejét új piacokat teremtve azok számára, és így nemcsak a környezet minőségének javulásán, hanem a gazdaság prosperálásán keresztül is javítják az országban az életminőséget. A zöld versenyképesség kialakításában élen járó országok a jövőben várhatóan jóval – előrejelzések szerint mintegy évi 2,5–5%-kal – magasabb gazdasági növekedés elérésére lesznek képesek, mint a lemaradók a 42. ábrán látható tényezők következtében, mindamelllett, hogy természeti környezetük minősége és ennek következtében az emberek életminősége is magasabb lesz.

42. ábra

A zöld versenyképesség pozitív hatásai a gazdasági növekedésre

Forrás: a szerző szerkesztése

Nézzük meg most ezeket a gazdaságélénkítő tényezőket egyesével!

Környezetbarátabb eljárások kifejlesztéséből adódó innováció és technológiadiffúzió

Sokáig elterjedt volt az a nézet, hogy a szigorú környezetvédelmi szabályozások korlátozzák a vállalatok tevékenységét és fejlődési lehetőségeit, növelik azok adminisztrációs terheit, így rontják az üzleti környezetük minőségét, és gyengítik a gazdaság versenyképességét. Azonban már a 90-es évek első felében felismerték a szakemberek, hogy ez teljesen téves elképzelés, sőt ennek pont az ellenkezője igaz. Hiszen a szigorú környezetvédelmi szabályozás, a kibocsátás és a környezetterhelés csökkentésére irányuló politika olyan fejlesztési kényszerként hat a vállalkozásokra, amely eljárás-, termék- és technológiainnovációkban testesül meg. Ebből hosszú távon a gazdaság és annak versenyképessége profitál. Ugyanis az ezen innovációk során kifejlesztett technológiák, termékek és szolgáltatások magas értéket képviselnek, így nagyon jelentős exportbevételt jelentek ezen szigorú környezetpolitikát folytató országok részére. Ennek oka az, hogy a klímaváltozással, a környezeti katasztrófák emelkedésével előbb-utóbb minden társadalom figyelme egyre inkább a környezeti kérdések irányába fordul, s mindenhol egyre fontosabbá válik a környezetterhelés csökkentése. Így viszont előnybe kerülnek azok a gazdaságok, amelyek élen járnak a környezetvédelmi szabályok szigorításában, hiszen ezek vállalatai rendelkeznek a legújabb zöld technológiákkal, amelyeket vagy magas áron értékesíteni tudnak, vagy az általuk előállított zöldtermékekkel versenyelőnybe kerülhetnek a piacon. Ezért hosszú távon a laza környezetvédelmi szabályozással vállalataik üzleti környezetét könnyítő országokkal szemben a szigorúbb környezetvédelmi és kibocsátáscsökkentési politikát folytató országok versenyképesebbek. Emellett természeti környezetük jobb állapota is emeli a társadalom életminőségét.

Az okos- és tiszta infrastruktúra kiépítésének gazdaságélénkítő hatása

Az első fejezetben is volt róla szó, hogy a beruházások (és azon belül az infrastrukturális beruházások) elengedhetetlenek a gazdasági működés fenntartásához. Azonban megfigyelhető ezek csökkenése, hiszen míg a 60-as években még GDP-arányosan 5% körül mozgott értékük, ez a 2000-es évekre 3–3,5%-ra esett vissza. A zöld versenyképesség eléréséhez viszont sok új beruházásra lesz szükség. Az energiatermelés és -felhasználás körülbelül a 65%-át, a közlekedés a 23%-át, az épületek a 9%-át adják a globális szén-dioxid-kibocsátásnak. Ezért elengedhetetlen a karbonalapú energiatermelés csökkentése, az energiaátvitel hatékonyságának javítása, a felesleges szállítások elkerülése, a környezetbarátabb szállítás és a lakások energetikai korszerűsítése. Az utóbbi különösen fontos, hiszen a jelenlegi lakások 75–90%-a még több évtized múlva is használatban lesz. A mezőgazdaság a teljes üvegházhatású gázkibocsátás 25%-át adja (a felzárkózó és kevésbé fejlett országokban még többet), ezért nagyon fontosak a megfelelő infrastrukturális és eszközberuházások ebben az ágazatban is. A szakértők szerint világviszonylatban 95 milliárd dollár infrastrukturális – közlekedési, energetikai, telekommunikációs, vízhálózati stb. – beruházást kíván meg a következő 15 évben csupán a párizsi klímamegállapodás betartása. Ezen beruházások közvetlenül és közvetetten is hozzájárulnak majd a gazdasági növekedés fellendüléséhez. Ismét kiegészítve azzal, hogy a tiszta infrastruktúra a környezetterhelés jelentős csök-

kentésén keresztül önmagában is jelentősen javítja a társadalom életminőségét. A jobb, tisztább és egészségesebb környezetből adódó emberi egészségjavulás pedig növelheti a munkatermelékenységet. Ezért a szigorúbb környezetvédelmi szabályok, a környezet-terhelés csökkentése a munkavállaló termelékenységének növekedésén keresztül duplán is hat a versenyképesség javulására. Egyrészt a környezet állapotának javulása, a környezetszennyezés különböző formáinak csökkenése javítja az emberek egészségét. Márpedig az egészséges, boldog ember termelékeny, míg ezzel szemben a betegség miatt hiányzó ember nem termel semmit, s a mentális vagy fizikai betegségekkel küzdők is jóval kevesebbet. Másrészt minél többet tudnak a dolgozók tiszta, zöld természeti környezetben tölteni, annál inkább nő szellemi és fizikai teljesítőképességük, ami szintén a növekvő termelékenységben és versenyképességben csapódik le.

Javuló erőforrás- és anyagtermelékenység

Szintén a termelékenység javulásán keresztül erősíti a versenyképességet, hogy a környezet-terhelést csökkentő szigorú szabályok rákényszerítik a vállalkozásokat energia- és anyagáramlásuk hatékonyságának javítására, fejlesztésére. Ez a fejlesztési kényszer javítja működési hatékonyságukat, hiszen kevesebb input felhasználásával érhetik el a korábbi termelési szintet, ami hosszú távon csökkentheti költségeiket és növelheti profitabilitásukat. Azonban azt is látni kell, hogy rövid távon ez a fejlesztési kényszer sokszor jelentős költségnövelő hatású.

Természeti csapásokból eredő kár, pusztítás alacsonyabb költsége

Nagyon jelentős mértékben befolyásolja az előttünk álló időszak gazdasági növekedésének ütemét az, hogy milyen értékű természeti csapás okozta kár éri majd a jövőben a társadalmakat, a gazdaságokat. Ahogy a korábbi pontban szó volt róla, a klímaváltozás hatására egyre ingadozóbbá váló időjárás következtében várhatóan növekedni fog a természeti csapások száma és az általuk okozott fizikai – és lelki – kár értéke. Azonban egyáltalán nem mindegy, hogy ez a növekedés milyen mértékű lesz. Amennyiben a világ országai szigorú környezetpolitikát folytatnak, úgy jelentősen csökkenthető ezen jövőbeni károk értéke.

Látható, hogy a szigorú környezetterhelés-csökkentést előirányzó klímapolitika ugyan rövid távon költséges lehet a cégek és a gazdaságok számára, azonban a mérleg másik serpenyőjében rengeteg nyereség is található a zöld versenyképesség elérése révén. Bár ezeket a nyereségeket sokkal nehezebb számszerűsíteni, mint a fejlesztési kényszer okozta költségeket, azonban többek között a fentebb felsorolt növekedésélénkítő hatásai következtében hosszú távon az a nemzetgazdaság lesz a versenyképesebb, amely a természeti erőforrásaival hatékonyabban bánik, és magasabb, jobb minőségű természeti környezetet teremt (tart meg) maga körül. Emellett a kevésbé fejlett országok számára – amennyiben sikerül megtalálni hozzá a fejlesztési forrásokat – a fenti beruházások jó kitörési pontok lehetnek a hosszú távú alacsony növekedési potenciál fenyegető csapdájából.

8.5. Az állam szerepe a zöld versenyképesség fejlesztésében

A zöld versenyképesség előzőekben leírt pozitív, gazdaságélénkítő hatásai annál inkább érvényesülnek, minél inkább élen jár az adott ország a zöld innovációban és a természeti környezet védelmében. Az élen járashoz többek között a következő tényezők együttállása szükséges:

- A nemzetgazdaság magas technológiai színvonala: mivel a versenyképesség nagyon jelentősen a technológiai képességeken múlik, ezért amennyiben magas a tudásbázis az országban, úgy sokkal könnyebb új termékeket és szolgáltatásokat kifejleszteni és piacosítani.
- Kínálati oldali tényezők: minél magasabb az új innovációk és applikációk száma, annál több értékesíthető termék és szolgáltatás jelenik meg a piacon.
- Keresleti oldali tényezők a hazai piacon: amennyiben a hazai gazdasági szereplők részéről az áru- és szolgáltatáspiac keresleti oldalán megjelenik a környezettudatos megoldások preferálása, úgy az a vállalatokat a zöld innováció irányába fogja terelni, hiszen így növelhetik majd értékesítésüket és profitjukat.
- Értékláncok mentén történő kooperáció és kommunikáció: ahogy az előző pont elején is írtuk, a zöld versenyképesség eléréséhez fontos, hogy az értékláncokban részt vevők (a tudományos életől kezdve a fogyasztókig bezárólag) között megfelelő legyen a kommunikáció és információáramlás (mit tekint környezettudatosnak a fogyasztó, mit tud a tudomány technológiailag előállítani stb.), valamint a kooperáció a termékek és szolgáltatások fejlesztése, előállítása és értékesítése kapcsán. Csak így biztosítható, hogy olyan, valóban környezetbarát termékek és szolgáltatások jöjjenek létre, amelyek értékesíthetők a piacon.
- Innovációbarát szabályozási környezet: a zöld innovációk terjedéséhez mindenképpen szükséges olyan szabályozási környezet kialakítása, amely egyrésztől közvetlen és közvetett támogatást nyújt az innovációs ökoszisztémához, másrésztől rugalmasan nyitott új technológiák és eljárások megjelenéséhez és adaptálásához.

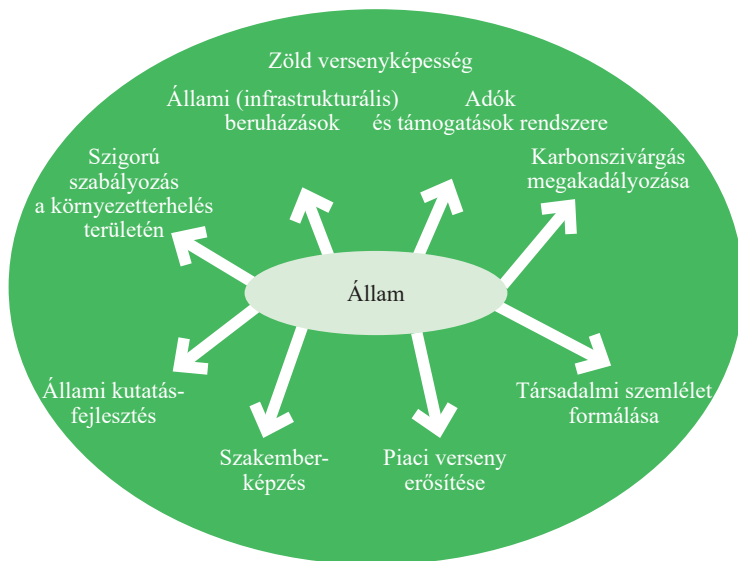
A fentiek eléréséhez vezető folyamatban az államnak katalizátorszerepe van, amely tartalmaz közvetlen és közvetett eszközöket is (43. ábra).

Nézzük most meg ezeket a feladatokat!

Szigorú szabályozás a környezetterhelés területén

Ahogy az előző pontban szó volt róla, a környezetterhelés csökkentését előirányzó politika mindenképpen szükséges az állam részéről egyrészt azért, hogy a társadalom életminőségét javítsa, másrészt azért, hogy időben rákényszerítse a vállalkozásokat azokra a fejlesztésekre, amelyek segítségével az egyre inkább a klímaváltozás hatásaival küzdő gazdasági és társadalmi környezetben sikeresek lehetnek. Minél hamarabb és következetesebben lép az állam, annál hamarabb érvényesülhetnek a versenyelőnyök is. Természetesen mindig kérdés, hogy milyen mértékű, erősségű lépést tehet az állam a szigorítás területén. Ez mindig a helyi sajátosságoktól függ, amelyeket jelentős mértékben meghatároznak az ebben a pontban később felsorolt tényezők (kutatás-fejlesztési aktivitás, szakember-ellátottság,

társadalmi tudatosság stb.). Azonban az igazán tudatos állami cselekvés úgy működik, hogy minden új jogszabálytervezetnek át kell menni egy előszűrőn, ami során értékelni kell annak természetierőforrás-felhasználásra és környezetterhelésre gyakorolt hatásait. Ha valamely jogszabálytervezet a kitűzött környezetpolitikai célok ellen hat, akkor azt úgy kell módosítani, hogy megfeleljen azoknak. Csak ezzel a rendszerrel lehet biztosítani, hogy az ország konzekvensen a zöld versenyképesség megvalósítása irányába haladjon.

43. ábra

Az állam feladatai a zöld versenyképesség erősítése érdekében

Forrás: a szerző szerkesztése

Adók és támogatások rendszere

Közgazdasági alaptörvény, hogy a környezetterhelés negatív externáliának számít. Ezzel szemben viszont a zöld technológia alkalmazása, a zöld innováció pozitív externáliaként hat a gazdaságra és a társadalomra. Mivel az externáliák tipikusan a piaci elégtelenségek kategóriájába tartoznak, esetükben közgazdaságilag indokolt az állam beavatkozása a piaci mechanizmus működésébe. A negatív externáliák esetén ez szigorúbb szabályozás vagy költségnövelés (például megnövelt vagy speciális adók) formájában jelenhet meg. Mindkettő csökkenti a hatást a hatást kiváltó tevékenység társadalmi költségeinek megtérítésén keresztül. Így az állam feladata, hogy a jelentős környezetterhelést okozó, hatékonytalan energia- és anyagfelhasználást alkalmazó termelést és fogyasztást magasabb adókkal „büntesse”. Ugyanígy a másik oldalon a zöld innovációt, zöld fejlesztéseket végző, a tiszta infrastruktúrát és technológiát alkalmazó cégeket, illetve elosztási, fogyasztási csatornákat alacsonyabb adókkal vagy állami támogatásokkal „jutalmazza”, ezen keresztül növelve versenyelőnyüket és terjedésüket a gazdaságban.

Műanyag termékek szabályozása

Az Európai Unió uniós szinten, illetve egyre több ország tagállami szinten alkalmazza az adók és támogatások rendszerét a környezetterhelés csökkentése érdekében. Sok ilyen példát lehet találni. Például Franciaországban 2019-től az adók és támogatások következtében a nem újrahasznosítható műanyagban árusított élelmiszer 10%-kal drágább lett a piacon, mint az újrahasznosítható műanyagban készült társa. Így akarják elérni, hogy a fogyasztók saját pénztárcájuknak engedelmeskedve a környezetkímélőbb technológiát válasszák. A cél, hogy a jelenlegi 25%-ról 2025-re 100%-ra emeljék a műanyag újrahasznosítását az országban. Az Európai Unió is drasztikusan csökkenteni akarja az egyszer használatos műanyag eszközök forgalmazását. Mindeközben Chile és Új-Zéland már be is tiltotta a műanyag bevásárlózacskó árusítását. Ezen lépések azonban csak cseppek a tengerben, mivel a világon folyamatosan nő a kereslet az ilyen műanyag termékek iránt, 10 év alatt 40%-kal nőtt az előállításuk a vegyipar nagy örömeire. S ezzel párhuzamosan nő a szeméttelpek, valamint a csendes-óceáni szemétsziget mérete is...

A bhopali ipari katasztrófa: ahol a gazdasági érdekek felülírták a környezeti kérdéseket

A történelem – a csernobili nukleáris robbanás mellett – leghírhedtebb ipari katasztrófája 1984. december 3-án az indiai Bhopal városban történt, ahol a település szívében lévő vegyipari üzemben történt baleset után 40 tonna mérgező gáz szabadult rá az alvó lakosságra. A gázfelhő borzasztó pusztítást végzett. Több ezer ember halt meg azonnal, a szerencsésebbek még álmukban, a többiek írtózatos szenvedések között. Összesen több mint félmillió ember sérült vagy betegedett meg, s ebből közel ötvenezren maradandó károsodást szenvedtek. Talán még brutálisabbá teszi az esetet, hogy a legtöbb halálos áldozat gyermek volt, mivel a gáz a nehéz súlya miatt a talaj feletti levegőrétegben, alacsony magasságban koncentrálódott. De a hosszú távú hatások – a természeti környezet, a víz, a talaj szennyeződése stb. – következtében a régióban a halva születési és a csecsemőhalandósági arány több száz százalékkal megnőtt, és szinte felbecsülhetetlen mennyiségű betegséggel és halálessel lehet közvetett kapcsolatban a mérgezés.

Az üzemeltető cég fő tulajdonosa a vegyipari ágazat egyik jelentős szereplője, az egyesült államokbeli Union Carbide Corporation (UCC) volt. Kimondva-kimondatlanul az üzemet azért telepítették Indiába, mert olyan technológiával olyan tevékenységet végzett, amelyet a fejlett országok (köztük az USA) szigorú környezetvédelmi szabályai már nem tettek lehetővé. India – ekkoriban – éppen hogy fejlődésnek indult, tökehiányos gazdasága azonban örült minden nemzetközi tőkebefektetésnek, és éppen ezért teljesen eltekintett a szigorú környezetvédelmi szabályozástól. Az üzem működése során számtalan kisebb-nagyobb baleset történt már korábban is, és többször is hivatalos panaszt tettek a munkások és a szakszervezet is az alapvető biztonsági és karbantartási szabályok áthágása miatt. Azonban ezeket semmilyen komolyabb retorzió nem követte, és felmerül a gyanú, hogy az állam – amely maga is résztulajdonosa volt a cégnek – még a nagyon laza környezetvédelmi szabályozás betartását sem követelte meg a vállalattól, aminek egyrészt lehetnek korrupciós okai is, másrészt pedig valószínűleg fontosabbnak ítélték meg a gyár gazdasági szerepét, és emiatt jobban tartottak annak – egy másik laza szabályozású országba történő – távozásától, mint egy ipari baleset bekövetkezésétől. Mindenesetre bármi is lehetett a háttérben álló ok, az élet sokszorosan büntetett rengeteg ártatlan ember halálán és szenvedésén keresztül, amiért a gazdasági érdekeket a környezeti értékek elé helyezték.

A karbonszivárgás (vagy más néven emissziószivárgás) megakadályozása

Különösen fontos szabályozási kérdés az úgynevezett karbonszivárgás megakadályozása. A karbonszivárgás a jelentős környezetterhelést okozó termelői tevékenység külföldre helyezését, és az így előállított termékek „visszaimportálását” jelenti. Ilyen esetben a szigorú belföldi szabályozás, illetve a szén-dioxid-kibocsátás magasabb adóztatása miatt a környezetterhelést okozó termelési folyamat az adott országból valóban eltűnik, de megjelenik más, kevésbé szigorú környezetpolitikával rendelkező országokban, ahonnan aztán a készterméket visszaexportálják az előző országba, ahol a fogyasztók ugyanúgy elfogyasztják azt. Ezzel igazából globális szinten nemhogy nem csökkent a környezetterhelés, hanem még – az plusz szállítási tevékenység miatt – nőtt is. A karbonszivárgás megakadályozásának elméleti módja az, hogy a termékek, szolgáltatások elosztásának és felhasználásának adóztatását (beleértve a behozatali vámokat is) azok teljes életciklusán keresztül okozott környezetterhelésük alapján kell kialakítani függetlenül attól, hogy hol történt az előállítás. Azonban ennek gyakorlatban történő megvalósítása nem egyszerű több ok miatt is. Egyrészt egy államnak nincsenek adatai arról, hogy egy másik ország területén készült jószág esetében az előállítás során mekkora ökológiai lábnyom keletkezett. Főleg, mivel a jószágok komplexitásából adódóan az értékláncok már teljesen feldarabolódtak, így az előállítás nagyon sok különböző nemzetgazdaság együttes tevékenysége révén jön létre. Másrészt ugyanaz a jószág különböző technológiai eljárásokat alkalmazva eltérő környezetterhelés és eltérő ökológiai lábnyom mellett is előállítható. Mindezek ellenére azért léteznek olyan módszertanok – és a nemzetközi szervezetek meg is fogalmaznak ilyen ajánlásokat –, amelyek segítségével a termékek és szolgáltatások importvámjainak, valamint fogyasztási adójának megállapításánál figyelembe lehet venni az azok teljes életciklusával együtt járó környezetterhelés mértékét. Valamint a szén-dioxid-kibocsátás adóztatásában lehet olyan adókedvezményeket és adó-visszatérítéseket tartalmazó rendszert alkalmazni, amely megakadályozza vagy csökkenti az energaintenzív ágazatok vállalatainak más országokba történő költözését. Az azonban mindenképpen leszögezhető, hogy napjaink fogyasztói társadalmainak elvárásai, illetve az ennek kielégítésére szolgáló szabadkereskedelmet preferáló gazdaságpolitikák nem kedveznek a karbonszivárgás megakadályozásának és a globális ökológiai lábnyom csökkentésének.

Bhopal mint a zöld innováció forrása

A történet utóélete a rengeteg könnycseppen, pereskedésen és kártérítésen túl a zöld innováció gazdasági érték- (és profit)teremtő hatásait is jól megmutatja. A baleset után ugyanis az anyavállalat egyéb leányvállalatait és üzemait is nagyon szigorú és folyamatos biztonsági kontroll alá vonták a különböző országok hatóságai. Ezért a cégnek hatalmas mennyiségű pénzt és erőforrást kellett biztonsági rendszereinek fejlesztésére fordítani. Ez az egész iparágra igaz lett a szigorúbb felügyelet miatt. A UCC-nek azonban annyira élen kellett járnia ebben a folyamatban, hogy ez lett a vállalat legfontosabb értéke, s a céget végül az a The Dow Chemical Company vásárolta meg, amely a világ vezető vállalata a vegyipari biztonságtechnikai rendszerek fejlesztésének területén. A UCC-nek már nagyobb értéke volt eszközállományánál a biztonságtechnikai innovációkban megszerzett tudása és technológiája.

Állami beruházások

Az állam zöld versenyképességgel kapcsolatos feladatai közé tartozik a tiszta infrastruktúra kiépítésében történő cselekvő és erőteljes részvétel. A tiszta technológiák hosszú távú megtérülése nem esik mindig egybe napjaink egyre rövidülő megtérülési idővel számoló tőkeberuházási modelljeivel, ezért szükséges, hogy az állam költségvetési források felhasználásával segítse a magán- és az állami szektor együttműködését a klímabarát kutatás-fejlesztésben, az új technológiai eljárások kialakításában és azok üzletiesítésében. Emellett ösztönözheti a magán pénzügyi szektor (bankok, pénzügyi intézmények) részvételét is.

Állami kutatás-fejlesztés

Az állam közvetlen módon, saját kutatás-fejlesztési tevékenysége, illetve annak nemzetgazdasági hasznosítása révén is hozzájárulhat a zöld innováció terjedéséhez. Fontos tehát, hogy az állami kutatás-fejlesztési források elosztásánál prioritást kapjanak a zöld versenyképességet támogató tervek és területek mind az alapkutatásban, mind az alkalmazott kutatásban.

Szakemberképzés

A vállalatoknak a zöld innovációs eredmények és technológiák adaptálásához és alkalmazásához szükségük van megfelelően képzett munkaerőre is. Ezért a zöld versenyképesség támogatása meg kell hogy jelenjen az állami oktatási rendszer szerkezetének kialakításában is. A zöld versenyképességhez szükséges innovációkhoz a lehető legmagasabb szintű, leginkább jövőorientált és lehetőleg minél környezettudatosabb szellemiségű oktatási rendszerre van szükség az alapoktól a felsőoktatásig bezárólag. Emellett egyes (természet-, műszaki és gazdaságtudományi) területeken speciális, kifejezetten zöld innovációhoz szükséges képességek és tudás kialakítása is szükséges.

A verseny erősítése

Ahogy arról az 1. és 4. fejezetben is volt szó, mindenképpen az innovációt segíti, ha az állam erősíti a piaci versenyt, illetve növeli annak tisztaságát. Ezért minden olyan bürokratikus korlátot és piaci szabályzót, amely nem egy meghatározott és kimondott társadalmi vagy környezeti cél elérését célozza, meg kell szüntetni. A túlszabályozottság ugyanis gátja lehet az új, innovatívabb megoldások megjelenésének és alkalmazásának, és ezáltal a zöld versenyképesség erősödésének. Tipikusan versenyt erősítő és zöld innovációt támogató eszköz a közbeszerzési rendszer, ahol a döntési szempontrendszerben hangsúlyozottan meg kell hogy jelenjenek a környezettel kapcsolatos elemek (például innovációs tartalom, teljes életciklus környezetterhelése stb.).

A társadalmi szemlélet formálása

Kiemelten fontos állami feladat a társadalom környezettudatos szemléletének kialakítása és fejlesztése. Minden olyan lehetőséget, amely segítségével az állam üzeneteket közvetíthet a társadalom felé (mint például az oktatási rendszer, a média, az állam-társadalom interakciók különböző területei) ki kell erre használni. A társadalom környezettudatosságának erősödése több csatornán keresztül is javítja a gazdaság versenyképességét és a társadalom életminőségét. Egyrészt a társadalom saját maga javítja az életminőségét, ha jobban vigyáz a környezet minőségére. Másrészt a környezettudatosság növekedése mindig a hazai gazdasági szereplőknek kedvez. Ugyanis ez esetben a fogyasztók előnyben részesítik a kisebb környezeti terhelést jelentő hazai vagy helyi árukat és szolgáltatásokat az import-, valamint a transznacionális vállalatok globális értékláncban előállított termékeivel szemben. Ugyanis utóbbiak jelentős szállítási igényük révén jóval nagyobb ökológiai lábnyomot okoznak. Ráadásul, ha a hazai gazdaság élen jár a tiszta technológiák alkalmazása területén, akkor a lakosság környezettudatosságának javulása hatványozottan növeli a hazai vállalkozások piaci lehetőségeit. Látható tehát, hogy a zöld versenyképesség kialakításában nagyon fontos szerepe van a társadalmi szemléletnek, a társadalmi szemlélet formálásában pedig az államnak.

Norvégia és a zöld versenyképesség stratégiája

A társadalmi fejlettségben, a technológiai fejlődésben és a környezetvédelemben egyaránt élen járó Norvégiában 2016-ban kormányzati felkérésre egy szakértői csoport a következő tíz pontból álló javaslatot tette a politikai döntéshozók elé a zöld versenyképesség javításának állami támogatása céljából:

- A szennyező fizessen elv alkalmazása.
- Az emisszióknak és minden negatív externáliának meg kell jelennie a költségekben és az árakban.
- Magasabb adója legyen annak, amiből kevesebbet szeretnénk. Alacsonyabb adója legyen annak, amiből többet szeretnénk.
- Erősíteni kell a fogyasztók jólinformáltságon alapuló döntéshozatalát.
- A közbeszerzési eljárásokban követelmény legyen a zöld megoldás.
- Az állami tervezésnek és beruházásoknak azon a célon kell alapulnia, hogy 2050-re az ország alacsony szén-dioxid-kibocsátó legyen.
- A termékéletről szemléleten kell alapulnia az állami beruházásoknak és a közbeszerzéseknek.
- Az új jogalkotási javaslatoknak adott esetben tartalmazniuk kell azok CO₂-hatásainak értékelését.
- A zöld versenyképességnek egy jól működő piacon kell alapulnia.
- Következtesen jelenteni szükséges, hogy mit akarunk elérni, és mit akarunk elkerülni.

8.6. A zöld versenyképesség mérése

Felmerül a kérdés, hogy miként értékelhető az, hogy a zöld versenyképesség területén hogyan teljesít egy ország. Bár ennek mérése még nem annyira kiforrott, mint a versenyképesség gazdasági és társadalmi dimenzióinak vizsgálata, már erre is dolgoztak ki módszertant

különböző szervezetek. Több olyan versenyképességi jelentés is van, amely a fenntarthatóságot is figyelembe veszi mind gazdasági, mind társadalmi, mind környezeti értelemben. Ahogy a korábbi fejezetekben volt róla szó, gazdasági értelemben a fenntarthatóság a gazdasági növekedés fenntarthatóságát jelenti, társadalmi értelemben pedig a társadalmi bevonás (*inclusiveness*) megmaradását. Környezeti dimenzióban a fenntarthatóságot ezen tankönyv megközelítésével megegyezően a természeti erőforrások felhasználásának hatékonyságában, valamint a környezeti terhelés nagyságában, illetve ezen folyamatok javítására tett állami eszközök meglétében és mértékében méri.

A legismertebb és talán legkreatívabb, valamint legkomplexebb mérési módszer a svájci és dél-koreai bázisú szakértő és tanácsadó szervezet, a SolAbility által minden évben publikált *globális fenntartható versenyképességi index*. Ez az index több mint száz, döntően kvantitatív mutatóból áll össze, amelyeket öt fő pillérben csoportosítanak, ezzel lefedve egyaránt a fenntarthatóságnak a gazdasági, társadalmi és környezeti dimenzióját is. Mind az öt pillér azonos – 20%-os – súllyal jelenik meg a fő indexben. Ez az öt fő pillér a következő: természeti tőke, társadalmi tőke, intellektuális tőke, erőforrás-menedzsment, kormányzás. Mind az öt fő pillér négy alcsoportból tevődik össze, amely alcsoportokat eltérő mennyiségű indikátorok képeznek. A környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos indikátorokat főleg a természeti tőke, valamint az erőforrás-menedzsment pilléreken belül találhatjuk. Ezt a kettőt mutatjuk be röviden.

A természeti tőke pillér a természeti környezet minőségét, a természeti erőforrások rendelkezésre állását, illetve azok kimerültségét vizsgálja az országok esetében. A pillér alcsoportjai között ott található a mezőgazdaság (hasznosítható terület, lepusztult terület, elsivatagosodás stb.), a biodiverzitás (erdős területek, flóra és fauna, fajok gazdagsága és veszélyeztetettsége stb.), a víz (megújuló ivóvízkészlet aránya, csapadék mennyisége, mezőgazdasági vízhasználat stb.), az erőforrások (energiahordozók, energiafüggőség, ásványkincsek, az erőforrás-kimerülés stb.), a szennyezettség (vízszennyezettség, levegőszennyezettség, a biodiverzitás csökkenése stb.). Néhány érdekesebb mutató, amit ebben a pillérben használnak: erdős terület aránya, egy főre jutó művelt, valamint potenciálisan művelhető terület értéke, a megújuló vízkészlet egy főre vetített értéke, ásványkincs értéke a bruttó nemzeti jövedelem arányában, lepusztult földterület aránya, egy hektárra vetített műtrágyahasználat, átlagos éves csapadék mértéke, biodiverzifikációs index, veszélyeztetett fajok száma, turisztikai vonzerő, a népességnek, valamint az ország területének azon hányada, amely 5 méter tengerszint feletti magasságnál alacsonyabban található (él).

Az erőforrás-menedzsment pillér, ahogy a neve is mutatja, a nemzetgazdasági működés során az inputoldali erőforrások felhasználásának hatékonyságát elemzi a szűkös erőforrásokkal rendelkező világunkban. A pillér alcsoportjai között ott található az energiahasználat (fosszilis energia, megújuló energia stb.), vízhasználat (termelékenység, fajlagos használat, ivóvíz újratermelődése stb.), a nyersanyagok felhasználása (fajlagos felhasználás, nyersanyagmérleg stb.). Néhány érdekesebb mutató ezek közül: ökológiai fogyasztási lábnyom, energiaátviteli veszteség, nitrogén-oxid/szén-dioxid/kén-dioxid-kibocsátás mértéke a lakosság és a gazdasági teljesítmény nagyságához viszonyítva, édesvíz-újratermelődési hányad, víztermelékenység, acélfelhasználási hatékonyság egy főre vetített értéke, fajlagos energiafogyasztás, a fajlagos hulladék és a veszélyes hulladék keletkezése, levegőszennyezettség egyes összetevők alapján.

A másik három pillér, a „társadalmi tőke”, az „intellektuális tőke” és a „kormányzás” a versenyképesség gazdasági és társadalmi dimenziójának szintjét, valamint a versenyképesség állami támogatásának minőségét elemzi a tankönyv vonatkozó fejezeteiben bemutatott tényezők figyelembevételével és mérésével.

8.7. Összefoglaló gondolatok

Az életminőség nem egyenlő azzal, hogy a jövedelmünkől mennyi terméket és szolgáltatást tudunk megvásárolni. A minket körülvevő természeti és települési környezet legalább annyira meghatározó tényező. Az ivóvíz, a talaj, a levegő tisztasága, a stresszmentes környezet, a korlátozott zaj-, rezgés- és fényszennyezettség, a táplálék minősége és egészségessége, a kirándulási, kapcsolódási lehetőségek megléte, a lakókörnyezet minősége és ápoltsága mind-mind meghatározzák életminőségünk szintjét. Éppen ezért a környezeti értékek feláldozásával járó gazdasági növekedés ugyan a vásárlóerőt lehet, hogy javítja, de az életminőséget biztosan nem, sőt hosszú távon rontja azt. Pontosan ezen okból a gazdasági teljesítmény mérésére használt GDP-mutatót ma már korrigálni szoktuk környezeti tényezőkkel, és így kapjuk meg a „környezeti tényezőkkel kiegészített GDP”-t (vagy más néven a „zöld GDP”-t). Ebben az esetben a hagyományos úton kapott GDP-ből kivonjuk az elfogyasztott és elhasznált fizikai tőke és természeti erőforrások értékét, a környezetvédelemre fordított kiadásokat, valamint a természeti környezet minőségének csökkenéséből számolt értéket.

A természeti rendszer felől társadalmunkat és gazdasági rendszerünket érő kihívások és fenyegetések szintén hozzájárulnak ahhoz, hogy gazdasági tevékenységünk során egyre inkább figyelembe vegyük annak környezetre gyakorolt hatásait. A kölcsönhatások két legfontosabb eleme, hogy a gazdasági rendszer működésképtelen természeti erőforrások felhasználása nélkül, illetve működése és az előállított javak elfogyasztása során sokféle emisszió és hulladék keletkezik, amelyek károsítják a környezeti rendszer működését. Ezekből a hatásmechanizmusokból adódóan napjaink két legfenyegetőbb kihívása a természeti erőforrások fogyása, valamint a klímaváltozás. A természeti erőforrások fogyása azzal fenyeget, hogy nem lesz elég alapanyagunk termékeink és szolgáltatásaink előállításához, így életszínvonalunk, valamint társadalmi rendszerünk működőképességének fenntartásához. A klímaváltozás pedig azzal, hogy a bolygó egyre nagyobb része válik lakhatatlanná vagy élhetetlenné, és a bioszféra egyes alrendszerének összeomlása már nemcsak az ember életminőségét károsítja súlyosan, hanem előbb-utóbb az emberi lét fennmaradása is veszélybe kerülhet.

Éppen ezért a fenti fenyegetésekre adandó legfontosabb válasz a zöld versenyképesség erősítése, amely azt jelenti, hogy a környezetterhelést csökkentjük olyan technológiák és hozzájuk kapcsolódó termékek és szolgáltatások kifejlesztésén keresztül, amelyek növelik egy gazdaság diverzifikáltságát, emelik általános technológiai színvonalát, növelik termékeik és szolgáltatásaik vonzerejét új piacokat teremtve azok számára, és így nemcsak a környezet minőségének javulásán, hanem a gazdaság prosperálásán keresztül is javítják az országban az életminőséget. Ezáltal csökkenthető a gazdasági tevékenységhez felhasznált természeti erőforrások mennyisége, valamint a keletkező emisszió és hulladék mértéke is úgy, hogy eközben a gazdaság a korábbinál nem kevesebb, hanem több értéket állít elő. Ehhez megfelelő – úgynevezett tiszta – technológiák, vezetésszervezési

módszerek, munkaerőképzési programok szükségesek. Ezek rövid távon általában növekvő kiadást és költséget jelentenek a vállalatok számára, de hosszú távon megtérülnek, hiszen a növekvő fenyegetés előbb vagy utóbb mindenkit rákényszerít a környezetterhelés csökkentésére és az erőforrás-felhasználás hatékonyságának növelésére. Márpedig, aki korábban lép a tiszta technológiák alkalmazása felé, az versenyelőnybe kerül, ami a piacon profitként realizálódik. A zöld versenyképesség elérése rengeteg innovációval és technológiai fejlesztéssel, valamint új infrastruktúra kiépítésével jár, s ezek mind pozitív hatással vannak a gazdasági növekedésére is. Mindemellett javul az anyagtermelékenység, valamint a tisztább és egészségesebb környezet következtében a munkatermelékenység is, ami szintén a versenyképességet és a gazdasági teljesítményt növelő hatású.

A zöld versenyképesség javítása érdekében az államnak is megvannak a feladatai a gazdasági, valamint a társadalmi rendszerben. Egyrésztől megfelelően szigorú szabályozással, valamint az adók és támogatások rendszerének alkalmazásával nyomást kell gyakorolnia a vállalatokra, hogy azok a környezetterhelés csökkentését célzó rendszerszintű fejlesztésekbe kezdjenek. Az állam ezt olyan további közvetett eszközökkel támogathatja, hogy a tiszta infrastruktúra fejlesztésének rá eső feladatait elvégezze, saját kutatás-fejlesztési tevékenységében, valamint az állami oktatási rendszerben kiemelt prioritást ad a területnek, és eközben a jogalkotási folyamatába beleépíti a környezetterhelési hatásmechanizmust ellenőrző fázist. Ezen túl erősíti az innovációt serkentő piaci versenyt, illetve a kereskedelempolitikai eszközrendszerét (különös tekintettel a vámtarifákra és behozatali engedélyezésekre) is úgy alakítja ki, hogy megakadályozza a karbonszivárgást, azaz a jelentős környezetterhelést okozó termelői tevékenység külföldre helyezését, és az így előállított termékek visszaimportálását. És mindezek mellett nagyon fontos a társadalom környezettudatos szemléletének formálása, amely nemcsak a környezetre gyakorol pozitív hatást, hanem a hazai és helyi termelők versenyképességét és piachoz jutását is segíti.

Ellenőrző kérdések

1. Milyen kapcsolat áll fenn a természeti rendszer és a gazdasági rendszer között? Hogyan csoportosítjuk a természeti erőforrásokat?
2. Ön szerint milyen mértékben engedhető meg a környezet károsítása a természeti erőforrások kiaknázása érdekében? A példában szereplő Norilskben bányászott platina, nikkel és réz milyen termékek és szolgáltatások előállításához nélkülözhetetlen alapanyag?
3. Milyen a bolygóra leselkedő veszélyek miatt elengedhetetlen, hogy a gazdasági tevékenység tervezése és elvégzése során kiemelten figyelemmel legyünk annak környezeti hatásaira?
4. Magyarországra milyen természeti csapások vagy szélsőséges időjárási jelenségek jellemzők vagy történtek az utóbbi időben, amelyek gazdasági károkat okoztak, vagy emberéletet követeltek? Megfigyelhető-e ezek gyakoribbá válása?
5. Milyen lehetséges megoldások vannak arra, hogy – a fejezetben szereplő példára alapozva – akár az erdőkivágásból, akár a zöldmezős beruházásokból keletkező gazdasági hasznot úgy használjuk fel, hogy ne csökkenjen, hanem növekedjen az országban meglévő természeti érték, illetve az ország zöld GDP-je?

6. Az emberi egészség mennyire mérhető (vagy megváltható) pénzben, illetve anyagi javakban? Ön elvállalna-e magas fizetésért (ha igen, milyen magas fizetésért) valamilyen munkát a példában említett Norilskben?
7. Mit jelent a zöld versenyképesség, és hogyan járul hozzá egy országban az életminőség javulásához, a gazdasági teljesítmény növekedéséhez?
8. Milyen feladatai vannak az államnak a zöld versenyképesség erősítése területén? Ön milyen javaslatokkal élne Magyarország zöld versenyképességének javítása érdekében?
9. Milyen előnyei és hátrányai lehetnek a rugalmas és megengedő környezetvédelmi szabályozásnak egy fejlett, valamint egy kevésbé fejlett országban? Hogyan lehetne elkerülni, hogy a veszélyes technológiákat kihelyezzék a fejletlen országokba?
10. Miért kerülhet hosszú távon versenyelőnybe a veszélyes technológiákat alkalmazó iparágakban (nehézipar, vegyipar stb.) egy olyan cég, amely a környezetterhelés csökkentésében élen jár?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- CLUGSTON, C. (2017): Nature's Laws No Longer Apply ... because we Homo sapiens have become 'exemptional'. *The Social Contract*, Vol. 27, No. 5. 14–20.
- European Union (2015). *Sustainable development in the European Union – 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy*. Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- FISCHER, C. (2015): Options for avoiding carbon leakage. In BARETT, S. – CARRARO, C. – DE MELO, J. eds.: *Towards a Workable and Effective Climate Regime*. London, Centre for Economic Policy Research. 297–311.
- Green Growth Knowledge Platform (2016). *Measuring Inclusive Green Growth at the Country Level*. Geneva, Green Growth Knowledge Platform Research Committee on Measurement & Indicators, Working Paper 02/2016.
- OECD (2012). *Environmental Outlook to 2050*. Paris, OECD Publishing.
- OECD (2017a). *Green Growth Indicators 2017*. Paris, OECD Publishing.
- OECD (2017b). *Investing in Climate, Investing in Growth*. Paris, OECD Publishing.
- SolAbility (2019). *The Global Sustainable Competitiveness Index 2019*. Zurich–Seoul, SolAbility.
- TAKSÁS Balázs (2019): A fejlődés és a versenyképesség mérésének evolúciója – Avagy hogyan jutottunk el az egy főre jutó GDP-től a zöld versenyképességig. In CSATH Magdolna – TAKSÁS Balázs – NAGY Balázs – VINOGRADOV Szergej – PÁLFI Nóra – FÁSI Csaba: *A versenyképesség-mérés változásai és új irányai*. Budapest, Dialóg Campus.

9. Digitális forradalom, negyedik ipari forradalom, versenyképesség

(Csath Magdolna)

Ez a fejezet tisztázza a digitális forradalom, a negyedik ipari forradalom, a mesterséges intelligencia és a platformok fogalmát, és megmutatja ezek kapcsolatát általában a versenyképességgel és különösen a versenyképesség puha tényezőivel. Kitér arra is, hogy milyen egyéni képességekre lesz leginkább szükség a jövőben, és ehhez mely területeken milyen teendőink vannak. Végül bemutatja, hogy milyen mutatókkal lehet vizsgálni egy gazdaság és társadalom digitális felkészültségét, és hol áll Magyarország a vizsgált mutatók tekintetében.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Mit értünk negyedik ipari forradalmon és digitális forradalmon?
2. Milyen típusú munkahelyek megszűnése várható?
3. Milyen új képességekre lesz szükségük a jövő munkavállalóinak?
4. Hogyan mérjük egy gazdaság és társadalom digitális felkészültségét?
5. Melyek azok a területek, amelyeken Magyarországnak erősítenie kellene digitális felkészültségét, és ehhez mit kellene tennünk?

9.1. Digitális forradalom, negyedik ipari forradalom

Mind a két fogalmat széleskörűen használja a szakirodalom. A kettő között jelentős átfedés van, bár a két fogalom el is tér egymástól. A digitális forradalom az átfogóbb kategória, amely magában foglalja az informatika minden területre kiterjedő alkalmazását. Egy nemzet digitális felkészültségét, digitális versenyképességét a következőképpen fogalmazhatnánk meg.

Mesterséges intelligencia (*artificial intelligence* – AI): olyan adatfeldolgozó és elemző informatikai képesség, amely nagy adattömegek gyors feldolgozását és sok szempont szerinti vizsgálatát teszi lehetővé, továbbá az elemzések következtetéseit felhasználva előrejelzések készítésére is alkalmas. A legnagyobb előnye a gyorsaság és a nagy adattömeg hatékony értékelésének lehetősége. A folyamatot gépi tanulásnak is nevezik (*machine learning*).

A digitális versenyképesség egy gazdaság azon képessége, amelyre alapozva alkalmazni tudja és ki tudja aknázni azokat a digitális technológiákban rejlő lehetőségeket, amelyek átalakítják a kormányzati gyakorlatot, a cégek működését és a társadalom egészét (IMD).

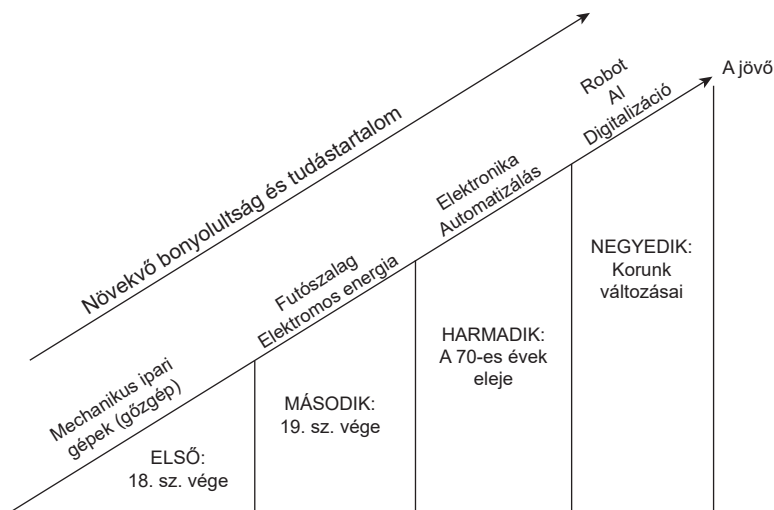
Az informatika alkalmazásával felszabadíthatók a munkavállalók az egyszerűbb szellemi munkák végzése alól, és kreatívabb feladatokat oldhatnak meg. De a vezetési döntéshozatalt is felgyorsítja és megalapozottabbá teheti a nagyobb mennyiségű adat sokféle szempont szerinti elemzése. Ennek kapcsán elsősorban a mesterséges intelligencia kínálta lehetőségekre lehet gondolni.

A gyakorlatban – elsősorban a pénzügyek területén – már ma is használják az úgynevezett blokklánc-technológiát, amely szintén a nagy tömegű adat különböző szempontok szerinti elemezhetőségére épül.

Blockchain/blokklánc-technológia: olyan algoritmus és a hozzá tartozó elosztott adatszerkezet, amelynek segítségével egymással közvetlen kapcsolatban lévő emberek központosított adminisztráció nélkül elektronikus pénzt tudnak kezelni. Ilyen pénz például a bitcoin (kriptovaluta). A blokklánc tehát egy hatalmas adatbázis, amely minden tranzakciót a kezdetektől kezdve tartalmaz, így valamennyi tranzakció visszanezézhető, ellenőrizhető.

A negyedik ipari forradalom fogalmát elsősorban az ipari technológiák történelmi fejlődési folyamata legújabb szakaszaként használják.

Az ipari forradalmak eddigi történetét a 44. ábra mutatja be.

44. ábra

Az ipari forradalmak története

Forrás: a szerző szerkesztése

A negyedik ipari forradalom kulcsszavai a robotizáció és digitalizáció, vagyis a robotok és az informatikai lehetőségek széles körű alkalmazása az iparban. Ezzel szemben – mint korábban említettük – a digitális forradalom az informatikai rendszerek átfogó, a gazdaság és a társadalom valamennyi területére kiterjedő alkalmazását jelenti.

A magyar gyakorlatban használják még az „Ipar 4.0” fogalmát is, amit a németektől vettünk át. Az „Ipar 4.0” az ipari termelés újfajta megszervezését és lebonyolítását jelenti. A fogalom a német kormány 2020-ig készült ipari stratégiájában szerepel. A stratégia fő célja, hogy a német ipar vezető szerepet érjen el a legújabb technológiák kidolgozásában és alkalmazásában egyaránt. Ez azt jelenti, hogy a német kormány célja egyrészt a kutatás-fejlesztésben való élen járó szerep elérése, másrészt a megvalósítást segítő csúcstechnológiás vállalati szektor létrehozása.

Az „Ipar 4.0” programot megvalósító cégek vevőközei, úgynevezett intelligens gyártási rendszereket működtetnek.

Intelligens gyártás: ha ma mondjuk egy pólóra van szükségünk, akkor vagy megvesszük a boltban, vagy megrendeljük. Választhatunk adott színek és méretek közül. Az intelligens gyártás korában egy ipari kamera segítségével leveszi a cég a pontos méretet, majd a pólót tökéletesen ránk fogja szabni. Az eljárás egyrészt a vevők lehető legtökéletesebb kiszolgálását, másrészt a termelékenység jelentős növelését teszi lehetővé.

Ezekre a cégekre már sokkal kevésbé lesz jellemző a mai merev, centralizált vezetési-szervezési rendszer. Az informatika használata lehetővé teszi az egyes elemek laza, decentralizált módon történő egymáshoz kapcsolódását. Ennek háttérében megtaláljuk a nagy adattömegek tárolását lehetővé tevő felhőalapú megoldásokat.

Big Data, felhőalapú megoldások

A Big Data azt az óriási adattömeget jelenti, amely a cégeknél és intézményeknél folyamatosan – feldolgozott vagy feldolgozatlan formában – létrejön, és a döntések jobb megalapozására használható. Az adatelemzés ezért kulcskérdés. Tekintettel az adatok nagy tömegére, azt már nem a saját gépeken tárolják a cégek, hanem úgynevezett „felhőalapú” megoldásokat választanak (*cloud storage*). A tárolást ez esetben külső szolgáltató végzi, amely vállalja az adatok védelmét. Az adatok pedig bármikor, interneten keresztül elérhetők.

Az intelligens cégeknek megváltozik a lineárisan szervezett értéklánc is. Az értéklánc egyes elemei, a kutatás-fejlesztés, a tervezés, a gyártás, értékesítés, vevőkapcsolatok nem egymás utáni, hanem hálózatos formában kapcsolódnak egymáshoz. A felhasznált alapegységek egy részét lehet, hogy nem egy beszállítótól veszik meg, hanem 3D-nyomtatással állítják elő.

3D-nyomtatás: számítógép által vezérelt, háromdimenziós tárgy előállítás. A folyamat lényege, hogy egy digitális tervből az anyagok rétegenkénti hozzáadásával valódi, fizikai tárgy készül. Az eljárást már ma is használják például az autópárházban, a repülőgépgyártásban és a fogászatban.

9.2. Digitalizáció, robotizáció és versenyképesség

A versenyképességet ez esetben is kétféle szempontból kell vizsgálnunk. Az egyik a digitalizáció és robotizáció hatása az üzleti életre, a cégek versenyképességére, a másik a nemzeti szintű versenyképességre gyakorolt hatások. Ez utóbbi témához kapcsolható az is, hogy milyen hatással lesz a digitalizáció és robotizáció a munkahelyekre. Az üzleti világra való várható hatás nyilvánvaló: a cégek a termelékenység jelentős javulására számítanak. A robotok, szemben az emberekkel, éjjel-nappal dolgozhatnak, nincs szükségük szabadságra, és bért sem kell fizetni nekik. Természetesen a robotokat is karban kell tartani, és egy idő után – valószínűleg – le kell selejtezni, azaz le kell cserélni.

Az intelligens gyártási rendszerek anyag- és időtakarékosan működnek, és kevésbé hibáznak. Ez hozzájárul a minőség javításához, a jobb és gyorsabb vevő kiszolgáláshoz. A digitális fejlődés fontos állomása, hogy a háztartásokba is bevonul az informatika, és lehetőség nyílik arra, hogy egyrészt távolról vezényeljük háztartási gépeink működését, de a háztartási gépek közötti adatáramlás segítségével azok egymással is kapcsolatba tudnak lépni. Ezt a rendszert a dolgok/tárgyak internetének (IoT) nevezik.

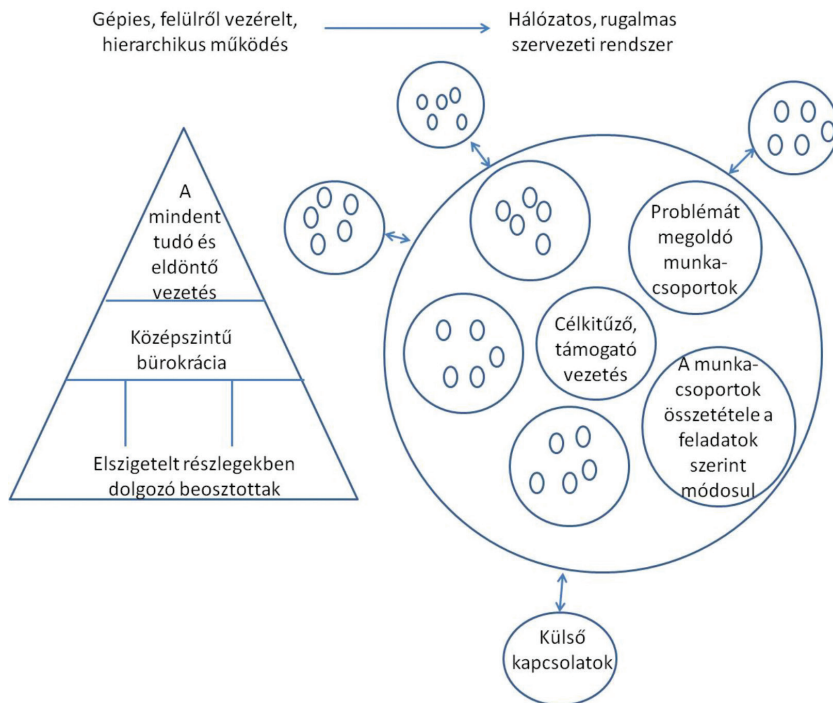
A dolgok (tárgyak) internete: IoT (Internet of the Things): azt a rendszert jelenti, amelyen keresztül az otthoni háztartási gépek – hűtők, autók, mérőórák, tévék stb. – interneten keresztül vezérelhetők, sőt esetleg egymással is tudnak kommunikálni. Ezt a rendszerek közötti adatáramlás teszi lehetővé.

A digitális átalakulás ugyanakkor különböző hátrányokkal is járhat, amelyekre fel kell készülni. Az egyik ilyen hátrány, hogy jelentős munkaerőt szabadíthat fel. A cégek azonban saját maguktól valószínűleg nem fognak jelentős mértékben anyagilag hozzájárulni ahhoz, hogy a munkájukat elvesztő embereket átképezzék, továbbképezzék. A cégek valójában a jól megvalósított digitális átalakulással jelentős termelékenységnövekedést érhetnek el, amely részben profitjukat növeli, részben lehetőséget kínál arra, hogy az új, nagyobb tudást igénylő munkahelyeken dolgozóknak magasabb béreket fizessenek. Esetleg csökkenthetik az áraikat is. A digitalizáció ugyanakkor a cégeknek is jelentős többletköltségeket fog okozni. Nemcsak a berendezéseket, a szoftvereket kell megvenni, hanem az egész céget át kell állítani az új rendszerre. Új irányítási modellekre, új üzleti modell alkalmazására lesz szükség. Egyesek úgy fogalmaznak, hogy újra kell majd gondolni az egész vállalkozást. Vagyis a digitális átalakulás nem új technológiák alkalmazásáról, hanem a vállalkozás teljes átalakításáról szól. Az átalakulás egyik jellemzője lesz, hogy a hierarchikusan működő szervezeteknek rugalmasabbá és nyitottabbá kell válniuk. Ez belső decentralizációt és egyben külső hálózatosodást, több együttműködést jelent, nemcsak más cégekkel, hanem más szervezetekkel, például egyetemekkel is. A várható átalakítást a 45. ábrán szemléltetjük.

Az átalakulás azonban nem lesz könnyen megvalósítható folyamat.

Azok a cégek viszont, amelyek képesek lesznek egy ilyen jelentős átalakulásra, és annak költségeit is finanszírozni tudják, nagyon nagy előnyre tehetnek szert más cégekkel szemben. Az előny akár behozhatatlanná is válhat, ami monopolhelyzetek kialakulásához, vagyis a piaci verseny korlátozásához, esetleg teljes kizárásához vezethet. A túlzott gazdasági erőfölény azt is megnehezítheti, hogy új szereplők lépjenek be a piacra. Ez nem tesz jót

a gazdaság többi szereplőjének, de hátrányos lehet a vásárlók számára is. Ilyen potenciális versenytorzító hálózatos szervezetek az úgynevezett digitális platformok.

45. ábra

A hierarchikusból az organikus, hálózatos szervezetbe való átmenet²²

Forrás: MCKINSEY 2018 alapján a szerző szerkesztése

Digitális piacér, digitális felület (*digital platform*). Üzleti működési forma (*business model*). A vevők és az eladók/szolgáltatók közötti közvetlen, internetalapú üzleti kapcsolatok színterét jelenti. A rendszer jelentősen megnöveli a piacot: az eladók számára az elérhető vevők számát, a vevők számára a megvásárolható termékek, szolgáltatások választékát. Másrésről a rendszer gazdái olyan üzleti túlsúlyra tehetnek szert, amely ellehetleníti a versenyt, kizárva a kisebb erőforrásokkal rendelkező szereplőket. Egyik példája az Amazon rendszer. A cég felületet kínál kisvállalkozóknak, amelyen jelentős méretű vevőkört érhetnek el, reklámozhatják és értékesíthetik termékeiket, szolgáltatásaikat. De ilyen platformszerveződésnek tekinthető a Facebook vagy a Twitter (*social platforms*) is.

Ezért fontos, hogy az állami irányítás megfelelő szakértelemmel és aktívan vegyen részt a digitalizációs folyamatban, egyrészt a munkavállalók átképzésében, másrészt a piaci

²² Organikus: szervesen együttműködő.

folyamatok szabályozásában, a verseny feltételeinek biztosításában. Továbbá az államnak magának is digitális szereplővé kell válnia. Fel kell készülnie arra, hogy a piaci működés jelentősen megváltozik, és az abból adódó, társadalmi károkat okozó hatásokat állami szerepvállalással ki kell védeni, illetve kezelni kell.

A digitalizáció és robotizáció ugyanakkor nemcsak a vállalatok, hanem a nemzeti versenyképesség javulása szempontjából is fontos fejlődési irány. Elsősorban a termelékenységjavuláshoz tud jelentősen hozzájárulni. De javíthatja az anyag- és energiafelhasználás hatékonyságát, ösztönözheti az innovációt, és az állami működési rendszer hatékonyságát is javíthatja. A nehéz fizikai munka vagy az unalmas szellemi munka robotokkal és a mesterséges intelligencia megoldásaival való felváltása pedig felszabadítja az emberek energiáit arra, hogy sokkal inkább alkotó tevékenységet végezheszenek. Ha egy társadalom így folyamatosan tanuló társadalommá tud alakulni, akkor egyben versenyképesebbé is válik, hiszen hatásosan és hatékonyan hasznosulnak a társadalmi és gazdasági erőforrások és képességek, beleértve a emberek tudását is. Továbbá kiegyensúlyozottan bővílhetnek és erősödhetnek a nemzet képességei, fizikaiak és szellemiek egyaránt. Mindebből következőleg egyrészt megnő a versenyképesség már korábban részletezett puha tényezőinek szerepe, másrészt a munkavállalók képességeivel kapcsolatos igények is változnak.

Ezeket a hangsúlyozott elemeket foglalja össze a 46. ábra.

A versenyképesség puha tényezői	Puha humán képességek
– Bizalom – Társadalmi tőke, társadalmi szinergiák – Vállalkozási kultúra, kockázatvállalás – Nemzeti és üzleti innovációs képesség – Innováció- és vállalkozásbarát környezet – Állami innovativitás és agilitás (kormányzati képességek)	– Kreatív gondolkodás – Együttműködési képesség – Összefüggéslátás, rendszerszemlélet – Meggyőző erő – Minőség- és szolgáltatás-orientáltság – Empátia – Hatékonsági szemlélet – Önbizalom, kifejezőképesség

46. ábra

A versenyképesség legfontosabb puha tényezői és a munkavállalók legfontosabb képességei a digitalizáció korában

Forrás: a szerző szerkesztése

9.3. A digitális versenyképesség mérése

Minden ország számára fontos információ, hogy másokhoz képest mennyire van felkészülve arra, hogy a digitális forradalom kínálta lehetőségeket kihasználja, és a veszélyhelyzeteket elkerülje.

Különböző nemzetközi kutatóintézetek végeznek olyan elemzéseket, amelyek alapján egy ország a felkészültségét nemzetközi összehasonlításban vizsgálhatja. A nemzetközi összehasonlítás nagyon fontos, ugyanis az nagyon félrevezető lehet, ha egy ország csak a múltbeli eredményeire alapozva von le következtetést a jelen helyzetével kapcsolatban. Hiszen ha nagyon alacsony szintről indul, és ahhoz képest jó eredményt ér el, akkor is lemaradhat más országok mögött. Ezért a nemzetközi összehasonlítás során külön figyelmet kell fordítani a fejlődés sebességére, dinamizmusára is.

A digitális földgolyó (Digital Planet) kutatás

A kutatás az USA-ban, a Tufts Egyetemen készül.²³ Hatvan országot vizsgálnak meg két szempont szerint. Az egyik a jelenlegi digitális fejlettségi szint, a másik a fejlődési ütem gyorsasága. Ez a közelítés nagyon gyakorlatias, hiszen hiába áll ma jól egy ország, ha közben keveset tesz azért, hogy fejlettségi szintjét a jövőben is megtarthassa, sőt esetleg még javíthassa is. A jövő eredményei pedig a mai döntések következményei. Az elemzést 108 mutató alapján végzik el. A mutatók négy témakört járnak körül. Közülük három méri a jelenlegi helyzetet, és egy a jövőre való felkészültséget.

A négy témakör:

- a kínálati tényezők,
- a keresleti tényezők,
- az intézményrendszer,
- az innovációs és változtatási képesség.

A kínálati tényezők a fizikai környezetet foglalják magukban. Vizsgálják ezen a területen például a kommunikációs infrastruktúra fejlettségét, a széles sávú internet elérhetőségét, az elektronikus fizetési rendszerek fejlettségét és a közlekedési hálózatok minőségét.

A keresleti tényezők a piac fejlettségének jellemzőit tartalmazzák. Például, hogy megvan-e a tudás a társadalomban ahhoz, hogy az emberek bekapcsolódjanak a digitális gazdaságba. Van-e erre a lakosságnak elegendő anyagi forrása?

Fejlettség	Jelenlegi fejlettség	
	erős	
	Lassan haladók / halogatók Ausztria, Németország, Svédország, Belgium, Dél-Korea	Kiemelkedők Szingapúr, Észtország, Nagy-Britannia, Izrael, Csehország
	Bajban lévő / lemaradók Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Görögország, Spanyolország	Gyorsan mozgók Lettország, Lengyelország, Törökország, Kína, Oroszország
	lassan mozgók	gyorsan mozgók
	Fejlesztési-változtatási képesség	

47. ábra

Digitális helyzet és fejlődési képesség

Forrás: a Digital Planet-kutatás (2018) alapján a szerző szerkesztése

Az intézményrendszer témaköre az állami törvényalkotás és szabályozás gyakorlatát vizsgálja: támogatják-e ezek a rendszerek a digitális fejlődést? Végül az innovációs és változtatási képesség témakörében vizsgálják a kutatók például azt, hogy mennyire vannak jelen az új, kezdő – startup – vállalkozások a gazdaságban, milyen a tehetséges emberek megtartásának és az országba vonzásának képessége, mennyire jellemző a gazdaságban a csúcstechnológiai szinten működő cégek jelenléte, vagy mennyire jellemző a társadalmi együttműködés.

²³ A kutatás vezetői: Bhaskar Chakravorty és Ravi Shankar Chaturvedi.

A vizsgált területeken végzett elemzések alapján az alábbi nagy csoportokba osztják az országokat:

- kiemelkedők (*stand out*);
- gyorsan mozgók (*break out*);
- halogatók, lassan mozgók (*stall out*);
- bajban lévők, lemaradók (*watch out*).

A 47. ábrán néhány ország helyezését látjuk. Függőlegesen a jelenlegi fejlettséget, vízszintesen pedig a fejlődési-változtatási képességet mérjük.

Érdekes felfigyelni rá, hogy a V4-országok három csoportban vannak. Magyarország és Szlovákia a bajban lévők, lemaradók, Lengyelország a gyorsan mozgók és Csehország a kiemelkedők között található.

A bajban lévők/lemaradók jelenlegi fejlettségi szintje sem megfelelő, és nem is jellemző rájuk, hogy gyors fejlődéssel behoznák az előttük lévőket. A halogatók/lassan haladók ma még jó helyzetben vannak, viszont nem fejlődnek elég gyorsan tovább. A gyorsan mozgókra ma még nem jellemző a digitális fejlettség, de mindent megtesznek azért, hogy előbbre lépjenek. Végül a kiemelkedők már ma is fejlettek, és a mai döntéseik biztosítják jövőbeli fejlettségüket is. A sorrendeket a V4-országokra és néhány további országra a 30. táblázatban látjuk.

30. táblázat

A V4-országok digitális fejlettségi szintjének és fejlődési sebességének indexe (2018)

Ország	Fejlettségi szint rangsor	Fejlődési sebesség rangsor
Magyarország	32	50
Csehország	27	29
Lengyelország	35	12
Szlovákia	33	57
Ausztria	19	44
Németország	17	36
Észtország	21	28
Kína	36	1

Forrás: a Digital Planet-kutatás (2018) alapján a szerző szerkesztése

A táblázatban láthatjuk, hogy Magyarország elsősorban lassú haladásával tűnik ki, hiszen a hatvan ország között csak az 50. helyen van.

Ez azt érzékelteti, hogy ha ez ellen nem tesz semmit, akkor a jövőben biztosan lemarad a digitális versenyben. Érdekes viszont Kína példája. Kína a vizsgálat időpontjában még Magyarország után van a rangsorban, viszont gyors sebességre kapcsolt. Így esélye van az élre törésre. Végül figyelemre érdemes, hogy két, jelenleg még jó fejlettségi pozícióban lévő ország, Ausztria és Németország esetén a kutatók a vizsgált adatok alapján lassú további fejlődésre való képességet érzékelték, ami a jövőbeli fejlettségi szintjüket veszélyeztetheti.

A kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a digitális fejlődés fontos támogatója az erős bizalmi szint. Úgy fogalmaznak, hogy a digitális forradalom nem lehet sikeres

bizalmi forradalom nélkül. A figyelmeztetés érthető: a digitális világban nagy veszélyek is fenyegethetik például a vásárlókat. A vásárlók bizalmának megnyeréséhez a szolgáltatásoknak megbízhatóknak, becsületeseknek kell lenniük, különben elpártolnak a cégektől a vásárlók. De igaz ez a közösségi média működésére is.

Facebook-botrány 2018: 2018 elején egy politikai kutatócsoport szabálytalanul jutott hozzá több mint 50 millió Facebook-felhasználó személyes adataihoz. A Facebookot alapító Mark Zuckerberg úgy nyilatkozott, hogy kutatási célra fel lehet használni a Facebookon szabadon elérhető adatokat. Felmerült azonban, hogy az adatok elemzését a politikai kutatócsoport pénzért adta tovább. A Facebook iránti bizalom egy időre nagyot zuhant, ami abban is megmutatkozott, hogy részvényei jelentős értékvesztést szenvedtek el.

Az IMD digitális versenyképesség-kutatása

Az IMD svájci versenyképesség-kutató intézet az évi rendszeres versenyképességi tanulmánnyal együtt kiadja a digitális versenyképességi elemzést is.

Az IMD is külön vizsgálja a jelenlegi helyzetet és a jövőre való felkészültséget. A jelenlegi helyzetet a technológiai és tudásfelkészültség mérésével elemzi. Összesen a jelenlegi helyzet és a jövőre való felkészültség leírására ötven mutatót használ. Ezek között jelentős számban vannak az úgynevezett puha mutatók. Ilyen például:

- kockázattvállalási készség;
- az agilitás: nyitottság, mozgékonyság, alkalmazkodóképesség;
- a globalizációhoz való viszonyulás, beállítottság;
- az innovativitás.

Érdekességgként nézzük meg a V4-országok és Ausztria helyezéseit a vizsgált 63 ország között az IMD 2018. évi tanulmánya alapján!

31. táblázat

Néhány ország digitális versenyképességi helyezése

Ország	Általános helyezés	Tudás	Technológia	Jövőre való felkészültség
Magyarország	46	48	40	58
Csehország	33	38	31	34
Lengyelország	36	33	37	37
Szlovákia	50	49	47	53
Ausztria	15	13	26	14

Forrás: IMD 2018

A helyezésekből azt látjuk, hogy a V4-országok nagyon el vannak maradva Ausztriától. Magyarország esetén pedig, a „Digitális földgolyó”-elemzéshez hasonlóan, arra kell felfigyelnünk, hogy a jövőre való felkészültségünk tekintetében a legrosszabb a pozíciónk.

Az okok kiderítése és azok megszüntetése területén az államnak is vannak feladatai. Ezek között különösen fontos a tudás és a képességek erősítése, a humán vagyoni felkészítése a digitalizációba való eredményes bekapcsolódásra. De vannak feladatai a gazdasági szerkezet korszerűsítése és a társadalmi tőke, a vállalkozószellem, az innovativitás erősítése területén is. A 3., a 4. és a 6. fejezet már érintette ezeket a témákat. Érdemes azonban visszatérni rájuk, ugyanis ezek olyan területek, amelyeken állami szerepvállalás, állami döntéshozatal nélkül, csupán piaci alapon nem biztosítható a magyar gazdaság felzárkózása.

9.4. Az állam feladatai a digitális forradalomba való sikeres bekapcsolódás területén

A digitális forradalom kétféle feladatot is ró az államra. Egyrészt saját működését, rendszereinek hatékonyságát is át kell vizsgálnia, és ennek alapján korszerűsíteni kell. Ha ezt nem végzi el, akkor működésével fékezni, sőt gátolni fogja a gazdaságban és társadalomban zajló átalakulásokat. Ezt a feladatcsoportot további két részterületre lehet osztani. Egyrészt az állami működés valamennyi szintjén általánossá kell válnia a szolgáltatások netes elérhetőségének. Az eredményeket mérni is kell. 2018-ban az Európai Unión belül a digitális közszolgáltatások területén, beleértve az egészségügyi szolgáltatásokat is, Magyarország az utolsó előtti helyen van. Ezen a listán kellene jelentősen előrelépünk. A digitális közszolgáltatások területén történő előrelépés hozzájárulna az állami működés hatékonyságának javulásához és a bürokrácia csökkentéséhez.

Az állam hatékonyabb működésével kapcsolatos másik feladat a hatékonyság mérése, amelyhez ma már a digitális technológiák, a rendelkezésre álló adatok és azok gyors és átfogó elemzését lehetővé tevő eljárások (Big Data-technológiák) rendelkezésre állnak. Az állami működés hatékonysága mérésének alapgondolata a ráfordítások és az eredmények összevetése. A ráfordítások az úgynevezett inputok, az eredmények pedig az úgynevezett outcome-ok, azaz a ráfordításokkal elért hatások, pozitív változások, eredmények. Az állami ráfordításokat – inputokat – akkor költi el az állam hatékonyan, ha azok nemcsak outputtal, hanem outcome-mal is járnak.

Az input-output-outcome szemlélet, azaz az állami működés hatékonyságának mérése

A szemlélet lényegét mutassuk be egy gyakorlati példán! Az állam jelentős összegeket költ az egészségügyre, elsősorban felújítja a kórházakat, korszerűsíti a fűtési rendszereket és az információs rendszereket. Ezek az inputok, vagyis ráfordítások megjelennek az egészségügyi kiadások között, amelyeket a GDP arányában szoktak bemutatni. A ráfordítások eredményeképpen szebbek lesznek a kórházak, a rendelők, csökken például a fűtési számla. Ezek az outputok, vagyis a látható, fizikailag is megjelenő eredmények. De javul-e ezzel az emberek egészségi állapota, csökken-e a várólisták hossza vagy a kezelésre várás időtartama? Növekszik-e a lakosság egészségben eltöltött élettartama? Ha a kérdésekre „nem” a válasz, akkor a ráfordításoknak van outputja, de nincs outcome-ja, azaz az egészségi állapotot és az életminőséget javító hatása.

Az állami hatékonyság mérésére nincsenek egységesen elfogadott módszerek. Ettől függetlenül az országok többségében kísérletet tesznek arra, hogy megmérjék, milyen hatékonyan fekteti be az ország erőforrásait a kormányzat.

Magyarországon például az NKE-ben zajló „Jó Állam”-kutatások próbálják különböző mutatókkal mérni az állami működés hatékonyságát.

A britek az állam által finanszírozott egyes területeken, mint például az oktatásban és az egészségügyben külön-külön vizsgálják meg, hogy egy adott időszak állami kiadásai milyen társadalmi eredményekkel, hatásokkal jártak. Az oktatás esetén például vizsgálják az oktatási ráfordítások, valamint a különböző szinteken végzettek számának és a megszerzett tudás színvonalának összefüggéseit. A hatékonyság szempontjából azt is vizsgálják, hogy az oktatás költségei és eredményei regionálisan milyenek. Ezért külön vizsgálják az angol, walesi, skót és északír oktatási ráfordításokat és az oktatási eredményeket. Az oktatás minőségi eredményeit a diákok által elért képzettségi színvonallal mérik.

Az állami hatékonyság mérése azért fontos, mert ha az állam jól gazdálkodik az erőforrásaival, akkor nagyobb eredményt tud elérni. A hatékonyság természetesen általánosabb fogalom: nemcsak a pénzügyi forrásokkal való takarékos gazdálkodást jelenti, hanem a természeti (ökológiai) és humán vagyonnal való gondos, jövőorientált gazdálkodást is.

A digitális forradalommal kapcsolatos másik fontos állami feladat a társadalom és a gazdaság felkészítése arra, hogy a digitális forradalomba be tudjon kapcsolódni, ki tudja használni a kínálkozó lehetőségeket.

Ezen belül feladata:

- az állami oktatási rendszerben a digitális tudáshoz való hozzáférés biztosítása;
- a lemaradó gazdasági ágazatok és különösen a kisvállalatok digitalizációs felzárkózásának segítése;
- saját szolgáltatásainak digitális fejlesztésével az üzleti szféra költségeinek és a bürokrácia szintjének csökkentése;
- a hátrányos rétegek (idősebb korosztály, alacsony keresetűek, kistelepüléseken élők) digitális hozzáférési esélyeinek javítása;
- annak figyelemmel kísérése, hogy a digitalizációs lehetőségekhez való hozzáférés mindenki számára megfizethető legyen;
- a digitális monopolhelyzetek kialakulásának megakadályozása;
- a munkahelyekről a digitalizáció miatt kiesők munkavállalási esélyeinek javítása a vállalkozói szektor részvételének biztosításával (új szakmára átképzés, folyamatos továbbképzés).

9.5. Összefoglaló gondolatok

Ebben a fejezetben megvilágítottuk a negyedik ipari forradalom és a digitális forradalom lényegét, különbségeit és összefüggéseit a versenyképességgel. Vizsgáltuk, hogy milyen új képességekre lesz szükség a digitális forradalom következtében létrejövő új munkahelyeken.

Bemutattunk két, az országok digitális versenyképességét elemző tanulmányt, és vizsgáltuk Magyarország pozícióit nemzetközi összehasonlításban. Végül vázoltuk, hogy milyen új feladatokat ad a digitális forradalom az államnak részben saját működése, részben pedig a társadalom és a gazdaság felkészítése terén.

Ellenőrző kérdések

1. Ön szerint a Nemzeti Közszerológati Egyetem hogyan tudná jobban felkészíteni a hallgatóit a digitális változásokra?
2. Mi a véleménye arról, hogy egyforma eséllyel tudja-e kihasználni a digitalizáció előnyeit egy kisvállalat és egy nagyvállalat?
3. Mi a véleménye, hogyan fog változni az állam szerepe a digitális forradalom kiteljesedésének idejére?
4. Mely humán képességek értékelődnek fel leginkább a digitalizációs forradalom korában?
5. Kinek milyen teendői vannak a munkából kiesők átképzése, továbbképzése területén? Mi lehet az állam, a cégek és a munkavállalók feladata?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- AOUN, J. E. (2017): *Robot-Proof: Higher Education in the Age of Artificial Intelligence*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/11456.001.0001>
- BRYNJOLFSSON, E. – MCAFEE, A. (2014): *The Second Machine Age*. New York, W. W. Norton & Co.
- CSATH M. (2016): A közintézmények stratégiai menedzsmentje. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2016/14. sz.
- CSATH M. (2018): Digitális versenyképességünk. *Világgazdaság*, 2018. szeptember 10.
- FORD, M. (2017): *A robotok kora*. Budapest, HVG Könyvek.
- SCHWAB, K. (2018): *Shaping the Fourth Industrial Revolution*. Geneve, World Economic Forum.

10. Az állam versenyképességet befolyásoló szerepével kapcsolatos nézetek változása

(Fási Csaba)

„Az állam legfőbb feladatának azt tekintem, hogy az egyént megvédje, és alkalmat nyújtson neki arra, hogy alkotó személlyé fejlődjék. Legyen tehát az állam a mi szolgánk, és ne mi legyünk az állam rabszolgái.”

Albert Einstein

Ebben a fejezetben röviden bemutatjuk az állami szerepfelfogások korszakonkénti változását. Kitérünk az állam gazdasági alrendszerben betöltött funkcióira is. Továbbá hangsúlyosan megjelenítjük, hogy az állam számára milyen problémák és lehetőségek nyílnak a digitalizáció következtében, egyúttal milyen feladatai származnak ebből. Végül az állam termelékenységének mérhetőségét is érintjük.

A fejezet elolvasása után az olvasó választ tud adni a következő kérdésekre:

1. Milyen lehetséges szerepeket tölthet be az állam a nemzeti szintű versenyképesség javításában?
2. A digitalizáció alkalmazása milyen módon tudja javítani az állam működését?
3. A gazdaság és társadalom digitális átalakulását milyen módszerekkel tudja az állam támogatni?
4. Milyen megoldások léteznek az állam termelékenységének javítására?
5. A Mazzucato-féle megközelítésnek milyen előnyei és hátrányai vannak?

10.1. Az állami szerepvállalással kapcsolatos felfogások korszakai

Jelen pontban az állami szerepvállalással kapcsolatos nézetekről adunk vázlatos áttekintést. Az állam szerepével kapcsolatos felfogásokat jellemzően a 18. századtól kezdve vizsgálja a szakirodalom. Ez előtt az erős államok kora volt jellemző: Közép-Kelet-Európában feudális társadalmi berendezkedés volt megfigyelhető, az állam aktív, megkerülhetetlen szereplő, amely mind gazdasági, mind társadalmi kérdésekben állást foglalt, aktívan beavatkozott. A 18. század végén jelent meg a „modern közgazdaság-tudomány atyjának” is nevezett Adam Smith könyve, *A nemzetek gazdagsága*. Smith nevéhez fűződik az a gondolat, amely talán a legismertebb a Marshall-kereszt után: Smith az állam leépítésének, visszaszorításának elvét vallotta. Elmélete szerint a piacon működik egy „láthatatlan kéz”, amely a piac egyensúlyáért

felel. Az állami be nem avatkozás (franciául: *laissez faire*) híve tehát, álláspontja szerint az államnak csak a kereteket kell adnia a gazdaság működéséhez, a piac e keretek között működik, mindenféle behatás nélkül. Ez a felfogás jellemzően az Egyesült Államokban talált táptalajra.

Az állami be nem avatkozás elmélete az 1930-as évek válságkezelési módszere kapcsán akadt kihívóra. Ez volt a John M. Keynes által kidolgozott keynesianizmus. Keynes iskola-teremtő, a modern makroökonómia megalkotója, akinek elmélete kidolgozása után akkora hatása volt a gazdasági gondolkodásra, mint előtte nem sok közgazdásznak. Elméletét az Egyesült Államokban alkalmazták a New Deal program kapcsán. Keynes elmélete alapján az államnak aktívan fel kell lépnie a munkanélküliség csökkentése érdekében (ennek volt egyik eszköze a nagy állami beruházások megrendelése). További eszköz volt, hogy a költségvetési hiányt nem javasolta alacsonyan tartani, így az egyes jóléti, szociális vagy infrastrukturális beruházások kiadásaira is megfelelő pénzügyi erőforrást tudott biztosítani. Továbbá újragondolt állami adópolitikát javasolt, amelyben az állam újraelosztó szerepe magas (vagyis a több adóbevételből tudta finanszírozni a fenti céljait).

A 20. század végéhez közeledve a világháború utáni „aranykort” követően ismét felerősödött az a nézőpont, hogy az állam nem sajátíthatja ki az addigi nagyságú teret a gazdaságból. Így ekkortájt dezetatizációról vagy más néven az állam visszahúzódásáról beszélhetünk. Ezt a korszakot – amely a New Public Management (NPM) térhódítása volt – valóban az állam lebontása, „államtalanítás” jellemezte mind gazdasági oldalról, mind jogszabályi oldalról (dereguláció). E felfogás szerint az államnak, amennyire csak lehetséges, ki kell vonulnia a gazdaságból, azt a piacra kell bízni. Erre példa a privatizáció, a koncessziós jog, a PPP. Társadalmi oldalról is megközelíthető az állam háttérbe szorítása/szorítása: ugyanis – szintén magyar példa esetében – volt szándék például az egészségügyben a piaci elemek, a magánszféra beemelésére. Másrészt a döntésekkel kapcsolatos uralkodó felfogás szerint azokat nem a központi, hanem helyi szinten kell meghozni, vagyis a centralizáció helyett a decentralizációban voltak érdekelték az NPM-mel szimpatizáló gondolkodók.

A New Public Management hasonlóan a Smith-féle elgondoláshoz végső soron egy gyenge államban volt érdekelt. A gazdasági világválság és talán annak előszelei azonban ráébresztették a döntéshozókat és gondolkodókat, hogy egy gyenge állam nem lehet ellenálló az esetleges válsággal szemben sem gazdasági, sem társadalmi értelemben. Az állam feladata álláspontjuk szerint a beavatkozó védelem a lakosság érdekében akár a piaci mechanizmusokkal szemben is. Az államnak aktív, proaktív (kezdeményező) szerepet szánunk akár a jogalkotás, akár a felügyelet és ellenőrzés terén, hisznek az erős, professzionális, jó államban. Az erős, aktív és proaktív, egyben beavatkozó államnak természetesen megvan az előnye, ugyanakkor „árnyoldala” is lehet. Ahhoz hasonlítható, amikor egy gyermek felnő. Eleinte szükséges a szülői védelem, a féltés, a törődés, de egy idő után ez „terhesség” válhat mind a gyermek, mind a szülő számára. Az államnak hasonlóképpen hagynia kell a társadalom tagjait levegőhöz jutni (túlzott szerepvállalás, túlszabályozottság elkerülése), és fordítva: a társadalom tagjainak sem szabad mindent (például különböző vásárlási és egyéb támogatások biztosítása) az államtól várni. Bár korábban – az 1990-es évek előtt – ez volt a jellemző, a társadalom tagjainak is fel kell ismerni, hogy önmaguk erejéből is előrejuthatnak. Mindehhez az államnak olyan viszonyokat kell kialakítania, ami a függőséget csökkenti, az önállóságot növeli. Ha ugyanis egy társadalom elkényelmesedik, nem önálló, úgy nem vállal kockázatot például egy vállalat beindításával, így az innováció – amely Schumpeter szerint a gazdasági fejlődés alapja – szintje is elmarad a kellő mértéktől.

A fentiek tehát az állami szerepfelfogásokról adtak vázlatos képet. A következőkben az állam gazdaságban betöltött szerepét tekintjük át kitérve a kis- és középvállalkozásokra, továbbá a jelen és jövő kihívásait tekintjük át: ez a digitalizáció és az állami termelékenység kérdésköre.

10.2. Az állam feladatai a gazdaságban

Ahogy az előzőekben láthattuk, jellemzően kétféle szerepfelfogás létezik: az egyik szerint az államnak nincs keresnivalója a piaci viszonyok között, míg a másik szerint az államnak aktívnak kell lennie a társadalom érdekében. A 2008-ban kirobbant világgazdasági válság óta inkább az „erős államok” gondolata felé történt az elmozdulás. Ahogy azt a korábbi fejezetek bizonyították, az állam számára számos megoldandó feladatot jelent a gazdaság működtetése: meg kell teremtenie a megfelelő jogszabályi környezetet, az abban foglaltakat érvényesítenie kell (gazdasági szempontból itt különösen fontos megemlíteni a vállalkozás szabadságának biztosítását, valamint a vagyonbiztonság és a tisztességes piaci verseny feltételeinek garantálását), a munkaadók és munkavállalók érdekeit egyaránt figyelembe vevő szabályozást kell létrehozni. Ugyanakkor egy állam nemcsak a jogszabályokkal tud a piaci folyamatokba beavatkozni, hanem intézményrendszerén keresztül is. Ezek által felügyeleti és ellenőrzési jogkörét gyakorolhatja, ami segítheti az egyes (kezdeti) válsághelyzetek megelőzését, felismerését és kezelését. Ezért szükséges, hogy ezek az intézmények éberren őrködjének a szabályok betartása felett, a piaci szereplőket a tisztességes magatartásra ösztönözzék akár szankciók által is.

Az állam legfőbb feladata a szabályozás, a stratégiaalkotás, valamint aktív, ösztönző fellépés. Lényeges, hogy a fejlesztések legyenek összehangolva, bizonyos koncepció mentén történjenek. Az állam saját eredményességét, valamint a versenyképességet az által is növelni tudja, ha erősíti a társadalom tagjai között a bizalmat, kiszámítható jogszabályi és tisztességes piaci környezetet alakít ki, fellép a korrupció ellen, jelentős szerepet vállal a társadalom tagjai képzettségi szintjének fejlesztésében, valamint példát mutat. A versenyképesség javítását az állam a puha tényezők megerősítésével is elő tudja segíteni, ahogy arról a 6. fejezet részletesen szólt. Az értékrend kapcsán fontos kiemelni, hogy azt az állam fejleszteni és rombolni is tudja egyaránt. Amennyiben nem egyenlő feltételek vonatkoznak a piaci szereplőkre, magas a korrupció mértéke, úgy az negatívan hat a morálra, ami által romlik a versenyképesség is.

A versenyképesség javítása érdekében emellett az államnak támogatnia kell többek között az infrastrukturális beruházásokat (például a digitalizáció szintjét növelő beruházások: hálózatépítés, sávszélesség növelése, kedvezményes tarifák biztosítása). Ezek mind a képzés, mind a foglalkoztatás terén óriási előnyt jelentenek. Például egy zalai zsákfaluban élő személy is olyan ismerethez juthat egy e-(tovább)képzésen – ha megfelelő infrastruktúra áll rendelkezésre – az otthonában, amely a munkaerőpiacon előnyt jelent.

Különösen fontos, hogy az állam támogassa a hazai vállalkozói szektort, hogy a modern technológiák mindennapokban történő használata növelhesse a vállalatok versenyképességét. Támogatásokat kell nyújtania a működéshez, a fejlesztéshez, ösztönöznie kell az innovációt, le kell bontania a felesleges szabályokat, ugyanakkor komoly ellenőrzési és felügyeleti lépéseket kell alkalmaznia az üzleti élet tisztasága érdekében. Ugyanakkor meg kell teremtenie azt a vállalkozói környezetet, amelyben a legnagyobb hatékonysággal

tudnak működni a vállalkozások. Például az Országgyűlés 2004-ben törvényt hozott a kis- és középvállalkozásokról, fejlődésük támogatásáról (2004. évi XXXIV. törvény). A törvény preambuluma külön hangsúlyozza, hogy ezek a vállalkozási formák a magyar gazdaság döntő részét teszik ki, a foglalkoztatottak nagy részének adnak munkát, valamint ők fizetik be a központi költségvetésbe az adó és járulékok nagyobb hányadát. A törvény tehát azért született, hogy segítse e vállalkozási formák fejlesztését az állam. A mindenkori kormányzat felismerte, hogy a kkv-szektor versenyképességének megőrzése és fokozása érdekében megkülönböztetett figyelemmel kell kezelni a kis- és középvállalkozásokat.

A következő támogatási célokat nevesíti a jogalkotó a fenti törvényben [7. § (2) bek. a)–u) pont]:

- „a vállalkozásindításhoz szükséges feltételek megteremtése;
- a vállalkozói ismeretek és az Európai Közösség előírásainak elsajátítása, valamint a vállalkozói kultúra fejlesztése, beleértve az ezzel kapcsolatos képzési programok szervezését és lebonyolítását, továbbá módszertani és oktatási anyagok készítését;
- a KKV-k vezetési színvonalának, gazdasági tevékenységének javulását szolgáló módszerek elsajátítása és elterjesztése;
- műszaki-gazdasági, üzleti, valamint az európai közösségi szabályokról, pályázatokról szóló információk nyújtása, a szolgáltatandó információk gyűjtése, kiértékelése és terjesztése;
- a technológia fejlesztése és a termékek, szolgáltatások minőségi színvonalának növelése révén a versenyképesség javítása;
- a beszállítói kapcsolatok kialakulásának és megerősödésének előmozdítása;
- a hitelhez jutás lehetőségeinek bővítése;
- az innovációs képesség fejlesztése;
- a kül- és belpiaci lehetőségek feltárása, a piacra jutás elősegítése, valamint a kereskedelmi hálózat fejlesztése;
- a KKV-k közötti termelési, értékesítési, beszerzési együttműködés és a piacon való közös fellépés elősegítése;
- a KKV-k egymással, illetve kutató-fejlesztő intézményekkel közösen végzett kutatásai, vagy a kutatási eredmények átvételének, valamint azok gyakorlatba történő átültetési feltételeinek megteremtése;
- az adminisztratív terhek csökkentése;
- az Európai Közösség programjaiban való magyar részvétel biztosítása (tagdíj és társfinanszírozás);
- a KKV-k minősítése (rating);
- a KKV-k fejlesztéséhez kapcsolódó konferenciák, rendezvények szervezése lebonyolítása;
- a KKV-k fejlesztési stratégiáját megalapozó kutatások, elemzések, tanulmányok készítése;
- alapszintű és emelt szintű tanácsadás a KKV-k részére;
- a környezetvédelmi hatású fejlesztések elősegítése;
- a szellemi tulajdon védelmének elősegítése, a szellemi tulajdon védelme tudatosságának fejlesztése;
- a piaci információkhoz való hozzájutás esélyegyenlőségének biztosítása;
- energiahatékonysági hatású fejlesztések elősegítése.”

A gazdaságpolitikáért felelős miniszter minden második évben elkészíti a kkv-k helyzetét, gazdálkodási feltételrendszerét és a vállalkozások fejlesztése érdekében tett intézkedéseket, valamint a kkv-k számára nyújtott támogatások eredményeit bemutató elemzést, amit a kormány terjeszt az Országgyűlés elé. A legutóbbi jelentés (2016) is hangsúlyozza a szektor jelentőségét, és Magyarország fejlődésének kulcsának tekinti a kis- és középvállalkozások növekedését és a növekedési lépcsők átlépését. Fontosnak tekinti a kkv-kat a társadalom megélhetése és jóléte szempontjából, valamint szükségesnek tartja a szektor folyamatos vizsgálatát tudományos és politikai szempontból egyaránt.

Nézzünk néhány kkv-kat érintő intézkedést a közelmúltból!

A korábban, még a TÁMOP²⁴ kapcsán megvalósult előzményprogram folytatásaként a GINOP²⁵ keretein belül is a vállalkozói ambíciókkal rendelkező fiatalok vállalkozóvá válását támogatták, aminek keretein belül egyéni, mikro- vagy kisvállalkozások alapítását tűzték ki célul. Ugyanakkor nem kizárólag induló vállalkozások tőkejuttatásáról beszélünk, hanem a vállalkozás indításához, üzleti terv elkészítéséhez kapcsolódó ismeret- és készségfejlesztési programot valósítottak meg. Ez a lépés biztosíthatja a létrehozandó vállalkozások hosszú távú működését, hiszen felkészíti a fiatalokat a vállalkozói létre.

Ezzel összefüggésben a vállalkozói ismeretek fejlesztése az oktatásban hozzájárulhat ahhoz, hogy a fiatalabb korosztály számára vonzó jövőképet jelentsen egy vállalkozás indítása, valamint a program fejleszti a potenciális vállalkozók módszertani és szakmai ismereteit. Mindezt pedig a hiteles vállalkozói példák bemutatása is erősíti, kíváncsiságot teszt a vállalkozói pályát, valamint jó példát mutat a jövő vállalkozói számára. Emellett a pénzügyi tudatosság fejlesztése is hozzájárulhat ahhoz, hogy a társadalom alapvető gazdasági ismeretei is fejlődjenek, így a hétköznapi életben is tájékozottabbak legyenek (például egy hitelfelvétel esetén).

A már működő vállalkozások fejlesztését és finanszírozási forrásokhoz való hozzáférést javította a Magyar Nemzeti Bank Növekedési Hitelprogramja. Ez egyrészt lehetővé tette a devizaalapú hitelek kiváltását alacsony kamatozású forintHITELEKKEL, valamint új, kedvező kamatozású hitelt nyújtott a kis- és középvállalkozások számára.

10.3. Az állam szerepe a digitalizáció korában

Az, hogy ma már a digitális térben otthonosan mozognak az emberek, főleg a fiatalok, mindennapos dolog. Sokrétűségét és előnyeit jól szemlélteti, hogy napjainkban már természetes jelenség, ami húsz éve még elképzelhetetlen volt: egy kibervédelmi szakember az irodából hazafelé tartva megrendeli a vacsoráját, annak költségét online, bankkártyával kiegyenlíti, majd e-mailben visszajelzést kap a sikeres rendelésről. A digitalizáció jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ipari forradalmak történetében új fejezetet nyitott. Ezt a 9. fejezet részletesen tárgyalja.

Az állam számára számos új feladatot ad a digitalizáció. Az oktatás terén biztosítani kell a generációs szakadék áthidalását. Egyrészt a fiatalok oktatásában teret kell engedni az okoseszközök oktatási célú használatának, másrészt az idősek minél nagyobb hányadát szükséges oktatni a digitális kompetenciákra.

²⁴ Társadalmi Megújulás Operatív Program.

²⁵ Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program.

Az okoseszközök használatának szabályozása ugyanakkor eltérő Európán belül is. 2018 nyarán Franciaország ugyanis úgy döntött, hogy betiltja a mobiltelefonok és más okoseszközök használatát az oktatásban, mivel azok egyrészt gyengítik a koncentrációt, másrészt a társas érintkezésekre is kedvezőtlen hatással vannak.

A fiatalabb generáció digitális kompetenciákkal való ellátása egyrészt autodidakta folyamat, másrészt az oktatásnak és a tantervnek ösztönzőnek kell lennie az iránt, hogy a fiatalok emelt szintű informatikai tudással rendelkezzenek (akár a programozás tanításával, akár az informatikai ismeretek beemeléseével más-más tantárgyak esetében). Mindez nem feltétlenül a rövid távú versenyképességet növeli, de a hosszú távú versenyelőnyt garantáltan biztosítja.

Az Európai Unió is ösztönözni kívánja a digitális kulcskompetencia minél szélesebb körű elsajátítását. Az Európai Digitális Oktatási Cselekvési Terv, amelyet 2018-ban fogadtak el, úgy fogalmaz, hogy az oktatásnak mind a növekedés, mind az innováció, mind a munkahelyteremtés, mind a jólét elérésében, mind a közös értékekre és kultúrákra építő európai identitás megteremtésében jelentős szerepe van.

A kompetencia képességet jelent. A kulcskompetencia olyan kompetencia, amelyre minden egyénnek szüksége van „a személyes önmegvalósításhoz és fejlődéshez, az aktív polgársághoz, a társadalmi beilleszkedéshez és a foglalkoztatáshoz” (2006/962/EK).

Az alábbi kulcskompetenciákat határozza meg az EU:

- az anyanyelven folytatott kommunikáció;
- az idegen nyelveken folytatott kommunikáció;
- matematikai kompetencia és alapvető kompetenciák a természet- és műszaki tudományok terén;
- digitális kompetencia;
- a tanulás elsajátítása;
- szociális és állampolgári kompetenciák;
- kezdeményezőkészség és vállalkozói kompetencia;
- kulturális tudatosság és kifejezőkészség.

2017-ben az Európai Unió már megkongatta a vészharangot, amikor bemutatta, hogy:

- az európaiak nem rendelkeznek alapvető digitális készségekkel (169 millió, 16 és 74 év közötti európai polgár 44%-a nem rendelkezik elegendő digitális készséggel);
- a munkahelyek 90%-a a jövőben megkívánja a digitális készségek bizonyos szintjét;
- a ma általános iskolába lépő gyermekek 65%-ának olyan foglalkozása lesz majd, amely ma még nem létezik.

Továbbá a digitalizáció és robotizáció, a technikai fejlődés számos, ma még ember által végzett tevékenységet is kiválthat. Az államoknak ezekre reagálniuk kell, mivel azt a vállalatok kis valószínűséggel teszik meg (lásd 9. fejezet): készségek oktatásával, a „képzők képzésével”, vagyis a pedagóguskar megfelelő felkészítésével, versenyképes oktatás és tanterv meghatározásával, valamint a jövőre felkészítő, a lexikális tudással szemben inkább képességeket, készségeket, rendszerszintű gondolkodást előtérbe helyező oktatás kialakításával.

Fontos kiemelni, hogy nemcsak az oktatás terén, hanem többek között például az egészségügy, a gazdaság-szervezés, a lakosság infrastrukturális ellátása, valamint a bürokrácia te-

rén is szükséges a felkészültség, a digitális átállás az állam részéről. Egy állam és kormánya számára elengedhetetlen a példamutatás, így a kormánynak olyan szervezeti formában kell működnie, amely hatékony, nem aprózza szét az egyes területeket, hanem azokat átfogóan, világos koncepció mentén irányítja. Továbbá olyan professzionális működést kell mutatnia a digitális térben, amely az állampolgárokat és vállalkozásokat nem riasztja el. Így az adatbázisok összekapcsolása, az azokban tárolt adatok elemzése, ügymenetek egyszerűsítése és könnyítése, interneten való intézésének biztosítása ma már nem vágyálom, hanem realitás kell, hogy legyen. Ezen túl a *back-office* tevékenység teljes körű digitalizálása is leveszi az ügyfelek válláról a terhet, miáltal a versenyképesség javítása is elérhető.

Az adatbázisok összekapcsolása és megismerhetősége, az adatok széles körű nyilvánossága azonban kockázatokat rejt magában. E kockázatot igyekezett kezelni az az európai uniós adatvédelmi szabály, amely a GDPR nevet viseli.

GDPR: az Európai Unió új általános adatvédelmi rendelete, amely 2018. május 25-én lépett hatályba. Számos hatása mellett például módosultak, jelentősen szigorodtak az adatkezeléssel kapcsolatos jogszabályi előírások. Ennek értelmében az egyes személyeknek már aktív hozzájárulásukat kellett adniuk, hogy a cégek marketingcélokra használják fel az adataikat. Amennyiben ez az aktív hozzájárulás nem történik meg, mégis kénytelen tartalmat kap az illető (adatait jogosulatlanul használják fel), úgy komoly bírságot lehet kiszabni a jogosulatlan adatkezelőre.

Az állami felkészültséget a digitalizáció területén ma már számos mutatóval mérik. Ahogy az a 9. fejezetből is kitűnik, nemcsak a cégek, hanem az államok digitális felkészültsége is mérhető, mérendő.

Az Európai Unió évek óta folyamatosan kiadja a Digital Economy and Society Indexet (DESI, magyarul Digitális Gazdaság és Társadalom Index), amelynek célja az EU országaira vonatkozóan a digitális felkészültség mérése. Az index kapcsán öt dimenziót vizsgálnak, ezek az alábbiak:

- hálózati összekapcsoltság (connectivity),
- humán vagyon (human capital),
- internetes szolgáltatások használata (use of internet),
- a digitális technológiák integráltsága (integration of digital technology),
- digitális közszolgáltatások (digital public services).

Témánk szempontjából a humán vagyon és a digitális közszolgáltatások dimenzió nyújt hasznos információt.

A humán vagyon dimenzióba olyan aldimenziók tartoznak, mint az internethasználat, az alapszintű és fejlett digitális készségek. Az EU28-at vizsgálva kedvezőtlen Magyarország helyezése. A komoly kockázatot az alapszintű digitális készséggel rendelkezők alacsony aránya jelenti. Az országjelentés megállapítása alapján „csupán a lakosság 50%-a rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel, és ez az arány nem javul. A készségek jelentős mértékben hiányosak: az 55 évesek és annál idősebbek csupán 21%-a (az Unióban 34%) és az alacsony iskolai végzettségűek csupán 25%-a (az Unióban 30%) rendelkezik legalább alapszintű digitális készségekkel” (DESI – Magyarország 2018, 5.). Az alapszintű digitális készségekkel összefüggő problémát elsősorban az oktatáson, képzésen, szemléletformáláson – akár célzott kormányzati hirdetésekkel is –, anyagi támogatáson keresztül

tudja orvosolni egy állam. Mégpedig úgy, hogy már az alapszintű oktatás során beemeli a tantervbe a digitális kompetenciák fejlesztését (olyan szinten, amelyet a gyermekek szellemi fejlődése megkövetel). Fontos hangsúlyt fektetni a továbbképzésekre, olyan programokra, amelyek például a középkorúak vagy idősebbek számára biztosítják a digitális készségek fejlesztését. A kormányzat a fő prioritásokat „az oktatás digitalizálása, a 45 év felettiek, a kisvállalkozások és mikrovállalkozások, valamint a közalkalmazottak digitális kompetenciájának a fejlesztése” terén fogalmazta meg (DESI – Magyarország 2018, 5.).

A magyar kis- és középvállalkozások digitális felkészültségét kutatta a T-Systems Magyarország 2018-ban. Ennek az eredményei azt tükrözik, hogy a kkv-k a digitalizációt sokadlagos kérdésnek tekintik, informatikai fejlesztésre a megkérdezett közel 800 (779) cégből csak kevesebb mint 200 költött 2017-ben. De versenyképességet hátráltató tényező az is, hogy a vállalkozások többsége a számlákat papíralapon kezeli, online beszerzést is csak a megkérdezettek fele végzett. Céges honlapja csak a megkérdezettek negyedének volt, online ügyfélszolgálattal ennél is kevesebben rendelkeztek.

Az adatok alapján különbség mutatkozik szektoronként és a vállalkozások mérete szerint. Egy cég méretének növekedése egyenes arányosságban áll a digitális fejlettségével: minél nagyobb, annál jobban áll a digitalizáció területén. A kutatás megállapítása alapján a leginkább lemaradók a kereskedelem és vendéglátás területén tevékenykedő, néhány fős kisvállalkozások. Ez ugyanakkor nem jelent akkora problémát, mivel ezeknek a vállalkozásoknak kialakult vevői köre van, és nem feltétlenül terveznek növekedést. Számukra inkább átok, mintsem áldás lenne a digitális technológiába történő beruházás.

A kutatást megrendelő vállalat vezérigazgatójának álláspontja szerint a fentiek a versenyképességet veszélyeztetik, ahogy fogalmazott: „egyenlőséget lehet tenni a digitalizáció és a versenyképesség közé. A versenyképesség ma már leginkább az információk megszerzésének gyorsaságában, feldolgozásában rejlik.”

Forrás: www.portfolio.hu/vallalatok/a-kkv-k-fele-nem-is-hallott-a-gdpr-rol-de-a-digitalizacioval-is-hadilabon-allnak.292350.html

A digitális közszolgáltatások dimenzió terén a 2018-as jelentés szerint hazánk az utolsó előtti helyet foglalta el.

A dimenzió hat mutatóból áll, ezek a(z):

- e-kormányzati szolgáltatások felhasználói (az űrlapokat benyújtó internetfelhasználók aránya);
- űrlapok automatikus kitöltése;
- teljes körű online ügyintézés;
- vállalkozásoknak nyújtott digitális közszolgáltatások;
- nyílt hozzáférésű adatok;
- e-egészségügyi szolgáltatások.

Magyarországnak a transzparencia (nyílt hozzáférésű adatok biztosítása), az e-egészségügyi szolgáltatások és a digitális közszolgáltatások terén komoly teendői vannak. Összességében, valamennyi dimenziót figyelembe véve 2018-ban Magyarország a 28 tagállam között a 23. helyen van, ami érzékelteti, hogy a gazdasági-társadalmi digitalizáció területén még jelentős az elmaradásunk.

10.4. Az állam termelékenységének vizsgálhatósága

Mazzucato, az állami innováció ismert kutatója véleménye szerint az állam feladata nem más, mint a rendszerszintű gondolkodás és cselekvés: nem egy-egy ágazat elkülönült támogatása, hanem a problémák kezelése, lehetőségek teremtése, veszélyek elhárítása. Kutatásaival bizonyította, hogy az állam végzi és támogatja a magas kockázatú beruházások döntő részét. Rámutatott, hogy számos, ma is népszerű és elterjedt technológia fejlesztése állami támogatásban részesült. Álláspontja szerint az államnak jelentős szerepe van az innováció ösztönzésében. Emellett véleményünk szerint az állam feladata az erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás.

Az állami tevékenység fokozása ugyanakkor nem egyenlő az állami beavatkozással a gazdaság folyamataiba, hanem a meghatározott célok elérése érdekében alkalmazott eszközök hatékonyságának javítását jelenti. Ez esetben nem a mennyiségi tényező a fontos, hanem például hogy egy adott pénzösszeget milyen hatásfokkal használják fel (outcome-szemlélet).

Ez a szemlélet volt jellemző a 2014–2020-as uniós költségvetés tárgyalásakor is. Akkor, 2013-ban, ezeket a kérdéseket tették fel:

- *The critical question is: How to get more from less money?* (Hogyan lehet több kevesebb pénzből?) Iain Begg
- *How we can achieve more with less money?* (Hogyan érhetünk el többet kevesebb pénzből?) Ivailo Kalfin

Abban egyetértettek, hogy az EU-nak a szűkösebb pénzügyi erőforrásokra tekintettel az alábbiakat kell szem előtt tartania: hatékony forrásfelhasználás, a költségvetési kiadások katalizátorként való alkalmazása – az oktatásba és kutatásba való befektetés. Az addigiaknál is kiemeltebb szerepe lett a felelős pénzfelhasználásnak.

Ez nemcsak a fizikai erőforrások hatékony felhasználását jelenti, hanem a szellemi képességek és a humán vagyon magas szintű kiaknázását és felhasználását. Ennek értelmében versenyképes és korszerű oktatásra van szükség, élhető, biztonságos környezetre, amely mind a vállalkozói kedvet, mind a mindennapi léthez, a családalapításhoz megadja a szükséges kereteket, hogy a kedvezőtlen demográfiai folyamatok (népességfogyás) megálljanak. A termelékenységnövelés kapcsán ki kell emelnünk, hogy az államnak feladata a társadalom felkészítése, amelybe az is beletartozik, hogy a felnőttképzésben részt kell vállalnia azért, hogy megfelelő módon használják fel az emberek tudását. Ettől kiegyensúlyozottá válik a szerkezet, mindenki a tudásának megfelelő munkát tud végezni, ahogy azt a 3. fejezetben részletesen bemutattuk. Ezzel függ szorosan össze a minőségi egészségügy biztosítása is. A McKinsey-jelentés ugyanakkor figyelmeztet: számos fejlett országban csak jelentős források bevonásával lehetett a várható élettartamot növelni. Mivel ez a bevont forrás nem növelhető a végtelenségig, kiemelt jelentősége van annak, hogy a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat a lehető leghasznosabban használják fel az állami aktorok. Különösen fontos tehát, hogy egy állam biztosítsa polgárainak – és a potenciális munkaerőnek, innovátornak, nemzetgazdasági erőforrásnak – a megfelelő (szak és tovább)képzést (amellyel a munkaerőpiacon elhelyezkedhet), az egészségügyi ellátást, a kellő jogvédelmet és az élhető, biztonságos környezetet. Ebbe beletartozik például a családok támogatása, az idősok ellátása, a fiatalok védelme. Ezeknek a feladatoknak az ellátásához az államnak erőforrásokat szükséges biztosítania, átcsoportosítania.

Az államnak, ahogy azt a 8. fejezet is bizonyította, erősítenie kell az ökológiai fenntarthatóságot is. A növekedés vagy ökológiai fenntarthatóság dilemmáját valamennyi beruházás esetén mérlegelnie kell a döntéshozóknak. A versenyképesség szempontjából két ellentétes szemlélet ütközik össze: a vállalati és a nemzeti versenyképesség. Az első szerint, amely a vállalatok szempontjait helyezi előtérbe, egy-egy beruházás növeli a profitot, munkahelyet teremt, növeli a GDP-t, kedvező a gazdaságra, míg a nemzeti versenyképességnél e szempontok mellett a döntésekkel járó hatásokat is figyelembe kell venni. Például érdemes-e ipari parkot létrehozni mezőgazdasági területen, érdemes-e az egészségre, életkörülményekre negatívan ható (például zajszennyezés, fényszennyezés) beruházásokat ösztönözni. Meglátásunk szerint az államnak a hosszú távú gondolkodást kell előtérbe helyeznie. Itt válik ketté a vállalati és nemzeti versenyképesség. Míg a cégek természetüknél fogva profitot maximalizálnak, addig az államnak örködni kell a környezeten.

10.5. Összefoglaló gondolatok

Ebben a fejezetben bemutattuk, hogy az állammal és annak szerepvállalásával kapcsolatban milyen uralkodó felfogások léteztek az egyes korokban. Vizsgáltuk, hogy közvetve és közvetlenül milyen hatások érik az államot a digitalizáció következtében, és ezek milyen feladatok elé állítják az államot. Végül vázoltuk, hogy szükséges a kormányzati hatékonyság és termelékenység vizsgálata figyelembe véve azt, hogy az állami ráfordítások eredményessége fontos versenyképességi tényező.

Ellenőrző kérdések

1. Hogyan tudná jellemezni az állam szerepét az egyes korszakokban?
2. Milyen mértékű állami szerepvállalást tart indokoltnak a gazdaságban?
3. Mit gondol hazánk jelenlegi digitális fejlettségéről? Mely területeken a legnagyobb a lemaradásunk, és az hogyan gyengíti versenyképességünket?
4. Milyen intézkedésekkel javítaná az állam helyében hazánk versenyképességét?
5. Egyetért-e azzal, hogy az állami termelékenységet és hatékonyságot is szükséges lenne mérni? Ön hogyan mérné?

Felhasznált és ajánlott irodalom

- CSATH M. – NAGY B. – TAKSÁS B. – VINOGRADOV SZ. – GYÖRPÁL T. (2018): Jelentés az állam versenyképességet javító, vállalkozóbarátabb üzleti környezet megteremtését célzó, szükséges és lehetséges feladatait vizsgáló kutatásról. *Államtudományi Műhelytanulmányok*, 2018/4. sz.
- DESI (Digital Economy and Society Index). Elérhető: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard> (A letöltés ideje: 2020. 04. 21.)
- DESI – Magyarország (2018). *Digital Economy and Society Index (DESI) 2018 Country Report Hungary*. Elérhető: https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2018-20/hu-desi_2018-country-profile_eng_B4406CA5-96ED-7301-4ADE21CA97CA133A_52227.pdf (A letöltés ideje: 2020. 04. 21.)

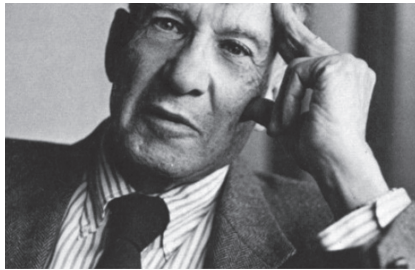
- European Commission (2018). *Digital Education Action Plan*. Elérhető: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en (A letöltés ideje: 2020. 04. 21.)
- Magyarország Kormánya (2016): B/11206. számú Jelentés a kis- és középvállalkozások 2013-2014. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, a vállalkozásfejlesztés érdekében megtett intézkedésekről, valamint a kis- és középvállalkozások részére nyújtott állami támogatások eredményeiről.
- MAZZUCATO, M. (2017): *Mission Oriented Innovation Policy: Challenges and Opportunities*. Working Paper. IIPP WP 2017-01 September 2017. Institute for Innovation and Public Purpose. University College London, UK.
- McKinsey Centre for Government (2017). *Government Productivity*. McKinsey & Company. Elérhető: www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Industries/Public%20Sector/Our%20Insights/The%20opportunity%20in%20government%20productivity/Government-Productivity-Unlocking-the-3-5-Trillion-Opportunity-Full-report.ashx (A letöltés ideje: 2020. 04. 21.)
- STUMPF I. (2009): Az állam újrafelfedezése és a Neoweberiánus állam. In VIRÁG György szerk.: *OKRI Szemle*. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet. 110–124.

11. Arcképcsarnok

Kinek a nevéhez fűződik, és mit jelent?

1. Tudásmunkás	9. Komparatív előnyök elmélete
2. Kulturális dimenzióelmélet	10. Alapvető emberi értékek elmélete
3. Keynesianizmus	11. Human capital elmélet
4. Méretgazdaságosság	12. Innovációs elmélet kidolgozása
5. K-hullámok	13. Láthatatlan kéz elmélete
6. Input-output modell	14. Növekedéselmélet
7. Innovációalapú versenyképesség	15. Társadalmi egyenlőtlenségek
8. Társadalmi Haladás Index	

PETER F. DRUCKER (1909–2005)

Az osztrák származású Peter Drucker a 20. században élt, Joseph Schumpeter kortársa. Tanulmányait Frankfurtban végezte, majd az Egyesült Államokban helyezkedett el, amerikai állampolgárságot szerzett. 1971-től Kaliforniában oktatott és kutatott, valamint tanácsadóként segítette a vállalatok munkáját. A menedzsment egyik legismertebb gondolkodója és formálója.

Egyik legismertebb teóriája a *knowledge worker* kifejezés. Azokat az embereket jellemezte így, akiknek a legfőbb tőkéje a tudás. Hatása máig érződik az általa megalapozott modern menedzsment területén, kutatásainak középpontjában a társadalom és annak tagjai álltak. Drucker többtucatnyi könyv szerzője.

Főbb művei:

1957. *Landmarks of Tomorrow*. New York, Harper & Row.

1992. *Management Challenges for the 21st Century*. Harper Business.

1993. *Post-Capitalist Society*. Routledge.

1997. *Managing in a Time of Great Change*. Routledge.

Munkája elismerésül számos kitüntetést érdemelt ki. 2005-ös halála után emlékét számos módon őrzik: névadója a világ több pontján működő intézménynek, valamint Bécsben évente megrendezik a róla elnevezett konferenciát.

„Az alapvető gazdasági erőforrás már nem a tőke, a természeti erőforrás vagy a munkaerő. Ez jelenleg és a jövőben is a tudás.”

GEERT HOFSTEDE (1928–)

Geert Hofstede 1928-ban született, holland szociálpszichológus. Tanulmányait Hollandiában végezte. Mind elméleti, mind gyakorlati tudással rendelkezett, számos vállalatnál, köztük az IBM-nél dolgozott, ahol kutatásaihoz inspirációt és nagyszámú empirikus adatot gyűjtött, amelyet kutatásaiban felhasználhatott. Kutatásait a nemzeti és szervezeti kultúrák megértése érdekében végezte. Elmélete alapján az alábbi kulturális dimenziókat dolgozta ki, e dimenziók segítségével vizsgálta a nemzeti kultúrákat:

- hatalmi távolság (kicsi vagy nagy),
- individualizmus vagy kollektívizmus,
- maszkulinitás vagy femininitás,
- bizonytalanságkerülés (magas vagy alacsony),
- hosszú vagy rövid távú orientáció,
- engedékenység.

Főbb művei:

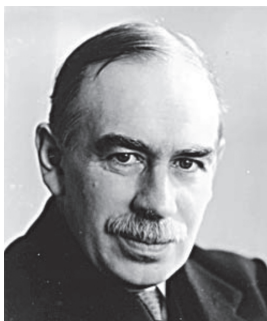
1980. *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage Publications.

1994. *Cultures and Organizations: Software of The Mind*. McGraw-Hill Company.

Munkáját számos rangos díjjal ismerték el, állandó meghívottja a világ számos egyetemének.

„A kultúra gyakoribb konfliktusforrás, mint szinergia. A kulturális különbségek a legjobb esetben pusztán kellemetlenségek, de gyakran katasztrofálisak.”

JOHN MAYNARD KEYNES (1883–1946)

Keynes kora egyik legjelentősebb közgazdásza. Iskolateremtő, a modern makroökonómia megalkotója, aki olyan tételeket fogalmazott meg, amelyek megkerülhetetlen szereplővé tettek. Elméletét, gazdasági szemléletét keynesianizmusnak nevezték el. Keynes az Egyesült Királyságban, Cambridge-ben született 1883-ban. Családi háttere megengedte, hogy szülőföldje legjobb iskoláiban tanulhasson. Kezdetben a közigazgatásban helyezkedett el. Az első világháborút lezáró békeszerződés kapcsán súlyos aggályokat fogalmazott meg annak igazságtalanságát illetően.

A gazdasági világválság (1929–1933) terheinek enyhítése érdekében az Egyesült Államokban a keynesianizmus elveit alkalmazták. Elmélete szerint az államnak beavatkozó politikát kell képviselnie, ösztönöznie kell a keresletet, hogy többek között csökkentse a munkanélküliség szintjét. A válság ellen több módon is fel lehet lépni: például a költségvetési politika által (hiány mértékének növelése, magasabb infláció), az adópolitikával (az állam újraelosztó szerepe magas) és a monetáris politikával.

Főbb művei:

1920. *Economic Consequences of the Peace*. New York, Harcourt–Brace–Howe.

1930. *Treatise on Money*. New York, Harcourt–Brace–Howe.

1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London, MacMillan.

„Az emberiség politikai problémája három dolog összekapcsolása: gazdasági hatékonyság, társadalmi igazságosság és egyéni szabadság.”

PAUL KRUGMAN (1953–)

Az 1953-ban született amerikai közgazdász a Yale Egyetemen és a Massachusetts Institute of Technology-n (MIT) tanult, később az utóbbi egyetem közgazdaság-tudományi professzora. A Princeton Egyetemen a nemzetközi kapcsolatoknak volt a professzora. Népszerű közgazdász, aki nemcsak tudományos publikációival és könyveivel hívja fel magára a figyelmet, hanem számos cikket ír különböző napilapokba is. 2008-ban elnyerte a Nobel-díjat. Közgazdasági nézetei alapján a neokeynesiánus felfogást képviseli, a 2008-as válság kitörésekor a Lehman Brothers pénzintézet megmentése mellett érvelt. Jelenleg nyugdíjas közgazdász, professor Emeritus.

Krugman szakterülete a nemzetközi kereskedelmi elméletek, illetve az úgynevezett *new trade theory*, az új kereskedelmi elmélet. Egyebek között azt vallja, hogy az egyes országok közötti kereskedelem méretgazdasági okokból történik, valamint emiatt osztják fel egymás között az egyes termékek gyártását is.

Főbb művei:

1987. *International Economics: Theory and Policy*. Glenview, Little–Brown.

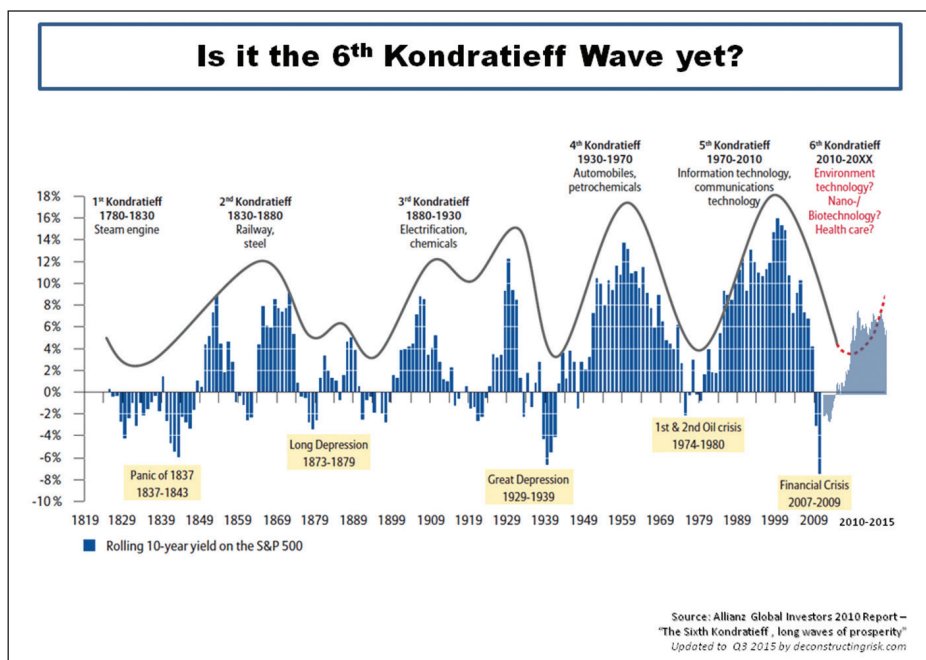
2012. *End This Depression Now!* W. W. Norton.

„Nem hiszem, hogy nagy sikerrel jártam a politika vagy a társadalmi változások előrejelzésében, de meg sem próbáltam.”

NYIKOLAJ KONDRATYEV (1892–1938)

A laikusok számára is ismerősen csengő Kondratyev-ciklus kidolgozója Nyikolaj Kondratyev orosz-szovjet közgazdász. Kondratyev a modern (kapitalista) gazdaság működését vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy bizonyos szabályosság (ciklikusság) fedezhető fel a gazdasági válságok esetében. Ő a technológiát vette alapul, amely mozgatórugója ezeknek a változásoknak. A Kondratyev-ciklus (vagy más néven Kondratyev-hullámok, K-hullámok) időtartamában nincs a közgazdász társadalom tagjai között közmegegyezés, ugyanakkor az előző nagy válság (2008) illeszkedik a modellbe.

A témát érintő fő munkái:

1935. *The Long Waves in Economic Life. Review of Economic Statistics*, Vol. 17, No. 6. 105–115.

1998. *Dynamics of Economic Development: Long Cycles and Industrial Growth in Historical Context*. London, Macmillan.

VASZILIJ VASZILJEVICS LEONTIEF (1906–1999)

Vaszilij Vasziljevics Leontief 1905-ben született Münchenben, orosz–amerikai állampolgárként. Közgazdászdiplomáját Szentpéterváron szerezte, 19 éves korában. Munkája során a világ számos országában élt és kutatott, többet között az USA-ban, a Szovjetunióban, Németországban vagy éppen Kínában.

Az 1930-as évek elején a Harvard Egyetem munkatársa lett, majd 1946-ban professzori címmel ismerték el a munkáját. Kutatásai nyomán kidolgozta az input-output analízist, amely eredményért Leontief 1973-ban elnyerte a közgazdasági Nobel-díjat is. Érdekesség, egyben tiszteletre méltó, hogy doktori témavezetője volt négy olyan doktorandusznak, akik később szintén Nobel-díjasok lettek.

Főbb művei:

1966. *Input-output economics*. Oxford University Press.

1977. *The Future of the World Economy*. Oxford University Press.

1986. *The Future Impact of Automation on Workers*. Oxford University Press.

„A gazdasági változásokat támogató számos tényező közül, úgy gondolom, hogy a technológia vagy inkább a technológiai változás a legjelentősebb.”

MARIANA MAZZUCATO (1968–)

Az 1968-ban, olasz és amerikai kettős állampolgárként született Mariana Mazzucato a Tufts Egyetemen, majd a New School for Social Research oktatási intézményben szerzett oklevelet, később ugyanitt kapta meg PhD-fokozatát 1999-ben. Oktatott többek között a Denveri Egyetemen, valamint a Bocconi Egyetemen. Tudományos munkájához kapcsol-

lódóan tanácsot ad különböző kormányoknak, kormányzati szervezeteknek, a WEF-nek, valamint az Európai Bizottságnak. Fő kutatási területe az innováció, a gazdasági növekedés, valamint az állami szereppel kapcsolatos felfogás.

Elmélete szerint az állam feladatai közé tartozik, hogy a növekedés irányát befolyásolja. Ennek alapján az államnak nem adott ágazatokat kell támogatnia, hanem rendszerszinten kell válaszokat adnia, megfelelő környezetet szükséges biztosítani. Továbbá támogatnia kell az innováción alapuló versenyképességet, amely a fenntartható, minőségi növekedést teszi lehetővé.

Főbb művei:

2013. *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. Anthem Press.

2016. *Rethinking Capitalism: Economics and Policy for Sustainable and Inclusive Growth*. Wiley–Blackwell.

2017. *Mission-Oriented Innovation Policy: Challenges and Opportunities*. UCL.

2018. *The Value of Everything: Making and Taking in the Global Economy*. Allen Lane.

„Ha azt szeretnénk, hogy a növekedés ma inkább innovációalapú, inkluzívabb és fenntarthatóbb legyen, akkor aktívabb államra van szükségünk.”

MICHAEL E. PORTER (1947–)

Michael Porter amerikai közgazdász 1947-ben született. Tanulmányait a Harvard Business Schoolban végezte. Kutatásai középpontjában az iparági verseny és a vállalati stratégiai tervezés mellett egyre inkább a nemzetek versenyképességének vizsgálata áll. Nevéhez fűződik az értéklánc fogalom meghatározása. Porter egyik fontos állítása, hogy a versenyképesség legfontosabb forrása a termelékenység.

Legfrissebb kutatási területe a Social Progress Index (Társadalmi Haladás Index) számítás, amely társadalmi és környezeti mutatók felhasználásával átfogó képet ad egy-egy ország társadalmi fejlődéséről. Sokat foglalkozik továbbá az egészségügyi ágazat hatékonysága javításának kérdéseivel is. Munkássága során számos könyve, száznál is több tanulmánya jelent meg.

Főbb művei:

1985. *Competitive Advantage*. New York, Free Press.

1990. *The Competitive Advantage of Nations*. New York, Free Press.

2006. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, Vol. 84, No. 12. 78–92.

„A történelem azt mutatja, hogy a valóban jóindulatú és hatékony monopóliumok ritkák.”

DAVID RICARDO (1772–1823)

David Ricardo 1772-ben született Angliában. A klasszikus közgazdaságtan jeles képviselője, az elméleti közgazdaságtan egyik atyja. Vagyonos ember, aki a tőzsdén keresztül gazdagodott meg. Élete vége felé a politika világában is feltűnt, alsóházi képviselőként szolgált a közösséget.

Közgazdasági nézeteire nagy hatással volt Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* című műve, így a szabadkereskedelemmel szimpatizált. Legfőbb műve, amelyet 1817-ben, 45 éves korában jelentetett meg, *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei* (*On the Principles of Political Economy and Taxation*) címet viselte. E művében újfent megerősítette a szabadkereskedelemmel kapcsolatos nézeteit. Úgy vélte, az minden részt vevő országnak és gazdasági szereplőnek előnyös. Kidolgozta a komparatív előnyök elméletét. A modell szerint minden országnak annak a terméknek a gyártására kell szakosodnia, amely előállításában a leghatékonyabb.

Fő munkája:

1817. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London, John Murray.

„Ha a gépek minden munkát el tudnának végezni, amit ma munkások végeznek el, nem lenne kereslet a munka iránt. Senki nem lenne jogosult semmit sem fogyasztani, aki nem tőkés, és aki nem tud vásárolni vagy bérelni egy gépet.”

SHALOM H. SCHWARTZ (1940–)

Shalom H. Schwartz 1940-ben született, pszichológus, a kultúrák kutatója, valamint az alapvető emberi értékek elméletének kidolgozója. Diplomáját a Columbia Egyetemen, doktori fokozatát a Michigani Egyetemen szerezte. Kutatásaira hatással volt Hofstede.

Nevéhez köthető az úgynevezett Schwartz-teszt, amely 21 kérdésből (állításból) áll, és amely az (emberi) értékek (*human values*) mérését szolgálja. A teszt tíz „egyetemes” alapértéket mér, amelyeket szintén Schwartz határozott meg: univerzalitás, jóindulat, konformitás, tradíció, biztonság, hatalom, teljesítmény, hedonizmus, ösztönzés, önállóság.

Kutatásai hozzájárultak ahhoz, hogy a közgazdasági kutatások figyelembe vegyék a puha tényezőket (úgy mint értékek és kultúra) is, amikor az egyes nemzetgazdaságok teljesítményét vizsgálják.

Főbb munkái:

2003. *Questionnaire Development Package of the European Social Survey*.

2006. Value orientations: Measurement, antecedents and consequences across nations. In JOWELL, R. – ROBERTS, C. – FITZGERALD, R. – EVA, G. eds.: *Measuring Attitudes Cross-Nationally – Lessons from the European Social Survey*. London, Sage. 169–203.

„Az értékeknek kezdettől fogva központi jelentőségük van a társadalomtudományokban.”

THEODORE WILLIAM SCHULTZ (1902–1996)

Theodore Schultz közgazdasági Nobel-díjas amerikai közgazdász. Schultz 1902-ben született, tanulmányait a South Dakota State University és a University of Wisconsin-Madison iskolákban végezte. Később Iowában tanított, nyugdíjazása előtt a Chicagói Egyetem tanára volt. Az átlagemberek felé is nyitott személyisége révén fogalmazta meg legjelentősebb tézisé. Kutatásai középpontjában a humán vagyron állt (a versenyképesség puha tényezői), nevéhez kötődik a *human capital* elmélet. Ennek keretében arra a következtetésre jutott, hogy a gazdaság gyors fellendüléséhez a megfelelő színvonalú oktatás, valamint egészségügyi ellátás szükséges. A hosszú távú fejlődéshez véleménye szerint ezeken túlmenően az innováció támogatásán keresztül vezet az út. Kutatásai elismeréséül 1979-ben megkapta a Nobel-díjat.

Főbb művei:

1961. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, Vol. 51, No. 1. 1–17.

1971. *Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research*. New York, Free Press.

1981. *Investing in People*. University of California Press.

„Bár az mindenki számára természetes, hogy az emberek hasznos készségeket és ismereteket szereznek, az mégsem ennyire nyilvánvaló, hogy ezek a készségek és tudás a tőke egy formája.”

JOSEPH SCHUMPETER (1883–1950)

Joseph Schumpeter 1883-ban született az akkori Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Bécsben folytatta, jogot és közgazdaságtant tanult. Egyetemi évei után számos nyugat-európai (német és angol) egyetemen folytatott kutatásokat. Ma úgy is fogalmazhatnánk, hogy mind a köz-, mind a magánszférában egyaránt megfordult. Volt osztrák pénzügyminiszter az első világháborút lezáró békekötéskor, valamint bankelnök is. Tanári pályáját csak kisebb időre szakította meg, élete utolsó évtizedeiben a Harvard Egyetem vendégprofesszora volt. Utolsó éveiben az Amerikai Közgazdasági Társaság elnöke volt.

1911-ben, mindössze 28 évesen megírt egyik korszakalkotó, klasszikus művében a fejlődéssel foglalkozott: azt kutatta, hogy mi váltja ki, és hogyan megy végbe a fejlődés a gazdaságban. Schumpeter nézete alapján a kulcs az innováció és a vállalkozó. Az innovációt a gazdasági fejlődés alapjának látta, míg a vállalkozók szerepe nézete szerint a gazdaság dinamikus változtatása. Gondolatmenetében fontos szerepet játszott a hitel mint a vállalkozások pénzügyi forrása a fejlesztésre.

Főbb művei:

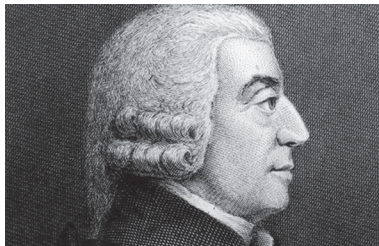
1911. *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. Magyarul: 1980. *A gazdasági fejlődés elmélete*. Budapest, KJK.

1939. *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York – Toronto – London, McGraw-Hill.

1951. *Ten Great Economists*. New York, Oxford University Press.

„Az innováció azt jelenti, hogy alkotó rombolás.”

ADAM SMITH (1723–1790)

Adam Smith skót közgazdász, a modern közgazdaság-tudomány atyja. Fiatal korától kezdve érdeklődött a filozófia iránt, később katedrára is állt, a hallgatók körében népszerűséget vívott ki előadásaival. Tudományos munkáiban, elméleteiben élesen szemben állt a merkantilista gazdaságpolitikai felfogással. Többek között az állami beavatkozástól mentes piaci viszonyokról értekezett, valamint kidolgozta a munkaérték-elméletet.

Legfőbb és legismertebb műve 1776-ban jelent meg, *A nemzetek gazdagsága* címet viselte. E művében főleg a szabadkereskedelemmel foglalkozik. Itt fejti ki a mára már közismertté vált tételét, miszerint a piacon működik egy *láthatatlan kéz*, amely egyfajta rendezőelv a piac egyensúlyban tartása érdekében. Az állami szerepvállalás visszaszorítása mellett érvelt (*laissez faire*) – azt rendszeridegennek tartotta –, ami a liberális felfogás sajátja: e szerint az államnak egyfajta „éjjeliőr” államként kell működnie, amely nem avatkozik be, csak a kereteket adja meg a gazdaságnak.

Fő munkája:

1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Magyarul: 1959. *A nemzetek gazdagsága* I–II. Budapest, Akadémiai.

„A tőke szaporodásának közvetlen oka nem a munka, hanem a takarékoság.
Való igaz, a szorgalmas munka teremti meg a javakat, amelyeket takarékosággal fel lehet halmozni, de bármennyit teremtsen is a munka, tőkénk sosem növekedhetne, ha nem gazdálkodnánk takarékosan és nem tartalékolnánk.”

ROBERT M. SOLOW (1924–)

Solow 1924-ben született, amerikai közgazdász, aki elnyerte az 1987-es Nobel-díjat a gazdasági növekedés elméletéért. Tanulmányait a Harvard Egyetemen végezte, majd az MIT-n oktatott. 1949-ben lett a közgazdaságtan professzora. Érdeklődése középpontjába a statisztika került, a Harvardon Vaszilij Leontieffal kötött szoros barátságot. Növekedéselméletét egy évvel később kezdte kidolgozni. Rávilágított arra, hogy a technológiai fejlődés (innováció) mértékének növekedése jelentős szerepet játszik a gazdaság növekedésében (jelentősebbet, mint a tőkefelhalmozás).

Elmélete alapján tehát a gazdasági növekedés feltételül a technológiai fejlődést jelölte meg, ezért azt javasolta a kormányzatok számára, hogy a kutatás-fejlesztésre fordítsanak forrásokat. Munkásságáért számos elismerést és díjat kapott. 1995-ben nyugdíjba vonult, de számos intézmény tanácsadója, szakértője maradt, így többek között a McKinsey Global Institute munkáját segítette szakértelmével.

Főbb művei:

1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 70, No. 1. 65–94.

1967. *The New Industrial State or Son of Affluence*. Boston, Houghton Mifflin.

1970. *Growth Theory: An Exposition*. Oxford, Clarendon Press.

„A növekedési elmélet nem az 1956-os és az 1957-es cikkemből ered, és nem is ért véget. Talán A nemzetek gazdagságával kezdődött; és valószínűleg még Adam Smithnek is volt elődje.”

JOSEPH STIGLITZ (1943–)

Joseph Stiglitz közgazdasági Nobel-díjas amerikai közgazdász. Tanulmányait és kutatásait többek között az Egyesült Államok egyik legelismertebb egyetemén, az MIT-n (Massachusetts Institute of Technology) végezte, de megfordult a chicagói, a Cambridge-i egyetemeken, valamint a Yale-en, a Stanfordon és a Princetonton. Korábban a Világbank alelnöki tisztségét is ellátta, valamint több demokrata elnöknek (Clinton, Obama) volt a tanácsadója. Kutatásai középpontjában a társadalmi egyenlőtlenségek állnak. E téren az Egyesült Államokat vizsgálta, ahol hatalmas vagyoni különbségek alakultak ki. Álláspontja szerint a felső 1% érdekében kormányoznak, a javak elosztásakor is előnnyel indulnak a leggazdagabbak. Véleménye szerint ezek a társadalmi különbségek szétszakítják a társadalom szövetét, rontják az ország versenyképességét.

Éles kritikusa a neoliberális gazdaságpolitikának, nem hisz a láthatatlan kézben. A gazdaság állami szabályozása mellett érvel, ennek hiányában – és az állam visszahúzó-dásában – látta a 2008-as válság okát. Nézetei alapján új-keynesiánusnak mondható.

Főbb művei:

2003. *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton.

2012. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. W. W. Norton.

„Annak, hogy a láthatatlan kéz gyakran láthatatlannak tűnik, az az oka,
hogy gyakran nincs ott.”

„A Lehman Brothers bedőlése olyan csapás volt a piaci fundamentalizmus számára,
mint a berlini fal leomlása a kommunizmusnak.”

12. Magyar–angol szótár

Magyar

adósság
aktivitási ráta
általánosított bizalom
(az emberek) átképzése
beruházás megtérülése
bizalom
bizonytalanság
bizonytalanságkerülés
bruttó hazai össztermék
bruttó hozzáadott érték
bruttó nemzeti jövedelem
cégdemográfia (cégek születése, megszűnése)
csúcstechnológias gyártás
csúcstechnológias, tudásintenzív szolgáltatások
defláció
digitális gazdaság
egy főre jutó GDP
élethosszig tartó tanulás
ellátási lánc
ember-gép együttműködés
(emberi) értékek
engedékenység
eredménytábla
erőforrás-újrendezés
értéklánc
EU-régiók
EU-tagállamok
Európai Kisvállalkozói Intézkedéscsomag
Európai Társadalmi Felmérés
externália
fenntarthatóság
férfiasság-nőiesség
foglalkoztatás a gyorsan növekvő cégeknél
foglalkoztatási ráta
fogyasztás
folyamatinnováció
folyó fizetési mérleg
folyó fizetési mérleg hiánya
folyó fizetési mérleg többlete
gazdasági ciklus (más néven konjunktúraciklus)
gazdasági diverzifikáltság, változatosság
gazdasági növekedés
gazdasági nyitottság
gazdasági rendszer
gazdasági szerkezet
(gazdasági) szerkezetet mérő statisztikai adatok
gazdasági teljesítmény
gazdaságilag aktív népesség

Angol

debt
economic activity rate
generalized trust
reskilling
return on investment
trust
uncertainty
uncertainty avoidance
gross domestic product
gross value added
gross national income
business demography
high-tech manufacturing
high-tech knowledge-intensive services
deflation
digital economy
GDP per capita
life long learning
supply chain
human-machine cooperation
human values
indulgence
scoreboard
resource reallocation
value chain
EU regions
EU member countries
Small Business Act for Europe
European Social Survey (ESS)
externality
sustainability
masculinity vs. femininity
employment in fast-growing enterprises
employment rate
consumption
process innovation
current account balance
current account deficit
current account surplus
economic cycle
economic diversification
economic growth
economic openness
economic system
economic structure
structural statistics
economic performance
economically active population

gazdaságilag inaktív népesség	economically inactive population
gazdaságpolitika	economic policy
Globális Vállalkozói Monitor	Global Entrepreneurship Monitor
hálózatos szervezetek	networked organizations
harmonikus társadalom	harmonious society
hatalmi távolság	power distance
hatásosság	effectiveness
hatékonyság	efficiency
helyzeti (rövid távú) versenyképesség	situational competitiveness
hiány	deficit
humán tőke	human capital
individualizmus-kollektívizmus	individualism vs. collectivism
infláció	inflation
intellektuális tőke	intellectual capital
intelligens (tudáson alapuló) növekedés	smart growth
intelligens városok	smart cities
intézmények iránti (politikai) bizalom	institutional (political) trust
iparpolitika	industrial policy
járadékvadászat	rent seeking
jólét	welfare
jóllét	well-being
jövedelemeloszlás	income distribution
jövedelem-újraelosztás	income redistribution
jövőkép	vision
jövőorientáció	long term orientation
K+F (kutatás-fejlesztés)	R&D (research and development)
karbonszivárgás (más néven emissziószivárgás)	carbon leakage (emission leakage)
kényszervállalkozó	false self-employed
kereslet és kínálat	demand and supply
kiegyensúlyozott gazdaság	balanced economy
kiscég	small enterprise
kkv (kis- és középvállalkozás)	SME (Small and medium-sized enterprise)
kockázat	risk
kormányzás	governance
költség-haszon	cost-benefit
környezeti tényezőkkel kiegészített GDP (más néven zöld GDP)	environmentally adjusted GDP (Green GDP)
közepes méretű cég	medium-sized enterprise
közepesen csúcstechnológiás feldolgozóipari ágazatok	medium-high-tech manufacturing industries
közjószág	public good
közzolgáltatások	public services
kulturális tőke	cultural capital
kutatás-fejlesztés intenzitás (GDP arányos kutatási ráfordítás)	R&D intensity
külföldi hatáskörben lévő cégek	foreign-controlled enterprises
magas hozzáadott érték	high value-added
megkötő társadalmi tőke	bonding social capital
mérés	measurement
méretgazdaságosság	economies of scale
mesterséges intelligencia	artificial intelligence
mikrocég	micro enterprise
mozgékonyság, alkalmazkodóképesség	agility
mutatószám	indicator
nagyvállalat	large enterprise
nemzetgazdaság	national economy
nemzeti szintű versenyképesség	national level competitiveness
nemzetközi fizetési mérleg	international balance of payment
növekedési elméletek	growth theories
nyitott innováció	open innovation

országelemzés	country analysis
ökológiai lábnyom	ecological footprint
összekapcsoló társadalmi tőke	linking social capital
összekötő társadalmi tőke	bridging social capital
partikuláris bizalom	particular trust
pénzügyi (tőkeforgalmi) mérleg	financial account (capital account)
piacgazdaság	market economy
piaci verseny	market competition
puha képességek	soft skills
ráfordítás-hatás	input-outcome
regionális elemzés	regional analysis
regionális versenyképességi index	regional competitiveness index
rendszer szemlélet	system thinking
társadalmi befogadás	social inclusiveness
társadalmi kohézió	social cohesion
társadalmi költségek	social costs
társadalmi összefüggőség	connectedness
társadalmi tőke	social capital
technológiai felkészültség	technological readiness
termelékenység	productivity
természeti tőke	natural capital
területi egyenlőtlenségek	territorial disparities
területi tőke	territorial capital
területi versenyképesség	territorial competitiveness
tervutasításos gazdasági rendszer	planned economy
tudásalapú gazdaság	knowledge-based economy
tudásfelvevő képesség	knowledge absorptive capacity
tudásintenzív szolgáltatások	knowledge-intensive services
tudásmegosztás	knowledge sharing
útfüggőség	path dependence
üzleti etika	business ethics
üzleti környezet	business environment
vállalati versenyképesség	business competitiveness
vállalkozó	entrepreneur
válságálló képesség, szívósság, rugalmasság	resilience
véleményfelmérés	survey
versenyképesség	competitiveness
vezetői véleményfelmérés	executive opinion survey
Világérték-kutatások	World Values Survey (WVS)
zöld versenyképesség	green competitiveness

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Bíró Csilla
Korrektor: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Mikes Vivien

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

DOI: https://doi.org/10.36250/00827_00

ISBN 978-963-531-249-8 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-250-4 (elektronikus PDF)
ISBN 978-963-531-251-1 (ePub)

Könyvünk a gazdasági rendszer jellemzőiből kiindulva rendszerszemléletben mutatja be a versenyképesség korszerű értelmezését, szintjeit, mérési módszereit és hazánk eredményeit nemzetközi összehasonlításban. Különösen fontos és új elemei a versenyképesség puha tényezőinek bemutatása, bizonyítva, hogy ezek a tényezők – bár nehezen mérhetők – gyakran sokkal nagyobb hatással vannak a gazdasági eredményekre, mint például a mérhető pénzügyi források nagysága. Figyelemre méltó része a könyvnek az innováció és a versenyképesség összefüggésrendszerének elemzése és a kisvállalkozások versenyképesség-javításban játszott szerepének megvilágítása.

A szerzők a könyvet elsősorban a kormányzati és a vállalati szektorban a versenyképességet a maga teljességében vizsgálni akaró szakembereknek ajánlják. De világos elemzései, meghatározásai és gyakorlati példái miatt a könyv kiválóan alkalmazható a gazdasági témakörök egyetemi oktatásában is.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE